

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE CÜLÛS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülfem Merve TÜTÜNEKEN

KASIM 2022

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE CÜLÛS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Gülfem Merve TÛTÛNEKEN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

KASIM 2022

TRABZON

ONAY

Gülfem Merve TTNEKEN tarafından hazırlanan “19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Cülûs” adlı bu çalışma 09.12.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/ oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri yesi		Karar		İmza
Unvanı- Adı Soyadı	Görevi	Onay	Ret	
Prof. Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA	Bařkan	☐	☐	
Prof. Dr. Melek ÖKSÜZ	ye	☐	☐	
Prof. Dr. Rahmi ÇİÇEK	ye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen ęretim üyelerine ait olduklarını onaylarım.

Prof. Dr. Tülay İLHAN NAS

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca KTÜ- Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzu'na uygun olarak hazırlanan bu çalışmada yararlanılan kaynakların tümüne eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

Gülfem Merve TÜTÜNEKEN

08.11.2022

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının hümâ kuşunun devlet kuşu olduğuna dair rivayetlerden hareketle, başına devlet kuşu konan yani cülûsu gerçekleşen Osmanlı padişahlarına hümâyun dendiği efsanesi ve hümânın Türk mitolojisinde tüm yaratılış özellikleriyle hükümdarlığa ithafen derin anlamlar içermesi gibi ilgi duyduğum bir konudan mülhem yazıldığını belirtmekte beis görmüyorum. Öte yandan 19. yüzyıl Osmanlı sultanlarının başlarına bahsi geçen devlet kuşunun konmasıyla talihlerinin ne derece yaver gittiğini araştırma isteği, cülûsu törensel yönünün yanı sıra apayrı bir konu olarak ele almamı sağladı. Bununla birlikte, son yüzyıl Osmanlı sultanlarının modernleşme adına yaptıkları birtakım uygulamaları cülûs merasimleri üzerinden inceleme isteği, tez çalışmasının gidişatını etkiledi. Ayrıca, Osmanlı sultanlarının cülûs törenlerinde, Avrupa ile etkileşimin diplomasi kanalıyla gelişim şeklini gösteren yüzlerce belgeyle karşılaşmak, izleyeceğim rotayı belirlemede etkili oldu. Böylelikle bu tez çalışması 19. yüzyıl Osmanlı sultanlarının sadece cülûslarını değil, cülûsları dolayısıyla karşılıklı diplomasi adına atılan adımları da konu edindi.

Hemen her tez çalışmasında olduğu gibi bu tez çalışmasında da orijinalitenin ne olacağı yönünde karar vermek oldukça güçtü. Bu çalışmada danışmanlığımı üstlenen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Alaaddin Yalçinkaya'nın Osmanlı diplomasisi üzerinde hâlihazırda çalıştığını bilmek ve seçtiğim bu tez çalışmasının konusu hakkında destekleyici nitelikteki direktiflerini almak zihnimdeki açılıma katkı sağladı. Tez çalışmasının fikir aşamasından itibaren beni desteklediği, idarî mesuliyetlerinin yoğunluğuna rağmen tezime olan ilgisini sürdürdüğü, yapıcı eleştirileriyle çalışmaya katkılarını sunduğu için, ayrıca teşekkür ederim. Çalışmanın fikrî temelleri atılırken, lisans dönemimden itibaren fikir teatisinde bulunduğum hocalarımdan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Necmettin Alkan'a, görüş ve önerileri, destekleyici ifadeleri için teşekkür ederim. Son olarak tez jürilerinden olan Prof. Dr. Melek Öksüz ve Prof. Dr. Rahmi Çiçek'e de çalışmaya olan katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Trabzon, 2022

Gülfem Merve TÜTÜNEKEN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	V-VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
KISALTMALAR LİSTESİ.....	IX-X
GİRİŞ.....	1-3

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI CÜLÛS GELENEĞİNİN MENŞEİ.....	4-31
1.1. Osmanlı Devleti'nden Önceki Türk-İslâm Devletlerinde Cülûs Geleneği.....	5
1.1.1. İslam Öncesi Türk Devletlerinde Cülûs.....	5
1.1.2. İlk İslam Devletlerinde Cülûs.....	7
1.1.3. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Cülûs.....	12
1.1.4. Büyük Selçuklularda Cülûs.....	14
1.1.5. Türkiye Selçuklularında Cülûs.....	16
1.1.6. Beylikler Döneminde Cülûs.....	18
1.2. Klasik Dönemden 19. Yüzyıla kadar Osmanlılarda Cülûs.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

2. 19. YÜZYIL OSMANLI DEVLETİ'NDE CÜLÛS.....	32-83
2.1. 19. Yüzyıl Padişahlarının Cülûslarına Giden Süreçte Veraset Sistemi.....	32
2.1.1. IV. Mustafa.....	35
2.1.2. II. Mahmud.....	36
2.1.3. Abdülmecid.....	39
2.1.4. Abdülaziz.....	41
2.1.5. V. Murad.....	44

2.1.6. II. Abdülhamid.....	46
2.2. CÜLÛS VE BİAT MERASİMİ GÜNÜ.....	49
2.2.1. Yeni Padişahın Cülûsunu Hazırlayan Süreç: Sabık Padişahın Vefatı veya Hal‘ Edilmesi.....	49
2.2.2. Cülûsun Yeni Padişaha İlan Edilmesi.....	57
2.2.3. Biat Merasimi.....	60
2.2.4. Cülûsun Halka İlanı ve Cülûs Günü Şenlikleri.....	70
2.2.5. İlk Hatt-ı Hümayûn.....	76
2.2.6. Cülûs Tarihleri ve Cülûs Tarihlendirmeleri.....	80

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 19. YÜZYILDA DİPLOMATİK AÇIDAN CÜLÛS.....	84-114
3.1.Cülûsun Yabancı Devletlere İlânı.....	84
3.1.1. Cülûsun Yabancı Devletlere İlânında Kullanılan Usuller.....	90
3.2. Yabancı Devletlerin Cülûs Dolayısıyla Tebrikleri.....	92
3.2.1. Yabancı Devletlerin Tebrik Etme Usulleri.....	99
3.2.2. Yabancı Devletlerin Tebriklerinin Osmanlı Nezinde Akisleri.....	106
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	114-116
KAYNAKÇA.....	117-127
EKLER.....	128-136
ÖZGEÇMİŞ.....	137

ÖZET

Merasimler, Osmanlı Devleti gibi monarşi ile yönetilen devletler için bütünüyle müstakil bir öneme sahiptir. Merasimlerin başından sonuna kadar gerçekleştirilen ritüeller, hâkimiyetin temellerini gösterdiği ölçüde muhafazakârdır. Osmanlı sultanlarının cülûs törenleri de ekseriyetle selefleri nezdinde kabul görmüş siyasî ve dinî ritüellere bağlılıkla icra edilmiştir. Bununla birlikte bazı uygulamalar değiştirildiği gibi bazıları terk edilmiş ve yerine yeni uygulamalar ihdas edilmiştir. Ancak hızlı ve sürekli bir değişim söz konusu olmamıştır. Hukukî olarak mesnedi olmasa dahi genel teamülle sınırları zamanla belirlenmiş ve güçlendirilmiş uygulamaları ise değiştirmekten kaçınmışlardır. Özellikle son yüzyıla damgasını vuran tahtın vârisi meselesi ve bu mesele doğrultusunda gelişen olaylarda devlet ileri gelenlerinin tutumu teamüllere bağlılığın en güçlü örnekleri arasındadır.

19. yüzyıl, Osmanlı Devleti için asırlardır hüküm süren devlet geleneğinden kısmî bir değişimin izlerinin açıkça görüldüğü bir yüzyıldır. Bu yüzyılda devlet geleneğinin devamlılığını tespit edebilmede merasimler apayrı bir yer teşkil etmektedir. Bu süreçte yapılan merasimlerin icra edilmesinde görülen birtakım uygulamalar, Avrupalı devletlerle uyum sürecinde atılan mahirane adımların yansımasıdır. Belli bir noktaya kadar kabul gören bu uyumun dinamikleri Osmanlı Devleti tarafından belirlenmiştir.

Bu tez çalışmasının ana hatlarını belirleyen başat gaye, 19. yüzyıl Osmanlı sultanlarının cülûs merasimlerinin icra edilmesinde, modernleşmeye uyum sürecinin nasıl ve ne şekilde sürdürüldüğünün incelenmesidir. Çalışma, Osmanlı sultanlarının merasimlerdeki geleneksel karakterini sorgulamak için ilk olarak geleneğin menşei hakkında gerekli bilgiyi vermiştir. Böylelikle devletin hâkimiyet esasları belirtilmiş ve bu esaslar cülûs merasimlerindeki iktidarın meşruiyetinin belirleyicileri üzerinden aktarılmıştır. 19. yüzyıla intikal eden geleneğin, bu yüzyılda nasıl bir değişiklikle karşılaştığı, Avrupa ile etkileşim de göz önünde bulundurularak değerlendirmeye alınmıştır. Bu bağlamda, cülûsun gerçekleşme süreci ve bu süreçteki uygulamaların yanında diplomatik münasebetlere hususî bir başlık açılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetini ilan ettiği ve siyasî açıdan büyük öneme sahip cülûs merasimlerinin özelinde törenler dolayısıyla gerçekleştirilen diplomatik ilişkilerin genel seyri de açığa çıkarılarak, gelecek çalışmalara katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Cülûs, Veraset Sistemi, Modernleşme, Diplomasi

ABSTRACT

The ceremonies have a completely independent significance for states governed by monarchy, such as the Ottoman Empire. The rituals performed from the beginning to the end of the ceremonies are conservative to the extent that they show the foundations of domination. The enthronement ceremonies of the Ottoman sultans were also performed with conformity to the political and religious rituals accepted by their predecessors. However, some applications have been changed and some have been abandoned and new applications have been created in their place. However, there has not been a rapid and continuous change. Even if it is not legally based, they have refrained from changing the general practice and the practices that have been defined and strengthened over time. Especially the issue of the heir to the throne, which has left its mark on the last century, and the attitude of the state notables in the events that have developed in line with this issue are among the strongest examples of adherence to customs.

The 19th century was a century in which the traces of a partial break with the centuries-old state tradition for the Ottoman Empire were clearly seen. In this century, ceremonies constitute a completely different place in determining the continuity of the state tradition. Some of the practices seen in the execution of the ceremonies held in this process are the reflection of the skillful steps taken in the harmonization process with the European states. The dynamics of this harmony, which was accepted up to a certain point, were determined by the Ottoman Empire.

The main purpose of this thesis is to examine how and in what way the process of adaptation to modernization was carried out in the execution of the enthronement ceremonies of the 19th century Ottoman sultans. This study first gave the necessary information about the origin of the tradition in order to question the traditional character of the Ottoman sultans in ceremonies. Thus, the principles of sovereignty of the state were stated and these principles were conveyed through the determinants of the legitimacy of the power in the enthronement ceremonies. The change that the tradition that passed to the 19th century encountered in this century was evaluated by considering the interaction with Europe. In this context, in addition to the process of realization of the enthronement and the practices in this process, a special title has been opened to diplomatic relations. Thus, it was aimed to contribute to the future studies by revealing the general course of the diplomatic relations carried out due to the ceremonies in particular of the enthronement ceremonies in which the Ottoman Empire declared its dominance and which were of great political importance.

Key Words: Ottoman Empire, Enthronement, Succession System, Modernization, Diplomacy

KISALTMALAR LİSTESİ

A.AMD	: Sadaret, Amedi Kalemi Evrakı
A.DVN.MHM	: Sadaret, Divan-ı Hümâyûn, Mühimme Evrakı
A.DVN.NMH	: Sadaret, Divan-ı Hümâyûn, Name-i Hümâyûn Evrakı
A.DVNSNMH.d	: Sadaret, Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Name-i Hümâyûn Defterleri
AE.SABH.I	: Ali Emiri, Abdülhamid I.
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
A.MKT.NZD	: Sadaret, Mektubi Kalemi, Nezaret ve Devair Evrakı
A.MKT.UM	: Sadaret, Mektubi Kalemi, Umum Vilayat Evrakı
A.Ü.SBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
A.Ş.	: Anonim Şirket
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	: Cilt
C.HR	: Cevdet, Hâriciye
C.ML	: Cevdet, Maliye
C.SM	: Cevdet, Saray Mesalihi
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
h.	: Hüküm
HAT	: Hatt-ı Hümâyûn
Haz.	: Yayına Hazırlayan
HH.d	: Hazine-i Hassa Defterleri
HR.MKT	: Hâriciye Nezareti, Mektubî Kalemi
HR.MTV	: Hâriciye Nezareti, Mütenevvia Kısmı

HR.SFR.1	: Hâriciye Nezareti, Petersburg Sefareti
HR.SFR.3	: Hâriciye Nezareti, Londra Sefareti
HR.SYS	: Hâriciye Nezareti, Siyasi
HR.TO	: Hâriciye Nezareti, Tercüme Odası
İ.DH	: İrâde, Dâhiliye
İ.HR	: İrâde, Hâriciye
JAOS	: Jurnal of The American Oriental Society
JOSHAS	: Jurnal of Social, Humanities and Administrative Science
MB.İ	: Mabeyn-i Hümâyûn İrâdeleri
nr.	: Numara
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAED	: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TALİD	: Türkiyat Araştırmaları Literatür Dergisi
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TS.MA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TS.MA.d	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd.	: Ve Diğer
Y.EE	: Yıldız, Esas Evrakı
Y.MTV	: Yıldız, Mütenevvi Maruzat
Y.PRK.MŞ	: Yıldız, Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı
Y.PRK.TKM	: Yıldız, Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği

GİRİŞ

Osmanlı öncesi Eski Türk ve İslam ile Selçuklu devletleri incelendiğinde farklı yönetim biçimleri karşımıza çıkmaktadır. Bu devletlerde, hangi yönetim biçimleriyle egemen olunursa olunsun, yönetimi elinde bulunduracak kişi, devletin kaderini şu veya bu şekilde belirlemektedir. Dolayısıyla iktidarı eline alan kişiye, iktidara geçiş şekline ve iktidarı elde ettikten sonra gerçekleştirilen merasimlere oldukça değer atfedilirdi. Bahsi geçen devletlerin, tahta geçiş merasimlerini iktidarı ön plana çıkarma vasıtasıyla kullanması da rastlanır bir durumdu. Esasen tahta geçiş merasimlerindeki ritüellerin tamamı, eskiden olduğu gibi dünyevî iktidarın şanına yakıştırıldı. Özellikle Osmanlı Devleti'nde Türk ve İslam geleneğine ait birtakım unsurların tekâmül etmesiyle birlikte, merasimler çok daha geniş bir tarihsel miras üzerine icra edilmekteydi. Osmanlı sultanları, geleneğin tahtına oturmakla, dünyevî otoritesinin meşruiyetini de göstermekteydi. Bu klasik söylem, Osmanlı Devleti'nin her döneminde gerçekleşen merasimlerinde, gelenekle irtibatını sorgulamak gibi önemli bir meseleyi gündeme getirecekti. Bununla birlikte, 19. yüzyıl tahta geçiş merasimlerinde, gelenekle irtibatın kuvvetinin yanında modernleşmenin etkileri de gözlemlenebilecekti.

Monarşi ile yönetilen diğer hükümdarlıklar gibi Osmanlı Devleti'nin de sarayları, saray mensupları, saraya ait merasimleri ve teşrifatı hemen bütün zamanlarda merak edilmiştir. Merasimler, yerli ve yabancıların daima ilgisini çekmişti. Özellikle Osmanlı sultanlarının şahsını ön plana çıkaran merasimlerin modernleşme doğrultusundaki değişimi, gerek dönemin şahitleri gerekse dönemi çalışan oryantalistlerin magazinsel ilgiyle takip ettiği bir meseleydi. Bu ilgi, merasimlerin şatafatının yanında sosyal, kültürel, siyasal, dinsel, ekonomik ve sair açılardan yaşanan gelişmelerle de bağ kurabilmişti. Dolayısıyla daha bütüncül bakılarak, merasimlerin tasvir ve tahlil edilmesiyle bu ilgiye karşılık verilebilecektir.

19. yüzyıl merasimleri içerisinde, iktidar değişikliği dolayısıyla yapılan cülûs merasimlerinin apayrı bir yeri vardı. Zira bu merasim, özellikle sultanların modernleştiği bu yüzyılda, sadece bir taht değişikliği olarak nitelendirilemeyecekti. Başa geçen her padişahın, şehzadelik döneminden itibaren eskiye nazaran daha göz önünde olduğu açıktı. Bu göz önünde olma hali, türlü entrikaların odağında olmalarına sebebiyet vermişti. Özellikle, verâset sistemi gibi kanun ile belirlenmiş bir meselenin dahi, şehzadenin hareketlerine göre gündeme gelebildiği ve tartışıldığı olmuştur. Bu tartışmaların, padişah otoritesinin paylaşılmasına yönelik bir dönemde gerçekleştirilmiş olması, tartışmaların içerisine modernleşmeyi de dâhil etmişti. Dolayısıyla, ne kadar modernleştiği daha yakından gözlemlenebilen veliaht şehzadelerin modernliği de tartışmaların seyrini etkilemişti.

19. yüzyıl cülûs törenlerinin sıradan bir iktidar değişikliği olmadığı, iktidar değişikliğinin öncesinde ve sonrasında yapılan tartışmalarla, yeni bir yönetim anlayışına giden süreci

hızlandırdığında görülmüştü. Başa geçen sultanların, selefleri döneminde yapılan birtakım tartışmaları da devam ettirmesiyle, tahta çıkışlar esnasında gerçekleşen her olayın illi bağlılığı ile yapılan yeni tartışmalar, döneminin siyasal hafızasında ciddi bir yer teşkil etmişti. Tüm bu yetkin ellerle yürüyen tartışmalara rağmen, modern otoritenin, eskisi gibi taht kavgaları yapmak istemediği de aşikârdı. Bu yukarıdan aşağıya doğru modernleşme hareketinin, Osmanlı sultanlarının tahta geçiş süreçlerinde ne gibi bir rolü olduğunun incelenmesi ise bu tez çalışmasının önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda dikkate alınacak hususlar, tahta geçiş merasimlerindeki birtakım uygulamaların değişimleri, dönüşümleri ya da terk edilmesi üzerine olacaktır.

Avrupalı devletlerle etkileşimin sıklaştığı son yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin törenlerinde modernleşmenin izlerini bulabilmek, daha önceki dönemlerde yapılmamış ve Avrupa'dan geldiği düşünülen yeni uygulamaların tespit edilebilmesiyle anlaşılabilir. Dolayısıyla bu tez çalışmasının öncelikli amacı, cülûs törenlerindeki uygulamaların menşei hakkında bilgi vererek son yüzyıldaki değişimin ne ölçüde Avrupaî olduğunu ortaya çıkarmaktır. Öte yandan, daha önceki asırlarda da taht değişikliği dolayısıyla gelişen diplomatik ilişkilerin, son yüzyılda Avrupa diplomasisini esas alan bir şekilde yeniden tesisi de yine Avrupaî etki göz önünde bulundurularak değerlendirmeye alınacaktır. Bu ele alış şekli de cülûs merasimlerindeki etkileşim üzerinden incelenecektir.

Bu çalışmanın birinci bölümü, Osmanlı cülûs geleneğinin menşei üzerinde durarak, Osmanlı Devleti'nin cülûslarındaki birtakım uygulamaları tespit edecektir. Bu uygulamalardan hangilerinin selefi Türk ve İslam devletlerinden Osmanlılara intikal ettiği ise bu incelemeler neticesinde görülebilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, 19. yüzyıl cülûs ve biat merasimleri detaylı olarak ele alınacaktır. Öncelikle 19. yüzyıl padişahlarından IV. Mustafa, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid dönemlerinde veraset sisteminin işleyişi üzerinde bilgiler verecektir. Bu bilgiler, cülûs ve biat merasim günlerinde, sultanların taht kaderlerinin belirlenmesinde yol gösterici olacaktır. Bu bölümün ikinci başlığı cülûs ve biat merasimlerini ele alacaktır. Bu bağlamda, sabık padişahların vefatları ya da tahttan el çektirilmeleri, yeni padişahın cülûs ilanı ve biat merasimleri incelenecektir. Cülûsun halka ilan edilmesinden sonra gerçekleşen şenlikler de bu başlık altında yer alacaktır. Cülûsun gerçekleştiği siyasal ortamın anlaşılması açısından, cülûs dolayısıyla hazırlanan ilk hatt-ı hümayûnlar da ikinci bölümde yer bulacaktır. Son olarak cülûs tarihlerine ve cülûs dolayısıyla yapılan tarihlendirmelere de yer verilecektir. Çalışmanın son bölümünde ise cülûsun hemen ardından gerçekleşen ve modernleşme sürecinde merak uyandıracığı muhtemel cülûs tebrikleşmelerine yer verilecektir. Bu bölümde son yüzyıl Osmanlı diplomasisinin gelişimine kısaca değinildikten sonra, cülûs dolayısıyla gelen ve giden namelerden, cülûsları tebrik etme ve gelen tebrikleri kabul etme usullerinden bahsedilecektir. Osmanlı modernleşmesinin kırılma noktalarını oluşturan bu süreçte, cülûs tebriklerinin Osmanlı nezdindeki akislerine de yer verilecektir.

Çalışmanın konusu “19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Cülûs” olup, IV. Mustafa ile başlayıp II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid'in cülûsları ile sınırlandırılmıştır.

Bu dönemlerde geçen olaylar, dönemin tarihsel koşullarına bağlı kalarak ve siyasal, sosyo-kültürel bazı meselelerine de kısmen değinerek ele alınacaktır. Bu incelemelerde ekseriyetle kaynaklar ve gerektiğinde arşiv vesikaları üzerinden değerlendirmede bulunulacaktır. Öte yandan, bu çalışmanın ilk bölümünün sadece bir gelenek aktarımı olarak ele alındığı ve menşei tartışmalarına yoğunluk vermeyi amaçlamadığını da belirtmek gerekmektedir.

Çalışma, cülûs merasimleri üzerine inşa edildiği için dünyevî iktidarı ön plana çıkaracaktır. Bu açıdan, cülûsa bağlı fakat uhrevî bir boyutu olan kılıç kuşanma merasimlerinden bahsedilmeyecektir. Bu açıdan düşünüldüğünde, cülûs sonrası ilk cuma merasimleri, ilk bayram merasimleri ve sair merasimlere de yer verilmeyecektir.

Çalışmanın başlangıcından sonuna kadar geçen süre zarfı, tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda, oldukça geniş bir tarih sahnesinden bahsetmektedir. Dolayısıyla, her bir tarihî karakteri, olayı ya da gelişmeyi aktarabilmek mümkün görünmemektedir. Bununla birlikte, sadece bir örnek verilerek geçirtilen hususlarda örneklerin çoğaltılmaması kasıtlı bir tutumdur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, 19. yüzyıl cülûs ve biat merasimlerine dair çokça belgeye rastlanılmıştır. Ancak bu belgelerin çoğu, yeni bir şey söylemekten ziyade var olanı tekrar eder niteliktedir. Dolayısıyla, bazı konuları aktarırken bir örnekyle yetinilebilecektir. Cülûs dolayısıyla yeni sultanın görevlendirmeleri, hazine gelirlerindeki değişimler gibi yeni padişahın dönemine ait sıklıkla rastlanılan gelişmelere değinilmeyecektir. Burada amaç, yeni padişahın cülûsuna direkt bağlı meseleleri gündeme almaktır. Aksi takdirde, her padişahın dönemindeki gelişmeleri tek tek anlatmakla asıl konunun sınırlandırılması yapılamayacaktır. Arşiv belgelerinin son bölümde yoğunlaşmasının sebebi, son bölümün cülûs dolayısıyla gerçekleşen tebrikleşmeleri ele almasıdır. Zira bu tebrikleşmelerin seyri kaynak eserlerde değil, arşivde bulunmuştur. Gazete ve dergilerde rastlanılan bazı bilgiler de konuyu anlaşılır kılacaktır.

Bu çalışma, Osmanlı kroniklerinden, kaynak eserlerden, hatıratlardan ve seyahatnamelerden alınan bilgilerle meydana getirilecektir. Bu süreçte, cülûs merasimlerine hususî olarak yer verdiği için, Zeynep Tarım Ertuğ'un yayınlanmış doktora tezi olan "*XVI. Yüzyıl Osmanlı Cülûs ve Cenaze Törenleri*", Hakan Karateke'nin yayınlanmış doktora tezi olan "*Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzylında Merasimler*" ve bu tezin yazım sürecinde Ali Akyıldız tarafından yayınlanan "*Kral Öldü Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülûs, Veraset ve Meşruiyet*" adlı çalışmalar, yol gösterici olacaktır.

Çalışmanın, benzer çalışmalardan ayrıldığı nokta, sadece 19. yüzyıl padişahlarının cülûs merasimlerine yer vermesidir. Bununla birlikte menşei hususunda verilen bilgiler de daha derli toplu olacaktır. Öte yandan, modernleşmeyi merkeze alarak hazırlanmış olması da ayırıcı olacaktır. Modern diplomasinin, 19. yüzyıl tahta geçiş törenleri üzerindeki etkisi de dikkate alınacaktır. Bu çalışma, birçok eksikliklere rağmen, benzer çalışmalara ışık tutacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN CÜLÛS GELENEĞİNİN MENŞEİ

Cülûs, Arapça bir kelime olup oturmak, kuud manasındaki *celese* fiilinden gelmektedir. Cülûs kelimesinin yerine, tahta oturtma, oturulma, padişahlığın başlaması anlamına gelen *iclâs* da kullanılmıştır. Cülûsun sözlükteki ikinci manası, bir hükümdarın tahta geçmesi, taht-ı nişin olması: cülûs-ı hümâyûn-ı hazret-i padişahî yahut padişahın tahta çıkması ve üçüncü manası ise, padişahın yevm-i cülûsuna müsadif olan gün: cülûs-ı hümâyûn donanması, şenliği şeklindedir.¹ Osmanlı Devleti'nde cülûs, bir şehzadenin tahta geçmesi, padişah olması demektir. Herhangi bir Osmanlı hükümdarının hükümdarlık makamına oturmasına, bu makamın taht denilen sedir olmasına binaen taht'a oturdu veya taht'a geçti veyahut taht-ı saltanata cülûs etti ve daha topluca cülûs-ı hümâyûn oldu, denilirdi.²

İbn-i Haldun'un Mukaddime'sinde tahtın tanımı ve kıymeti hakkındaki izahat şu şekildedir:

Serir, minber, taht ve kürsî (trone, dais, couch, chair) gibi şeylere gelince, bunlar üzerinde sultanın oturması için dikilmiş bir takım ağaçlar veya muntazam bir şekilde yapılmış koltuklardır. Meclisinde bulunan zevatla aynı seviyede olmaması için sultanın onlardan yüksek bir şekilde oturmasını temin eder. Öteden beri İslâm'dan önceki kırılların ve Arap olmayan hanedanlıkların töresi bu olmuştur. Bunlar altından tahtlar üzerinde oturlardı. Hz. Davud'un oğlu Hz. Süleyman'ın (a.s.) fildişinden yapılmış, üzeri altınla kaplanmış bir tahtı ve bir kürsüsü vardı. Ancak, tahtı sadece büyüyen ve refah bir hayat yaşayan hanedanlıklar kullanırlar. Söylemiş olduğumuz gibi tüm ihtişamlarda hal budur. Başlangıçta, devletin bedeviliği döneminde ise, hükümdarlar tahta heveslenmezler.³

Osmanlı Devleti'nin resmî törenleri içerisinde cülûs törenlerinin, salt hâkimiyetin ilan edilmesi şeklinde tanımlanmasının ötesinde daha derin anlamları da mevcuttu. Gerek örfî ve gerekse şerî açıdan değer atfedilen cülûs törenleri, devlet için kadim kanunlara ve teamüllere tâbi olunduğunun gösterildiği en ihtişamlı törenlerin başında gelmekteydi. Bu kanunların ve teamüllerin kökenlerine dair tespitler yerli ve yabancı tarihçilerin araştırmaları içerisinde yer almıştır. Bu araştırmalar tedkik edildiğinde, Osmanlıların Türk-İslâm sentezi içerisinde bir zihniyete sahip oldukları gayet sarîh bir şekilde anlaşılmıştır. Klasik Osmanlı tarihçilerinin Osmanlıların nesebi hakkında yaygın olan söylemlerinin yanında, özellikle Neşrî ile birlikte daha kapsamlı bir bakış açısıyla İslam dininin

¹ Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, (Haz. Fazılhak Nergiz ve Aziz Ençakar), 1. Baskı, Şifa Yayınları, İstanbul, 2012, s. 488; Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, (Haz. Aydın Sami Güneyçal), 32. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2016, s. 179; Abdurrahman Şeref, **Tarih Muhasebeleri**, (Sad. Enver Koray), 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 335.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, 4. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s. 173.

³ İbn Haldun, **Mukaddime**, I, (Haz. Süleyman Uludağ), 5. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 512.

motiflerine de yer verilmesiyle, bu sentez durum daha anlaşılır bir hâl almıştır.⁴ Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin cülûs geleneğinin menşei hakkında inceleme yapılırken, devletin kuruluş felsefesinden hareketle, Eski Türk ve İslâm gelenekleri içerisinde bir benzerlik aranması gayet tabii olacaktır. Yönetici olmanın sorumlulukları ve sınırlılıkları, veraset meselesi, cülûs ve biat merasimlerine ait incelemelerde de yine aynı sentez zihniyetin izleri görülebilecektir. Nitekim Osmanlı sultanlarının köken meselesine karşı tutumları ve bu tutumların tarihyazımı üzerindeki görüntüsü de bu aktarımı teyit eden tezleri kuvvetlendirmektedir.⁵

Türk İslâm âleminde en uzun egemenlik süresine sahip olan Osmanlı hanedanının bazı âdet ve geleneklerinin menşei hususunda muhtelif düşünceler serdedildiği malumdur. Bu düşüncelerin etkisiyle, Fuad Köprülü'nün *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri* adlı eserinde, Osmanlı müesseselerinin menşei titizlikle incelenmiştir. Köprülü, Osmanlı müesseselerinin tamamının Bizans tesiriyle oluşturulduğunu ya da oluşturulmadığını peşin hükümlerle ifade etmek yerine, tüm âdetleri ayrı ayrı tedkik etmek gerektiğini belirtmiştir.⁶ Bu hassas ve sıhhatli düşünceden mülahazalar yapılarak, Osmanlı'nın cülûs törenlerindeki bazı uygulamalarda Eski Türk devlet geleneklerinin ve İslâm âlemindeki bazı uygulamaların izleri bulunmuştur. Benzer bir çalışma, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal* adlı eserinde daha tafsilatlı olarak yapılmış ve incelemeler neticesinde çok daha geniş yelpazede Türk-İslâm geleneğinin izlerine rastlanılmıştır.⁷

1.1. Osmanlı Devleti'nden Önceki Türk-İslâm Devletlerinde Cülûs Geleneği

1.1.1. İslam Öncesi Türk Devletlerinde Cülûs

İslam öncesi Türk devletlerinde devleti yönetme yetkisine sahip kişiye, 5. yüzyıl ortalarına kadar kullanılan *tanhu*, *şan-yü* ve *han*, *kağan*, *yabgu*, *idikut*, *ilteber*, *erkin* gibi unvanlar verilir. Bunlardan en yaygın kullanılanı kağan unvanıydı. Bu devletlerde, han olabilmek yetkisinin yani siyasi iktidarın ilâhî bir güç tarafından verildiğine dair kabul görmüş bir inanış olan *Kut anlayışı* hâkimdi. Kut anlayışında, Tanrı tarafından seçildiği düşünülen hükümdar, halkına karşı belli başlı sorumluluklara sahipti. Bu sorumlulukların temelinde adaleti tesis etmek vardı. Han, devleti iyi idare ettiğinde Kut'a layık olurken, kötü idare ettiği takdirde Kut'unun geri alındığı düşünülürdü. Kendi çabası yahut yapılan seçim doğrultusunda başa geçen her hükümdar ilahî adaletin lütfu görülürdü.⁸

⁴ Tam adı Mevlânâ Mehmed Neşrî olup, II. Bayezid dönemi ilim adamlarındandır. Müellifi olduğu eserin adı Kitâb-ı Cihannümâ'dır. Eserinde aktardığı bilgiler, Osmanlı Devleti'nde Türk-İslâm sentez fikrinin anlaşılması açısından oldukça kıymetlidir. Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, I, (Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen), 4. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s. 11; Feridun M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 254-255.

⁵ Hâkimiyetin menşeiine dair tartışmaların içerisinde, Osmanlıların kendi kökenlerini kaydetme isteğindeki sebeplerden birinin, Osmanlı büyüme ve yayılma politikasında güçlü vizyon oluşturma gayreti olduğu da açıktır. Halil İnalcık, "Osmanlılar'da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telâkkisiyle İlgisi", 14 (1), *A.Ü.S.B.F. Dergisi*, Ankara, 1959, s. 77.

⁶ M. Fuad Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, (Haz. Orhan Köprülü), 3. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 157.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, 4. Baskı, Ankara 1988.

⁸ İnalcık, a.g.m, s. 73-75; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, 36. Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 257; Gülçin Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, 1. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2003,

Han seçimi sürecinde bugün Moğolca kurultay kelimesine karşılık gelen, *toy* adı verilen meclisten çıkan kararlar dikkate alınırdı. Han olabilmek için, irsi bir bağa sahip olmak öncelikliydi. Han ölünce başa geçecek yeni liderin, yönetim için en uygun kişi olması, han namzeti bulundurması beklenirdi. Tahta geçecek kişinin tespit edilmesinde, sabık hükümdarın en büyük ve reşit oğlu diğer adaylardan önde gelirdi. Asya Hun tarihinde hükümdarın oğulları arasında liyakat daha öncelikliydi. Oğulun reşit olmaması ya da hiç olmaması gibi durumlarda hanlık, vefat eden hükümdarın varsa en büyük kardeşine, kardeşi yoksa amcasına ya da amcası da olmaması durumunda amcasının oğluna geçerdi. Soyundan herhangi birinin olmaması durumunda ise meclisin onayından geçen liyakat sahibi herhangi bir bey de han olabilirdi. Bu anane Asya Hunlarından Osmanlı sülalesi devrine kadar devam etmiştir.⁹ Öte yandan Eski Türklerde veliaht tayinlerine de rastlanmaktaydı. Bununla birlikte tahta geçişte han soyundan olanların tamamının hakkı olması, taht kavgalarına sebebiyet verebilmekteydi. Bu durum mubah görüldüğü gibi ayrılıklara ve devlete zarar verebilmekte, devleti parçalamaktaydı. Kutsal olarak kabul gören han sülalesinin, yönetimi elinde bulundurması ise halkın birlik ve beraberliğinin muhafazası için gerekli bir durumdu.¹⁰

Hükümdarı denetleyen bir meclis her daim mevcuttu. Halk, bu meclis kanalıyla hükümdarı dolaylı da olsa denetleyebiliyordu ve yönlendirebiliyordu. Bu denetim, beyler eliyle müdahale edildiğinden ötürü dolaylıydı. Günümüzde Hun devletlerindeki meclise “millet meclisi” yakıştırılmasının yapıyor olması da tâbiyet meselesinde halka karşı sorumluluğun ne denli önemli olduğunu göstermekteydi. Herhangi bir sınıfsal ayrımın olmaması, makam ve mevkilerin halka hizmet edilmesi için oluşturulduğu düşüncesi hâkimdi.¹¹ Halkın meclisten çıkan kararlar yeni hükümdara tâbiyet bildirmesi, töreye saygı duyulduğunun da göstergesiydi.

Tahta geçecek her han, törenin kaidelerini bilmek ve yaşatmak durumundaydı. Halkın, töreye olan itaatinin sağlamlaşması, hükümdarın töreyi uygulamasıyla artmaktaydı. İdareyi elinde bulundurmak, törenin gerekliliklerini kabul etmiş olmak manasına gelmekteydi. Ancak bu, hükümdarın erkliğindeki emreden rolünü zedelemeyiz, bilakis güçlendirirdi. Han’ın seçilmiş olması, emir verme yetkisine meşruluk kazandırmaktaydı. Bu yetki ile halkını organize edebilir ve algılarını yönetebilirdi. Tanrı tarafından verilen yetki ile sahip olduğu göreve ulviyet yüklenmişti. İktidarı eline alan han, bu ulviyeti Tanrı tarafından aldığına dair zaman zaman hatırlatmada da bulunurdu. Bu ulviyet onları peygamber ya da şeriat lideri yapmayan, dünyevî hükümdarlıklarını destekleyen nitelikteydi. Bununla birlikte, Tanrı tarafından verilen yetkilerinin, halkına hizmet etmek için verildiğinin de bilincindeydiler. Bu anlayış, “Hizmet etmekle kul, bey olur” sözüyle çok daha net

s. 95; Eski Türklerdeki yönetim anlayışında, Max Weber’in geleneksel otoriteyi tanımlarken vurguladığı geleneğe bağlılık koşuluyla yöneten ve yönetilen arasındaki itaat-sadakat ilişkisi üzerine kurulmuş bir düzen vardı. Bu düzen, Türk devlet geleneğinden Osmanlı Devleti’ne intikal edebilmişti. Max Weber, **The Theory of Social and Economic Organization**, (Çev. A. M. Henderson ve Talcott Parsons), Oxford Üniversitesi Press, New York, 1947, s. 341, 344, 346.

⁹ İnalcık, a.g.m., s. 70; Sadri Maksudi Arsal, **Türk Tarihi ve Hukuk**, 1. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s. 265-266; Kafesoğlu, a.g.e., s. 251, 260.

¹⁰ Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 14; Kafesoğlu, a.g.e., s. 265; İnalcık, a.g.m., s. 85.

¹¹ Kafesoğlu, a.g.e., s. 250-251; Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler**, 3, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.) , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 15.

anlaşılmaktadır.¹² Bundandır ki hizmet edip, adaleti tesis etmek temel ilkeleriydi. Öte yandan, törenin hükümdarı denetliyor olması, hükümdarın diktatör olmasını da engellemektedir. Han ve idaresindeki halklarla geleneksel olarak sürdürülen doğal sözleşme ile han'ın sınırlılıkları tespit edilebilmektedir.

İslamiyet öncesi Türklerde ülke, han soyunun ortak malı değildi. Toprağın sahibi halktı ve buna göre han, toprağı kendi tekeline alamaz, almasına müsaade edilmezdi. Aksinin olması durumunda halk, yeni yurt arayışına girerdi. Çünkü halk, özgürlüğü yaşam biçimi haline getirmiş, özgürlüğü için gerekirse toprağı bırakacak kadar topraktan bağımsızdı. Sahiplendiği ve yurt edindiği toprakta, söz sahibi olduğu kadar hürdü.¹³

Kaynaklara ve araştırmalara göre, İslamiyet öncesi Türklerde, tahta geçen hükümdarların cihanın hâkimiyetini tesis etme arzusunda ve gayretinde olduklarına dair kabul görmüş bir anlayış hâkimdir. Bu anlayışa göre tahta geçen hükümdarlar, cihana hâkim olma emellerini civardaki hükümdarlara bildirir ve onlardan itaat, tâbiyet beklerdi. Bu hâkimiyet anlayışında dinî, ırkî yahut başka farklılıklar ayırt edilmediği gibi, amaç, yeryüzünde geniş kitleleri yöneten bir hükümdar olmaktı.¹⁴

Eski Türk devletlerindeki hükümdarlık alâmetleri, Osmanlı Devleti'nde de benzerleri olan altun otağ (hakan çadırı), örgin (taht), tuğ (sancak), davul, sorguç, gibi nesnelerdi. Eski Türk devletlerinde, hükümdarların oturacağı tahtlar altından yapıldı. Hükümdar tarafından ileri gelenlere tepesine altın bir kurt başı takılı sancaklar verilirdi. Her iki kanadın da hükümdara karşı sorumlu olduğu ikili teşkilatla yönetilen devlette, kanatların üstün olanının tarafında kurt başlı sancaklar dalgalanırdı.¹⁵ İktidarı eline alan kişiye davul, zurna, bayrak gönderildiği de olmuştur. Sorguç ise bürke adı verilen başlıkların üzerine takılan tüy yahut kila denirdi. Resmî tören gereği, hükümdarların tahta çıkışı, onları seccade yahut keçe halının üzerine oturttarak ya da kalkan üzerinde havaya kaldırarak kutlanırdı.¹⁶ Göktürklerde, hükümdar havaya kaldırıldığında, Tanrı ile irtibat kurduğu düşünülürdü. Bundan sonra Tanrı tarafından yükseltilerek, yetki alır ve son olarak Tanrı'nın iradesiyle tahta oturtulurdu.¹⁷ Hükümdarın dokuz kere havaya kaldırılması ve beylere kımız ikram edilmesiyle kutlama devam ederdi.¹⁸

1.1.2. İlk İslam Devletlerinde Cülûs

İslam medeniyetinin bir temsilcisi olan Osmanlı Devleti'nin, İslam tarihi araştırmaları içerisinde apayrı bir yeri ve önemi olduğu bilinmektedir. Sadece dinî açıdan fikrî bir mirasın değil,

¹² Kafesoğlu, a.g.e., s. 256.

¹³ Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 94; Kafesoğlu, a.g.e., s. 228-229, 266.

¹⁴ Kafesoğlu, a.g.e., s. 244-245, 256.

¹⁵ Kafesoğlu, a.g.e., s. 261, 263, 264.

¹⁶ Çandarlıoğlu, a.g.e., s. 96; Kafesoğlu, a.g.e., s. 257-258.

¹⁷ Dursun Yıldırım, "Köktürklerde Kağanlık Süreci; Kaldırma, Kötürme ve Oturma", **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, 2, Ankara, 1990, s.529.

¹⁸ Zeynep Tarım Ertuğ, **XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Cülûs ve Cenaze Törenleri**, 1. Baskı, TTK, Ankara, 1999, s. 36; Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önceki bayram merasimlerinin, ritüellerinin, giyim kuşamlarının, merasimlerdeki eşyaların, eğlence kültürlerinin anlaşılması açısından ayrıca bkz. Salim Koca "Eski Türklerde Bayram ve Festivaller", **Türkler**, 3, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 51, 53-55.

aynı zamanda siyasi geleneğin de mirasını sahiplendikleri düşünüldüğünde, Osmanlıların cûlûslarında İslâmî izleri aramanın gerekliliği anlaşılabilecektir.

Klasik İslam anlayışında, hâkimiyet ve hilafet üzerinde serdedilen çeşitli görüşlere rastlayabilmek mümkündür. Bu görüşlerin dünyevî ve uhrevî olarak ayrıldığında daha net bir karşılıkları olacağı malumdur. Örneğin, dünya üzerindeki yönetici Allah'ın değil, Hz. Muhammed'in halefidir ve mutlak hâkimiyet yalnızca Allah'a aittir. Bunun sebebi, Allah'ın *mâ verâ'u'l-idrâk* durumunda olması, tahayyül (imgeleme) ve tecessüm (cisimlenme) sahasının içinde olmamasıdır.¹⁹ Allah'ın tüm yaratılmışların hâkimi olduğu vurgusu, Allah'ın isimlerinin tamamının içerisinde görülebilmektedir. Allah'ın isimleri içerisinde *El-Melik* ismi, mutlak ve tek hâkimiyetin Allah'a ait olduğuna işaret eder. Hâkimiyet ile ilgili *Hâkka Suresi* 17. ayette, Allah'ın tahtından (Arş-ı Azam) bahsedilmekte olup, manevî âlem içindeki bu tahtın şekli şemai tasvir edilmemiştir. İslâm âlimleri, Allah'ın yeryüzündeki bir hükümdarlığa benzetileceği ve cismanî tasvire yol açacağı endişesiyle Allah'ın tahtından bahsetmekten kaçınmışlardır.²⁰

Müslüman toplumlarda devlet yönetimine hilâfet denmesindeki temel neden, yöneticinin Hz. Muhammed'in dünyevî otoritesini temsil etmesidir.²¹ Bu anlayışta hak ve hukuka riayet eden bir yönetici olmak, Allah'ın emrettiği dinin emirlerini gözetmek vardır. Dinin emirleri gözetilmediği takdirde, yeryüzündeki yönetici şeytana uymuş bir sapkın olur. Bunun cezası ise şiddetli bir azaptır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de bu malumata dair *Sâd Suresi* 26. ayette şöyle geçmektedir:

Ona dedik ki: “Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır.”²²

Bu ayetin muhteviyatında, seçilmiş olma durumunda yeryüzünde halife olmanın yükümlülüğünden ve seçilmiş olduğu halde Allah'ın yolundan sapanların uğrayacağı azaptan bahsedilmektedir. Burada hilafet makamından bahsederken, saltanat sürmekle meşgul olacak dünyevî bir otorite değil, İslâm anlayışındaki dinin yayılmasıyla mükellef olan bir önder kastedildiği muhtemeldir. Bu anlayışta hesap günü ile verilen mesajın da dünyevî olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak dünyevî hadiselerdeki tutumun hesap gününde bir karşılığı olacağı bahsi temel alınmıştır. Bu ifadeden yola çıkarak, dünyevî iktidar anlayışında Allah'a hesap verecek olan hükümdarlar halife unvanı alabildiği ve zamanla halifeliğin dünya üzerinde Müslümanların saygı duyduğu bir makam haline büründüğü görülebilmektedir. Halifelik makamının dünyevî otoritedeki hâkimiyet telâkkisi ile olan bağlantısıyla beraber, halifeliğin taşıyıcılığını yapan dünyevî iktidarlar zaman içerisinde daha güçlü konuma gelebilmiştir.

¹⁹ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, (Çev. Mehmet Yazgan), 1. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2009, s. 123.

²⁰ Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), *Kur'an-ı Kerim Meâli*, (Haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin), 12. Baskı, Yenigün Matbaacılık, Ankara, 2011, s. 641; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, a.g.e., s. 123.

²¹ Casim Avcı, “Hilâfet”, *DİA içinde*, 17, İstanbul, 1998, s. 539.

²² Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), a.g.e., s. 503.

Hız. Muhammed, ümmeti için vefatına kadar Kur'an'ın ayetleri doğrultusunda yol gösterici olmuştur. İnsan haklarına ve insanlar arasında adaleti tesis etmeye riayet etmiştir. Bunları yaparken, dinin emirlerini yayma gayesinde olmuş ve peygamberliğini insanüstü görmemiştir. Kararlar alırken istişare yapmış ve ona tâbi olanların fikirlerini dikkate almıştır. Nitekim karar almada istişare meclisi, halifeler dönemi ve daha sonraları İslâm devletlerinde de varlığını muhafaza ettirmiştir.²³

Osmanlı Devleti'nde tahta geçişin kabulü şeklinde görülen biat ifadesi, İslâmî literatürdeki bey'at kelimesine karşılık geliyordu. Biat, Arapça bir kelime olup, sözlükteki manası “birinin hâkimiyetini tasdik” etmektir. Bu manadan sonra “arz-ı tâbiyet ve sadâkat itme ki asl-ı kaide-i İslâmice musafaha (tokalaşma) suretiyle icra olunur” şeklinde bir ifade de vardır.²⁴ Bu sözleşme her iki tarafı da bağladığından, yönetilen ve yönetenin karşılıklı olarak sorumlulukları ve sınırlılıkları da doğmaktaydı. Tüm bu manalarından hareketle biat, hâkimiyeti kabul ve ona itaat etmekle beraber, aynı zamanda samimi bir bağlılıkla selamlaşmayı da ihtiva etmekteydi. İslâm anlayışında selamın muhteviyatına bakıldığında, “benden sana zarar gelmez” şeklindeki bir tutum da göz önünde bulundurulduğundan, bir hükümdarın tahtı için biat istemesi de karşılıklı güven ortamının sağlanması açısından tabii olarak gerekli görülmekteydi.²⁵

Biat, zaman içinde amacı doğrultusunda değişikliğe uğramıştı. Hız. Peygamber'in, İslam'ın yayılımı sırasında birtakım kimselerden musafaha yoluyla aldığı biatların ekserisi dinî bir amaca hizmet etmekteydi. Bu yeminlerden en bilinenleri Akabe Biatları'ydı. Dini tebliğ etme amacıyla gerçekleşen bu biatlarda Hız. Peygamber'in uhrevî bir emir doğrultusunda önderliği üstlendiği fakat dünyevî bir siyâsî otoriteyi teyit etme amacı olmadığı aşikârdı. Nitekim *Nisa Suresi* 59. ayette sırasıyla Allah'a itaat, peygambere itaat ve ululemre itaat emri verilmişti. Burada peygambere itaat ile ululemre itaat birbirinden bağımsız olarak emredilmişti. Ululemrin işaret ettiği kişinin kim olduğu konusunda muhtelif fikirler serdedildiği gibi netice itibariyle “emir verebilme yetisini elinde bulunduran kişi” kastedilmişti. İş bu otorite sahibi bir imam olabildiği gibi bir sultan, emir ve sair bir emir veren olmalıydı. İslâm âlimlerinden Nevevî, Allah tarafından itaat edilmesi vacip kılınmış herkesin ululemr olduğunu kaydetmişti.²⁶ İmamet ve itaat meselesinin kendi içinde barındırdığı belli başlı şartları da vardı. İmam olacak kişi âdil, âkil, buluğa ermiş, hür ve erkek olmalıydı. Bunun dışındaki şartlar ise temenni edilen şartlardı. Bunlar ilim, rey ve şecâat sahibi olmaktı.²⁷ İtaat edenlerin ise genel manada müslüman, hür ve temyiz (iyiyi kötüden ayırabilme) gücüne sahip olması gerekirdi. Bu şartlar Kur'an, sünnet ve İslam hukukçularının tedkiki ile belirlenmişti.²⁸

²³ Hız. Muhammed'in yaptığı istişareler için ayrıca bkz. Recep Aslan, “İstişârenin Önemi ve Hız. Peygamber'in Uygulamalarından Örnekler”, 2 (1), **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2014.

²⁴ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 331; Kelimenin Arapça aslı bey'at olup, Türkçe'ye biat olarak geçmiştir. TDK sözlüğündeki ilk manası “bir kimsenin egemenliğini tanıma”, ikincisi ise “Osmanlı Devleti'nde padişah öldüğünde tahta geçecek oğlunun devlet yönetimindeki etkili gruplarca kabul edilip onaylanması” şeklindedir. **Türkçe Sözlük**, (Haz. Şükrü Halûk Akalın), 11. Baskı, Ankara 2011, TDK, s. 330.

²⁵ İslâmî gelenekteki selamlaşma için ayrıca bkz. Mehmet Efendioğlu, “Selâm”, **DİA içinde**, 36, İstanbul, 2009.

²⁶ İbrahim Canan, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi**, 2, Ahmet Hikmet Ünalmış (Ed.), 1. Baskı, Ankara, 1988, s. 278.

²⁷ Canan, a.g.e., s. 284.

²⁸ Cengiz Kallek, “Biat”, **DİA içinde**, 6, İstanbul, 1992, s. 121.

Hız. Peygamber'den sonra biat, siyasî ağırlığı daha baskın bir hal almaya başlamıştır. Biatın sadece amacı değil, icra olduğu esnada biat eden ve edilende aranan, yukarıda bahsi geçen şartları da zamanla değişikliğe uğramıştır. Klasik biat anlayışında iki taraf arasında aranan şartlar zamanla aranmamaya başlamıştır. Emevîler ve Abbasiler döneminde daha çok bir merasim şeklini alan biat, katılım yönüyle de farklılıklar göstermiştir.²⁹

Hız. Muhammed'in vahiy gelen son peygamber olması dolayısıyla, vefatından sonra dini tebliğ edecek kişinin kim olacağı konusunda seçim ile karar alınmıştır. Bunun temel nedeni, Hız. Muhammed'in kendinden sonra herhangi bir kimseyi kesinkes halife tayin etmemiş olmasıdır. Hız. Muhammed'den sonra Hız. Ebubekir'in halifeliği, Hız. Muhammed'in hastalığında imamlık yapmış olması gibi birtakım gerçekliği olan sebeplerden ötürü çoğunluğun biatıyla kabul edilmiştir. Hız. Ebubekir'e biat, önce *bey'atü'l hâssa* hususî ve sonra *bey'atü'l âimme* umumî olarak iki şekilde yapılmıştır. İki şekilde biat etme bundan sonra İslâm devletlerinde görülmeye devam etmiştir. Hız. Ebubekir'e biat edilmiş olsa da halifeliğin onda olmadığına dair itirazlar da olmuştur. Şîi grupları içinde imametın sorunsallığını içeren gadîr-i hum hadisesine istinaden, Hız. Muhammed'in kendisinden sonra Hız. Ali'yi halife tayin ettiğine dair görüş kabul görmüştür. Hız. Ali'nin, halife olarak tayin edildiğine dair işaretler dönemin âlimlerince yeterli görülmemiştir. Ancak bu işaret arayışları, İslâm tarihçileri açısından tartışılmalıdır.³⁰

Hız. Ebubekir'in kendisinden sonra Hız. Ömer'i halife tayin etme isteğiyle, Hız. Ömer'in halifeliği istihlâf (halef bırakma) yoluyla, istişare sonucunda gerçekleşebilmiştir. Böylelikle Hız. Ömer'in halifeliğinin resmî bir şekilde garanti edilmesi, İslâm tarihinde ilk kez rastlanılan bir hadise olmakla birlikte, benzerlerine de kapı aralamıştır. Buna rağmen Hız. Ömer'in kendisinden sonraki halife için ileri gelenlerin kararlarıyla yapılacak seçim yolunu talep etmesi, Hız. Osman'ın halifelik makamını elde etmesiyle nihayet bulmuştur. Hız. Osman'ın halefini tayin etmemiş olması ve seçim yolu için istişarede bulunmaması, şehit edilmesinden sonra karışıklığa sebebiyet vermiştir. Hulefâ-i Râşidîn döneminin son halifesi Hız. Ali de seçimle ve çoğunluğun biatıyla kabul edilmiştir. Böylelikle dört halife döneminde halifelik, istihlâf yoluyla devam etmiştir. Hız. Ömer'den itibaren halife yerine *emîru'l mü'minîn* unvanı da kullanılmaya başlanmıştır.³¹

Hulefâ-i Râşidîn döneminde saltanat uygulamasına geçilmemişti. İslamiyet'in özünde her ne kadar saltanat yönetimi bulunmasa da Emevîler'den itibaren halifelik saltanata dönüşmüştü. Esasen Emevî Devleti kurulduğunda da saltanat sistemi yoktu. İslâm tarihinde ilk taht sahibi Muaviye'dir. Rivayete göre Muaviye, şişmanladığı gerekçesiyle tahta oturmak istediğini halka bildirdiğinde, bu istek halk nezdinde kabul görmüştü.³² Ancak Muaviye'yi takip eden İslâm hükümdarları için taht,

²⁹ Kallek, a.g.m., s. 123.

³⁰ İbrahim Sarıçam ve Seyfettin Erşahin, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, 4. Baskı, TDV Yayınları, Ankara, 2014, s. 89; Ziya Kazıcı, **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, 14. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 98.

³¹ Ruhat Alp, **Osmanlı Devleti'nde Veliahtlık Kurumu (1908-1922)**, Hacettepe Üniversitesi SBE, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s. 28-30; Sarıçam ve Erşahin, a.g.e., s. 88.

³² İbn Haldun, a.g.e., s. 512.

zaman içerisinde büyüklüğün ve gösterişin sembolize edilmesinde bir araç olmaya başlamıştı. Veliaht tayin etme meselesi Muaviye ile birlikte gündeme gelmişti. Muaviye, ehlü'l-hal ve'l-akd meclisini de hayata geçirerek, oğlunun makamını garanti altına almıştı. Bunun yanında şartsız tâbiyet de getirmişti. Muaviye'nin, kabile asabiyetine değer verilen topraklarda oğlunu veliaht tayin etmesiyle de saltanat sistemine kapı açılmış oldu. Bu sistemin oluşumunda, Sâsânî Devleti'nden etkilenilmiş olması muhtemeldi.³³ Emevîler'de bedevî Arap saltanatı hâkimdi. İslâm halifesinin Sâsânî hükümdarına benzemesi, Abbâsîler zamanında net bir şekilde görülmekteydi. Peygamberin soyundan olan Abbâsîler de saltanat sistemini devam ettirmişlerdi. Böylelikle, Emevîlerde reislik sadece cismânî (dünyevî) bir boyuttayken, Abbasîlerde hem cismânî ve hem de ruhânî (uhrevî) reislik hâkim olabilmişti. Tarihçi Barthold'a göre Abbasîler, Emevîler'den farklı olarak, Sâsânî imparatoru gibiydi.³⁴ Abbâsîler döneminde Sâsânî müesseselerinden ve İslâmî kanunlardan oluşan hilafet teşkilatı oluşturulmuştu. Ancak veliahtlığa önem verilmemesi, çetin geçen mücadelelere neden olmuştu.³⁵

Abbâsîler'den Türk-İslâm devletlerine intikal eden hâkimiyet ve idare düşünceleri, teşkilat ve teşrifata dair gelenekler, unvanlar, takma isimler ve hükümdarlık alâmetlerinin olduğu bilinmektedir.³⁶ Hükümdarın adına hutbe okunması ve bu suretle hükümdarlığın tanınmasına ilk kez Hz. Ali döneminde rastlanmıştı. Abbâsî halifesi Emîn'den sonra hutbede halifenin adının yanında halife sıfatı da kullanılmaya başlanmıştı. Bu gelenek Türk-İslâm devletlerinde de yaşatılmıştı. Kendi adına mühür bastırma âdeti de *Muhammedü'r Resûlullah* yazılı bir mühürle Hz. Osman dönemine kadar kullanılmıştı. Bu mührün kaybolmasından sonra her halife kendi adına mühür kazdırmıştı.³⁷ Abbâsîler'de kendi adına mühür kazdırma, Osmanlı Devleti'ne de intikal eden hâkimiyet alâmetlerindendir.

Hilafet alâmetleri arasında hükümdarların kendi isimlerinin kazındığı yüzük, Hz. Muhammed'e ait olduğu bilinen hırka, yine peygamberden kaldığı bilinen asâ ve hilafetin bir diğer alâmeti olan bayrak vardır. Halifenin isminin olduğu tırâz adlı elbisenin giyilmesi de hilafet alâmetlerinden sayıldığından Türk- İslâm devletlerinde de resmî cülûs törenlerinde hükümdarlara giydirilmiştir. Bununla birlikte hükümdarların adına para bastırılması da diğer İslâm ve Türk-İslâm devletlerinde de görülen ve Osmanlı Devleti'ne intikal eden bir gelenektir. Osmanlı Devleti'nin cülûs merasimlerinde tebrik esnasında hilatın yeninin öpülmesi âdeti Abbâsîler'de de uygulanırdı. Hilat verme ise hem Emevîler'de hem de Abbasîler'de hâkimiyetin göstergelerindendi. Hükümdarlığı ilan

³³ Sarıçam ve Erşahin a.g.e. , s. 90-91; Hilafetin saltanata dönüşmesinin fikrî, coğrafi, siyasî vesair açılardan anlaşılabilmesi için ayrıca bkz. Vecdî Akyüz, **Hilafetin Saltanata Dönüşmesi**, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.

³⁴ Wilhelm Barthold, **İslâm Medeniyeti Tarihi**, (Çev. M. Fuad Köprülü), 6. Basım, DİB Yayınları, Ankara 1984, s. 129, 138, 139; İstihlâf (halef bırakma) usulü ve veliaht tayin etme arasındaki farklılıkların anlaşılması için ayrıca bkz. Alp, a.g.t. ,s. 32-33.

³⁵ Marshall G. S. Hodgson, **İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, 1, (Çev. İzzet Akyol vd.), 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 12,196; Özcan, a.g.m., s. 108; Uzunçarşılı, a.g.e., s. 1.

³⁶ Barthold, a.g.e., s. 303.

³⁷ Sarıçam ve Erşahin, a.g.e., s. 92.

etmede, nevbet adı verilen bandoların çalması ve hükümdar olduktan sonra beratların verilmesi âdetleri de Abbasîlerin hükümdarlık alâmetleri arasındaydı.³⁸

Osmanlı tarihi araştırmacılarından Joseph von Hammer tarafından, cülûs törenlerinde görülen alkış geleneğinin Osmanlılar tarafından Bizans'tan alındığına dair ileri sürülen fikir, Hammer'ın bir başka eserinde bu geleneğin Bizans'a Abbâsîler'den intikal ettiğine dair ifadesiyle kendiliğinden çürütülmüştür. Köprülü, bu tezin kendiliğinden çürütüldüğünü tespit etmiş ve bu geleneğin Abbasiler ile temas halinde olan Türklere intikalinin gayet tabii bir hadise olduğunu belirtmiştir.³⁹ Bunun yanında, Osmanlı Devleti'ndeki alkış geleneğinin Selçuklulardan intikal ettiği de aşîkârdır.⁴⁰

Osmanlı'da vefat eden sultanın, yeni sultanın cülûsuna kadar vefatının işitilmesinin istenmemesi, Abbasiler'de teamüldü. Bu teamülden kasıt, muhtemel bir karışıklığa engel olmaktır.⁴¹

1.1.3. İlk Müslüman Türk Devletlerinde Cülûs

Türkler İslam dinini benimsediklerinde, onu, eski geleneklerini bütünüyle terk ederek değil, gelenekleriyle sentez haline getirerek yaşatmayı tercih etmişlerdi. Türk-İslâm sentezi içinde ilk siyasî yapılanma Karahanlı Devleti olarak bilinmektedir. Doğu ve Batı Türkistan'da İslâm ile yönetilen ilk Türk devletidir. Bundan önce Türkler tarafından İslâm'ı benimseyenler olsa da bir devlet yapılanması şeklinde değillerdi. Karahanlılar, Türk kimliklerine İslâm'ın nüfuzunu da katarak, İslâm'ın yayılışında köprü görevini de üstlenmişlerdi. Ancak daha sonra kurulacak olan Gazneli Devleti'nde bu sentez kimlik, kuruldukları alanda bulunan insanların değil, yönetenlerin elinde sınırlı kalabilmişti.⁴² Türk-İslâm devletlerindeki hükümdarların, iktidarlarını uzun süre ayakta tutabilmelerinde onları destekleyen kitlelerin sayıca çokluğu kıymete değer bir husustur. Kitlelerin çokluğu yönetim mekanizmasını daha güçlü hale getirebilmiştir.

Karahanlı Devleti'nde hükümdarlar, hakan yerine *arslan han* unvanını kullanıyordu. Satuk Buğra Han'ın İslâm'ı kabul etmesinden sonra Müslüman isimlerini ve takma isimleri almaya başlamışlardı. Gazneli Devleti'nde kullanılan *sultan* unvanı ise diğer İslâm devletlerinde zamanla daha yaygın kullanılmaya başlamıştı. Türk-İslâm devletlerindeki bu hükümdarların seçiminde, kadim veraset sisteminin babadan oğula önceliği gözetilmiş ve oğulun olmaması durumunda kardeşe intikal eden süreç devam edebilmişti. Bunun yanında tahtın vasiyet üzerine intikali zaman zaman tartışmalara sebebiyet vermişti. Hükümdarların seçildikten sonra, yetkilerinin kut doğrultusunda verildiğine dair inancı da devam ettirmişlerdi. Törelerini kut anlayışı ile uygulamışlar ve kararlarını bu anlayış doğrultusunda almışlardı.⁴³ Karahanlılar tahtın vârisini tespit etmede ekberiyet usulünü

³⁸ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 1, 2, 5; Köprülü, a.g.e., s. 165.

³⁹ Köprülü, a.g.e., s. 160.

⁴⁰ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 86.

⁴¹ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 65.

⁴² Kafesoğlu, a.g.e., s. 340; Reşat Genç, "Karahanlılar Tarihi", *Türkler*, 4, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 445; Jürgen Paul, "Karahanlılar", *Türkler*, 4, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 460.

⁴³ Kafesoğlu, a.g.e., s. 341,342; Fars asıllı tarihçilerden Beyhakî ve Gerdîzî Gazneli hükümdarlar ve saltanat mensubu şehzadeler için "emir" unvanını kullanmıştır. Bununla birlikte "sultan" unvanını hükümdara karşılık kullanmışlardır. "Şahinşah" ise bir unvandan ziyade hükümdarlığa atfedilen yüceliği gösterir nitelikteydi. Selçuklular gibi "din"

benimsemişse de, kardeşler arasında liyakati elinde bulunduran, nüfuzu olan kardeş, meclisin onayıyla tahta geçerdı. ⁴⁴ Liyakate Asya Hunlarında rastlanıldığı gibi Karahanlı Devleti'nde de önem verilmekteydi. Bunun yanı sıra, tahtı kendi hakkıyla kazandığı düşünölenler de kut sahibi görölür ve onlara ilahî bir desteğin verildiğine dair inanışla tâbi olunurdu. Taht mücadeleleri, iktidarı etkilemiş ve dışarıdan gelecek saldırıya karşı savunmayı zorlaştırmıştı. ⁴⁵

Karahanlı Devleti'nde hükümdarlık alâmetlerinde bazı değışikler olmuştur. Han olanlar, İslâmiyet'in kabul edilmesiyle birlikte halifenin onayını da almak durumunda kalmıştır. Hutbeler halife adına okutulmuş ve paralar halife adına bastırılmıştır. Bunun yanı sıra hükümdarlar başlarında hâkimiyet alâmetlerinden olan *çetr* taşımaya başlamıştır. Ancak Türk geleneklerini de muhafaza etmeye çalışmışlardır. Özellikle bayram kutlamalarında gittikleri coğrafyalara kendi eğlence kültürlerini taşıyabilmişlerdir. ⁴⁶ Orta Asya tarihi üzerinde araştırmaları olan W. Barthold tarafından ifade edildiği gibi, Türkler İslam ve Fars kültürleriyle etkileşim kurduktan sonra Türk adet ve geleneklerini mazide bırakmamışlardır. ⁴⁷

Gazneli Devleti'nde hâkimiyet telakkilerinde İslam, İran ve Hint geleneğinin izlerine rastlanıldığı bilirse de büyük oranda Kut anlayışının hâkim olduğu görölmekteydi. Tahtın vârisleri de kutun gerektirdiği gibi hareket etmekteydi. Taht için vâris tayin etme usulünün uygulandığı ve bu uygulamada zaman zaman nasihatlerin de yer edindiği bilinmekteydi. Bununla birlikte taht kavgalarına da rastlanmaktaydı. Tam yetki ile taht sahibi olan Gazneli hükümdarlar mutlak otoriteyi ellerinde bulundururdu. Dolayısıyla yönetimde hiçbir sınırlılıkları olmadığı gibi, dinden başka sınır belirleyicileri de bulunmamaktaydı. Sultanların sözleri kanun hükmündeydi. Kanunlarına uyulması da itaat göstergesiydi. Mülk ise yalnızca Gazneli sultanlara aitti. ⁴⁸ Karahanlı Devleti'nde olduğu gibi Gazneli Devleti'nde de hâkimiyeti elde eden sultanlar adına hutbe okunması, sikke bastırılması, nevbet çalınması, hilat verilmesi ve bunların yanı sıra tiraz adı verilen süslemeli elbiselerin sultanlara hususi olarak hazırlanması, sultanların gösterişli tahtlara oturması, taç takması, yüzük takması, çetr taşınması gibi alâmetler hükümdarlık alâmetlerindendi. Gazneli sultanların kabul ve merasim nizamı için devlet ileri gelenlerinin saf tutarak dizilmeleri, Osmanlı Devleti'nde de görölen bir uygulamaydı. Bu şekilde dizilmelerinin amacı ise devletin ihtişamını sergilemekti. ⁴⁹

eklemesiyle oluşturulmuş lakaplar yerine ekseriyetle “devle” eklemesini kullanmışlardır. Güller Nuhoglu, “Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı”, **Türkler**, 5, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.) , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 288.

⁴⁴ Abdülkadir Özcan, “Cülûs”, **DİA içinde**, 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 108.

⁴⁵ Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 242-245.

⁴⁶ Kafesoğlu, a.g.e., s. 342; Köprölü, a.g.e., s. 45; Koca, a.g.m., s. 54; Zekeriya Kitapçı, “Türklerin Müslüman Oluşu” **Türkler**, 4, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.) , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 267.

⁴⁷ İbrahim Kafesoğlu, “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **Türkler**, 5, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.) , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 163; Mikâil Bayram, “Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, **Türkler**, 7, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.) , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 169.

⁴⁸ Güller Nuhoglu, “Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı”, **Türkler**, 5, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.) , Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 286-287; Köprölü, a.g.e., s. 45; İzzetullah Zeki, “Gazneli Devleti'nde Sultan Mahmud Sonrası Taht Mücadeleleri (1030-1040)”, 4 (4), **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)**, Konya, 2019.

⁴⁹ Nuhoglu, a.g.m., s. 289-292, 300.

Karahanlıların, Gaznelilerin, Selçukluların müesseselerinde Samanîlerin geleneklerine rastlanılmıştır. Bu hususta Abbasîlerle dolaylı ya da direkt yollardan kurulan etkileşimin, Türk-İslâm geleneğine yaptığı tesirden bahsedilebilecektir. Öte yandan Selçuklu Devleti'nin Abbasi halifesi üzerinde kurduğu maddî hâkimiyetle birlikte, Selçuklu müesseselerinin tesiri başlamıştı. Köprülü'nün ifadesiyle "İslam dünyasının Türk hegemonyasının altına düştüğü" bir sürece girilmişti.⁵⁰

1.1.4. Büyük Selçuklularda Cülûs

Büyük Selçuklu Devleti'nde, *inal*, *yınanç*, *bey* unvanının yerine *sultan*, *emîr*, *melik* unvanının kullanılmaya başlanması, 1040 Dandanakan Savaşı'nın kazanılmasıyla birlikte Horasan'a yerleşilmesinden sonra gerçekleşebilmişti. Bundan sonra halife tarafından verilen isim ve takma isimler kullanılmaya başlanmıştı. Bunun yanında doğrudan kendilerinin alarak kullandığı unvanlar da vardı. Horasan'ın ele geçirilmesinden sonra, bölgenin mevcut durumunu dikkate alan iktidar ve etrafındakiler, Türk-İslâm sentezini hayata geçirebildikleri için nüfuz sahalarını da genişletebilmişlerdir. Bundan dolayı, iktidarın halife dolayısıyla aldığı isimlerin, daha geniş bir sahaya hitap edebilmede kıymetli bir yeri vardı.⁵¹

Büyük Selçuklu Devleti'nde, hâkimiyet anlayışında değişiklik olmuştur. Bu değişimin dinamiğini belirleyen en temel hususlardan birinin, hitap edilen kitlenin değişmesidir. Bu kitlenin cihan hâkimiyeti anlayışını Türk-İslâm sentezli bir anlayışa dönüştürmedeki rolü ise yadsınamazdı.⁵² Dünyadaki tüm Müslümanların halifesi olma yetkisi halifeden alınmış, yerini tüm dünyayı kapsayan bir hâkimiyet anlayışı almıştır. Böylelikle siyasî bir birleşmenin daha kolay sağlanabileceği bir yönetim şekli benimsenmiş ve dünyevî işlerde hükümdarların yetkisi güçlendirilmiştir. Bu durumda, şerî hukuktan ayrı olarak ihtiyaç doğrultusunda oluşturulacak olan yeni kanunların yürürlüğe koyulmasının da kapısı açılmış olmaktaydı. Kamu hukukunun düzenleyicisinin hükümdar olduğu yönündeki görüş, Osmanlı Devleti'nde de etkisini muhafaza etmeye devam etmişti. Büyük Selçuklu hükümdarları için toprak ve toprağın üzerindeki halk devlet içindi. Halk bu toprağı ekip biçmekte ve toprağı işleyen öldüğünde toprağın ekip biçilmesi erkek evladına kalırdı. Halkın toprağın işleyişinden dolayı Avrupa'daki gibi mağdur olmadığı bilinmekteydi.⁵³

Büyük Selçuklularda da hükümdarlık yetkisinin Tanrı tarafından verildiğine dair Kut anlayışı devam etmiştir. Kut'un adalet vurgusu Selçuklu sultanları için de kıymetini korumuştur. Halka hizmet düsturunu Selçuklu sultanları da benimsemişti. Buna karşın, halkın sultana itaat etmesi gerekirdi ki bu durum, adaletli devlet mekanizmasının doğru çalıştığına işaret edecekti. Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk'ün Türk-İslâm yönetim anlayışının ipuçlarını sunduğu Siyasetname adlı eserindeki dinî motifler, Osmanlı Devleti'ne kadar uzanan yönetim geleneğinin temellerini

⁵⁰ Köprülü, a.g.e., s. 45-46, 137-138.

⁵¹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 342, 343; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür*, 2. Baskı, TTK, Ankara 2014, s. 609, 612, 613.

⁵² Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. Osman Karatay), 4. Basım, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2013, s. 231.

⁵³ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 57-58.

oluşturacaktı.⁵⁴ Osmanlı Devleti'ne intikal eden Kut anlayışının Neşrî, Tursun Beg gibi tarih yazarları eliyle İslâmî niteliklerle dönüştürülmesi, bu anlayışın temel mantığını değiştirmemişti. Yöneten kişinin yüceliğinin ilâhî bir boyutta ele alınmaya devam etmesi, hükümdarı ön plana çıkaran devlet paradigmasını da güçlendirmişti. Hâkimiyeti elinde bulunduranların meşruiyeti ise ilâhî nitelikleri koruduğu ölçüde sorgulanmazdı.⁵⁵

Büyük Selçuklularda da Türkiye Selçuklularında da devlet, hükümdar ve ailesinin ortak malı sayılıyordu. Tahtın vârisini tespit etmede babadan oğula geçmeye yönelik veliaht gösterme, büyük oğulun yerine küçük oğlu başa getirme arzusu ya da tam tersinin olması, sultanların kendi soyundan vasiyet ettiği kişinin beyler tarafından kabul görmemesi gibi durumların olması, tahta geçişte geçerli bir kuralın olmadığını göstermektedir. Bu da taht mücadelelerine sebebiyet vermiştir. Nitekim belli bir kuralın olmayışıyla yapılan bu mücadeleler devleti olumsuz etkilemiştir. Ancak tahta geçiş meselesinde irsi bağlılığın kabul gördüğü bilinmektedir. Taht sahibinin kabul edilmesi dolayısıyla yapılan biat, Büyük Selçuklu'da da görülmektedir.⁵⁶ Bununla birlikte biatı gerçekleştiren hükümdarın sözü, halk için töre kabul edilirdi. Hükümdar töreye itaat ettiği ölçüde saygın olurdu. Bu açıdan, yetkisini denetleyen töre ve istişare ettiği meclis, devletin nizamında sultanlara destek oluyordu.

Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk zamanlarında Karahanlı, Gazneli ve Samanî devlet geleneklerinin izlerine rastlanılmışsa da özellikle devletin en ihtişamlı dönemlerinde Abbasî ve Büveyhîlerin geleneklerinden etkilendikleri bilinmektedir. Bu tesirin zaman içerisinde değişmesiyle kendilerinden sonra kurulacak olan Türkiye Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti'ne de örnek olmuşlardır. Bu tesirleri Uzunçarşılı ve Köprülü'nün araştırmalarında görebilmek mümkündür.⁵⁷ Sultan Melikşah döneminden itibaren teşrifatlarında ve usullerinde İranî geleneğin izlerine rastlanılmıştır. Örneğin, Melikşah'ın Semerkant taraflarına gittiğinde Türk geleneğinde olan ve İranlıların "hanı yağma" dediği âdete uymadığı, şölen usullerine riayet etmediği için bölge halkı bu hareketi hakaret olarak addetmişti. Ancak bu gibi anlatılarla Büyük Selçuklu hükümdarlarının Oğuz geleneğinden büsbütün koptukları düşünülmemelidir.⁵⁸

Hükümdarın alâmetlerinden olan taht, sadece sultanlar başa geçtiklerinde değil, resmî törenlerde, elçi kabul törenlerinde de kurulurdu. Bu taht altın olabildiği gibi gümüş de olabiliyordu. Taht, hükümdarlık alâmeti olmasından ötürü kıymetli taşlarla bezeniyordu. Tahta oturan Tuğrul Bey'e Abbasîler tarafından verilen ve hâkimiyetin alâmetlerinden olan taç da taşlarla bezenmişti. Ayrıca sultanların giydikleri tırâz adı verilen ve üzerinde isim, takma isim ve müşahhas işaretlerinin bulunduğu elbiseleri de hâkimiyeti sembolize ederdi. Hâkimiyet alâmetlerinden olan ve Karahanlı

⁵⁴ Nizâmülmülk, **Siyâsetnâme**, (Haz. Mehmet Altay Köymen), 5. Baskı, TTK, Ankara, 2020; Ali Ertuğrul, "Bir Kaynak Olarak Nizâmü'l-Mülk'ün Siyâsetnâmesi", **Türkler**, 5, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 271-277; Nizamülmülk'ün devlet işlerindeki etkin nüfuzunun görülmesi açısından bkz. Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 52-54.

⁵⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı Tarihi Üzerine Kamuoyunu İlgilendiren Bazı Sorular", **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi: Akademi ve İktidar**, 2 (7), 1999, s. 27.

⁵⁶ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 19, 21; Erdoğan Merçil, **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, 8. Basım, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, s. 66, 69; Halil İnalçık, "Veraseti Usulü", s. 71, 83-84.

⁵⁷ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 19, 24; Köprülü, a.g.e., s. 45.

⁵⁸ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 31.

Devleti'nde de olan çetr, Büyük Selçuklular döneminde de kullanılmıştır. Hükümdarlar tahta geçtiğinde, biat eden devlet ileri gelenlerine mertebesine göre hilat giydirip onları onurlandırıyor. Hilat, yabancı elçilere de verilebiliyordu. Tahta geçen sultanların müşahhas tuğraları olurdu. Özellikle Tuğrul Bey'den sonraki sultanların tuğralarında isim, varsa takma isim ve dua yer alırdı. Eski Türklerde ve Abbasilerde olan hâkimiyet alâmetleri arasındaki sancaklar, Büyük Selçuklularda da vardı. Yeni sultanın adına hutbe okunması, para bastırılması gibi uygulamalar da Büyük Selçuklularda da rastlanılan bir durumdu. Bunlar aynı zamanda tahtın yeni sahibini ilân eder niteliğe sahipti. Tahtın yeni sahibini ilân eder nitelikte nevbet çalınması da hükümdarlık alâmetleri arasındaydı. Yeni hükümdara iyi temennilerde bulunmak için, serhenk adı verilen çavuşlar tarafından yapılan alkış geleneği, Selçukluların törensel uygulamaları arasındaydı. Tahta çıkan sultanlar, iktidarlarının şükranı olarak cülûs bahşişi verirdi. Sultanların cülûs dolasıyla verdikleri ziyafetlerde sofralar yağmalanırdı. Tahta oturduktan sonra kabir ziyaretinde bulunurlardı. Bu ziyaret, Eski Türk geleneği olan Atalar kültünün Selçuklularda da yaşatıldığını göstermektedir.⁵⁹

1.1.5. Türkiye Selçuklularında Cülûs

Türkiye Selçuklu Devleti'nde teşkilat ve usulleri bakımından Büyük Selçuklu Devleti'nin devamıydı. Toprağın yönetiminde benzer bir uygulama söz konusuydu. Türkiye Selçuklularında da devlet hükümdar ve ailesinin ortak malıydı. Soy önceliği olsa da tahtın vârisinin tespit edilememiş olması çetin geçen taht mücadelelerine sebebiyet vermişti. Taht mücadelelerinin olması esnasında, rekabet halinde olanlar kendilerini melik olarak addetmiş fakat sultan unvanını kullanmaya cesaret edememişlerdi. Süleyman Şah'tan sonra *sultan* unvanı kullanılmaya devam etmişti. Taht mücadeleleri endişesi, sabık sultanın ölümünün kısa süreliğine gizlenmesine sebebiyet vermekteydi. Sultanın savaş esnasında ölmesi gibi bir durumun gizli tutulması, ordunun mağlup olmaması için de gerekli görülürdü. Böyle bir durum Selçuklu sultanlarından I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra savaş sahasında görülmüştü. I. Gıyaseddin'in ölüm haberi savaş sırasında duyulmuş ve ordu mağlubiyete uğramıştı. Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın ölümünden sonra Terken Hatun'un eşinin ölümünü saklaması ise, devlet ileri gelenlerini oğlu I. Mahmud'a biat ettirme ve onu halifenin onayını almış olarak tahta geçirme amacına yönelik olduğundan ötürü daha farklıydı.⁶⁰ Oysa Melikşah, ölmeden önce çok sevdiği oğlu Ahmed'in hükümdarlığını ilan etmişti. Vasiyet üzerine tahta geçişler, devlet idaresinde ileri gelenler tarafından her zaman dikkate alınmadığı gibi, bazen de vasiyeti uygulayacak durum da oluşmamaktaydı. Tahta geçen sultanlara biat edilmesine dair gelenek, Türkiye Selçuklularında da devam etmişti.⁶¹

Türkiye Selçuklularında da tahta geçen sultanlar için taht kurulurdu. Tahta oturtulacak sultanın kollarına girilir, tahta oturduktan sonra biat edilirdi. Tahta oturan sultanlar taç takar, tırâz adı verilen

⁵⁹ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 26, 28, 86; Uzunçarşılı, *Saray*, s. 201; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 612-619, 622-623; Köprülü, a.g.e., s. 165.

⁶⁰ Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 59, 62, 113; Merçil, a.g.e., s. 126, 66, 109.; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, (Haz. Altan Çetin ve Bilal Koç), TTK, Ankara, 2014, s. 169,183,227; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, 1, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 102-103.

⁶¹ Merçil, a.g.e., s. 136, 148; Halil İnalcık, "Veraseti Usulü", s. 71, 83-84, 86.

elbiseyi giyerlerdi. Halife tarafından sarık, asâ, hilat gibi hükümdarlık alâmetleri gönderilirdi. Hükümdara biat edildikten sonra devlet ileri gelenlerine hilat verilirdi. İktidarın sembollerinden olan çetr, Türkiye Selçuklularında da vardı. Büyük Selçuklularda olan, sultanların müşahhas tuğrasının olması geleneği, Türkiye Selçuklularında da berat, ferman ve menşurlarda değiştirilerek devam ettirilmişti. Türkiye Selçuklularında da sancakların, hâkimiyet alâmeti olarak varlığı muhafaza edilmişti. Öte yandan yeni hükümdarın adına hutbe okutulması ve para bastırılması âdeti de uygulanmıştı. Hükümdarlık alâmetlerinden olan nevbet, Türkiye Selçuklularında da bir uygulama olarak devam edebilmişti. Tahta geçiş merasimlerinde çavuş adı verilen devlet adamları tarafından halkın istek ve şikâyetleri dinlenirdi. Bununla birlikte merasimlerin icrasında serhenk adı verilen çavuşlar tarafından alkış yapılırdı. Sabık sultanların ölümünden dolayı başa geçildiyse, yeni sultanların tahta geçişlerinden sonra matem elbiseleri giymeleri kanundu.⁶² Türkiye Selçuklularındaki kabir ziyaret etme geleneği, Osmanlı Devleti'nde de vardı. Bunun yanı sıra vefat eden hükümdarın ölüsünü göstermenin, yeni hükümdara emniyet getireceğine dair bir inanış hâkimdi. Nitekim bu gelenek Osmanlı'da da devam etmişti.⁶³

Türkiye Selçuklularında, yeni hükümdarın tahta geçişler dolayısıyla devlet hizmetinde bulunanların görevlerini yenilemek ya da bir başkasına devretmek için tecdid-i berat yazılırdı. Bu gelenek Osmanlı Devleti'ne intikal etmişti. Türkiye Selçuklularında hâkimiyet sonrası beratını alanların görevlendirdikleri işte sadakatini korumaları için devlet eliyle ödüllendirildiği de olurdu. Hükümdarlar görev verdiklerini aynı zamanda görevinde ibka ederler ve rütbe vererek iltifat ederlerdi.⁶⁴

Tahta yeni geçen sultanın cülûsunu bildirmesi, yeni bir düzenin geldiğini bildirme adına oldukça önemliydi. Bu anlayış gereği cülûsun bildirilmesi ve buna mukabil tebrik edilme süreci de her dönemin kendi diplomasisi açıdan dikkate değer bir meseleydi. Örneğin, Selçuklu hükümdarı I. İzzeddin Keykavus, Konya'ya gelerek Abbasî hükümdarı da dâhil olmak üzere cülûsunu diğer hükümdarlara haber vermişti. Buna mukabil tebrik için elçiler gelmişti. Bunlardan biri Bizans İmparatoru Theodoros Laskaris'in elçisiydi. Bu elçi beraberinde hudutlara saygı ve barış isteğini de getirmişti. Böylelikle karşılıklı münasebetlerin seyri de belirlenebilmişti. Bu irtibatlarda tercümanlık faaliyetini sürdüren görevliler bulunur ve yabancı devletlerle ilişkilerde giden ve gelen nameler bu tercümanların gözetiminde hazırlanırdı.⁶⁵ Türkiye Selçuklu hükümdarları kendi himayesi altında olan hükümdarlara hilat, kemer, külâh gibi değerli eşyalar gönderirdi.⁶⁶

⁶² Tahta geçen Osmanlı sultanlarının, sabık sultanların cenaze merasimlerinde matem elbisesi giydikleri bilinmektedir. Ertuğ, a.g.e., s. 36; Naîmâ Mustafa Efendi, **Naîmâ Târihi**, 1, (Çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 113; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 613-618; Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 62, 64-65, 67, 70-75, 124; Köprülü, a.g.e., s. 166.

⁶³ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 64; Sevim ve Merçil, a.g.e., s. 623.

⁶⁴ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 65.

⁶⁵ Merçil, a.g.e., s.127; Osman Turan, a.g.e., s. 210-211; Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 88, 97.

⁶⁶ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 131.

1.1.6. Beylikler Döneminde Cülûs

Eski Türk devlet geleneği olarak devlet, Büyük Selçuklularda ve Türkiye Selçuklularında olduğu gibi beylikler döneminde de hükümdar ve ailesinin ortak malı kabul edilirdi. Devletin idaresinde, ailenin diğer fertleri arasından seçilen, beyler arasında en üstün kişi *ulu bey* olurdu. Bunun yanında *sultan-ı mükerrem*, *sultan-ı âzam* gibi unvanlar da alırdı. Ulu bey olmak için yaş gözetilmezdi. İleri gelenlerin desteğini almış olmak, beylikler döneminde de kıymet verilen bir durumdu. Bey oğulları ise taşrada geniş iktaları elinde bulundurarak valilik yapar ve maiyetlerine güvenilir emirler verilirdi. Vilayetlerdeki kardeşinin yönetimini tanımayan kardeş, bir başka hâkimiyetin altına girebilme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilmekteydi. Etraftaki devletlerin nüfuzundan faydalanma isteğiyle, kardeşinin idaresindeki bir yeri yabancılara peşkeş çekebiliyorlardı. Bunun yanında veliaht tayini, vâris bırakma gibi durumlarda da karışıklık ortamı oluşabilmekteydi.⁶⁷ Osmanlı Beyliği'ni diğer beyliklerden ayıran önemli bir özelliği, soyun üyelerinin merkeze bağılılıklarının daha güçlü olmasıydı.⁶⁸

Beylikler döneminde, ulu beyin en üstte yetki sahibi olmasından ötürü, hutbe ulu bey adına okutulduğu gibi, para da ulu bey adına bastırılırdı. Bu paralara bazen babalarının adları da yazılırdı. Tahta geçen beylerin vefat eden beyler için bir süre yas tutması, saçlarını kesmesi, elbisesini ters giymesi, baş açması âdetti. Bunun yanında, benzerlerine İslâm devletlerinde ve Türk-İslâm devletlerinde de rastlanılan alâmetlerin bir kısmı devam edebilmişti. Tuğra ve berat yazma geleneği bu alâmetler arasındaydı. Nevbet ise, beylikler döneminde hükümdarlık alâmetinden daha farklı olarak, hükümdarın oğullarının da sahip olabildiği bir bando takımıydı.⁶⁹

Osmanlıların beylikten devlet olmaya giden süreçte Batı Anadolu'daki Türkmen beyleri ile kurduğu yakın temas, beylikler arasında siyasî bir ayrılık olsa dahi sınırların keskin hatlarının olmadığını göstermekteydi. Nitekim Osmanlı tahrir kayıtlarına yansıdığı şekliyle de Osmanlı Devleti'ne ilhakı gerçekleşen beyliklerin kültürel izlerinin yok edilmesi gibi bir amacın olmadığı da görülebilecekti. Bu yaklaşım “kanun-ı kadîm” mefhumuna bağılılığın bir göstergesi olarak da düşünülebilecektir. Osmanlıların, Osmanlı kroniklerinin mutabık olduğu gibi Türkmen/Oğuz geleneğini miras edindiği anlaşılmaktaydı. Beyliklerden intikal eden kavramların taşıyıcılığını üstlenen Osmanlı Devleti'nin doğrudan Orta Asya bozkırlarına bağlanma gayreti olmadığı da açıktı. Bununla birlikte, Anadolu Selçuklu mirasını taşıyan beyliklerin sadece Türkî bir mirası devralmadıkları da durumu daha anlaşılır kılmaktaydı.⁷⁰ Nitekim Osmanlı Devleti'nin ilk sultanlarının aldığı unvanlara bakıldığında da bu durum daha açıkça görülmekteydi.⁷¹ Osmanlı

⁶⁷ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 132-135, 139-140, İnalçık, “Veraseti Usulü”, s. 84; Türklere ait tarihsel metinlerde sıklıkla rastlanılan “bey” kavramının menşei hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunlardan biri, Sâsânî hükümdarlarının kullandığı “baga” yani “tanrı” kelimesinden türetilmiş olduğu yönündedir. Orhan F. Köprülü, “Bey”, **DİA içinde**, 6, İstanbul, 1992, s. 11-12.

⁶⁸ Emecen, a.g.e., s. 94.

⁶⁹ Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 133, 135, 137, 149.

⁷⁰ Emecen, a.g.e., s. 103, 145, 249-259.

⁷¹ Halil İnalçık Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihini aktarırken, Bapheus (Koyunhisar) Savaşı ile Osman'ın hanedan kurucusu olarak bey ünü kazandığında devletin kurulduğunun kabul edildiğini ifade etmiştir. Halil İnalçık, “Osman I”, **DİA içinde**, 33, İstanbul, 2007, s. 444-445, 449; Hudâvendigar ve Türk-İslâm devletlerinin hükümdarları tarafından kullanılan

sultanları, devletin ilk yıllarındaki siyasî etkileşimlerin sonucunda, birçok kültürle bağ kurulabilmişti. Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'ne intikal eden uygulamaların menşei genel olarak tespit edilebilmektedir.

Osmanlı'nın kuruluşundan yıkılışına kadar değişmeyen en temel ilkesi, ülkenin hanedan mensuplarının ortak malı olmasıydı. Bu ilke doğrultusunda Osmanlı Devleti'nde tahta çıkmanın birincil kaidesi de Osmanlı soyuna mensup olmaktı. Bunun dışında belirlenmiş bir ilke mevcut olmadığı gibi, bu ilkeye karşı yer yer itirazlar olmuşsa da bu soyun mensubu olan hâkim iktidarın meşruiyetinin korunması teamüldü. Bir padişahın erkek evladı olmadan vefat etmesi durumunda, ondan sonra dünyaya gelmiş erkek kardeşi padişah olurdu.⁷² Türk geleneğinde de olan bu soy vurgusu, devletin kurucusu Osman Bey'in cülûs müjdesinin de içindeydi. Bu müjde, Osman Bey'in Şeyh Edebalı tarafından yorumlanan rüyası sonrasında verilmişti. Şeyh Edebalı'nın, Osman Bey'in rüyasını yorumlayarak, Osman Bey ve onun soyundan gelenleri saltanat ile müjdelemesi, veraset sisteminin aktarımındaki soy vurgusunu da kuvvetlendirir nitelikteydi. Devlet adının Osman Bey'e ve onun soyuna ithafen koyulmasında Osman Bey'in rüyasının hiç de azımsanmayacak bir yeri ve kıymeti vardı. Osmanlı soyunun Kayı boyundan geldiğine dayanak olarak, II. Murad zamanında basılan paraların üzerindeki Kayı boyu damgasının gösterilmesi ise dönemin meşruiyet kaygısının siyasallığını incelemeyi gerekli kılıyordu. Bu dönemde Sultan Murad'ın soyluluk iddiasında bulunması, devletin otoritesi için bir zaruriyet olarak görülmekteydi. Bu durum soy vurgusunu öne çıkaran şartların etkisini daha anlaşılır kılmaktaydı.⁷³

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında *Ehl-i hall ve'l akd* denen beylerden oluşan meclis, karizmatik liderin seçiminde etkin rol oynamaktaydı. Bu meclis, Orta Asya Türk devletlerinde, Han seçimindeki kurultayı andıran bir oluşumdur. Devletin kurucusu Osman Bey, amcası Dündar Bey'e rağmen beyler tarafından seçilebilmişti. Osman Bey'in hükümdarlık vasıflarını taşımasının bu seçimde önemli bir payı vardı. Beylerin nüfuzunun Fetret Devri'nde yetersiz kalması, beylerin her birinin Yıldırım Bayezid'in oğullarından birinin yanında olma isteği, bir kanuna duyulan ihtiyacın belirtilerindendi. Nitekim Çelebi Mehmed'in Yıldırım Bayezid'den sonra kardeşleri ve onların çocuklarıyla çetin geçen mücadeleler sonucu tahtı devralması ve bu kazanım ile fetihler yapmaya başlaması, ikinci kurucu olarak anılmasına sebebiyet vermişti. Beylerin, şehzadelerin mücadeleleri üzerindeki nüfuzları, İstanbul'un Fethi'ne kadar devam etmişti. II. Mehmed döneminde, tahta geçmesi istenilen şehzadenin babası tarafından vâris tayin edilmesi şeklinde benzerleri daha önce de

diğer unvanlar için ayrıca bkz. Halil İnalıcık, "Orhan", *DİA içinde*, 33, İstanbul, 2007, s.383-384; Halil İnalıcık, "Murad I", *DİA içinde*, 31, İstanbul, 2020, s. 156; Emecen, a.g.e., s. 47.

⁷² Ali Ufkî Bey, *Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam*, (Çev. Türkis Noyan), 1. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 63; Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıl tarih yazımında hanedanlığı Kayı boyuna bağlayan şecerelerin hazırlanması siyasî bir tutumun göstergesi olarak nitelendirilebilecektir. Fakat Kayı boyuna mensubiyetleri daha önceki tarihlerde yazılmış eserlerden de anlaşılmaktadır. Feridun M. Emecen, "Kayılar ve Osmanlılar: Sahte Bir Kimlik İnşası mı?", *Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri/ 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz (Ed.), Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2015, s. 240.

⁷³ Osman Bey'in rüyasının yorumlanmasında İslamî motiflerle bezenmiş bir üslubun olması, rüyanın içeriğine bakıldığında Türkî unsurların yer bulması gibi meseleler yine Türk-İslam sentez fikrini kuvvetlendirir nitelikteydi. İnalıcık, "Veraseti Usulü", s. 78-81.

görülmüş isteklerin, ilk kez hukukî zeminde desteklenerek kabul gördüğü bir ortam oluşmuştu. Bu kanunlar, imparatorluğun gerekliliği olarak müşahhas bir kanunnameye ihtiyaç duyulduğunun göstergesiydi. II. Mehmed'in İstanbul'u Fethi'nden sonra oluşturduğu kanunlar ve onların uygulanması, tam manasıyla saltanat devrinin başladığına işaret etmekteydi. Fatih Sultan Mehmed'in kanunları, devlet mekanizmasının nasıl işleyeceğine dair kanunları içermekteydi. II. Mehmed'in kanunları, Osmanlı veraset sistemine *amûd-u nesebî* yani saltanatın babadan oğula geçmesi ve hâkimiyetin bölünmemesi usulünü getirmişti.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nde cülûs merasiminin yapılabilmesi için, bir önceki padişahın vefat etmiş yahut hal' edilmiş olması gerekirdi. Osman Bey'in vefatından sonraki cülûsların ilanı, bazı istisnalar hariç bir önceki hükümdarın vefatı yahut hal' edilmesi sonucunda verilmişti. Osman Bey'in cülûsunun ilanı da babasının vefatından sonra gerçekleşmişti. O sıra amcası Dündar'ın cülûsunu isteyenler olmuşsa da el altından haber göndermek suretiyle Osman Bey'in Osmanlı Devleti tahtına oturtulması sağlanabilmişti.⁷⁵ İlk dönem Osmanlı sultanlarının cülûsları, ya vefat eden sultanların vefat ettikleri yerde ya da başkentte yapılmaktaydı. Şehzade sancağından gelerek tahta oturan son sultan III. Mehmed olup, bu dönemden sonra şehzadelerin sancaklara gönderilmemeye başlamasıyla birlikte tahta geçmede yeni bir yöntem uygulanmaya başlamıştı. İstanbul'da yapılan ilk cülûs merasimi ise II. Bayezid'in cülûs merasimiydi. Böylelikle Topkapı Sarayı, sultanların tahta çıkma ritüellerinin merkezi haline gelmişti.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarındaki cülûsların ne şekilde kutlandığına dair mufassal bir eser olmadığından, minyatürler üzerinden bir tasvirle bazı çıkarımlarda bulunulmuştur. Hükümdarlık alametlerinin III. Alaaddin Keykubad tarafından Osman Bey'e verildiğine dair rivayet, devletin ilk cülûsu hakkında bazı ipuçlarını vermişti. Bu rivayete göre, Osman Bey, beylikler döneminin diğer beylerinden farklı olarak devletini peşkeş çekmediği, Selçuklu topraklarına taarruz etmediği ve fetihlerle meşgul olduğu için, III. Alaaddin Keykubad tarafından "melikü'l-ümerâ" unvanı almış ve gönderilen tabl, alem, nakkare gibi hükümdarlık alametlerinin de yegane sahibi olmuştu. Osman

⁷⁴ Hükümdarların kendisinden sonra vâris tayin etme isteğine Osmanlılarda da rastlanılmıştı. I. Mehmed, II. Murad ve II. Mehmed'in büyük oğullarını o dönem oldukça önemli bir merkez haline gelen Amasya sancağına tayin etmeleri, büyük oğulların iktidar rekabetindeki durumunu da gösterir nitelikteydi. İnalcık, "Veraseti Usulü", s. 81-82, 85-87, 88-90; II. Selim zamanında şehzadelerden yaşça büyük olanlarının sancağa gönderilmesine yönelik kanun veliaht tayini meselesini kuvvetlendirmişti. Bu usul ile şehzadelerin taht için rekabet etmeyeceği bir ortam oluşturulmaktaydı. Şehzadelerin sarayda alıkonulmaya başlaması, eyaletlere gönderilmemesi, en yaşlı şehzadenin veliaht olması gibi durumlara da zemin hazırlanmıştı. Uzunçarşılı, *Saray*, s. 127-128; Ahmed Akgündüz, a.g.e., s. 204.; Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, **700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1999, s. 398; Feridun M. Emecen, **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası**, s. 24; Necdet Öztürk, "Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi I. Mehmed ve II. Murad", **Türkler**, 9, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 228; II. Mehmed'in babası tarafından tahta geçirilmesi ise istisnâî bir durumdu. İdris-i Bitlisî, **Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481**, (Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), TTK, Ankara, 2013, s. 12; Osman Bey'in hükümdarlık vasıfları hakkında ayrıca bkz. Jorga, a.g.e., s. 187-188.

⁷⁵ Mehmed Neşrî, a.g.e., s. 79; II. Murad ve II. Bayezid ise tahtı terk etmek durumunda kalmıştı. Uzunçarşılı, *Saray*, s. 173.

⁷⁶ II. Bayezid'in vefatından sonra I. Selim'in cülûsunun sarayda gerçekleşmediğine dair yaygın bir görüş vardır. II. Selim ise cülûs merasimi gerçekleştirememiş ilk Osmanlı sultanıdır. Ertuğ, a.g.e., s. 144.

Bey'in hâkimiyeti kabul görmüş ve böylelikle Osmanlı Devleti'nin ilk biat töreni de Oğuz töresine göre gerçekleştirilmişti.⁷⁷

Osmanlı Devleti'nde tahta çıkışlardan ötürü ihsan verme geleneği, devletin ilk yıllarında uygulanmaktaydı. Cülûs haberi ve bu haber üzerine verilen in'âm ve ihsanlara ilk olarak Osman Bey'in cülûsunda rastlanılmıştır. Neşrî'de bu hadise Osman Bey'in rüyasını Şeyh Edebali'ye anlatması ve şeyhin rüyayı hükümdarlığa yorumlamasından sonra müridlerinden Turvud (Turgud) adlı müridin Osman Bey'e söylediği şu sözlerle aktarılmıştır:

“yâ Osman! Sana padişahlık virildi. Bize şükrâne ne virürsin.” Eytdi: “sana bir şehir vireyin.” Derviş eytdi: “şu köycüğüze dahi razıyam kim bana bir mektub vir” didi. Osman Gazi eytdi: “ben yazı yazmak bilmezem. İşte bir maşraba ve bir kılıcum var, sana vireyüm tâ ki nişân olub anları benüm evlâdım senün oğlanların elinde görüb ibka ideler”. Ol maşraba ve kılıç anların elinde kaldı. Ve şimdi dahi padişah olanları görüb ziyaret idüb ol dervişün evlâdına in'âmlar ve ihsanlar iderler.⁷⁸

Sultanların cülûs dolayısıyla ihsanda bulunması, İdris-i Bitlisî'nin eserinde de yer bulmuştu. Fatih Sultan Mehmed'in cülûsu bahsinde geçen ifadeler, ihsan geleneğini daha anlaşılır kılmaktaydı:

Dünyanın dayanağı olan padişah, mübarek çehresini halka gösterdi. İhsan ve ikramlarıyla herkesi sevindirdi. Özellikle yakın hademe ve mahremeleri çok sayıda şâhâne hediyelere mazhar oldular. Gül saçır gibi dirhem ve dinar saçıyordu. İhsanda deniz gibi cömertti, yağmur olup yağıyordu.⁷⁹

1.2. Klasik Dönemden 19. Yüzyıla kadar Osmanlılarda Cülûs

Osmanlı Devleti hükümdarları başlangıçta *bey*, daha sonra bilhassa *sultan*, *padişah* ve ara sıra da *han* unvanlarını kullanmışlardı.⁸⁰ Bunlara ek olarak daha önceki bölümde bahsedildiği gibi unvanlarda ve takma isimlerde, Eski Türk ve İslâm geleneğinin izlerini taşımışlardı. Osmanlı sultanları bu unvanları kullanarak, geçmişten intikal eden geleneğin fikrî mirasının da taşıyıcılığını üstlenmişlerdi.

Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet ve hükümdarlık anlayışı incelendiğinde *Zillullahfi'l'âlem* yani Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ifadesine rastlanılabilecektir. Ancak burada aksi düşünülmeksizin,

⁷⁷ Münecimbaşı Ahmet Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, 1, (Çev. İsmail Erünsal), 1. Baskı, Tercüman, İstanbul, 1974, s. 59,68; Emecen, a.g.e., s.24; İncalcık, “Veraseti Usulü”, s. 77; Ali Akyıldız, *Kral Öldü, Yaşasın Kral Osmanlı'da Cülûs, Veraset ve Meşruiyet*, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2021, s. 30.

⁷⁸ Mehmed Neşrî, a.g.e., s. 83; Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)*, (Haz. Necdet Öztürk), 1. Basım, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, s. 12-13.

⁷⁹ İdris-i Bitlisî, a.g.e., s. 15; II. Mehmed'in cülûsu bahsi için ayrıca bkz. İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, (Haz. Şerafettin Turan), 2. Baskı, TTK, Ankara, 1991, s. 3; Aşıkpaşazâde, a.g.e., s. 188-189.

⁸⁰ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, 1, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981, s. 342; İbn Hacer'den alınan bilgiye göre, Bayezid döneminden itibaren Osmanlı Devleti'nde “sultan” ve “melik” unvanlarının kullanıldığı bilinmekteydi. İncalcık, “Veraseti Usulü”, s. 89-90; Sultan unvanı, esasen saygı içeren bir hitap olarak kullanılmıştı. Nitekim bu unvan padişahların eşleri ve çocukları için de kullanılırdı. Uzunçarşılı, *Saray*, s. 222-223.

Allah tarafından hâkimiyet verilmiş olmak vurgulanmaktaydı.⁸¹ Osmanlı sultanlarının yeryüzünde Allah'ın gölgesi sıfatını taşıması, dinî açıdan bir değere sahip olmasının yanında, aynı zamanda Türk-İslâm düşüncesiyle oluşmuş cihan hâkimiyeti mefkûresini kuvvetlendiren bir değere de sahipti.⁸² Türklerin İslamiyet'i kabul etmeden önce hükümdarlıklarını teyit eden Tanrı kutu, ilahî bir hâkimiyet anlayışının yanında, Allah'ın tekliği inancının tekâmülüne doğru da bir işaretti.⁸³ Bundan dolayı, Osmanlı Devleti'nde Türk-İslâm sentez fikrinin oluşması güç olmamıştı.

Osmanlı tarihi incelendiğinde, soyluluk vurgusunun yalnız başına yeterli olmadığı anlaşılabilecekti. Nitekim Osmanlı soyundan olup, padişahlık yapabilme ehliyetini elinde bulunduranlar, şeriatın istediği gibi önce akil ve sonra adil olmalıydı. Bu ehliyeti ellerinde bulundurmuyup, cinneti ve zulmü sabit olduğuna kanaat getirilenler ise meşru bir sebep gösterilerek tahttan el çektilirdi. Bununla birlikte, ehliyeti elinde bulunduran Osmanlı sultanlarına karşı hürmet gösterilir ve tahtlarının devamlılığı için güzel temennilerde bulunulurdu. Devletin en güçlü zamanlarındaki sultanların mübalağalı övgülere mazhar olduğu da idarî ehliyetin varlığına teşekkür biçimi olarak nitelendirilebilecekti.⁸⁴ Osmanlı Devleti'nde padişah otoritesini işaret eder nitelikte ululemre itaate büyük değer atfedilmişti. Hatta bazı anlatılarda rastlanıldığı şekliyle, itaat etmeyen kişilerin kâfir, avratlarının da bâin olduğuna dair ifadelere dahi rastlanılmaktaydı.⁸⁵ Osmanlı Devleti'nde biatın şartlarına uygun olmadığı halde tahtın sahibi olan şehzadenin tahta geçmesi, kanûn-ı kadime bağlılığın göstergesiydi. Ancak klasik biat anlayışı ile uyuşmuyordu. Devlet şuuruyla yapılan biatın amacı siyasî ve uygulanışı da müşahhas bir karaktere sahipti. Ancak biat, yöneten ve yönetilen arasındaki sorumluluk ve sınırlılık açısından zorunlu görülen bir akit olma özelliğini yitirmedi. Böylelikle hem şerî ve hem de örfî bir uygulama olarak görülen biat, devletin yıkılışına kadar devam etti.

Altı yüz yirmi dört yılı aşkın saltanat tahtında kadınlar hiçbir surette padişah olmamıştı. Ancak bazı padişahların taht dönemlerinde valide sultanlar taht nâibeliği yapmış olmakla birlikte, genel manada taht nâibeliği adı altında bir yetki mercii de yoktu. Taht nâibeliği, daha önce Türk devletlerinde de rastlanılan bir durumdu. Osmanlı'da taht nâibeliği yapan Valide Sultan, Genç Osman'ın katledilmesinden sonra, oğlu I. Mustafa, ulema ve yeniçerilerle idareyi elinde bulundurmuştu.⁸⁶ Valide Kösem Sultan da benzer bir şekilde siyasi idarede söz sahibi olmuştu.⁸⁷ IV. Mehmed'in yaşça küçük olmasıyla, Turhan Sultan da devlet işlerine müdahale etmişse de 17.

⁸¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar**, Genişletilmiş 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2013, s. 87; Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki halifelik anlayışında "halifetu Rasûlillah" yani Rasûlullah'ın halifesi vurgusu vardı. Bu vurgunun ilk uygulayıcısı Hz. Ebubekir'di. Sarıçam ve Erşahin, a.g.e., s. 89.

⁸² Osman Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, 23. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2014, s. 249.

⁸³ Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti**, s. 70; İnalçık, "Veraseti Usulü", s. 93-94.

⁸⁴ Reşad Ekrem Koçu, **Topkapı Sarayı**, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul 1960, s. 38; Başa geçen padişaha yüklenen ilahî vasıfların halife-sultan dualitesinde değerlendirilmesine dair dikkat çekici çıkarımlar da yapılabilmekteydi. İdris-i Bitlisî'nin yedi rakamı üzerine değerlendirmeleri ve yedinci sultan II. Mehmed'in saltanatında ilahî kavrayış arayışları bu çıkarımlara örnek olarak gösterilebilecektir. İdris-i Bitlisî, a.g.e., s. 9-12.

⁸⁵ **Na'imâ Mustafa Efendi**, a.g.e., s. 119.

⁸⁶ Ahmet Refik Altınay, **Kadınlar Saltanatı**, 1, (Sad. Dursun Gürlek), 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1984, s. 147; Valide Sultan'ın asıl adı ekser kitapta belirtilmemiştir. Mustafa Cezar, **Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı**, 4, 1. Baskı, TTK, Ankara, 2011, s. 1796.

⁸⁷ Altınay, a.g.e., s. 166.

yüzyılın ikinci yarısında Köprülüler, idarede tam yetki (omni potens) ile devlet idaresinde güç kazanmıştı. Bu durum, tahta geçen sultanın yaşından ötürü yönetimde sultanın dışındaki kişilerin de mecburen söz sahibi olabildiğini göstermekteydi. Sultanların meşruiyet kaygılarının arşiv vesikalarına da yansıdığı bu yüzyılda, idarî anlamda belli başlı sıkıntıların olduğu da açıkça görülmekteydi. Bunların dışında, kadınlar zaman zaman devlet işlerine, tahtın yeni sahibinin kim olacağı gibi meselelere türlü yollarla karışsalar da nâibelik yapmamışlardı. Osmanlı sarayındaki valide sultanlar ekseriyetle saltanat sürmekle ve hayır işleriyle meşgul olmakla sınırlı kalmışlardı.⁸⁸

II. Mehmed'in saltanatın babadan oğula geçmesi üzerine kanunlaştırdığı düzen, ondan önce vasiyet yoluyla babası tarafından tahta geçmeleri istenen ilk dönem Osmanlı padişahlarının veraset anlayışını hukukî açıdan teyit eder nitelikteydi. Bu kanun, 1617'de *Ekber-i Nesebî* yani ailenin en yaşlı erkeğinin başa geçmesi şeklinde bir sisteme dönüştürülmüştü.⁸⁹ Nitekim I. Ahmed'in vefatından sonra tahta en büyük oğlu şehzade Osman değil, III. Mehmed'in oğlu şehzade Mustafa geçmişti. Bu yeni düzene karşı ilk itiraz, I. Ahmed'in oğlu II. Osman tarafından gelmişse de, özellikle I. Mahmud'dan sonraki cülûslarda kabul gören teamüle göre hareket edilmişti.⁹⁰ Osmanlı Devleti'nin babadan oğula geçen veraset kanununun ekber ve erşed kanununa doğru dönüşüme girmesi, Osmanlı soyunun devamlılığını da muhafaza ediyordu. Şehzadelerin, saltanatın devamlılığı açısından daha çok göz önünde bulundurulmasıyla birlikte, soy da garanti altına alınıyordu. Ekber ve erşed ile birlikte soyun tamamı gözetim altında olup, hanedanın tamamı korunmuş oluyordu. Tahta geçmesi muhtemel olan şehzadenin sivrildiği ve bu sivrililiğin amacının devletin bekası olduğu da çok daha göze çarpar bir durum olmaya başlamıştı. Ancak ekber ve erşed sisteminin tam olarak benimsendiği de söylenemezdi.⁹¹

Ekber ve erşed düzeni sayesinde, güçlü ve talihli olanın kazandığı kardeşler arasındaki kanlı rekabetin bitmesi umut edilirdi. Kardeş katli hususunda Çelebi Mehmed'in Timur'un oğlu Şahruh ile diyalogu kardeş katlinin prensibini açıklayıcı nitelikteydi. Şahruh'un Türe-i İlhanî'ye göre kabul edilemez gördüğü kardeş katli için I. Mehmed'in “İki padişah bir memlekette barınamaz. Hususile bizim etrafımızdaki düşmanlar daima fırsat beklerler.” şeklindeki ifadeleri, ikinci kurucunun zihniyetinin farklılaştığını göstermekteydi. Bu anlayışla sancaklara gönderilenlerin sadece tahttaki sultanın oğulları olmaya başladığı ve hâkimiyetin bölünmezliğini temele alan yeni bir döneme girilmiş oldu.⁹² Nitekim bu anlayış, Osmanlı tarihine bütüncül olarak bakıldığında da uzun süre zihinlerde yer edinmişti. Tüm bunlar merkezîleşme çabalarının bir göstergesi olarak nitelendirilebilecekti. Bununla birlikte yeni bir devlet geleneğinin inkişafından da bahsedilebilecekti.

⁸⁸ Bu cümlede geçen “saltanat sürmek” ifadesi mecazî manada kullanılmış olup, hanım sultanların müreffeh bir hayata sahip olduğunu belirtmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, III, 1. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 111; İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s. 173, s. 347.

⁸⁹ A. D. Alderson, **Osmanlı Hanedanının Yapısı**, (Çev. Şefaettin Severcan), 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 28-38.

⁹⁰ Özcan, a.g.m., s. 110; I. Ahmed'e kadar I. Mehmed'in torunlarının babadan oğula geçerek tahtta kaldığı bilinmektedir. Bu intikalin devamlılığı ise kardeş katlinin varlığı ile açıklanabilmektedir. İnalçık, “Veraseti Usulü”, s. 89.

⁹¹ Akyıldız, a.g.e., s. 87.

⁹² İnalçık, “Veraseti Usulü”, s. 90, 92, 94.

Kardeşler arasındaki rekabetin ve bu doğrultuda alınan önlemlerin hukukî kabulü, ilk kez II. Mehmed'in kanunnamesinde "Her kimesneye evladından saltanat müyesser ola kardeşlerin nizam-ı âlem için katletmek münasıptır, ekser ulema dahi tecviz itmiştir, anınla âmil olalar" sözüyle görülmüştü.⁹³ Bu söz içerisinde vurgulanan nizam-ı âlem kelimesi ile örfî, ulema tecviziyle şerî bir dayanak vardı. Zira böyle bir kararın mesnetsiz olması mümkün görünmemekteydi. Bu kanlı rekabet, II. Mehmed'in kanunnamesinde zuhur etmiş de değildi. Daha önce benzerlerine rastlanan bir hadiseydi. Nitekim Neşrî'de, II. Murad'ın kardeşi Mustafa'yı öldürttüğüne dair *Hikâyet-i Maktel-i Küçük Mustafa* hadisesi aktarılırken, Şarabdar İlyas Bey'in dilinden dökülen bazı ifadelerden, kardeş katlinin daha önceleri de devletin bekası düşüncesiyle yapılmış kadim bir âdet olduğu anlaşılmaktadır. Bu hadisede, İlyas Bey'e neden hıyanet ettiği sorulduğunda, "Eğer-çi suretâ ben hiyânet ettim amma; ma'nen isâbet kıldım. Zira eğer koşam, bu iki asker uğraşıp, yürüyüp, iklimi harâba verirlerdi. Ve zara-ı âmdan, zarar-ı hâs yeğdir." diyerek, kardeş katlinin meşrulaştırılma sebebini vermişti. Ayrıca "Ve bu fi'il asıldan 'adet-i kadimedir. Hemen ben etmedim." şeklindeki ifadeleriyle de kardeş katlinin meşruiyetini gelenek ile desteklemişti. Öte yandan, bu ifadelerden anlaşılacağı gibi bu uygulama keyfî olmayıp, temelinde devletin bekasının korunması anlayışı vardı.⁹⁴ Kardeş katli, *primus inter pares* yani eşitler arasında birinci olma eyleminden vazgeçildiği esnada hukukî zeminde kabul görmüştü.⁹⁵ Kanun, ilk kez, kanunu getiren II. Mehmed'in oğulları Bayezid ve Cem arasındaki mücadelede kendini göstermişti. Bu kanun, ilerleyen dönemlerde Osmanlı'da çok sayıda şehzadenin kanının akmasına sebebiyet vermişti. Osmanlı topraklarının en geniş sınırlarına ulaştığı dönemde dahi saltanat uğruna katletmek mubah görülmüştü.⁹⁶ Kardeş katli, IV. Mehmed'den sonra bazı istisnalar dışında görülmemeye başlanmıştı.⁹⁷ II. Mehmed zamanından itibaren kardeş katlinin herhangi bir sebep göstermeksizin, tamamıyla rakip kardeşi ortadan kaldırma şeklinde kanunen desteklenmesi, Eski Türk geleneğinden bir kopuş olarak nitelendirilebilecekti. Fakat kardeş katline Anadolu Selçuklularında da rastlanılmıştı.⁹⁸

III. Mehmed döneminden itibaren eski devlet geleneğinde rastlanmayan yeni bir gelişme daha olmuştu. Bu dönemde şehzadelerin sancaklara gönderilmemeye başlanmasıyla, şehzadelerin, çetin geçeceği muhtemel taht kavgalarının da önü alınacaktı. Ancak bu kavgalar, şehzadelerin daha dolambaçlı bir yapı içerisine koyuldukları Topkapı Sarayı'nda da farklı eller üzerinden devam

⁹³ Uzunçarşılı, *Saray*, s. 40; Abdülkadir Özcan, "Kardeş Katli Meselesi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 33, İstanbul 1982, s. 46; Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, (Çev. Ülkün Tansel), 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 57.

⁹⁴ Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi*, II, (Haz. Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen), 4. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s. 573; İnalçık, "Veraseti Usulü", s. 91-92.

⁹⁵ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, (Çev. Ayşe Berktaş), 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 146.

⁹⁶ Altınay, a.g.e., s. 58; Esasen II. Mehmed'in kanun ile yaptığı bazı uygulamaların, Weber'in, gerektiğinde geleneğin üzerinde söz söylemek şeklinde tanımladığı "Sultanizm" ile örtüştüğü görülebilecektir. II. Mehmed'e kadar yönetim mekanizmasında bu denli söz sahibi olunmadığında tarihçiler de hemfikirler. Dolayısıyla, devletin kuruluş yıllarından itibaren aktarıldığı halde kanunlaşmayan bazı patrimonial kararların II. Mehmed döneminde belli bir sistematığa dönüştüğü ve bu sistemi kendi şahsında şekillendirdiği de açıktı. Weber, a.g.e., s. 347; Tursun Bey, *Târîh-i Ebû'l-Feth*, (Haz. Mertol Tulum), 1. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1977, s. 12.

⁹⁷ Özcan, "Cülûs", s. 110.

⁹⁸ İnalçık, "Veraseti Usulü", s.91-93; Halil İnalçık'ın, kardeş katlinin Fatih'in Kanunnâmesi ile kanun olarak formüle edilmediğini, katledilmenin bazı durumlarda câiz görüldüğünü ifade etmesi dikkate değerdir. İnalçık, "Bazı Sorular", s. 28.

etmişti. I. Ahmed dönemi ile birlikte şehzadelerin sancaklara tayin edilmeyerek saraya hapsedilmeleri kafese kapatılma diye tabir edilmiş ve sonrasında şehzadelerin kafese kapatılmaları sistem halini almıştı. Ancak kafes usulü, birtakım sorunları da beraberinde getirmişti. Bu usul şehzadelerin bazılarını psikolojik açıdan etkilemiş ve emraz-ı asabiye denilen sinir hastalıklarına sebebiyet vermişti.⁹⁹ Bunun yanında, her ne kadar bazı durumlarda kafesten çıkabilseler de ekseriyetle kafeste bulunduklarından ötürü şehzadelerde bir yaşanmamışlık emaresi olarak görgüsüzlük de hâsıl olabilmekteydi. Kafes arkasında hayatlarını yıpratmayan padişahların ise görgü ile hem daha kararlı ve hem de olaylara daha vakıf oldukları görülmekteydi.¹⁰⁰ 17. yüzyıl sonlarından itibaren kafes hayatının kasvetli ortamı değişmiş ve kafes, yavaş yavaş daha yaşanılabilir olmaya başlamıştı. 18. yüzyılda, III. Selim'in evvelkilere kıyasla daha rahat olmuş ve babası III. Mustafa'nın vefatından sonra amcası I. Abdülhamid'in hoşgörüsü ile daha serbest bir şehzadelik dönemi geçirmişti.¹⁰¹

Osmanlı Devleti'nde cülûs merasimlerinden önce, özellikle şehzadelerin sancakta olduğu dönemlerde cülûs haberinin karışıklığa sebebiyet vereceğine dair endişeyle, vefat haberi bir süre gizli tutulurdu. Karışıklık çıkacağına dair endişe, cülûs merasimlerinin cenaze merasiminden önce yapılması gibi bir düzeni getirmişti. Bu anlayışla, Dârüssaâde Ağası vefat haberini ilk önce şehzadeye ve Sadrazam'a bildirildi. Bazı zamanlarda, şehzadeye sabık padişahın naaşı da gösterilirdi. Sadrazam, Kubbealtı'nda yahut Sünnet Odası'nda yapılacak cülûs töreni için devletin ileri gelenlerini davet eder ve davetiyeler gönderirdi. Ancak törene davet edilen devlet ileri gelenlerini beklemeden -I. Ahmed ve II. Mustafa'nın cülûsunda olduğu gibi- tahta oturulduğu da olmuştu.¹⁰²

Kardeş katlinin IV. Mehmed'den sonra bazı istisnalar dışında görülmemeye başlamasıyla, şehzadeler şimşirlik dairesinde rahatça oturup taht sıralarını beklerdi. Bu dairede oturdukları esnada onlara hizmet etmesi için seferli koğuşundan alınmış ağalar görevlendirilirdi. Şehzadeler, hizmetine sunulan bu ağalarla konuşmaz ve kanun gereğince taht sıraları geldiğinde bu haberi alırlardı.¹⁰³ Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında cülûs haberi, el altından güvenilir kimseler yardımıyla verilirdi. Bunun sebebi, tahta geçiş sistemine dair kanunun olmamasından ötürü, cülûs ilan etmenin şehzadeler arasında kargaşa çıkaracağına dair endişe olsa gerekti. Ekberiyet sisteminin yerleşmesiyle

⁹⁹ İnalçık, "Veraseti Usulü", s. 90; Ortaylı, a.g.e., s. 170; Uzunçarşılı, **Saray**, s. 103; Kafes usulünün daha önce II. Selim döneminden sonra ya da III. Mehmed döneminde uygulandığı ve tarihçiler arasında bu usulün başlangıç tarihinin muallakta olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ekseriyetle, bir sistem haline getirildiği için I. Ahmed döneminde başladığı kabul edilmiştir. Altınay, a.g.e., s. 95.

¹⁰⁰ Altınay, a.g.e., s. 95-96.

¹⁰¹ III. Selim'in kafes hayatında XVI. Louis ile gizlice mektuplaştığı ve I. Abdülhamid'in bu durumu bildiği halde naif mizacından ötürü göz ardı ettiği bilinmektedir. Ayrıca bkz. Pakalın, a.g.e., s. 329; Akyıldız, a.g.e., s. 85-88; Johann Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 7, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 226; Aysel Yıldız, "Şehzade (III.) Selim'in XVI. Louis ile Yazışmaları ve Doğu Sorunu", **Alman Türk Tesadüfleri (Kemal Beydilli'ye Armağan)**, EB-Verlag, Berlin, 2013.

¹⁰² Özcan, "Cülûs", 111.; Uzunçarşılı, **Saray**, s. 174-175; Osmanlı sultanlarının vefatlarının gizlenmesi hakkında ayrıca bkz. Akyıldız, a.g.e., s. 66-67.

¹⁰³ Kafes hayatını şimşirlik veya çimşirlik adı verilen -kafesin bulunduğu yerde şimşir ağaçları büyüdüğü için bu adı almıştır- yerde yaşayan şehzadeler, sıkı gözetim altında tutulurdu. Öyle ki herhangi biriyle haberleşmelerine müsaade olunmazdı. Pakalın, a.g.e., s. 329.

birlikte kimin padişah olacağına dair hukukî netliğin kabul görmüş olması, bu güç durumu daha kolay hale getirebilmişti. Tahtın meşru vârisleri, saltanat sırasının kendisinde olduğuna dair haberi, ilk zamanlarda genellikle bir bey yahut beyin görevlendirdiği kişi tarafından alıyordu. Ancak zamanla teşrifat düzeni kurulabildiğinden, bu kişiler zamanla daha belirgin hale gelmişti. Yavuz Sultan Selim'in cülûs haberini kapıcı başı, II. Selim'in haberini kapıcılıktan çıkma bir çavuş vermişti.¹⁰⁴ 17. ve 18. yüzyıllarda sarayda daha yetkin hale gelen ve önceleri Bâbüssaâde ağaları diye bilinen Dârüssaâde ağaları cülûs haberini Sadrazam'a bildirir ve yeni sultanın cülûsu için silahtar ağayla birlikte şehzadeyi kafesinden çıkararak cülûs müjdesi verirdi. Bunun yanında, Dârüssaâde ağaları ve silahtar ağalar, cülûs merasiminin düzenini sağlamakla da görevliydi. Dârüssaâde ağaları mevki olarak daha üstündü. Merasimlerde selimî serpuş takar, samur kürk giyer ve bellerine mücevherli bıçak takarlardı.¹⁰⁵

Cülûs haberi verilen şehzade, sarayın teşekkülünden sonra şimşirlikten alınır ve eğer selefinin vefatı sonrası tahta geçecekse, önce selefinin naaşı gösterilirdi. Ardından Hırka-i Şerif Dairesi'ne götürülür, Has Oda'da Şeyhülislam, Sadrazam ve yüksek rütbelilerin biatını alırdı. Ancak her zaman hangisinin daha önce biat ettiğine dair net bir bilgi olmayıp, bu öncelik bütün cülûsların incelenmesi sonucunda ortaya çıkabilecektir. Padişahın sakal bırakma dua ve merasimleri de Mukaddes Emanetler Dairesi'nde olurdu.¹⁰⁶ Cülûs sonrasında padişahın sakal salıvermesi manasına gelen *teşrih-i lihye* geleneğinin duası da burada yapılırdı. Sakal bırakma geleneğinin ne zaman başladığı bilinmemekle birlikte, 17. yüzyıl sonlarında görüldüğü tespit edilebilmiştir. Bu gelenek son yüzyılda da devam etmişti.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde, cülûsların ilanında orduda ve saray içerisinde güvenilir ve ketum bulunan kişiler tercih edilirdi. Bu kişiler cülûs ilanını yetiştirmekle görevlendirildikleri için, aynı zamanda hızlı hareket edebilme maharetine sahip olmalı ve gideceği güzergâhları da bilmeleri gerekirdi. Bunlar, koşucu olarak bilinen peykler¹⁰⁸ ve sonradan ocak tatarları diye adlandırılacak olan atlı ulaklardı.¹⁰⁹ Ulaklar, cülûs dolayısıyla yazılan fermanları üç kola ayrılarak İstanbul'dan Bağdat'a kadar götürürdü. Götürdükleri yerlerde ise halkın bir araya gelmesi

¹⁰⁴ Ertuğ, a.g.e., s. 29,31; Ekberiyet usulüne göre tahta geçilmesinin devletin yıkılışını hızlandıran sebepler arasında gösterildiği de olmuştur. Haldun Eroğlu, "Klasik Dönem Osmanlı Şehzadelik Kurumuna Dair Bazı Görüşler", **Türkler**, 9, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 856.

¹⁰⁵ Ülkü Altındağ, "Darüssaâde", **DİA içinde**, 9, İstanbul, 1994, s. 2,3; Özcan, "Cülûs", s. 111; Dârüssaâde ağalığı isminin 16. yüzyıl sonlarında verildiği rivayet edilmektedir. Sadrazam ve Şeyhülislam'a verilen *altes* unvanını da almışlardı ki bu unvan, Dârüssaâde ağalarının mevkilerinin derecesini gösterir nitelikteydi. Ayrıca bkz. Ali Seydi Bey, **Teşrifat ve Teşkilât-ı Kadîmemiz**, (Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman, İstanbul, t.y., s. 110-111, 122, 208.

¹⁰⁶ Nebi Bozkurt ve Doğan Yavaş, "Mukaddes Emanetler Dairesi", **DİA içinde**, 31, İstanbul, 2006, s. 114; Nurhan Atasoy, "Hırka-i Saâdet", **DİA içinde**, 17, İstanbul 1998, s. 376; Yavuz Sultan Selim'in tahta çıktıktan sonra, kanun-ı kadîme uyan seleflerinin aksine sakalını kestirmişti. Sultan'a müftü tarafından sakalını kestirme sebebi sorulduğunda, "Vezirlerimin beni tutacak yerleri bulunmasın diye sakalımı kesiyorum" dediği rivayet edilmiştir. Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, 2, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 234; Akyıldız, a.g.e., s. 91.

¹⁰⁷ Akyıldız, a.g.e., s. 149-153.

¹⁰⁸ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, II, 1. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 774; Peykler, Türk-İslâm devletlerinde de hızlı haber ulaştırmada yetkin kişilerdi. Ayrıca bkz. Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, s. 352; Büyük Selçuklu Devleti'nde posta ulaklarına, peyklere rastlanılmaktaydı. Uzunçarşılı, **Medhal**, s. 37, 45.

¹⁰⁹ Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, III, s. 542; Zeynep Tarım, a.g.e., s.28.

sağlanarak, fermanlar okunur ve yeni padişahın cülûsu ilan edilirdi.¹¹⁰ Peykler, İstanbul'un Fethi'nden sonra ihtişamlı hale gelen saray merasimlerinin debdebesi içerisinde süslü elbiseleri ve sorguçlarıyla gösterişi simgeliyorlardı. Peykler, 1828 veya 1829'da lağvedilerek, hademe-i rikâb-ı hümâyûn-ı hassa hizmetine alınmışlardır.¹¹¹

Cülûs müjdesi, vilayetlere gönderilen fermanlarla duyurulurken, her tarafta dellallar, münadiler tarafından da ilan edilirdi. Bunların yanında, mutad olunan yerlerden top atışları yapılırdı. Camilerden sabık padişahın vefatını bildiren salalar ve yeni padişahın adına hutbeler okunması da cülûsu ilan ediyordu. Başa geçen yeni padişah adına hutbe okunmasının yanı sıra sikkelerin de padişah adına bastırılması, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminden itibaren en temel hükümdarlık uygulamalarındandı. Bu uygulamaya ne denli değer atfedildiği, Fetret Devri diye adlandırılan, Yıldırım Bayezid'in oğullarının iktidar mücadelesini sürdürdükleri süreçte de görülebilmisti.¹¹²

Osmanlı Devleti'nde II. Murad'ın tahta geçişinde, tam manasıyla merasim yapılmıştı. II. Mehmed, ikinci defa tahta çıktığında, ilkin nazaran tam manasıyla bir merasim gerçekleştirilmişti. Devlet ileri gelenleri tâbiyet bildirmiş, hilatlar ve bahşişler verilmişti. II. Mehmed'den sonra "imparatorluk" vizyonunun da etkisiyle merasimlerin ihtişamı da artmıştı.¹¹³ Osmanlı Devleti'nde 15. yüzyıldan 16. yüzyıla doğru çok daha fazla değer atfedilen cülûs törenleri, 16. yüzyıl itibariyle şaşıla bir merasim şekline bürünmüştü.¹¹⁴

II. Mehmed'in İstanbul'un Fethi ile İslâm âleminde mukaddes bir harbi gerçekleştirdiğinden gâzi ve mücâhid unvanlarını almasıyla güçlenen, ancak Yavuz Sultan Selim'in, halifelik misyonunun Osmanlı Devleti'ne intikalini sağlamasıyla gücüne güç katan Osmanlı saltanatı, yıkılışına kadar bu miras ile gelen vizyonunu muhafaza etmeye çalışmıştı. I. Selim'den sonra Osmanlı sultanları, cülûslarında I. Selim'in Mısır'dan getirttiği ve Hz. Yusuf'a ait olduğu rivayet edilen yusuflî serpuş takmışlardı. İlk biatları da Hz. Muhammed'e ait olduğu rivayet olunan Hırka-i Şerîf'in olduğu odada gerçekleştirilmeye başlamıştı.¹¹⁵ Sultanlar, İslâm âleminin de sultanları görülerek, yeni bir sorumluluk üstlenmişlerdi. 17. yüzyıldan sonraki cülûs törenleri, Türk-İslâm gelenekleri ile birlikte yerleşmiş teşrifat kaidelerine uyularak, öncekilere nazaran genellikle daha sade bir merasim olarak devam ettirilmişti.

Cülûs merasimleri, herhangi bir karışıklığın oluşmasına fırsat vermeyecek kadar ivedilikle yapılırdı. Şehzadelerin sancaklarda olduğu dönemlerde, bu merasimlerin geciktirildiği olmuşsa da, devlet ileri gelenlerinin çabasıyla kargaşa ortamının oluşmasına engel olunmuştu. Bu ivediliğin,

¹¹⁰ Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, II, s. 714.

¹¹¹ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 20-21.

¹¹² Fahameddin Başar, "Fetret Devri" **DİA içinde**, 12, İstanbul, 1995. Âlî, "Osmanlı İmparatorluğunun İlk Sikkesi ve İlk Akçeleri", **TOEM**, 8 (48), 1 Şubat 1334.; Âlî "Birinci Murat'ın Sikkeleri", **TTEM**, 14 (81), 1 Temmuz 1340.; Âlî, "Yıldırım Bayezit'in Sikkeleri", **TTEM**, 14 (82), 1 Eylül 1340.; Âlî, "Emir Süleyman Han Sikkeleri", **TTEM**, 14 (83), 1 Teşrinisani 1340.; Âlî, "İsa Çelebi Sikkeleri", **TTEM**, 15 (85), 1 Mart 1341.; Âlî, "Çelebi Sultan Mehmet'in Sikkeleri", **TTEM**, 16 (90), 1 Kânunusani 1926.

¹¹³ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 147-148.

¹¹⁴ Bu değişim, Zeynep Tarım Ertuğ tarafından minyatürlerin de desteğiyle incelenmiştir. Ertuğ, a.g.e.

¹¹⁵ Halil İnalçık, "Osmanlı Padişahı", **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, 13 (4), 1958, s.69-72; Uzunçarşılı, **Saray**, s. 175.

ekberiyet düzeninin yerleşmesinden sonra da değişmediği ancak evvelkilere kıyasla daha temkinli bir havada gerçekleştirildiği söylenilebilir. Cenaze merasiminden önce cülûs merasimlerinin yapılması da muhtemel karışıklığa karşı alınmış bir tedbirdir.¹¹⁶

Osmanlı Devleti'nde, saltanat değişimi ve biat merasimlerinde de görülen, müneccimbaşının tayin ettiği ve tehir edebildiği seçilmiş saat manasına gelen zaman dilimine *saat-i muhtar* denirdi. Padişah tahta otururken ve biat merasimi başlarken bu saat dikkate alınırdı. Vakt-ı mes'ûd, vakt-ı sa'ti, ref-i şems, vakt-ı muhtar, vakt-ı nücûmi, eşref saati, uğurlu saat olarak da nitelendirilen bu uygulamaya, adeta bir zorunluluk addedilir ve pek kıymet verilirdi. Tahta yeni çıkan padişahın taht süresi boyunca talihinin nasıl olacağına dair hükümler, müneccimbaşı tarafından *zayiçe-i talî-i Âli* adıyla yazıldıktan sonra padişaha sunulur ve bunun karşılığı olarak müneccimbaşıya ihsanlarda bulunulurdu. Bir nüshası vükelaya verilen bu talih rehberi oluşturulurken, yıldızların hareketlerinin insanlar üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulurdu. Uğurlu saate sadece tahta oturmada değil, birçok işte riayet edilirdi. Bir nikâhın kıyımı, kurban kesimi, binanın inşası gibi işlere başlarken de bu saat gözetilirdi.¹¹⁷ Osmanlı Devleti'nde bu uygulamanın ilk kez hangi sultanın döneminde görüldüğüne dair net bir bilgi olmamakla birlikte, Yıldırım Bayezid'in cülûsunda rastlanılmıştır. 1835-1839 yılları arasında Osmanlı'da askerî alanda muallimlik yapmış olan Alman subayı Helmuth von Moltke de safer ayının uğursuzluğu, pazartesi gününün uğurlu oluşu ve eşref saatinin tayininin savaş zamanını belirlemede mevsimsel hava şartlarından daha önemli görüldüğünü şaşkınlıkla aktarmıştır.¹¹⁸

Osmanlı Devleti'nde, Hırka-i Şerîf dairesinde gerçekleşen hususî biattan (biat-ı hassa) sonra umumî biat (biat-ı âmm) gerçekleştirilirdi. Hırka-i Şerîf dairesindeki biat merasiminde hilat verme âdeti icra edilirdi. Daha sonra Topkapı Sarayı'nda, Bâbüssaâde kapısının önüne taht kurulurdu. Bu tahtların altına kıymetli halılar üzerine kumaşlar serilir, makad ve yan makad denilen minderler konurdu. Padişah, müneccimbaşının tayin ettiği uğurlu saatte tahta oturur ve tören esnasında diğer oturuş ve kalkış esnasında alkışlanırdı.¹¹⁹ Bu alkışta "Aleyke Avnullah", "Uğurun açık olsun", "Padişahım devletinle bin yaşa", "Maşallah" bağırışları duyulurdu.¹²⁰ İlk önce Nakibü'l eşraf biat eder ve diğer ileri gelenlerin biatından sonra en son teşrifatçı biat eder ve merasim son bulurdu.

¹¹⁶ Akyıldız, a.g.e., s. 90, 127.

¹¹⁷ Müneccimbaşı, Arapça'da yıldız manasına gelen "necm" kelimesinden türeyen ve yıldızlarla ilgilenen manasına gelen müneccimlerin sarayda görevli olanına verilen addır. Sarayda oldukça itibarlı olan müneccimbaşılara vazife adında bir maaş bağlanırdı. Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri**, (Haz. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay), 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 366, 367, 546, 560.

¹¹⁸ Akyıldız, a.g.e., s. 89; Helmuth von Moltke, **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, (Çev. Hayrullah Örs), 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2017, s. 370.

¹¹⁹ Alkış, Osmanlılarda padişahlar ve vezirler için merasimler ve törenlerde Divân-ı Hümâyûn çavuşlarının, teşrifatçı başının işaretleriyle yüksek sesle söyledikleri hayır dualarına ve güzel temennilere verilen genel addır. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, "Alkış", **DİA içinde**, 2, İstanbul, 1989.; Bâbüssaâde, Topkapı Sarayı'nın üçüncü kapısında Birun ve Enderun'u birbirinden ayıran yerin adıdır. Buraya aynı zamanda Akağalar kapısı da denilmekteydi. Padişahların cülûslarında ve bayramlarda, padişahlara mahsus olmak üzere Bâbüssaâde'de taht kurulur ve törenler bu şekilde icra edilirdi. Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 22; Cülûslarda kullanılan Osmanlı tahtları hakkında ayrıca bkz. İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 3, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 88.

¹²⁰ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 29; Dündar Alıkcı, **Osmanlı'da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi**, S. Talha Sağlam (Ed.), 1. Baskı, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul, 2004, s. 41.

Merasim esnasında yer öpmek (zemîn-bûs), ayak öpmek (pây-bûs), etek öpmek (dâmen-bûs), giysi kolu ya da yen öpmek (astîn-bûs) de kadim bir gelenektir. Merasimlerde el öpmek kanunnamelerde de yer edinmişti. Fatih'in Teşkilât Kanunnâmesi'nde kimlerin el öpeceği ve padişahın kimlerin biatından sonra ayağa kalkacağına dair bilgi verilmişti. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, merasimlerdeki biat nizamında da dereceye göre muamelede bulunulurdu. Bu nizamını bilerek merasime katılan devlet adamlarının, merasime uygun giyinmesi gerekmektedir.¹²¹ Biat merasiminden sonra cülûsun ilanı için tellalbaşya münadilerin bağırması için haber verilirdi. Bu haberler camilerden de verilmekteydi. Ayasofya, Süleymaniye, Sultanahmet gibi büyük camilerden, müezzinbaşlar tarafından salâlar verilmesi için emirler gönderilirdi.¹²²

Sabık sultanın vefat etmesi durumunda, genellikle cülûstan sonra cenaze merasimi tertip edilirdi. Tahta geçen padişahların seleflerinin cenaze merasimine katılmaları ve cenaze namazını kılmaları beklenirdi. Ancak bu merasimin her dönemde ne şekilde gerçekleştiğine dair bilgi verebilmek ve yeni sultanların, seleflerinin cenazelerine katılımlarını tespit edebilmek için, cenaze merasimlerinin tek tek incelenmesi gerekecektir. Klasik bir düzene göre incelendiğinde, vefat eden padişahın naaşı, vefat ettiği sırada giydiği elbiseleriyle saraydan çıkarılır, padişahın izni alınarak devlet ileri gelenlerine gösterildikten sonra gasil işlemleri padişahlara mahsus şekilde gerçekleştirilirdi. Merasim süresince tekbir ve tehlillerle dualar edilir, tabut dualar eşliğinde musalla taşına götürülür, akabinde cenaze namazı meşhur bir Şeyhülislam yahut başka bir din görevlisi tarafından kıldırıldıktan sonra defin işlemi gerçekleştirilirdi.¹²³

Padişah annelerinin konumları da cülûs dolayısıyla değişirdi. Valide alayı denilen bir alayla, eski saraydan (Sarây-ı Atîk-i Âmire) yeni saraya (Topkapı Sarayı) doğru tören tertip edilirdi. Bu alaylarda yeniçerilere bahşişler verilir, fakirlere ihsanda bulunulurdu. Güvenli bir şekilde yeni saraya ulaşan validelere “mübarek olsun” duası edilirdi. Sarayın eski haremi de eski saraya nakledilirdi. Bu alayın ilk defa 16. yüzyılın son çeyreğinde tahta geçen III. Murad zamanında tertip edildiği rivayet edilmektedir.¹²⁴

Osmanlı Devleti'nde bir padişahın vefatı yahut hal'i suretiyle yerine geçen yeni padişah tarafından cülûs bahşışı, in'âm, ihsan, cülûsiyye ya da atıyyeler verilirdi. Kanun gereğince, askerî sınıfa mensup olanların tamamı aynı miktarda bahşiş almıyordu. Ayrıca sadece askerî sınıf değil, büyük ve küçük devlet memurları da bahşiş alıyordu.¹²⁵ Cülûs bahşışı sırasıyla Sadrazam, ulema,

¹²¹ Yen, ayak, etek ve yer öpme adetlerinin eski isimlerine, Tayyâr-zâde Atâ tarihinde ve 350 numaralı teşrifat defterinde yer verilmiştir. Tayyâr-zâde Atâ, **Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn**, I, (Haz. Mehmet Arslan), 1. Baskı, Kitabevi, İstanbul, 2010, s. 325, 344. Üzeyir Yıldırım, **Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s. 104; Özcan, “Kardeş Katli Meselesi”, s. 44; Akyıldız, a.g.e., s. 92-93.

¹²² Esad Efendi, **Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)**, (Sad. Yavuz Ercan), 1. Baskı, Tercüman, İstanbul, 1979, s. 108-109.

¹²³ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 160.

¹²⁴ Ali Akyıldız, “Valide Sultan”, **DİA içinde**, 42, İstanbul, 2012, s. 494-495; Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 260; İlk valide alayının II. Süleyman'ın annesi Saliha Dilaşub Valide Sultan adına yapıldığı tespit edilmiştir. Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 143.

¹²⁵ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I, 1. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 312.

devlet erkânı ve kapıkulu ocaklarına verilirdi. Miktarı belli olan cülûs bahşişinin dağıtılması için kapıcılar kethüdası ve Bâbüssaâde ağası aracılığıyla padişaha telhis gönderilir, padişahın gelen onay ile hazır bulunan keseler üleştirilirdi.¹²⁶

Cülûs bahşişinin kanun haline getirilmesine Fatih'in kanunnamesinde rastlanılmaktadır. Daha sonraki cülûslarda bu geleneğin ne şekilde devam ettiği ayrıca incelenmesi gerekmektedir. Kaynaklara yansıdığı kadarıyla, devletin ekonomik açıdan darboğazda olduğu dönemlerde cülûs bahşişi vermek, hazine için külfet olmaktadır. Örneğin, 1774'te I. Abdülhamid'in saltanata geçtiği esnada Rus harbinin devam etmesinden ötürü devlet malî sıkıntılar yaşamış olduğundan cülûs atıyyesi verilememişti. Ancak kıstın (üç aylık ulufe) ödenmesiyle iktifa edilmişti.¹²⁷

17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarında İstanbul'da yaşadığı bilinen Dimitrie Cantemir, cülûs bahşişinin Osmanlı padişahını tahttan indirmeye yönelttiğine dair düşünce üzerinde durarak, Osmanlı padişahının, yeniçerilerin tutumları doğrultusunda tahttan indirilebileceği korkusuyla yönetimini istibdada değiştiremeyeceği ölçüde bu geleneğin caydırıcı olduğu kanaatindeydi.¹²⁸ Nitekim bu görüşün pratikte haklılık payı da yok değildi. Genç Osman'ın feci bir şekilde vefatına sebebiyet veren yeniçerilerin, hazinede hurda akçenin dahi kalmadığı bu dönemde, yeni padişahın cülûs in'âmına "Altın isteriz, hurda akçe almazız" şeklindeki itirazları, II. Mahmud dönemine kadar devam etmişti.¹²⁹

Osmanlı sultanları tahta oturduklarında ilk iş olarak kendi adlarına olan mühr-i hümayûnları kazdırırdı. Bunlardan biri padişahın mutlak vekâletini elinde bulunduran yeni Sadrazam'a diğeri de eski Sadrazam'a verilirdi. Yeni padişahın mührünün verildiği kişi Sadrazam olurdu. Usule göre, görevinden alınan sabık Sadrazam'ın makamında kalması için de bu mühür verilirdi. Bu mühre "müht-i şerif" ya da "hatem-i vekâlet" de denirdi. Müht-i hümayûn tabiri, eski Türk devletlerinde olduğu gibi Abbasiler'de de kullanılırdı. Osmanlı Devleti'nde önce yüzük şeklinde kullanılan müht-i hümayûn zamanla değişime uğramış, boyuna takılmış, hatta cepte taşınır olmuştu.¹³⁰

Cülûs töreninden sonra yeni padişahın idarî mesuliyeti olarak *tecđid-i berat* da mecburi bir uygulamaydı. Sultan, bu bürokratik mesuliyetiyle eski padişahın vazife ve imtiyaz verdiği kimselerin beratını yenilerdi.¹³¹ Bu beratlarda, beratları yenileyen yeni padişahın cülûsu dolayısıyla hak edilen hususî tuğrası bulunurdu. Tecđid-i berat ile bir görevde devamlılık olabildiği gibi, görev

¹²⁶ Uzunçarşılı, **Saray**, s. 52.

¹²⁷ Uzunçarşılı, **Saray**, s. 53; İsmail Hami Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 4, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 57.

¹²⁸ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Elif Kılıç), 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 95.

¹²⁹ Altınay, a.g.e., s. 148.

¹³⁰ Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, II, s. 605-606; Müht-i hümayûnların kanun şeklinde teşekkülü II. Mehmed zamanındadır. Özcan, "Kardeş Katli Meselesi", s. 46; Müht-i hümayûnlar hakkında ayrıca bkz. Uzunçarşılı, **Saray**, s. 225-226.

¹³¹ Mübahat S. Kütükoğlu, **Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)**, 4. Baskı, TTK, Ankara, 2018, s. 136.

değişiklikleri de olabiliyordu. Görev değişikliklerinin merasimle yapılması ise *cülûs çıkması* diye adlandırılırdı.¹³²

Osmanlı Devleti'nde cülûs sebebiyle padişaha ithafen methiye içerikli edebî metinlere *cülûsiyye* denilirdi. Cülûsiyyelerin en meşhurlarından biri Bâkî'nin II. Selim için yazdığı ve diğeri de Nefî'nin II. Osman için yazdığı şiirlerdi.¹³³ Divan şiirinde 15. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar şairlerin tebrikname ya da tehniyetnâme şeklinde yazdıkları şiirler de kimi zaman cülûsiyye türü ile iç içe geçmiş bir halde de bulunabilmekteydi.¹³⁴

¹³² Özcan, “Cülûs”, s. 113; Cülûs sonrası gerçekleşen çıkmalar, “Büyük çıkma” olarak adlandırılmıştı. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Uzunçarşılı, **Saray**, s. 323.

¹³³ Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, I, s. 316; Özcan, “Cülûs”, s. 113.

¹³⁴ İbrahim Halil Tuğluk, “Divan Şiiri'nde Manzum Tebrik-nâmeler”, 17 (42), **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Erzurum, 2010, s. 44,49.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 19. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE CÜLÛS

2.1. 19. Yüzyıl Padişahlarının Cülûslarına Giden Süreçte Veraset Sistemi

Tahta geçen sultanların Osmanlı soyundan olacağına dair temel ilke, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar muhafaza edilmişti. Bu ilkenin etkisiyle oluşan Osmanlı saltanat soyunun devamlılığı düşüncesinden hareketle, kardeşler arasında kanlı geçen rekabetlerin son bulması adına, I. Ahmed'den sonra ekberiyete göre tahta geçme sistemi getirilmişti. I. Ahmed tahta geçtiğinde yaşı küçük olduğu ve çocuğu olmadığı için, soyun devamlılığını da düşünmüş olacak ki Şehzade Mustafa'yı öldürtmemişti. IV. Mehmed'in cülûsundan sonra ekberiyet sistemi daha fazla yerleşmiş, Osmanlı soyunun kesilmesi ihtimaline karşı daha hassas davranılmaya başlanmıştı. Özellikle sarayda uzun süre çocuk sesinin duyulmadığı zamanlarda, soyun devamlılığına dair endişeler yeniden gündeme getirilmişti. Bu tarz bir endişe, I. Mahmud ve kardeşi III. Osman'ın saltanatlarında oluşmuş ve uzun yıllar sürmüştü. Şehzadelerin sultan olmadan çocukları olamayacağına dair yasağın da var olmasından ötürü, mevcut sultanların çocuğunun olmaması durumunda, nadiren de olsa soyun devamlılığı tehlikeye girebilmişti. Soyun devamlılığına dair bu tarz tehlikeli durum III. Selim zamanında da görülmüştü. Sultan'ın çocuğu olmamasından ötürü kendisinden sonra tahta geçen şehzade, amcazâdesi olabilmişti. Öte yandan, şehzadelerin çocuk sahibi olmaması yasağı ekseriyetle kabul görmüşse de bazı zamanlar çiğnenebilmişti. Böyle bir durum, 19. yüzyılda Abdülaziz'in şehzadeligi döneminde yaşanmış ve Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzeddin Efendi, Abdülaziz'in şehzadeligi sırasında dünyaya gelmişti. Bundan ötürü şehzade, Abdülaziz tarafından yıllarca köle diye tanıtılmış ve Abdülmecid bu durumu bildiği halde ihmal etmiş ve bilmezlikten gelmişti.¹³⁵ Abdülaziz'in oğlunu gizliyor olması, yasağın devam ettiğini gösterse de, durumlarının bilmezden geliniyor olması, yasağın gevşediğini göstermekteydi. V. Murad da şehzadelğinde çocuk sahibi olmuşsa da gizlemek durumunda kalmamış, bilakis sultanın tebrik ve iltifatını görmüştü. Öyle görünüyor ki, evvel dönemlerde cariyelerden çocuk sahibi olan şehzadelerin çocuklarının doğunca yahut doğmadan öldürülmeleri (ıskât-ı cenin) tedavülden kalkmıştı.¹³⁶ Nitekim II. Abdülhamid de şehzadeligi sırasında çocuk sahibi olmuş ve doğan bu çocuklar öldürülmemişti.

Bi'l irs ve'l istihkâk, Osmanlı veraset sistemi için oldukça ehemmiyet verilen, meşruiyeti temele alan bir kaideydi. Bu kaideye göre, padişah olmada irsi bir bağa sahip olmak ve hanedan

¹³⁵ Esasen, I. Ahmed'e kadar şehzadelerin çocuk sahibi olması yasak değildi. I. Ahmed ile birlikte erkek çocuk sahibi olmanın yasaklandığı rivayet edilmektedir. I. Abdülhamid'in şehzadeligi esnasında bir kızı olduğu ve gizlice büyütüldüğü de rivayetler arasındadır. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, III, s. 275, 330; Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 13-20, (Haz. Cavid Baysun), 1. Baskı, TTK, Ankara, 1960, s. 146-147; Danişmend, a.g.e., s. 265; Akyıldız, *Kral Öldü*, s. 21.

¹³⁶ Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri*, III., s. 330-331; Ebuzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, 1, (Çev. Şemsettin Kutlu), 1. Baskı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 186.

tahtını hak etmek gerekirdi. Dolayısıyla, veraset sistemine aykırı hareket edilmediği sürece, darbe sonucunda başa geçen şehzade de vefat sonrası başa geçen şehzade de bu kaideye uyuyordu. Ancak veraset sisteminin ekber ve erşed düzeni üzerine belirlenmiş olması, kardeşler arasında zaman zaman itirazlara sebebiyet veriyordu. Bu tarz itirazların temel mantığını anlayabilmek için, veraset sisteminin koyduğu sıra nizamını anlamak gerekmektedir.

Ekberiyet ve erşediyet meselesinde genel olarak ekberiyet ön planda tutulurdu. Erşediyet ilkesinin ekberiyet ilkesine eklenmesi, I. Mustafa'nın ikinci kez padişah olmasından sonra 1623 tarihinde hal' edilmesi sürecinde görülmüştü. İki ilkenin bir bütün olarak görülmesi, Sultan İbrahim döneminde daha da netleşmişti. Bu hadiselerden sonra ekberiyet ve erşediyet ilkeleri ile tahta geçişler devam etmişti. Ancak Abdurrahman Şeref Efendi'nin veliaht şehzadelerden yaşı büyük olanlara özel bir ihtimam gösterildiğine ve bu şehzadelere has bir oda tahsis edildiğine dair ifadelerinden, genel teamülde ekberiyet ilkesine daha fazla kıymet gösterildiği anlaşılmaktaydı. Öyle görünüyor ki, en nihayetinde taht sırası geleceği muhtemel olan ekber şehzadenin kim olduğunun belli olduğuna dair anlayış, bu ayrıcalığı tetiklemişti. Erşed olma meselesi ise diğerlerinden meziyetçe daha üstün olmayı gerektirse de bu durum her zaman değişmez değildi. Dolayısıyla gerçekçi bir yaklaşımla ekber vârise daha fazla değer atfedilmesi yönündeki temel anlayışın nedeni, ekberiyet ilkesinin karşılığının daha somut bir şekilde bulunabilmesi olsa gerekti.¹³⁷

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki sultanlar, veraset sisteminin değişimi üzerindeki tartışmalara rağmen ekberiyet usulüyle tahta geçmişti. Ekber ve erşed sistemi her ne kadar Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar geçerliliğini korumuş olsa da yıkılışa doğru ilerleyen dönemlerde eski düzene dönme arayışları fırsat bulundukça dile getirilmişti. Daha önce örneklerine rastlanılan bu arayışlar, 19. yüzyılda daha görünür ve daha konuşulur bir hale gelmişti. Bu yüzyılda mevcut padişahın veraset sistemini ihlal eden kendi oğlunu vâris tayin etme isteği, bir vasiyetten ziyade padişahın bizzat kendi dönemindeki arzusu ve tutumları doğrultusunda anlaşılmıştı. Bu tarz istekler belli zaman aralıklarında çokça konuşulur olmuştu. Veraset sistemini değiştirmeye dair istekler bazı zamanlarda içeriden ve dışarıdan destek bulmuşsa da kabul görmemişti. Devlet ileri gelenleri ekber ve erşed sistemini kabul eden genel teamülün dışına çıkamamış yahut çıkmamıştı. Bu yüzyılın son çeyreğinde oluşturulan meşrutî monarşi düzeni de ekberiyet usulünü değiştirmemişti. Bilakis 1876 yılında ekberiyet sistemi kanunen kabul görmüş ve yakın zamanda rastlanılan veraset tartışmalarına da hukukî bir isnatla son verilmişti. 1876'da yürürlüğe geçen Kanun-i Esasi'nin üçüncü maddesi gereğince, Osmanlı soyundan olan şehzadelerin ekberiyet sistemine göre tahta geçeceğine dair teamül, kanun haline getirilmişti.¹³⁸ Ekberiyet sisteminin kanunen kabul görmüş olması, kardeşler arasındaki taht vârisinin kim olacağına dair tartışmalarla birlikte seyreden, soyun devamlılığına dair endişenin de hukuken son bulduğu anlamına gelmekteydi. Bununla birlikte, 1876'ya kadarki süreçte

¹³⁷ Alp, a.g.t., s. 50, 63; İnalçık, "Veraseti Usulü", s. 81-82, 85-87, 88-90; Alderson, a.g.e., s. 28-38.

¹³⁸ Takvim-i Vekayi, 7 Zilhicce 1293/ 24 Kasım 1876, s. 1; Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", TCTA, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 30; Özcan, "Cülûs", s. 110.

yaşanan hadiselerin ekberiyet sistemini kanunlaştırmadaki payının azımsanmayacak derecede olduğu da görülmüştü. Bu yasal gelişme, veliaht şehzade ile birlikte diğer şehzadelerin de hukukî muhafazasına giden süreci başlatmış ve veliahtlık kurumunun oluşmasına zemin hazırlamıştı. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı’da veliaht şehzadelerin etkinlik sahası da genişleyebilmişti. Veliaht şehzadelerin haklarının muhafaza edilmesi meselesi ise 20. yüzyılın başlarında hukukî zeminde kabul görebilmiştir.¹³⁹

19. yüzyılda, tahtın vârislerinin yetiştirilmesi ve muhafaza edilmesine devam edilmişti. Şehzadeler, eskiden olduğu gibi zorlu geçen bir kafes hayatı yaşamamıştı. Ancak bu yüzyılda şehzadelerin tamamen hür olduklarına dair ifadeler de hakikati yansıtmayacaktı. Şehzadelerin saray dışından herhangi biriyle konuşamadıklarına dair söylemler eski dönemlere göre hafiflemiş olsa da, gözetim altında tutulmalarına devam edilmekteydi. Şehzadelerin kafeste bulunup, dış dünyaya dair kısıtlanmaları durumu, Sultan Abdülmecid dönemiyle değişmiş ve tahtın meşru vârisleri daha serbest olmuştu.¹⁴⁰ Fakat bu serbestlik alanının sınırları, her zaman için padişahın belirlediği ölçüdeydi. Başa geçen her padişahın kendi saltanatından önceki ahvalden de etkilenerek, bu sınırları yeniden ele aldığı anlaşılmaktaydı. Örneğin, Sultan II. Abdülhamid’in, V. Murad’ı hal’ edilmesine rağmen sıkı gözetim altında tutuyor olması, amcası Abdülaziz zamanında olan olaylarla alakalıydı. Abdülhamid, muhtemel gizli müzakereler sonucunda, amcasının akıbetine uğrayacağından endişe etmekteydi. Öte yandan, V. Murad’ın yabancılarla kurduğu etkileşimin de sıkı gözetim altında tutulmasında önemli bir payı vardı.¹⁴¹ Şehzadelerin veraset iddiasında bulunabilme veya isyan edebilme potansiyeline sahip olması, padişahın daha önce yaşananları göz önünde bulundurarak temkinli olmasına ya da Abdülhamid zamanında olduğu gibi vehimli olmasına sebebiyet veriyordu. Nitekim bu durumlar, padişahın, şehzadeler için belirlediği sınırları daraltmasına neden olabilmekteydi.

19. yüzyılda, şehzadelerin İstanbul’da eski dönemlerde olmayan rahatlığa kavuşup, rahatça dolaşmaları ve rahatça hareket edebilmeleri için kısmen hürriyet ortamı oluşturulmuştu. Hürriyet, müsavat, adalet gibi kelimelerin yüzyılın Türkiye’sini çalkalamış olması, şehzadelere bu ortamda bulunabilmenin salahiyetini az da olsa vermişti. Bununla birlikte, padişahların tutumlarında görülen modernleşme eğilimleri, şehzadeleri de etkilemekteydi. Modernleşme değiştirirken, yukarıdan aşağıya herkesi biraz olsun etkilemişti. Osmanlı şehzadelerinin nasibine de kafesten hariçle daha yakın olabilmek düşmüştü. Artık yeni şehzade portresi görerek öğrenebilmekte, tecrübe edebilmekteydi. Bu durumun en bilindik örneklerinden olan, şehzadelerin padişahın yanında seyahat edebilmesi de 19. yüzyılda görülebilmiş bir durumdu. Avrupa’ya yapılmış muhtemel bir seyahat, şehzadenin görmemişliğinin yerini tecrübe edinmeye ve bilgi sahibi olmaya bırakabilmekteydi. Böylelikle şehzade, saray dışında da siyasî açıdan teşrifat ve adab-ı muaşerete dair bilgi sahibi

¹³⁹ Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 24.

¹⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **Ma’rûzât**, (Haz. Yusuf Halaçoğlu), 1. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 240.

¹⁴¹ Tahsin Paşa, Tahsin Paşa, **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, 1. Baskı, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1931, s. 67.

olmaktaydı. Ayrıca şehzadeler, bu seyahatlerin de etkisiyle zihnindeki planlara da yön verebilmekteydi. Nitekim böyle bir durum II. Abdülhamid’de net bir şekilde görülmüştü.

19. yüzyılda veraset sisteminin değişmesi üzerinden yapılan konuşmalar Sultan Abdülmecid zamanında ciddi bir boyutta başlamıştı. Bu konuşmalar Abdülaziz döneminde de pratikte karşılık bulabilmişti. Ancak veraset sisteminin değişmesi, sadece fikrî olarak gündeme gelmiş ve yasal olarak kabul görmemişti. Öte yandan ekberiyet düzeni, 1876’da hukukî zeminde kabul görmüş ve bu tarihten itibaren veraset sisteminin kanunen değiştirilemeyeceği anlaşılmıştı. Ancak veraset sisteminin değiştirileceğine dair söylentiler, 1876’dan sonra da yerli ve yabancı basında konuşulmaya devam etmişti.

2.1.1. IV. Mustafa

Veraset sistemine göre, III. Selim’in tahta vâris bırakacak çocuğunun olmamasından ötürü, taht hakkı soyun geri kalanına intikal edecekti. Dolayısıyla Osmanlı soyunun devamlılığı I. Abdülhamid ve onun soyundan gelen şehzadelerle sağlanabilecekti. Bundan dolayı III. Selim, Şehzade Mustafa ve Şehzade Mahmud’un korunmasına ehemmiyet göstermekteydi. Şehzadeligi sırasında amcası tarafından kısmen özgür bırakılan Selim, amcazâdelerine de benzer bir muamelede bulunmuştu. Sultan Selim, soyun devamlılığını düşünmekle, Osmanlı soyunun garanti altına alınmasına dair temel anlayışı da devam ettirmiş ve bu ilkeyi muhafaza etmişti. Hatta hal’ edilmesine giden süreçte Bâb-ı Âli’ye gönderdiği hattında da bu düşüncesini dile getirmişti:

“Benim zürriyetim yoktur. Şehzâdeler benim evlâdım ve iki gözümdür. Allah korusun benim onlara kötülük yaparak temiz Osmanlı sülâlesinin son bulmasına ve Osmanlı Devleti’nin yok olmasına sebep olmam hatır ve hayale gelir şey midir! Allah o günleri göstermesin. Cenab-ı Hak onların ömrünü uzun eylesin.” diye buyurmuş idi.¹⁴²

I. Abdülhamid’in oğlu IV. Mustafa, darbe sonucunda tahta çıkartılmıştı. Her ne kadar darbe ile tahtı devralmışsa da, bu devralış ekberiyet kaidesine uygundu. Şehzade Mustafa’nın cülûsunda, bi’l irs ve’l istihkâk kaidesine irsi olarak uyulsa da istihkâk hususunda aceleci davranılmıştı. Bu aceleciliğin sadece şahsî bir tutum olarak algılanması doğru olmayacaktır. Nihayetinde Şehzade Mustafa’nın tahta geçişi, III. Selim’in yenileşme hareketlerine karşı bir tepkinin sonucunda gerçekleşmişti. III. Selim döneminde, yeniçerilerin Avrupaî düzene ayak uyduramayacak bir ordu olduğuna dair inanış, yeniçeri askerinin kulağına gitmiş ve devletin mülkünü arttırmada çaba sarf ettikleri halde, bidat gördükleri yeni ordu için yeni bir hazine oluşturulması yeniçerileri rahatsız etmişti.¹⁴³ Devlet adamları, yeniçerilerin öfkesinin şiddetini hafife alıp Sultan’ı haberdar etmedikleri için olayların seyri değişmiş ve her geçen gün kötüleşmişti. Bu durumu, “Şah vâkıf gerekdir ahvâle/ Vükelâyâ kalursa vay hâle” beyti net bir şekilde izah etmekteydi.¹⁴⁴ Zamanla isyanın boyutu da değişmişti. Nihayetinde isyancıların asıl gayelerinin III. Selim’in tahtı olduğu anlaşılmış ve Şehzade

¹⁴² Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, (Sad. Dünder Günday), 1. Baskı, Hikmet Neşriyat, İstanbul, 1972, s. 2086.

¹⁴³ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, **Âsım Efendi Tarihi**, 2, (Haz. Ziya Yılmaz), 1. Baskı, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 771; Zinkeisen, a.g.e., s. 324-325.

¹⁴⁴ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2068.

Mustafa'nın cülûsu, yeniçeri ve yamakların sayesinde gerçekleşebilmişti. III. Selim'in hal'i fetva ile destelenerek hukukî zeminde kabul gördüğü için, IV. Mustafa'nın cülûsunda veraset hukukunun "istihkak" kaidesine aykırı hareket edilmemiş ve bu durumda kaide, kıymetinden bir şey kaybetmemiştir.

Yeniçerilerin, III. Selim'in hal' edilmesinin öncesinde ve sonrasında "Sultan Selim'i istemeyüz, Sultan Mustafa Efendimizi isterüz" ya da "Bizim matlubumuz Sultan Mustafa Han efendimiz hazretlerinin cülûs-ı hümayûnlarıdır" şeklindeki serzenişleri, sadece III. Selim'in şahsına karşı değil, genel manada yenileşme taraftarı bir padişahın kabul edilemeyeceğine dair de bir haykırıştı. İsmail Hakkı Danişmend'in, III. Selim'in şehadetini "teceddüd uğrunda can verme" şeklinde nitelendirmesi, bu durumu daha anlaşılır kılmaktaydı.¹⁴⁵ Tanzimat sonrası Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeler de teceddüd uğrunda can veren III. Selim'in, yenileşme hareketlerinde gösterdiği gayretin bir sonucu olarak görülmekte ve methedilmekteydi.¹⁴⁶ Sultan Selim'in yenileşme karşıtları tarafından eleştiriye maruz kaldığı düzen, 1826 sonrasında değişmiş ve bu hadise, yenileşmeye karşı olanları ortadan kaldırmaya da kapı aralamıştı. Bunun yanı sıra, tahtın vârisleri içinde yenileşme taraftarı olanların desteklendiği bir ortamın oluşmasına kadar giden süreç de II. Mahmud'un gayretleri sonucunda ulaşılmıştı.

19. yüzyılın başlarında, Osmanlı soyunun devamlılığı meselesi çeşitli şayialarla gündeme gelmişti. III. Selim'in hal' edilmesinden sonra başa geçen IV. Mustafa'nın haremde beklenen bebek sesi bir yılı geçkin süredir işitilmemişti. Bir aralık, II. Mahmud'un hasta olduğuna dair birtakım dedikoduların da duyulmasıyla, soyun geleceği hakkında iyice endişe edilmeye başlanmıştı.¹⁴⁷ Bu durumda kuvvetle muhtemel sarayda bebek sesi duyulana dek söylentiler de devam etmişti. Nihayetinde II. Mahmud'un, kendisinden sonra tahta geçecek olan vârislerinin dünyaya gelmesiyle, dedikoduların önü alınmıştı.

Söylentilere göre, II. Mahmud, kafesteki bir şehzadeyken dahi amcazâdesi III. Selim tarafından, siyaset hakkında bilgiler öğretilerek tahta hazır hale getirilmekteydi. Ayrıca, III. Selim'in sultanlığı sırasında taht için Şehzade Mahmud'u, Şehzade Mustafa'ya tercih edeceğine dair işaretlerin olduğu da söylentiler arasındaydı. Cevdet Paşa'ya göre, IV. Mustafa devrinde çıkmış bu söylenti, sultanın yakınlarının III. Selim'in varlığından ötürü duydukları rahatsızlığın yaygarası ve IV. Mustafa'nın tahtına duyulan hürmetin yerleşememesinin dışavurumuydu.¹⁴⁸

2.1.2. II. Mahmud

Sultan Mahmud selefi IV. Mustafa gibi, bir karışıklık sonrası tahta geçirilmişti. Dolayısıyla, II. Mahmud'un cülûsunda bi'l irs ve'l istihkâk kaidesine irsi olarak uyulsa da istihkâk hususunda aceleci

¹⁴⁵ Danişmend, a.g.e., s. 87; Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi Târih-i Enderûn*, III, (Haz. Mehmet Arslan), 1. Baskı, Kitabevi, İstanbul, 2010, s.61; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4, s. 2088-89; Zinkeisen, a.g.e., s. 225-226, 328-330.

¹⁴⁶ BOA, TS. MA.e, 243, 8, (21 Rabiülevvel 1222/ 29 Mayıs 1807).

¹⁴⁷ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4, s. 2180-81.

¹⁴⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4, s. 2181.

davranmak durumunda kalınmıştı. Şehzade Mahmud, amcazâdesi III. Selim'in katledildiği sıralarda, lalası Anber Ağa ve Cevri Kalfa'nın fedakârlığı sayesinde yeniçerilerden kaçınılarak, katledilmekten kıl payı kurtulabilmişti. IV. Mustafa'nın cülûsundan farklı olarak bu cülûs, yenileşme karşıtlığını ve askeri darbe ile tahta geçişi kabul etmeyen bir zihniyetin desteğiyle gerçekleştirilmişti. Bu zihniyete sahip olan Selim taraftarı grubun Alemdar Mustafa Paşa'yı yanlarına çekerek, Selim'i yeniden başa geçirme isteğiyle hareket etmeleri, II. Mahmud'un tahta geçiş sürecini hızlandırmıştı. Bu sürecin işleyişinde etkin rolü olan Alemdar Mustafa Paşa'nın, IV. Mustafa'ya karşı şahsî bir düşmanlığının olmadığı da açıktı.¹⁴⁹

II. Mahmud, cülûsundan birkaç ay sonra, IV. Mustafa'nın hal' edilmesinin kabul edilemeyeceğine dair görüşlerin farkında olduğundan ve bu ortamın yeni gelişmelere engel olacağını düşündüğünden ağabeyini boğdurtmuştu.¹⁵⁰ Osmanlı Devleti'nde II. Mahmud'dan sonra, kardeş katli görülmemişti. Bunun en temel nedeni, eskiden olduğu gibi kardeş katline müsait bir ortamın oluşmamasıydı. Daha önce de bahsedildiği gibi, kardeş katli, Fatih döneminde hukukî zeminde kabul görmüş bir mesele olup, yasallığı vardı. Dolayısıyla kardeş katlinin sultanlar ve devlet ileri gelenleri nezdinde zihnî bir altyapısı da mevcuttu. Ancak bu zihnî altyapının 19. yüzyılda karşılık bulamamış olması, değişen dönemin, modernleşen zihniyetini de gözler önüne sermekteydi. Bu bağlamda, kardeş katlinin kabul görmediği yeni bir belleğin yapılandığı düşünülebilecektir.

Alemdar Mustafa Paşa'nın, III. Selim'i yeniden başa geçirme isteğiyle sarayın kapılarına dayandığı esnada, IV. Mustafa'nın tahtın tek sahibi olabilmek için yahut bir anlık endişe haliyle etrafındakilere danışması sonucunda, III. Selim'in yanı sıra devlet ileri gelenleri Şehzade Mahmud'un da öldürülmesine dair fikirler serdetmişti. Öldürme kararında etkin olan kişiler olmuşsa da IV. Mustafa'nın kararı da kardeşinin öldürülmesinden yanaydı. Ancak yapılan plan sadece III. Selim'in katledilmesiyle gerçekleşebilmişti.¹⁵¹ Şehzade Mahmud'un saray içerisindeki hengâmeden küçük sıyrıklarla kurtulmasıyla, IV. Mustafa'nın ve etrafındakilerin ummadığı bir durum gerçekleşmiş ve II. Mahmud tahta oturtulmuştu. II. Mahmud'un amcazâdesi III. Selim'in öldürüldüğü sıralarda, büyük bir hengâmeden kurtulması, Osmanlı soyunun devamlılığı açısından oldukça ehemmiyetli görüldüğünden, devletin bekasının belirlendiği bir hadise olarak anlatılmaktadır.¹⁵²

II. Mahmud döneminde, yeniçerilerin Sultan'ın tahtına itaat etmeyip, IV. Mustafa'nın yeniden tahta geçmesini istemeleri üzerine, itaat etmeleri konusunda isyancılara karşı emir verildiğinde, yeniçeriler, "Padişah bir insan değil midir? Kim olsa olur. Esma Sultan olsun, ya ki Konya'daki şeyh padişah olsun... Kırım Tatar hanzadelerinden padişah olsun." demişti.¹⁵³ Bu serzenişte, "Biz de kadim

¹⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2203, 2124, 2199-2200; Tayyâr-zâde Atâ, **Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn**, III, s. 73; Koçu, a.g.e., s. 65-66; Zinkeisen, a.g.e., s. 392-393; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 187.

¹⁵⁰ Zinkeisen, a.g.e., s. 406.

¹⁵¹ Câbi Ömer Efendi, **Câbi Târîhi (Târîh-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni)**, 1, (Haz. Mehmet Ali Beyhan), 1. Baskı, TTK, Ankara, 2003, s. 176; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2124, 2182-3, 2202.

¹⁵² Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2204.

¹⁵³ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 35. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 43; IV. Mustafa'nın boğdurulmasından sonra ortaya çıktığı rivayet edilen dedikodularda, Mustafa'nın öldürülmediği, taşınan tabutun dahi boş

bir ordu idik, kıymetimiz bilinmedi” ve “Sultanların mülkünde bizim de payımız büyüktür” anlayışı, bir bütünün parçaları gibi ulu ortaydı. Bu söylem, hem III. Selim’in naifliğinden faydalanarak artmış bir hudut tanımazlığın hem de padişah portresine eleştirel bakışın geldiği son noktaydı. Öyle ki bu güruh artık padişahı tanımıyor, kanun ve teamüllere aldırış etmiyordu. Böyle bir hukuk tanımazlığın emsali de görülmemişti. Yeniçerilerin, tahtın vârisi gibi hassas bir mesele hakkında fütursuzca söylemleri, kıymet görmese dahi 19. yüzyılda ivme kazanacak olan veraset hakkı üzerinden yapılan tartışmaların ilk çılgılığı olmak için kâfiydi. Her fırsatta alevlenmeye yer arayan bu asilerin payına düşen, 1826 ıslahatıydı. Bu ıslahat ile Osmanlı’da yeni bir devri aralayan ve kendinden emin, cevval bir padişah portresine geri dönüşü getiren II. Mahmud, 19. yüzyıl padişahlarına radikal modernleşmeyi miras bırakacaktı.¹⁵⁴

II. Mahmud’un, Çamlıca’da hastalığının ağırlaştığı zamanlarda, Hüsrev Paşa’nın kendi şahsî çıkarı için sultanın vefatını beklemeden, Şehzade Abdülmecid’in başa geçirilmesine çabaladığı rivayet edilmekteydi. Sultan Mahmud’un vefat haberi, bu isteğin gerçekleşmesine zaman vermemiş olsa gerekti.¹⁵⁵ Bu istek, her ne kadar Sultan’ın vefatı dolayısıyla gerçekleşmeye de muhalif bir kanadı doğurmuş ve bu grup da II. Mahmud’a karşı bir taarruzda bulunulmaması için Abdülmecid’i öldürmeyi düşünmüştü. Abdurrahman Şeref Efendi’de bu mesele şu şekilde aktarılmıştı:

Duyduklarımıza göre Sultan Mahmut Han’ın padişahlığının son zamanlarında bünye zayıflığı ve şifasız hastalığından dolayı padişahlıktan indirilerek büyük şehzade Abdülmecit Efendi’yi padişah yapmak isteyen bir grup ortaya çıkmış, Hüsrev Paşa bu grubun önde gelenlerinden imiş. Bunlara karşı Enderun’da diğer bir grup da Abdülmecit Efendi’nin öldürülerek pek yaşlı olmayan

olduğu, isyancıların dizginlenmesi için boğdurulduğu haberinin verildiği söylenmekteydi. Bu dedikodular arasında II. Mahmud’un tahttan indirilip, Esmâ Sultan’a biat edileceği de vardı. Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, (Haz. Hasan Aksakal), 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015, s. 385-386; Kırım Han zâdelerinin padişah olabileceğine dair ihtimal, Oğuz soyunun tahta hak sahibi olduğuna dair anlayışı ön plana çıkarmaktadır. Bu ifadelerin ilk olmadığı da bilinmekteydi. Dimitri Kantemir, **Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, 1, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 57-58; Feridun Emecen, “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 37-61; Konya’daki Mevlevihane ile İstanbul’daki Mevlevihane, İstanbul’daki gelişmelere farklı tutumlar sergilemekteydi. Örneğin, Nizam-ı Cedid için İstanbul’un tutumu iktidarı destekler nitelikteyken, Konya’da durum tamamen farklıydı. Yeniçeriliğin ilgasıyla birlikte Bektaşî tarikatının yasaklanmasıyla Mevlevilik daha nüfuzlu hale gelmişti. Serdar Ösen, **19. Yüzyıl Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik**, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul 2015; Ali Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 25.

¹⁵⁴ Son yüzyılda tahtın vârisi meselesinde alternatif arayış fikirlerinden birinin Midhat Paşa tarafından ileri sürüldüğü rivayet edilmektedir. Midhat Paşa’nın tahtın kendi soyundan da devam edebileceğine dair ifadelerinin yanı sıra, halkçı söylemleriyle pratikte karşılık bulabilmesi daha muhtemel rejim değişikliğine yönelik ifadelerinin olduğu da söylentiler arasındadır. Hakan Karateke, **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2017, s. 41-42; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 25.

¹⁵⁵ Sultan II. Mahmud’a, saray doktorları tarafından akciğer iltihabı teşhisi konulmuştu. Sultan inzivaya çekilmek için kız kardeşi Esmâ Sultan’ın Çamlıca’daki köşküne gitmişti. Padişahın hastalığı dolayısıyla Viyana’dan Karl Lindke adında bir doktor getirilmişti. Lindke’nin, padişahın günlerinin sayılı olduğunu söylemesi, doktora karşı bir memnuniyetsizlik uyandırmıştı. Bir aralık Sultan, Esmâ Sultan’ın doktorunun verdiği bir ilaçla birkaç saat uyanabilmişti. Biraz yemek yemiş ve nargilesinden iki çubuk çekmişti. Padişahının sağlığını merak eden halk, bu haberi alır almaz coşku içinde sevinç gösterilerinde bulunmuştu. Öte yandan saray halkı da bu müjdeli haberi bir iyileşme olarak görmüş olsa gerek ki, kurbanlar kesilmiş, veba yüzünden gözetim altında tutulan hacılar serbest bırakılmış, borcunu ödeyemediğinden ötürü hapiste yatan mahkûmlar serbest bırakılmıştı. Ancak sultan, iştahsızlığı dolayısıyla iyice zayıf ve bitap düşmüştü. Rivayete göre, kumral olan sakalı dahi bembeyaz olmuştu. Ancak tüm bu sevinç gösterileri içerisinde Sultan’ın, o vakit şifasız görülen tüberküloz hastalığı ağırlaşmış ve sultan vefat etmişti. Serhat Soyşekerci, “Sultan II. Mahmud’un Ölümü”, 6 (31), **JOSHAS**, 2020, s. 1463-1464; Midhat Sertoğlu, **Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı**, 5, 1. Baskı, TTK, Ankara, 2011, s. 2947; Abdurrahman Şeref Efendi, **Tarih Musahabeleri**, (Sad. Enver Koray), 1. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 8, 13; Danişmend, a.g.e., s. 265.

padişahın kurtarılmasına gayret ederlermiş. Mabeyn Müşiri Ahmet Fevzi işte bu ikinci grubun elebaşısı imiş.¹⁵⁶

2.1.3. Abdülmecid

Abdülmecid, babası II. Mahmud'un vefatından sonra bi'l irs ve'l istihkâk kaidesine göre tahta geçtiğinden, tahtı usulünce devralmıştı.¹⁵⁷ Her ne kadar kendi cülûsu, veraset sistemine aykırı olmasa da, kendinden sonra kaide gereği Abdülaziz'in tahta geçmesi gerekirken, oğlu Şehzade Murad'ın tahta geçmesini isteyerek veraset sisteminin değişmesine dair tartışmaları başlatmıştı. Şehzade Murad'ın tahta geçirilmesini yalnız Abdülmecid değil, yanındaki bazı kimseler de istemişti. Abdülmecid tahta geçtiğinde, Şehzade Abdülaziz Efendi henüz çok küçük olduğundan bu isteğini o sıralar dile getirmemişti. Bir ara kardeşinin yanına gidip, böyle bir isteğinin olup olmadığını sorduğunda, Abdülaziz'den bu tarz bir isteğinin olmadığına dair teminat dahi almıştı. Ancak şehzadenin zamanla büyüüp gelişmesi, askeri kendine çekmeye çalıştığına dair haberler üzerine Abdülmecid, Şehzade Abdülaziz'i Trablusgarp'a vali olarak göndermeyi dahi düşünür duruma gelmişti. Ancak kardeşinin öldürülmesini istediğine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Hatta Mehmed Ali Paşa'ya kardeşinden sıkıldığını söylediğinde, Paşa'nın Abdülaziz'in öldürülmesi teklifini sunması Sultan'ı korkutmuş ve bu teklifin tesiriyle daha temkinli olmak gerektiğini anlamıştı. Bir aralık Abdülmecid, Reşid Paşa'ya şehzadenin uzaklaştırılmasına dair düşüncesini aktardığında, Reşid Paşa, şehzadeyi gözetim altında tutmanın daha doğru olacağını söylemiş ve bu hususta sultan da Reşid Paşa'nın görüşleriyle mutabık olmuştu. Veraset usulünün değişmesine dair istek hakkında, İngiliz elçisi Sir Stratford Canning'in de görüşü alınmıştı. Canning, gözetim altında tutulan şehzadelerin salıverildiği takdirde saltanat iddiasında bulunabilecekleri tarzında bir cevap vermişti. Canning'in bu ifadeleri üzerine veraset usulünün değişmesi isteğinden geri adım atılmıştı. Canning'in Bâbıâli üzerindeki etkin nüfuzu da herkesçe bilinmekteydi. Bu isteğin bahsi açıldığında dönemin Hariciye Teşrifatçısı Kâmil Bey, "bu söz şeri'ata dokunur bir maddedir. Büyük ihtilali da'vet eyler. Bu parasızlığa benzemez. Ne sen bana bunu söylemiş ol, ne de ben dinlemiş olayım" diyerek bahsi oracıkta kapatıvermişti.¹⁵⁸

Şehzade Murad'ın tahta geçirilmesine dair istekler, Avrupalı devletler tarafından tepki uyandırmıştı. İngiltere ve Fransa'nın, Murad Efendi'nin cülûsu gerçekleştiği takdirde İstanbul'daki elçiliklerine protesto etmeleri için talimat verdikleri söylentiler arasındaydı. Dolayısıyla böyle bir teşebbüsün kabul göremeyeceği, tepkilere sebebiyet vereceği de ortadaydı. Ancak Murad Efendi'nin, Abdülmecid'den sonra cülûs ettirilmesi isteğinin insanlar arasında çokça konuşulur olması, özellikle hanımların arasında böyle bir dedikodunun dolaşıyor olması, bu isteğin çok hızlı bir şekilde duyulmasını sağlamıştı. Dolayısıyla Abdülaziz de bu istekten haberdar olmuştu. Abdülaziz Efendi, o sıra bu isteğin hakikatini merak edip sorgulamış fakat dedikoduların asılsız olduğuna dair

¹⁵⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 13; Danişmend, a.g.e., s. 121.

¹⁵⁷ Güller Karahüseyin, **Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayûnları**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1997, s. 1.

¹⁵⁸ Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 26-27-28; , Alderson, a.g.e., s. 39; Cevdet Paşa, **Tezâkir**, s. 58, 133-136; Murat Sarica, **Siyasal Tarih**, 2. Baskı, AR Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1983, s. 127.

cevaplarla geçiştirilmişti. Ancak rivayete göre, Abdülaziz Efendi, konunun örtülmesi adına söylenilenlerle ikna olmamıştı.¹⁵⁹

Abdülmecid'in doktoru Dr. Spitzer'in hatıratında aktardığına göre, Sultan Abdülmecid, kendisinden sonra tahsil ve terbiyelerine büyük ehemmiyet gösterdiği oğullarının istikbalinden de endişe etmekteydi. Spitzer, Abdülmecid'in, oğullarına nasıl davranılacağına dair kaygılarını aktarırken, Abdülaziz'in tabiatındaki gaddarlığın sonucunda neler yapabileceğini düşünmenin, Abdülmecid'i fikren zehirlediğini de aktarmıştı. Bu hatıratında ayrıca, 1852 senesi Abdülmecid'in Kandiye'ye giderken kardeşi Abdülaziz'i yanında götürmesine, Abdülaziz'in cüretkârca tepki verdiğini yazmıştı. Bu tepkinin mevzusunda, Abdülaziz'in, sürekli kardeşinin hapsi altında tutulduğuna, halk ile irtibattan uzak tutulmaya çalışıldığına dair şikâyet edencesine düşüncesine karşın, Abdülmecid'in, kardeşini zamanın fikirlerine vakıf olması için yanına aldığını söylediğinden bahsetmişti. Bunun yanı sıra, Abdülmecid'in, Abdülaziz'in ona her gün başka bir istekle geldiğinden ve sürekli bir memnuniyetsizlik halinde olduğundan bahsettiğini ve Spitzer'e "Görüyorsun ya, dost olmamız gayr-i kabil. Onun ileride oğullarımı tazyik edeceğine, her türlü isyanlara sebep olacağına kanaatim var. Beni istikbaline ve saltanatına mani addediyor." dediğini de yazmıştı.¹⁶⁰ Abdülmecid'in sadece oğullarından değil, kendi can güvenliğinden de endişe duyduğu rivayetler arasındaydı. Abdülmecid'in, kardeşinin yaptırdığı hususî tabanca hakkındaki düşüncesi dahi bu endişeyi gösterir nitelikteydi. Sultan, tabanca için kuyumcuya gümüş veren Deli Boğos namındaki kişiye dahi "Ben seni şimdiye kadar kendime sâdık ve hayr-hâh bilirdim. Sen ise Aziz Efendi'ye bir çift tabanca yaptırırvermişsin. Ol tabancaları o beni öldürmek için yaptırıyor biliyor musun" demişti.¹⁶¹

Abdülmecid, durumunun iyice ağırlaştığı dönemde, Abdülaziz Efendi ile olan vedalaşırcasına yaptığı konuşmasında, saltanatı ve evlatlarını ona teslim etmişti. İstanbul'da tahta geçiş usulünde, kabul görmüş sisteme olan bağlılık, mutad olduğu üzere kaybedilmemişti. Nitekim Sultan Abdülaziz, yabancı devletlere gönderdiği mektuplarda da kardeşinin yerini husumet olmadan devraldığını bildirmişti.¹⁶² Öyle görünüyor ki Abdülmecid'in Abdülaziz hakkındaki düşünceleri, hayata gözlerini yumacağı âna yaklaşırken değişmişti. Bir başka ihtimal de Abdülaziz'in dimağında hoşça kalıp, çocuklarını güvence altına almak olabilirdi. Neticede Abdülmecid, tüm çabalarına rağmen veraset sistemini değiştirememişti. Ancak Abdülaziz'in biat töreni davetiyelerinde, Abdülaziz'in isminin yazması gerektiği yerin önce boş bırakılması –ki bu durumun benzerleri daha önce görülmüştü- ve sonra da üzerine rıh serpilmiş olması, veraset değişikliğinin kafa karışıklığına neden olduğuna dair iddiaları doğrulamaya yetmişti. Buradaki asıl problem ise, pusulanın, bu tarz pusulaların yazımında işin ehli olan Teşrifat Kalemi'nde değil, Dâhiliye Kalemi'nde yazılmış olmasıydı. Bu durumun daha sonradan Sultan Abdülaziz'in kulağına gittiği ve pusulayı yazdıran Afif Bey'e gücendiği rivayet

¹⁵⁹ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 135-136.

¹⁶⁰ Abdülkadir Hamdizade, "Sultan Abdülmecid Han'ın Sarayında (Dr. Spitzer'in hatıratı)", **TOEM**, 6 (34), İstanbul, 1331, s. 620-21.

¹⁶¹ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 133-134.

¹⁶² **The Times**, 27 June 1861 (27 Haziran 1861); Cevdet Paşa, a.g.e., s. 136, Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 29.

edilmişti. Cülûs dolayısıyla gönderilen pusulalar, vekiller arasında kimin tahta geçeceği konusunda anlaşmazlık olduğunun göstergesi olarak addedilmişti. Nihayetinde, Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın gayretleri sonucunda, pusuladaki boşluğun Abdülaziz'in adı ile doldurulduğu söylenmişti. Abdülmecid'in vefatını ve Abdülaziz'in tahta geçişini bildiren resmî yazışmalarda, Abdülaziz'in adının bulunması gereken yerin sonradan doldurulmuş olması, veraset tartışmaları içerisinde yorumlanmıştı.¹⁶³

Abdülmecid'in tahtının son yıllarında hal' edilmesini isteyenlerin olduğu rivayet edilmişti. 1859 yılında, Abdülmecid'in tahtına ve genel manada yönetimine karşı bir suikast gerçekleştirilmek istendiği haberi alındığında, sultan tarafından hareketin başlamadan sonlandırılması için gereken yapılmış ve sultan, muhtemel bir hal' vakası ile tahtından olmamıştı. Bu olayın ardından, isyan isteğinin yenileşme hareketine ve sefahate düşkünlüğe karşı bir anlayışta olduğu söylentileri yayılmıştı. Şayet amacı bu ise, III. Selim'in hal' edilmesi sırasında serdedilen fikirleri andırmaktaydı. Ancak bu hareketin sadece Abdülmecid'in şahsına karşı yapıldığına dair düşünceler de vardı. Bunun yanı sıra, planın Abdülaziz'i başa geçirme fikriyle ortaya çıktığı da rivayetler arasındaydı. Bu planı hazırlayan oluşumla, Abdülaziz'in de bağlantısı olduğu söylenmişse de ispat edilememişti. Öte yandan suikast girişimine giden süreçte ortak fikirlerinin ne olduğu da tam manasıyla anlaşılamamıştı. Bu girişim planı Kuleli Vak'ası olarak kayıtlara geçirilmişse de, ne Kuleli'de ne de başka bir yerde ciddi bir olay olmamıştı.¹⁶⁴

2.1.4. Abdülaziz

Abdülaziz, ağabeyi Abdülmecid'in vefatından sonra tahta geçtiğinden, tıpkı ağabeyi gibi tahtı usulünce devralmıştı. Ancak veraset sisteminin değişeceğine dair şayialar Abdülaziz döneminde de ses getirmeye devam etmişti. Esasen bu şayiaların nedenlerinden en dikkat çeken Mısır'da yaşanan gelişmeler üzerinden yapılmıştı. Mısır'ı takip eden yenileşme hareketlerinin üzerine, veraset sisteminin de Mısır'daki gibi değiştirilebileceği düşüncesi, bu şayiaları doğurmuş olabilirdi. Bunun yanı sıra Abdülaziz'in 1863 yılındaki Mısır seyahati dönüşünde, veraset sistemini değiştirmek için daha ciddi bir siyaset izlediği de dönemin basınına yansımıştı. Öte yandan, 1866 yılında Mısır'da veraset usulü değişmeden önce şayiaları duyulmaya başlamıştı. Bu şayialarda, Mısır'ın, Avrupa monarşilerinde olduğu gibi ilk evladın daima öncelikli olacağı bir veraset usulüne geçeceği ve bu değişikliğin Osmanlı'dan önce Mısır'da olmasının, Osmanlı veraset sisteminin de değişeceğine dair bir emare olduğu söylentileri yayılmıştı.¹⁶⁵ Dolayısıyla, 19. yüzyıldaki yenileşme hareketleri dikkate alındığında, Avrupa'daki veraset düzeninin de değişikliğe etken olabileceği söylenebilirdi.¹⁶⁶ Öte yandan, Osmanlı'da veraset sisteminin değişmesine dair istek, yakın zamanda sabık padişah

¹⁶³ Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 30; Cevdet Paşa, **Tezâkir**, s. 140,141; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 20-21; Karateke, a.g.e., s. 36.

¹⁶⁴ Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 136, 143; Danişmend, a.g.e., s. 188-190.

¹⁶⁵ Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s. 19; Karateke, a.g.e., s. 38; Ali Akyıldız, "Osmanlı Saltanat Veraseti Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz'in Yusuf İzzeddin Efendi'yi Veliht Yapma Çabaları", **Alman Türk Tesadüfleri (Kemal Beydilli'ye Armağan)**, EB-Verlag, Berlin, 2013, s. 515.

¹⁶⁶ Karateke, a.g.e., s. 34.

Abdölmecid döneminde görüş ayrılıklarına sebebiyet vermişti. Hâl böyle iken, bu ciddi mesele kapanmış gibi görünse de her an gündeme gelebilirdi. Fırsat bulunduğunda, mevcut padişahın kendi oğluna karşı her türlü kayırıcı hareketi, veraset sisteminin değişmesine dair bir istek olarak algılanabilecekti.

Abdölaziz döneminde, Yeni Osmanlılar'ın en yaşlısı Ziya Bey'e İstanbul'da bulunan eski dostu Remzi Bey tarafından yollandığı rivayet edilen bir mektupta, Abdölaziz'in, veraset sistemini baştaki sultanın en büyük oğluna geçecek şekilde değiştireceğine dair şayialardan bahsedilmiş, bu şayanın hakikati olup olmadığına dair Ziya Bey'in fikri merak edilmişti. Esasen, Ziya Bey'in bu mektuba cevaben yazdığı mektup, veraset tartışmalarını aydınlatır nitelikte olup, dönemin İstanbul'unun siyasî çevrelerinde büyük yankı uyandırmıştı. Ziya Bey cevaben yazdığı bu mektupta, Abdölmecid dönemindeki veraset tartışmalarının uzun bir zaman sonra yeniden ortaya çıktığını belirttikten sonra, veraset sisteminin değişmesi için ısrarlı fetva arayışlarının ve devletin iç ve dış sorunları dururken böyle bir konunun lüzumsuzluğuna değinmişti. Ayrıca veraset sisteminin değişmesinin aklen, naklen ve şer'an imkânsızlığı üzerinde durmuştu. Ziya Bey'e göre, Osmanlı halkının kanûn-ı kadime bağlılığı düşünüldüğünde, veraset sisteminin değişmesi kargaşa ortamı oluşturabilirdi. Osmanlı hanedanlığına öfke artabilir ve hanedanlık son bulabilirdi. Ayrıca Osmanlı'nın Mısır ile mukayese edilemeyecek bir sultanlık-halifelik durumu da vardı. Bunun yanında, dünya görüşünün değişmesiyle, eskisi gibi taht mücadelelerinin de zaten olamayacağı ve bu sistemin kan akıtmayacağına dair bir garantiyi de vermeyeceği görüşündeydi. Ziya Bey, sistemle, birkaç adamın makamları uğruna oynanmayacağına dair inancıyla mektubu sonlandırmıştı.¹⁶⁷ Öte yandan, Ziya Bey, Avrupalıların haberdar olması durumunda, diplomatik ilişkilerin seyrinin de kestirilemeyeceğini söylemişti. Avrupalıların böyle bir durumu memnuniyetle karşılayacaklarını da düşünmemekteydi. Nitekim bu durumu aktarırken kullandığı ifadelerde şöyle demektedir:

(...) bu iş Meclis-i Vâlâ'nın adını değiştirerek ona Divân-ı Ahkâm-ı Adliye veya Şurâ-yı Devlet demeye benzemez. Birkaç hükümet üyesine sarraflık, hekimlik ya da dalkavukluk ettikleri için birkaç değersiz hristiyanın rütbelerini yükselterek kendilerine hükümet üyeliği verip: "İşte memlekette tam eşitliği sağladık." demeye de benzemez. Sırf Fransız Elçisini memnun etmek için Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) açmaya da benzemez.¹⁶⁸

1860'lı yılların ortalarında veraset sisteminin değişeceğine dair söylentiler daha fazla konuşulur olmuştu. Abdölaziz'in her fırsatta, şehzadeliliği sırasında odalığından dünyaya gelen ve yıllarca saray tarafından köle zannedilerek gizlediği oğlu Yusuf İzzeddin'i, tahtın vârisi gibi göze çarpar hale getirme isteği, Abdölaziz'den sonra tahta kimin geçeceğine dair belirsizliği meydana getirmişti. Sultan'ın bu durumu dayatır gibi bazı hareketlerde bulunduğuna dair yaygın söylentiler de yok değildi.¹⁶⁹ Bunlara örnek olarak, Yusuf İzzeddin'in henüz altı yaşındayken Abdölaziz

¹⁶⁷ Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s. 170-180.

¹⁶⁸ Ebuzziya Tevfik, a.g.e., s. 178; Mahmud Celâleddin Paşa, **Mir'ât-ı Hakikat**, I-II-III, (Haz. İsmet Miroğlu), 1. Baskı, Berekat Yayınevi, İstanbul, 1983, s. 41.

¹⁶⁹ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 146-147. François Georgeon, **Sultan Abdülhamid, Abdülhamid II, Le Sultan Calife**, (Çev. Ali Berktaş), 5. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2018, s. 29,47, 49.

tarafından ordu ile tanıştırılmasından ve devlet adamları ile yakınlaşabileceği ortamların oluşturulmasından bahsedilmektedir. Şehzadenin, askerlik mesleğine başladığına dair haberi alanların memnuniyetlerini bildirmeleri dahi tahtın vârisi olacağına dair bir işaret olarak görülmektedir. Hatta Âyine-i Vatan dergisinde Yusuf İzzeddin'in resimlerinin –ki bunlar arasında şehzadenin askerî üniformalı resmi de vardır- basılmasından dolayı, Abdülaziz tarafından Mehmed Ârif'e yüklü miktarda ihsanda bulunduğu dair söylentiler de bu isteğin bir tezahürü olarak yansıtılabilmektedir.¹⁷⁰ Öte yandan, İzzeddin Efendi'nin veliaht olma isteğinde olduğu da bilinmekteydi. Tüm bunların yanında daha ciddi bir söylenti de, Abdülaziz'in veraset sistemini değiştirme isteğine dair Şeyhülislam'dan şifahen fetva almış olması üzerineydi. Ancak saray tarafından bu söylentileri destekler nitelikte bir açıklama yapılmamıştı.¹⁷¹ Bunların yanı sıra Yusuf İzzeddin'in Avrupa seyahatinde bulunduğu ve İtalya'da oldukça sıcak karşılandığı da Avrupalı devletlerin şehzadelere olan ilgisiyle, veraset tartışmalarında herhangi bir tarafta yer alıp almayacakları konusunu da düşündürmekteydi.¹⁷²

Kabul gören saltanat teamülüne göre, Abdülaziz'in vefat etmesi durumunda tahtın sahibi Murad Efendi olacaktı. Abdülaziz, tıpkı kardeşi Abdülmecid'in ona Kandiye ziyaretinde yaptığı gibi, 1867'de III. Napolyon'un düzenlediği sergiye giderken veliaht Murad Efendi'yi ve Abdülhamid Efendi'yi de beraberinde götürmüş, yanından ayırmamıştı.¹⁷³ Abdülaziz, bu seyahati sırasında, bilhassa Murad'ın Avrupa hükümdarları ve prenslerinin ilgisini toplamasından rahatsız olmuş ve seyahatin yarısında Murad Efendi'yi İstanbul'a göndermeyi düşünmüştü. Ancak Fuad Paşa'nın, veliaht şehzadenin İstanbul'a gönderilmesinin Avrupalılar nezdinde iyi bir tesir bırakmayacağına dair düşüncesiyle bu istekten vazgeçilmişti.¹⁷⁴ Belli ki Abdülaziz, ağabeyi döneminde yaşayıp, şikâyet ettiği sıkı denetimli durumunun benzerini veliaht Murad Efendi'ye de yaşatmak istemişti. Tahtın meşru vârisi Murad Efendi, kendi dairesinde Abdülaziz'in denetim ağında kalmıştı. Abdülaziz'in bu tutumundan ötürü şehzadenin, Fransız hükümetinden yardım istediği rivayet edilmekteydi. Cevdet Paşa ise durumun daha farklı olduğunu kastederek, Murad Efendi'nin Abdülmecid döneminde başlayan şehzade serbestliğinden nasiplenmiş olup saltanat sürdüğünü söylemekteydi.¹⁷⁵ Bu rivayetlerin yanı sıra, Abdülaziz'in Murad Efendi'ye hitaben “Benden sonra tahta sen geçeceksin. Çalışıp kesb-i terbiye ve ma'lûmat etmelisin” dediği ve bu sözlerden sonra beş yaşındaki oğlu Yusuf İzzeddin'e el öptürdüğü de bilinmekteydi.¹⁷⁶

¹⁷⁰ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 153; Karateke, a.g.e., s. 37.

¹⁷¹ Karateke, a.g.e., s. 37; Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 229; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 23; Paul Imbert, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yenileşme Hareketleri Türkiye'nin Meseleleri**, (Çev. Adnan Cemgil), 1. Baskı, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1909, s. 138.

¹⁷² Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 5, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 2363.

¹⁷³ Georgeon, a.g.e., s. 40-41; Abdülaziz, Osmanlı Devleti'nde kendi toprakları dışında seyahate çıkan ilk padişattır. Avrupa seyahatine de davet edildiği için istemeyerek de olsa gitmişti. Bu davetin kabul edilmesinde Âli Paşa ve Fuad Paşa'nın rolü büyüktür. Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 81; Danişmend, a.g.e., s. 265.

¹⁷⁴ Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 85; Halil İnalcık vd., **Osmanlı**, 12, Kemal Çiçek- Cem Oğuz (Ed.), 1. Baskı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 230.

¹⁷⁵ Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, (Çev. Erol Üyepazarcı), 1. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul, 1999, s. 170; Karateke, a.g.e., s. 36; Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 240.

¹⁷⁶ Cevdet Paşa, **Tezâkir**, s. 146.

Abdülaziz, şehzadeliğinden vefatına kadar sürekli tedbir olarak yaşamıştı.¹⁷⁷ Özellikle Abdülmecid döneminde inşa edilen Dolmabahçe Sarayı’nda veliaht şehzade için hazırlanmış odanın, Abdülaziz döneminde derece olarak veliaht şehzadeye en yakın ikinci veliaht şehzadenin de kaldığı bir oda olan “Efendiler Dairesi” haline getirilmiş olması dikkate değerdir.¹⁷⁸

Abdülaziz’in vefatından sonra Yusuf İzzeddin’e ilgi duyanların sayıca artması tabii bir durumdu. Ancak Şehzadeye duyulan sempatinin, sadece taraftarlık olarak nitelendirilmesi doğru olmayacaktı. Abdülaziz’in vefatından sonra hissedilen hüzünden ötürü, şehzadeye karşı yaklaşımlarda herkesçe hürmet gösterildiği anlatılarda yer edinmişti.¹⁷⁹

2.1.5. V. Murad

Şehzade Murad, veraset değişikliğine dair dedikoduların olduğu bir dönemde, tüm çabalara rağmen değişmeyen veraset sistemine göre tahta geçti. Taht sırası onda olmasına rağmen, devlet içinde bir komplonun oluşturulması sonucu tahta geçirilerek aceleci davranılmış ve amcası Abdülaziz hal’ edilmişti. Dolayısıyla tahtın meşru vârisleri Abdülmecid’in soyundan devam etmişti. Abdülaziz, hal’ edildikten sonra yerinin değiştirilmesine dair isteğinde de V. Murad’a hitaben, “Saltanatü’l Osmanî Sultan Mecîd Han hazretlerinin hanedanını tebrik eylerim” demişti. Esasen V. Murad, şehzadeliği sırasında tahta geçmek için acele etmiş ve bu uğurda çok çaba sarf etmişti. Söylentilere göre, Murad Efendi’nin şahsî dairesinde hizmetine tahsis edilenler, Abdülaziz hakkında ileri geri konuşurken, kendisi de taraftar toplamakta ve bununla övünmekteydi. Kendisine bağlılık bildirenleri, bugün Kadıköy sınırları içerisinde bulunan Kurbağalıdere’deki köşkünde kabul ve daha sonra da taltif etmekteydi. Hatta taraftarları arttıkça pek yakın bulduğu kardeşi Abdülhamid’e “bugün bir adam daha kazandık” dediği rivayet edilmişti.¹⁸⁰ Cevdet Paşa’nın ifadelerine göre, Murad Efendi, birtakım kişilerin arzularına kapılarak vaktinden önce cülûs etmeyi istemişti. Bu isteğinde, babası Abdülmecid’den miras kalan “babadan oğula” veraset sistemi fikri de etkiliydi. Murad’ın bu isteğini, amcası Abdülaziz’in, oğlu Yusuf İzzeddin’i ön plana çıkarır hareketleri de körüklemiş olabilirdi.¹⁸¹

V. Murad’ın, şehzadeliği döneminden itibaren yerli ve yabancı basının desteğini aldığı gözler önündeydi. Sultan Murad’ın, şehzadeliği sırasında amcasıyla birlikte gittiği seyahatte Avrupa saraylıları tarafından, amcası Abdülaziz’den daha çok ilgi toplaması, şehzadeye karşı dış desteğin gelmesinde etkili olsa gerekti. Yeni Osmanlılar hareketi bu desteği adeta görev addederek, bu doğrultuda faaliyette bulunmuş ve Mısır hıdivi olamamış Mustafa Fazıl’dan da bu hususta malî

¹⁷⁷ *The Times*, 6 June 1876 (6 Haziran 1876).

¹⁷⁸ T. Cengiz Göncü, *Dolmabahçe Sarayı’nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilat*, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2015, s. 147-148; BOA, HH.d., 22537, (30 Muharrem 1272/ 12 Ekim 1855); Tahsin Paşa, a.g.e., s. 9.

¹⁷⁹ Konstantin Veliçkov, *İstanbul’dan Hatıralar 1870-1890*, (Çev. Hüseyin Mevsim), 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 60.

¹⁸⁰ Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 153; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, III, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1982, s. 1266; BOA, TS.MA.e, 860, 16, (29 Zilhicce 1293/15 Ocak 1877); Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 119.

¹⁸¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, s. 240-241; Danişmend, a.g.e., s. 265.

destek görmüştü. Yerli basında Murad yanlısı ve Abdülaziz karşıtı haberlere de sıkça rastlanılmıştı.

182

Murad Efendi'nin cülûsu, anayasal değişiklik fikirlerinin olduğu bir ortamda gerçekleşmişti. Veliaht şehzadenin şahsî fikirleri ve hürriyet yanlısı tutumları, yeni fikrî ortamın temel dinamiğiyle de uyuyordu. Dolayısıyla meşrutiyet fikirlerinin harekete geçirilebileceği bir ortamın, onun döneminde oluşabileceği düşünülüyordu.¹⁸³ Ancak belirtmek gerekir ki, Murad'ı destekleyen Jön Türk modeli, Avrupa'da etkileşim halinde oldukları kimseler gibi de değildi. Avrupa'dakilerin aksine, bir yöneticiyi destekleme fikrini benimsemişlerdi. Meşrutiyet ve parlamento sistemine dayanmayacak bir sistemi istemeyeceklerine dair beyanları da bu fikirlerini yansıtıyordu.¹⁸⁴ Murad'ın saltanatını bekleyen liberal kanadın karşısında yer alan muhafazakâr kanat Yusuf İzzeddin'e karşı muhabbet beslemekteydi. Bu durum, dönemin iki ayrı fikrinin karşılıklı rekabetinin ne denli çetin olduğunu göstermekteydi. Zira Abdülaziz'in hal' edilmesi meselesi de bu rekabetin içerisinde değerlendirilmekteydi. Abdülaziz'e yakıştırılan "Doğulu" karakterin modernleşmeye engel görülür olması da rekabetin dinamiklerini oluşturan sebepler arasındaydı. Liberallere göre, muhafazakâr kanadın desteğini alan Yusuf İzzeddin'in başa geçmesi, modernleşmeyi sekteye uğratacaktı. Bu düşünceye göre, 19. yüzyılın başından beri modernleşme uğruna verilen tavizler de boşa çıkacaktı. Dolayısıyla, Abdülaziz hal' edildiğinde, anayasal değişikliğe yatkın olacağı düşünülen ve modernleşmeye daha müsait bir zihne sahip olduğuna kanaat getirilen Murad Efendi tahta geçmişti. Murad'ın cülûsundan sonra da Batı meşrepli tutumları softa takımını rahatsız etmiş ve bu rahatsızlıktan ötürü sultan hakkında birtakım söylentiler duyulmuştu. Bunun yanı sıra, Abdülaziz'in intihar şeklinde kayıtlara geçirilen şüpheli vefatı, devlet içerisinde fikrî ayrılıklara da sebebiyet vermişti. Sabık sultanın hal' edilmesinde etkin rol oynayan Hüseyin Avni Paşa'nın, Yusuf İzzeddin'in yaveri Çerkes Hasan tarafından öldürülmesi, zaten mevcut olan şahsî düşmanlığın yanında Yusuf İzzeddin'in tahtına mani olunduğuna dair bir öfkenin tezahürü de olabilirdi.¹⁸⁵ Bir rivayete göre Avni Paşa, Kurbağalıdere'de Murad Efendi'ye bağlılık bildirenlerden olma arzusundaydı. Abdurrahman Şeref Efendi, Avni Paşa'nın güvenilir olmadığına dair kanaat getirdiği ifadelerinde "Bu derece kin güden adamlara bel bağlamak padişah olmaya aday birisi için "bugün sana ise yarın banadır" atasözünü unutmak uzağı görmeye aykırıdır." demektedir. Nitekim

¹⁸² Karateke, a.g.e., s. 40; Danişmend, a.g.e., s. 256; Hüseyin Avni Paşa'nın Abdülaziz döneminde görevlendirilmesi, görevden alınması, sürgün edilmesi, tekrar çağırılması gibi süreçlerde, bir ara kendi hastalığını bahane ederek Avrupa'ya gittiği ve iktidar değişikliği için nabız yokladığı rivayet edilmiştir. Paşa, İngilizlerin Murad Efendi'ye duydukları sempatinin de farkına varmasıyla, Abdülaziz'i tahttan indirmek için fırsat aramaya başlamıştı. Paşa, meydana Âli Paşa gibi güçlü bir kişiliğin olmamasından ötürü fesatlıklarını yürütebilmekteydi. Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., 105; Abdurrahman Şeref Efendi'ye göre Âli Paşa vefat etmemiş olsaydı, Abdülaziz'in hal'i gerçekleşmezdi. Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s.77; V. Murad'ın cülûsunun yabancı basında ne şekilde yer bulduğuna dair bilgi için ayrıca bkz. Aynur Çömlekçi, "V. Murad'ın Tahta Çıkışının ve Saltanatının Yabancı Basına Yansımaları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12 (63), , İstanbul, 2019.

¹⁸³ Sağlam kaynaktan alındığı rivayet edilen bilgiye göre, Sultan Murad, iyileştiği zamanlarda "millete hürriyet verildi mi, ben millete hürriyet isterim" demektedir. Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 152,158; İnal, a.g.e., s. 1266.

¹⁸⁴ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 69.; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 161.

¹⁸⁵ Georgeon, a.g.e., s. 61,63; Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 152; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 128-131; Karateke, a.g.e., s. 40.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesinde de Avni Paşa'nın ismi geçmiş ve Sultan'ın onun direktifleriyle katledildiği söylenmişti.¹⁸⁶

Nihayetinde V. Murad, Damat Mahmud Paşa'nın bir nevi cinnet şeklinde yorumladığı bir hastalığa tutulmuş olduğundan, saltanatın malulen değişimi gündeme gelmiş ve veliaht Abdülhamid Efendi'nin cülûsu teklif edilmeye başlanmıştı. Ancak bunu Hüseyin Avni Paşa ve vükela şiddetle reddetmişlerdi. Bu süreç ile birlikte daha fazla zaman kaybedilmemesi adına, V. Murad'ın cünûn-ı mutbık (daimî cinnet) halinde olması, imametın şartlarına sahip olmamasıyla imameti kaldırılmıştı. Böylelikle şerî açıdan padişahlığı kaldırılmış ve tahttan indirilmişti.¹⁸⁷ Esasen Murad'ın cülûsundan kısa bir süre sonra Abdülaziz'in yeniden başa geçirileceğine dair muhtemel bir isteğin, Abdülaziz'e yapıldığı düşünülen suikastın sebepleri içerisinde dikkate değer bir yeri de vardı.¹⁸⁸ Ömrü vefa etseydi, Abdülaziz'in tekrar başa geçirilmesine dair ihtimaller üzerine devlet içerisinde farklı serzenişler de olabilirdi. Ancak Abdülaziz'in de vefat etmiş olmasından ötürü, tek göze çarpan vâris Şehzade Abdülhamid'di. Uzun süren müzakereler sonucunda Abdülhamid'in cülûsu gerçekleştirilmişti.

2.1.6. II. Abdülhamid

II. Abdülhamid, veraset sistemi gereğince ağabeyi V. Murad'dan sonra tahta geçecekti. Nitekim veraset sisteminin işlediğine dair vurgu, cülûsu öncesinde toplanan Vekiller Meclisi'ndeki Sadrazam'ın konuşmalarına da yansımıştı. Abdülhamid, ağabeyinin cinneti sabit olduğundan daha erken bir tarihte padişah olmuştu. Abdülhamid'in başa geçişi, anayasal değişikliklerin yapılacağına dair garanti verdiğinde desteklenebildi. Dolayısıyla Abdülhamid, sadece anayasacı yönetim değişikliği fikirleri doğrultusunda ve bu değişiklikleri yürürlüğe koymak şartıyla tahta geçen ilk Osmanlı sultanı oldu. Tahsin Paşa'nın hatıratında, Abdülhamid'in Meşrutiyet'i kerhen ilân ettiği yazılmıştı. Abdülhamid'in bulunduğu ilk fırsatta bu meclisi feshetme yetkisini kullanması, Tahsin

¹⁸⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 153,155; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 46.

¹⁸⁷ Lütfi Simavi, **Devr-i İnkılâb**, 1. Baskı, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1336, s. 85; Murad'ın akıl hastalığının tedavisi için İstanbul'daki hastaneler yetersiz görüldüğünden ve padişahın tedavi için Avrupa'ya gönderilmesi uygun görülmediğinden yurtdışından uzman doktorlar çağırılmıştı. 10 Ağustos 1876 yılında İstanbul'a gelen dönemin meşhur sinir hastalıkları uzmanı Dr. Leidersdorf, sultanın fiziksel hiçbir sorunu olmadığına fakat cinnet halinin olduğuna ve bu halin üç aylık bir süre zarfında düzelebileceğine dair bir rapor hazırlamıştı. Georgeon, a.g.e., s. 65; Henry G. Elliot, **Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences**, John Murray, Londra, 1922, s. 248; Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 158-168. Dr. Leidersdorf gibi Dr. Mongeri de sultanın durumu hakkında ortak bir kanaate sahipti. Ancak Sultan'ın bu durumunun gizlenmeye çalışılması onları şaşırtmıştı. Kuvvetle muhtemel söz konusu gizliliğin nedeni, V. Murad'ın hastalığının halk nezdinde sadece bir çıban olarak bilinmesiydi. Öyle görünüyor ki doktorların tayin ettiği iyileşme süresi ile şeriatın tayin ettiği iyileşme süresi farklıydı. Bunun yanı sıra devlet işlerinin de aksatılmadan yürütülmesi gerekiyordu. Öte yandan halk, sokaklarda hazırlığı yapılmış fakat uzun zamandır sürüncemede kalan kılıç alayını beklemekteydi. Bu süre zarfında alayı bekleyen halk sürekli olarak oyalanmıştı. **The Times**, "Sultan Murad and Sultan Abdul Hamid", 6 September 1876 (6 Eylül 1876); Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 128, 161-162; Cünûn-ı mutbık ifadesindeki mutbık yani daimi kelimesinin, tahtını garanti altına almak isteyen II. Abdülhamid tarafından eklendiği rivayet edilmektedir. Mehmet İpşirli, "Sultan II. Abdülhamid'i Tahta Çıkaran ve Tahttan İndiren Fetvalar", **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Coşkun Yılmaz(Ed.), Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 41-42; Danişmend, a.g.e., s. 279.

¹⁸⁸ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 121-122; Danişmend, a.g.e., s. 270-271, 275.

Paşa'nın ifadelerini kuvvetlendirir nitelikteydi.¹⁸⁹ Nitekim Mahmud Celâleddin Paşa'nın ifadeleri de bu yorumu desteklemektedir:

“Şehzâde tabiatıyla saltanata hevesli olmakla beraber, zamanın ve meselenin son derece karışıklığı ve Sultan Murad taraftarlarının çokluğu sebebiyle, korku ve tereddüte düşerek, bir taraftan “Meşrûtiyet ve parlamento sistemine dayanmayacak bir idâreyi kabul etmem” demek suretiyle, Midhat Paşa gibi hürriyet önderlerinin arzularına muvâfakat gösteriyor; diğer taraftan da kardeşinin cinnet hâlinden kurtulamıyacağının tıbben ve tahttan indirilmesi lüzumunun ise şer'an sabit olduğu hakkında yol gösteriyordu.”¹⁹⁰

II. Abdülhamid'in, V. Murad'ın hal' edilmesinden dolayı başa geçmiş olması, her daim diken üstünde durmasına sebebiyet vermişti. Bunun nedeni, daha önce gerek veliaht dairelerinde yapılan planların seyrinin ve gerekse hal' edilen padişahlara karşı kurulan komploların bilincinde olmasıydı. Tahsin Paşa, hatıratında V. Murad'ın ve Şehzade Selâhaddin Efendi'nin sıkı denetim altında olduğunu yazmıştı. Bu denetimi bilen şehzadeler, her söylediklerinin jurnalciler tarafından Abdülhamid'e yetiştirileceğini bildikleri için dikkatli davranırlardı.¹⁹¹ Öte yandan Mason localarından Scalieri gibi isimlerin, V. Murad'ın hal' edilmesinden sonra tekrar başa geçirilmesine dair eylemleri de devam etmişti.¹⁹² Bununla birlikte, hakikati yansıtmadığı halde Sultan'ın muhabbetini elde etmek için Cemalüddin Efendi tarafından ortaya atılmış Maksudiye Hanı davasının jurnali vardı. Bu jurnal, dönemin gazetelerine dahi yansımıştı. Jurnallerde, Maksudiye Hanı satışı meselesinin, “Murad Han” manasına geldiği ve V. Murad'ın tahta geçirileceği söylenmekteydi. Bu söylentilerin, her ne kadar Abdülhamid dönemindeki gereksiz yere devleti meşgul eden jurnallerden olduğu anlaşılmışsa da Abdülhamid, zekâsını beğenmiş olsa gerek ki iddianın sahibi Cemalüddin Efendi'yi Şeyhülislamlıkla ödüllendirilmişti.¹⁹³ Sultan Abdülhamid, tahtının geleceğini teminat altına almak için çokça ihsanda bulunurdu. Sultan, Yeni Osmanlılar hareketinin kendisini tahttan indireceğine dair endişeye sahip olsa da ara sıra onları dahi makam sahibi ederek ödüllendiriyor fakat tedbirleri almaya devam ediyordu. 1878'de V. Murad'ı yeniden başa geçirme hevesiyle, Çırağan Sarayı'na baskın düzenleyen Ali Suavi ve etrafındakiler ise çatışma yaşandığı sırada öldürülmüştü. Sadece Murad'ın değil, Yusuf İzzeddin'in ve daha sonraları veliaht Reşad Efendi'nin de tahta geçirilmeye çalışıldığı yönünde de jurnaller verilmişti. Bütün asılsız fakat Abdülhamid'in tahtının geleceği üzerine verilen jurnaller, padişahın ödüllendirmelerinden nasiplenmek ya da aklını

¹⁸⁹ Vekiller Meclisi'nde Sadrazam'ın “Sadece kaderin hükmü icâbı olmak üzere, Sultan Murad Hazretleri iyileşmeyecek derecede hastalandığından, kendilerinin meşrû' verâset hakkını yerine getirmek lâzım geldi” dediği, Abdülhamid'in cülûsunu istemeyerek de olsa ilân ettiği açıktı. Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 162; Tahsin Paşa, a.g.e., s. 79; Sultan Abdülhamid'in saltanatın meşru varisi olarak tahta geçtiği vurgusu belgelere de yansımıştı. BOA, Y..PRK.TKM, 1, 19, (11 Şaban 1293/ 1 Eylül 1876); Şâdiye Sultan bint Abdülhamid Han, **Hayatının Acı ve Tatlı Günleri**, 3. Baskı, Bedir Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 145, 169; II. Mahmud döneminde kurulan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adlı meclis, II. Abdülhamid döneminde açılan bu meclisin ön provası gibiydi. Ancak Mahmud döneminde kurulan meclisin yasama ve yargı yetkileri tamamen padişahın elindeydi. Dolayısıyla bir danışma meclisinden öteye gitmemişti. Abdülhamid'in cülûsuyla açılan birinci meclis ise parlamento şeklinde olup, meclis üyelerinin yetkileri anayasal olarak geniş tutulmuştu. Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Tanzimat'ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin Kuruluşu (1838-1840)”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 140.

¹⁹⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 161.

¹⁹¹ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 178-179; Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 228.

¹⁹² Hanioglu, a.g.e., s. 78.

¹⁹³ İnal, a.g.e., s. 1366; Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 211.

karıştırmak ve karışıklık çıkmasını istemek için çıkarılmış gibiydi. Dolayısıyla Abdülhamid'in vehmi de sebepsiz değildi.¹⁹⁴

Meşrutiyet'in ilan edilmesi şartıyla tahta geçen II. Abdülhamid, Kanun-i Esasi'nin üçüncü maddesine göre ekber ve erşed sistemini yasal olarak kabul etmişti. Ancak bu sistemin yasallığı ölçüsünde kabul görmediği de dönemin dedikoduları arasındaydı. Her ne kadar yalanlanmış olsa da söylentilere göre, II. Abdülhamid de veraset sistemini değiştirmek istemişti.¹⁹⁵ Ayrıca Sultan, bir yandan Avrupa'daki prensliklerde olduğu gibi bir saltanat değişikliği yapıp yapmamakta tereddüt ederken, diğer yandan büyük oğlunun vârisi olmasını istediğini söylemişti. Dedikoduların seyri zaman içerisinde değişmiş olsa gerek ki, bu sefer de Sultan'ın küçük oğlu Burhaneddin Efendi'ye olan muhabbetinin, onu vârisi tayin etme arzusunun işareti olduğuna dair ayrıca bir dedikodu daha yayılmıştı. Birbiri ile çelişen veraset değişikliği şayiaları, Jön Türk basını Şûra-yı Ümmet'e de yansımış, Sultan'ın veraset sistemindeki sıranın değişmesine dair isteğine Almanya ve İtalya'dan destek bulduğu yazılmıştı.¹⁹⁶ Yabancı devletlerin Osmanlı veraset sistemi değişikliği hakkındaki söylemleri, veraset tartışmalarının olduğu dönemlerde, siyasî amaçları doğrultusunda değişiklik göstermekteydi. Abdülhamid'in kendinden sonra Burhaneddin Efendi'nin tahta geçmesini istediğine ve hatta ölümünden sonra veraset sisteminde zor kullanılarak bir değişiklik yapılacağına dair şayialar, yabancı basında da sıklıkla duyulmuştu. Abdülhamid'in saltanatının son yıllarında İstanbul'da bulunan Fransız Seyyah Paul Fesh'in, 1907'de Paris'te yayınladığı eserinde, pek de asılsız görmediği bu söylentileri bir Türk albayına anlattığında, albayın şaşkınlığından fesini düşürdüğünü ve söylentilere inanmadığını yazmıştı. Fesh, benzer şayiaların Avrupa basınına da intikal ettiğini aktarmıştı. Veraset sisteminin değişeceğine dair söylentilerden biri, 16 Ağustos 1906'da Koelnische Zeitung'un sağlam kaynaktan aldığı söylenen haberinde yer almıştı. Habere göre, padişahın, Burhaneddin Efendi'yi kendisinden sonra tahtın varisi ilan edeceğine dair fermanı dahi beklenmekteydi.¹⁹⁷ Bu şayialar, Abdülhamid döneminde İstanbul'da bulunan kadın seyyah Evgenia Mars'ın İstanbul hakkında kaleme aldığı Bulgarca seyahatnamesinde de yer bulmuştu. Mars'ın aktardığına göre, Abdülhamid'in kendisinden sonra tahta geçmesini istediği oğlu, Burhaneddin Efendi'ydi.¹⁹⁸

Veliaht şehzadelerin hukuku meselesi 20. yüzyılda gündeme gelmiş ve bu doğrultuda bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler veliahtlığın kurumsallaşması ile başlamış ve beraberinde veliaht şehzadelere birçok hakkın verilmesine zemin hazırlamıştır.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 220, 228-232; Karateke, a.g.e., s. 41.

¹⁹⁵ Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 23; II. Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırmasıyla birlikte, sultanların gücünü kanunların yaptırım gücünden üste koyduğu ve böyle bir tutumun benzerine Osmanlı tarihinde pek rastlanılmadığı da bilinmekteydi. İnalçık, "Bazı Sorular", s. 29-30.

¹⁹⁶ Georgeon, a.g.e., s. 538,539; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 23.

¹⁹⁷ Fesh, a.g.e., s. 185; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 24.

¹⁹⁸ Evgenia Mars, **Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah**, (Çev. Hüseyin Mevsim), 1. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2019, s. 67; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 23.

¹⁹⁹ Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 23; Veliahtlığın kurumsallaşması hususunda ayrıca bkz. Alp, a.g.e.

2.2. Cülûs ve Biat Merasimi Günü

2.2.1. Yeni Padişahın Cülûsunu Hazırlayan Süreç: Sabık Padişahın Vefatı veya Hal' Edilmesi

19. yüzyılda, bir şehzadenin padişah olabilmesi için, önceki dönemlerde olduğu gibi, cülûsunun gerçekleşmesi, cülûsunun gerçekleşmesi için de kendisinden önceki padişahın vefat etmiş veya hal' edilmiş olması gerekirdi. Bu yüzyılda hal' edilen sultanlar, sırasıyla III. Selim, IV. Mustafa, Abdülaziz ve V. Murad'dı. II. Mahmud ve Abdülmecid ise vefat etmiş ve böylelikle taht süreleri de sona ermişti. Dolayısıyla Abdülmecid ve Abdülaziz'in cülûsu, bir önceki padişahın vefat haberi sonrasında gerçekleştirilmişti. Vefat haberinden sonraki sürecin işleyişi, tahttan indirilmelerle mukayese edildiğinde, daha sakin ve ekseriyetle sancısız bir ortamda gerçekleşirdi. Yeni padişahın cülûs hazırlıkları devam ederken, vefat eden padişah için padişahlara mahsus cenaze merasimi gerçekleştirilirdi. Cülûs merasimi ve cenaze merasimi ekseriyetle aynı gün gerçekleştiğinden, her iki merasimin hazırlığı da alâlacele bir şekilde yapılırdı. Teşrifat düzenine her iki durumda da ehemmiyet gösterilirdi. Devlet ileri gelenleri de cenazelerin merasim havasında gerçekleştiğini bilmek ve merasimin gerekliliklerine uymak durumundaydı. Osmanlı'nın son yüzyılında da padişahın vefat haberinin verilmesi ve cenaze merasimi için gerekli tertibatın alınması gibi protokoller hususlar, daha önceki merasimlerin kaydedildiği teşrifat defterlerinde aktarıldığı şekilde devam etmişti. Bu düzene göre, vefat haberi Dârüssaâde Ağası tarafından Sadrazama ulaştığında, Sadrazam bu haberi alır almaz devlet erkânından ileri gelenleri saraya çağırarak, yeni padişahın cülûs merasimi için gereken nizamın alınmasını sağlardı. Bu sırada, camilerden yeni padişahın cülûsuna ve sabık padişahın naaşının nakledileceğine işaret eden salalar verilirdi.²⁰⁰ Bu nizam Osmanlı'nın son yüzyılında da devam edebilmişti.

Sultanların vefat haberleri bazen karışıklık çıkabileceği endişesiyle gizli tutulabiliyordu. 28 Haziran'da vefat eden Sultan II. Mahmud'un vefat haberi, ayaklanmalara yol açabileceğine dair endişe ile 30 Haziran'a kadar gizli tutulmuştu. Cenazesi, 1 Temmuz'da acı hatıralarının olduğu Topkapı Sarayı'na getirilmişti. Cenaze merasimi usul üzere yapılmış ve her dinden geniş bir kitlenin katılımıyla adeta cenaze alayına dönüşmüştü.²⁰¹ 19. yüzyılda babası Mahmud gibi vefatı dolayısıyla taht süresi sona eren Abdülmecid'in cenaze merasimi de kadim usule uygun olarak yapılmıştı.

²⁰⁰ Osmanlı Devleti'nin cülûs ve cenaze merasimlerine mahsus yazılmış olan teşrifat defterinde, cenaze işlemleri hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. Defterin I. Abdülhamid'in cenaze merasiminden bahsedildiği kısımdaki "teşrifat ne ise icrâ olunsun" ifadesinden yola çıkarak, cenaze merasimlerinin yapılagelmiş genel hatları belirlenebilmektedir. Bu tasvire göre, padişahın naaşı haremde çıkarılır ve merasim hukuku gereğince, gasledilmeden önce bendegâna veda etmesi için yeni padişahın izni alınır. Padişahın izni doğrultusunda vefat ettiği elbiseyle son kez görülür, helallik alınır ve dua edilir. Padişahın gasledilmesine gidişte, Dârüssaâde Ağası nezaretinde Şeyhülislam Efendi, Kubbealtı imamı, Kaymakam paşa, ulema ve hocalar, ocak ağalarından oluşan bir topluluk eşlik ederdi. Gasledilecek yere varılıp dua edildikten sonra tabut, tekbir ve tehlillerle Bâbüssaâde önünde hazır bulunan musalla taşına götürülürdü. Musalla taşına konulduktan sonra, saf tutulup Şeyhülislamın izniyle sultanın imamı imamet ettikten sonra cenaze namazı kılınır. Padişah da Arz odası kapısı önünde cenaze namazını eda ederdi. Devlet erkânı cenazenin taşınma işlemleri gerçekleştirilir ve cenaze alayı türbeye giderdi. Padişah defnedildikten sonra taziye ve duayı içeren telhis, Dârüssaâde Ağası aracılığıyla Kaymakam paşa tarafından padişaha ulaştırılırdı. Yıldırım, a.g.t., s. 24, 28, 104-106; Esad Efendi, a.g.e., 108-110; Cevdet Paşa, **Tezâkir**, s. 141.

²⁰¹ Kemal Beydilli, "Mahmud II", **DİA içinde**, 27, Ankara, 2003, s. 356-357.

Cenaze merasiminin her aşamasında bulunan Cevdet Paşa, merasimin çok geniş bir kitle ile yapıldığına ve İstanbul'da yas havasının hâkim olduğuna değinmişti. Vefat eden padişahların cenazesine yeni padişahın katılması arzu edilen bir durumdu. Ancak bazı padişahların bu törene katılamadıkları da bilinmektedir. Örneğin, Abdülaziz, ağabeyinin cenazesine katılmayıp, Dolmabahçe Sarayı'na gitmişti.²⁰²

19. yüzyılda ilk olarak III. Selim, yeniçeri isyanı ve devlet adamlarının ihaneti sonucunda hal' edilmişti. Hal' sonucunda başa geçen IV. Mustafa ise Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Selim'i tekrar başa geçirme isteğiyle sarayın kapılarına dayandığı gün hal' edilmiş fakat o sırada öldürülmemiştir. IV. Mustafa, II. Mahmud tahta geçtikten sonra, Sultan'ın emriyle boğdurulmuştu. Abdülaziz ise hal' edilmek suretiyle tahttan el çektirildiği hafta içerisinde vefat etmişti. V. Murad'ın hal'i ise bu yüzyıldaki diğer hal' hadiselerinden farklı olup, sultanın hastalığı sebebiyle gerçekleşmişti. V. Murad'ın hal' edilmesi sonucunda başa geçen II. Abdülhamid ise 31 Mart vakası bahane edilerek, devlet içinde askerî bir darbe planlanması suretiyle tahttan indirilmeye zorlanmış ve Alâti Kışku'ne sürgün edilmişti. Bu sürgün olayı, Osmanlı tarihinde ilk kez rastlanılan bir durumdu. Sürgünden sonra, Osmanlı Devleti'nin 1912-13 yılları arasında girmiş olduğu Balkan Savaşları sırasında oluşabilecek herhangi bir güvenlik zafiyetine mahal vermemek için, sabık padişah II. Abdülhamid, alelacele trene bindirilerek İstanbul Beylerbeyi Sarayı'na nakledilmiş ve vefatına dek hayatını bu sarayda idame ettirmişti. Osmanlı'da, padişahlıktan hal' edilip el çektirilenler, hayatlarının bakiyyesini ekseriyetle mevcut padişahın isteği doğrultusunda gösterilen saray veya köşklere gözetim altında geçirmişlerdi.²⁰³ Hal' edilen padişahların gözetim altında tutulduğu yerden başka bir yere geçme talebi ise padişahın isteği doğrultusunda gerçekleştirilebilirdi. Abdülaziz hal' edildiğinde, gönderildiği Topkapı Sarayı'nda kalmak istemediğini birkaç mektupla yeğeni V. Murad'a iletmış ve bu isteği geri çevrilmemiştir. Kendisi ve maiyetindekiler Feriye Kışku'ne nakledilmişti. Ancak II. Abdülhamid'in hal'i sonrası Çırağan Sarayı'nda kalma talebi geri çevrilmişti.²⁰⁴

Vefat eden padişahın sonra başa geçmek, hal' edilmiş bir padişahın sonra başa geçmekten daha emniyetli bir durumdu. Bunun nedeni, hal' edilmiş bir padişahın yeniden başa geçmeyi istemesi ya da isteksiz dahi olsa kışkırtılma sonucu başa geçme isteğinin oluşabileceği ihtimaliydi. Bu ihtimal, başa geçecek padişah için bir vehim olarak dahi yeterliydi. Cülûs merasimlerinin, cenaze defin işlemlerinin tamamlanmadan gerçekleşmesinde bu vehmin önemli bir payı vardı. Nitekim 19.

²⁰² Cevdet Paşa, a.g.e., s. 140-142; Cenaze namazını kılmak ve cenaze alayında bulunmak için ulema, vükela ve bendegân, devlet ricalinden katılanların bazıları Kubbealtı'nda, bazıları sandalyelerde oturmuştu. Cenazesi, usul üzere gasledildikten sonra musalla taşına yerleştirilmişti. Cevdet Paşa, cenaze merasiminde bulunanlar arasındaydı. Paşa, cenaze merasimini aktarırken, Müslüman cenazelerinde sıklıkla duyulan "Er kişi niyetine" ifadesi ile Sultan'ın da bir beşer olduğuna dair gerçeğin hatırlatılmasını trajikomik bir şekilde aktarmıştı. Merhum padişah, helalleşme yapıldıktan ve cenaze namazı kılındıktan sonra, defnedilmek üzere Yavuz Sultan Selim'in türbesine getirilmişti. Merasimin detaylarından anlaşıldığı üzere, 19. yüzyıldaki padişahlara mahsus cenaze merasimleri de kadim usule uygun olarak icra edilmekteydi. Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 30-32.

²⁰³ Uzunçarşılı, **Saray**, s. 173; İlber Ortaylı, **Osmanlı Sarayında Hayat**, Salih Gülen (Ed.), 1. Baskı, Hazine Yayınları, İstanbul, 2008, s.176; Şâdiye Sultan bint Abdülhamid Han, a.g.e., 45-64; Alp, a.g.t., s. 48.

²⁰⁴ Ayşe Osmanoğlu, **Babam Sultan Abdülhamid**, 6. Baskı, Zeynep Berktaş (Ed.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 150, 153; Georgeon, a.g.e., s. 583.

yüzyılda hal' edilen padişahlardan sonra, başa geçen padişahlarda da bu vehim oluşmuştu. Bu yüzyılda, böyle bir vehmi yaşayan ilk padişah IV. Mustafa'ydı. Bunun yanında, Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Selim'i yeniden başa geçirme isteğine dair şayialar da yok değildi.²⁰⁵ Bu istek harekete dönüştüğünde, III. Selim'in katledilmesine giden yolu açmıştı. Fakat söylenilene göre, Selim'in yeniden tahta geçme isteği bulunmamaktaydı. Bu isteğini bildirmiş ve tahtından, gürültüye mahal vermeden el çekmiş olmasına rağmen, hal'inden sonra Topkapı Sarayı'nın harem bölümünde bir daireye hapsedilmişti.²⁰⁶ Selim'in katledilmesi hadisesinden sonra başa geçen II. Mahmud ise IV. Mustafa'nın yeniden başa geçirileceğine dair vehmin de etkisiyle ağabeyini boğdurtmuştu. Bu vehmin oluşmasında, IV. Mustafa'yı tekrar tahta çıkarma isteği kadar, Mustafa'nın kendi çabası da etkendi. Zaten IV. Mustafa'nın, II. Mahmud'un başa geçtiği haberini aldığı anda "ben tahttan inmedim, Mahmud'u kim çıkardı" diye söylendiği rivayet edilmekteydi. Bu serzeniş, tahttan indirilmenin bazı zamanlarda kabul edilemez bir durum olarak itirazlara sebebiyet verebildiğinin de bir örneğiydi. Bunun yanı sıra, sarayda dairesine hapsedilmiş olmasına rağmen, tekrar tahta çıkarılmasını emreden gizli bir mektup dahi yazmıştı.²⁰⁷ Abdülaziz'in hal' edildikten sonra yeniden tahta geçme isteği olmadığı rivayet edilmişse de Abdülaziz taraftarlarının böyle bir isteği olduğu bilinmekteydi. V. Murad'ın hastalığının cülûsundan sonra ilerlemesiyle, Abdülaziz'in yeniden başa geçme ve/veya geçirilme isteği ihtimalinin, Abdülaziz'in suikasta kurban gittiğine dair söylentiler içerisinde ciddi bir yeri vardı.²⁰⁸ Sultan Abdülhamid ise, çok sevdiği ağabeyi V. Murad'ın hal' edilmesinden sonra, zaman içerisinde yeniden tahta geçme isteği olmuşsa da ağabeyini öldürtmeyi düşünmemişti. Ancak, amcası ve ağabeyinin hal' edilmesi, Sultan'ı sıkı tedbirler almaya zorlamıştı. Söylentilere göre, V. Murad'ın vefatından sonra Abdülhamid'in endişe gerektirecek bir durumu kalmamıştı.²⁰⁹ Her ne kadar daha rahat olduğu düşünülse de yurtiçinde ve yurtdışında herhangi bir ziyareti olmamıştı. Sultan, halkın içine bile nadiren çıkmaktaydı. Bu tutumu, yabancı yazarların eserlerinde mahkûmiyet olarak nitelendirilmekteydi. Ayriyeten Sultan'ın sokaklarda salınamamasının, Şark'ın ihtişamının gösterilememesine sebebiyet verdiği kanaatindeydiler.²¹⁰

Sultanların tahtından el çektirilmesinden sonraki süreç içerisinde, darbe imaları da söylemlerde yer edinebilmekteydi. Abdülaziz'in hal'inden sonra darbe ile padişah değişimine dair imalar, uzunca bir aradan sonra yeniden ivme kazanmıştı. Redif Paşa'nın, hastalığı bilinen V. Murad'ın tahttan

²⁰⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2124; Câbî Ömer Efendi, a.g.e., s. 175; BOA, TS.MA.e, 682, 53, (4 Cemaziyevvel 1223/ 28 Haziran 1808).

²⁰⁶ Câbî Ömer Efendi, a.g.e., s. 175-176; Koçu, a.g.e., s. 66-68; Georg Oğulokyan, **Georg Oğulokyan'ın Ruznamesi**, (Çev. Hrand D. Andreasyan), 1. Basım, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1972, s. 26-27; Sakaoğlu, a.g.e., s. 384-385.

²⁰⁷ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2206; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 5, (Sad. Dünder Günday), 1. Baskı, İstanbul, 1972, s. 2247; Sertoğlu, a.g.e., s. 2829.

²⁰⁸ Danişmend, a.g.e., s. 271.

²⁰⁹ Tahsin Paşa, a.g.e., s. 67, 178.

²¹⁰ Abdülhamid döneminde İstanbul'da Evgenia Mars da Abdülhamid'i, hayatına kastedilmesinden korkan bir mahkûm olarak nitelendirmişti. Mars, a.g.e., s. 68; Dorina L. Neave, **Sultan Abdülhamid Devrinde İstanbul'da Gördüklerim**, (Çev. Neşe Akın), 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2020, s. 19; Sir Andrews Ryan, **İstanbul'da Bir İngiliz Tercümanının Hatıraları**, (Haz. Erdal Aydoğan ve Erkan Cevizliler), 1. Basım, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum, 2014, s. 16-17.

indirilmediği takdirde gereğinin yapılacağına dair söylemi bu tarz bir imaydı.²¹¹ Bu ve benzeri imaların zaman içerisinde farklılaşabilen padişah otoriteleri üzerinden şekillenebildiği de anlaşılmaktaydı. Bu şekillenişin dinamiğini belirleyen iktidar-güç ilişkisi 19. yüzyıl padişahları üzerinden incelendiğinde, eskiye kıyasla daha belirgin bir değişim görülebilmisti. Aynı zamanda, bu dönemde dünya üzerindeki monarşilerin yıkılışına hizmet eden fikirlerin oluşturduğu genel hava da değişimi etkilemişti. Bu yüzyılda hal' edilen ilk padişah olan III. Selim'in dönemine dair anlatılarda rastlanan en klişe tasvir, Sultan'ın modernleşmeye hevesli olup aceleci davranmasının yanında, tam manasıyla güçlü bir iktidarı elinde bulunduramayışı üzerineydi. Burada kastedilen, adı gibi selim olan Sultan'ın tabiatının, asileri cezalandırıp, devleti yeni bir düzene oturtmaya müsait olamayışı üzerineydi. Nitekim hal'ini getiren isyanın boyutu değiştiği sıralarda, Sultan Selim'i her fırsatta yanlış yönlendirenler de padişahın selim tabiatını kullanarak olayların yatıştırılacağına dair vaatler vermekteydi. İş çıkırından çıktığında Sultan, asi güruhun istekleri verileceği takdirde dağılacağına inanmıştı. Bu inanç ile uzun süredir emek verdiği Nizam-ı Cedîd ordusunu ve bu ordunun ihtiyaçları için oluşturulmuş İrad-ı Cedîd hazinesini kaldırmış, asilerin verdiği listedeki adamlarını idam ettirmişse de tüm bu geri hamleler isyancılar için yetersiz kalmıştı. Şımarık çocuklara benzetilen yeniçeri gailisinin, isteklerinin yerine getirilmesi daha da şımarmalarına neden olmuştu. Selim'in hassas tabiatıyla aldığı kararlar üzerine attığı tüm geri adımlar otoritesini zayıflatmıştı. Bunların yanı sıra, Sultan'ın naif bir karaktere sahip oluşu, bazı zamanlar onunla nasıl konuşulacağını bilinmemesine –ki bu durum hadsizlik olarak görülürdü- sebebiyet vermişti.²¹² Esasen III. Selim'in hal'i sonrasında padişah otoritesi de genel manada sarsılmıştı. IV. Mustafa tahta geçtiğinde ise emirlerini dinletemez olmuştu. Sultan Mustafa her ne kadar otoriter vurgu ile tahta geçmişse de iktidarın gücünü askerî darbe sonucunda kazanmasıyla birlikte güçlü iktidar nüfuzu kırılmıştı.²¹³ Bu durum, II. Mahmud'un cülûsundan çok sonra cevval padişah portresine dönüşü getirdiğinde değişse de, benzer bir portre ancak II. Abdülhamid döneminde canlanabilmişti. Bu değişim, Avrupalılar tarafından da fark edilmişti. Amiral de la Jonquiere de Bâb-ı Âli'nin kuvvetinin padişah tarafından azaltıldığı ve yok edilmeye çalışıldığını yazmıştı. Abdülmecid, Abdülaziz ve V. Murad'ın döneminde, ekseriyetle devlet adamlarının yönlendirdikleri siyasî hamleler ile hareket edilmekteydi. Eski gibi kesinkes emir veren ve olaylara müdahale etmede danışmadan hareket edebilen padişah portresinden zamanla uzaklaşıldığı görülmüştü.²¹⁴

²¹¹ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e, s. 161.

²¹² Sultan'a karşı hadsizlik olarak addedilen hareketlere örnek teşkil eden "Aygır İmam Hadisesi" için ayrıca bkz. Cevdet, s. 2085,2086; Esasen Nizam-ı Cedîd ifadesi, III. Selim'in yenileşme hareketlerinde yapmayı hedeflediği ıslahatlara da denilen, daha kapsamlı bir ifadeydi. Bu ıslahatlar için kanunlar düzenlense de yürürlüğe konulamamıştı. Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 207; Samuel S. Cox, **Diversions of a Diplomat in Turkey**, Press of Jenkins & McCowan, New York, 1887, s. 89.

²¹³ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2178.

²¹⁴ M. Zeki Pakalın, **Son Sadrazamlar ve Başvekiller**, IV, 1. Baskı, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944, s. 461; Carter Findley, III. Selim'den itibaren Osmanlı padişahlarının sivil bürokrasinin gelişimi üzerine hamlelerinin, devlet adamlarını ön plana çıkardığından ve bunun sonucu olarak, zayıf padişahların olduğu 1839-1876 ara dönemde, bürokratik mekanizmanın bazı simaları sivriltilmesinden bahsetmiştir. Carter Findley, "19. yy'da Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Gelişme", **TCTA**, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 260.

Abdülmecid'in yeniliklere açık düşüncelere sahip olması, devlet adamlarının fikirlerine dikkat göstererek temkinli tutumlar sergilemesi hal' ihtimalini düşürmüş olsa gerekti. Abdülaziz'in hal' edilmesine giden süreçte ise, devlet adamlarının şahsî düşmanlıklarını kazanmış olmasının hal'ini hazırladığı söylenilebilecekti. Özellikle yapmış olduğu görev değişiklikleriyle birlikte hal' kadrosunu kendi eliyle oluşturmıştı. Bununla birlikte, bazı siyasî hamlelerinde duygusal davranması da hal'inin temel sebepleri arasındaydı. Abdülaziz döneminde medreselilerin 10 Mayıs 1876'da Fatih ve Bayezid'de düzenlenen, zulme uğrayan ve onuru kırılan Müslüman halkların sesi olmak gibi bir düşünceyle sokaklara dökülüp, saray aleyhine kitlesel bir harekete sebebiyet vermeleri, Abdülaziz'de endişe uyandırmıştı. Abdülaziz'in medrese talebelerinin isteklerinin cevap bulacağına dair teminatı, saltanat değişimi isteğinin gerçekleşmesinin de yolunu açmıştı.²¹⁵

V. Murad'ın hal'i, bu yüzyıldaki hal'lerden farklı olup, Sultan'ın sinir hastalığı dolayısıyla gerçekleşmişti.²¹⁶ Murad'ın cülûsu, bir kesimin arzuladığı bir durum olduğu gibi, hal'i de bazı kişiler nezdinde benzer mikyasta kabul edilebilir değildi. Bundan ötürü, hal' edileceği endişesiyle, hastalığı bir süre gizli tutulmuştu. Sultan'ın hastalığı, Hüseyin Avni Paşa'nın talimatlarıyla, devlet içerisindeki taraftarlarının gizlemelerine rağmen ortaya çıkmış ve taraftarlarına, tahttan indirilme sürecine karşı kayıtsız kalma mecburiyetini getirmişti. Öte yandan böyle bir hal'i kabul etmenin, Avni Paşa'da uyandırdığı kaygının sebebinin de nüfuzunu kaybetme endişesi olduğu aşikârdı. Belki de cülûs gününden itibaren Sultan'ın keyifsizliğini gördüğü halde, sırf unvan derdinden ötürü gizlemektedir.²¹⁷ Murad'ın hal'i, cülûsundan beri tartışmalara sebep olan, Avni Paşa ve

²¹⁵ Bu olaylarla, Abdülaziz'in şahsî ile bir alıp verememe halinde olan Hüseyin Avni Paşa ve Midhat Paşa'nın marifetiyle, Mahmud Nedim Paşa'nın Sadrazamlıktan alınmasına giden süreç de hızlanmıştı. Sultan Abdülaziz, gelişen olayların etkisiyle ve istemeyerek de olsa Mahmud Nedim Paşa'yı görevinden almak durumunda kalarak, Mütercim Rüşti Paşa'yı Sadrazam tayin etmişti. Bunun yanı sıra, Şeyhülislam makamına Hasan Hayrullah Efendi'yi, seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa'yı getirmiş ve Midhat Paşa'yı da kabinede görevlendirmişti. Abdülaziz'in, halkın huzur ve refahını düşündüğü için yaptığı görev değişiklikleri, hal' edilme sürecini hızlandırmıştı. Nitekim bu kişilerin tamamı, sultanın hal'inde etkin olmuştu. Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 92-94, 96-97, 106-107; Eduard Philippe Engelhardt, **Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniye'nin Târih-i Islahatı 1826'dan 1882'ye**, (Haz. Erol Kılınç), 1. Baskı, Ötüken, İstanbul, 2017, s. 338; Mahmud Nedim Paşa'nın devletin itibarını zedelediği düşünülen politikalarının Abdülaziz'in hal' edilmesine sebebiyet verdiği söylenmekteydi. Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 143, 155, 248, 253.

²¹⁶ Ekseriyetle hassas bir kişiliğe sahip olması ve sinir sisteminin de zayıf olması, sınırlı olması üzerinde durulmuştu. Uzun süre içki içerek sarhoş olup başını ağrıttığı ve bu baş ağrıların da şuur kaybına sebebiyet verecek ölçüde olduğu söylenmişti. Ancak bunların yanında, hastalığın ilerlemesinde amcasının hal' edilmesi sonrası tahta geçmesi ve daha sonra amcasının şüpheli ölümü de etkili olmuş olsa gerekti. Ayrıca tahta geçmesinde rolü olan devlet adamlarının öldürülmesinin de hastalığının ilerlemesine sebep verdiği düşünülmekteydi. Öte yandan, Sultan'ın tedavi edilmesinde hususî hekimi Kapolyon'un başarısız tedavisinin de hastalığını ilerlettiği düşünülmekteydi. Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 168, 240; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 128; Danişmend, a.g.e., s. 279.

²¹⁷ Saraylı bir kadın tarafından yazıldığı rivayet edilen bir notta, V. Murad'ın keyifsizliğinin cülûsundan üç gün sonra ortaya çıktığı aktarılmıştı. V. Murad'ın cülûsu sırasında da iyi hali olmadığına dair rivayetler vardı. Rivayete göre cülûs haberini aldıktan sonra biat merasimine gidilmesi için bindiği kayıkta bulunan Hüseyin Avni Paşa'nın kendisine silahını uzatması sinirlerini bozmuştu. O günkü rahatsızlığını Cevdet Paşa şu şekilde aktarmıştı: "...Vücudundan ziyâde başının yorgun olduğu nâsiye-i hâlden anlaşıyordu. Bir münkesif güneşe benziyordu. Andan sonra kendisini görmek kullarına nasîb olmadı." Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 233; Sakaoğlu, a.g.e., s. 444; BOA, TS.MA.d, 4818, (29 Zilhicce 1293/ 15 Ocak 1877); Danişmend, a.g.e., s. 266. Sultan'ın hastalığı, tahta çıktığı günden sonraki bir hafta gibi kısa bir süre içinde belirmiş olsa gerekti. Abdülaziz'in hal' edilmesinden beş gün sonra duyulan şüpheli ölümünün haberi Murad'a ulaştığında çatalı elinden düşmüş ve "Aman bu ne haldir. Git şunu anla" diyerek bayılmıştı. Bu haberin cinnetinin oluşmasında rolü olduğu düşünülmüştü. Sultan'ın hastalığı, 15 Haziran 1876'da Avni Paşa'nın Çerkes Hasan tarafından öldürülmesinden önceki süre zarfında, V. Murad'ın Yıldız Kasrı'nda cinnet belirtileri sergilediği sırada da görülmüştü. Nitekim Çerkes Hasan hadisesinden sonra da bu belirtileri göstermeye devam etmişti. Zamanla birlikte yaşadığı olayların etkisiyle sinirleri iyice yıpranmış ve cinnet hali daha belirgin hale gelmişti. Şeref, a.g.e., s. 157-158; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 128,

yakınındakilerin sürüncemede bıraktığı Kanun-ı Esasi'nin kabulünü hızlandırmıştı. Esasen II. Abdülhamid'in de cülûsuna giden süreçte otoritesini meydana çıkaramadığı için sürecin daha hızlı işlediği söylenebilecekti. Ancak cülûsundan sonra zaman içerisinde sarsılan "sultanlık-halifelik" gücünü geri getirmek için fırsat kolladığı anlaşılmıştı.²¹⁸

19. yüzyılda cülûslara giden süreçte hal' vakalarının nasıl gerçekleştiğinin anlaşılması, yeni padişahın tahta geçişindeki etkenlerin anlaşılması bakımından aydınlatıcı olacaktır. Bu etkenleri devletin kendi bünyesindeki gelişmelerle sınırlandırmak da yeterli olmayacaktır. Çünkü bu yüzyılda, Avrupa'ya eklemleme süreci eskisi kadar yavaş ilerlemediği için, cülûsu getiren amillerde de Avrupaî etki dolaylı dahi olsa net bir şekilde görülmekteydi. Dolayısıyla, 19. yüzyıl içerisindeki hal' edilme süreçlerinde olayların nasıl geliştiğinin anlaşılabilmesi için, beraberinde birçok meseleye açıklık getirecek hal' süreçlerinin değerlendirilmesinde, Avrupaî etki de dikkate alınmalıdır. Bunun yanı sıra, bir padişahın siyasî, iktisadî, dinî, içtimâî ve sair sebeplerden hal' edilmesi de göz önünde bulundurulması gereken amillerdendir. Hal'ler, hal' sebebinin padişahın şahsiyle birlikte, bendegânıyla, padişahın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve siyasî düşünce ortamı ile bir bağlantısı olup olmadığına dair tartışmaların ekseninde, bütüncül olarak incelenmelidir.

Hal' sürecini hazırlayan amiller arasında Avrupaî etki dolaylı olarak etkendi. III. Selim'in hal'i Avrupaî tarzda oluşturulması hedeflenen yeni düzene karşı bir tutumun göstergesiydi. Bu hal', yenileşme karşıtı askerler ve devlet adamlarının desteklediği bir darbeydi. Diğer taraftan, devlet adamlarının har vurup harman savurması, devlete karşı düşmanlıkları da arttırıyordu. Halkın, devlet adamlarının bu durumuna karşı serzenişleri içli yeniçerileri harekete geçmekten alıkoymuyordu.²¹⁹ Ancak zamanla gelişen olaylar neticesinde III. Selim, askerî bir darbe ile hal' edilmişti. Bunların yanı sıra bendegânına pek itimat göstermesi, liyakatsizliklerden haberdar olamaması da onun tahtının sonunu getiren sebepler arasındaydı. Hal'inden sonra gelişen olaylar üzerine katledilen III. Selim'in, Genç Osman'dan sonra yenileşme uğruna şehit olan ikinci padişah olduğu söylenmişti.²²⁰ Selim'in Avrupaî yenileşmeye olan merakını fikrî miras olarak addeden II. Mahmud ise yenileşme karşıtlarını ortadan kaldırmadan herhangi bir gelişme sağlanamayacağının bilincinde olarak daha temkinli hareket etmişti. Mahmud'un dönemini, yeniçeri ocağının kaldırılmasını temel alarak, 1826 öncesi ve sonrası şeklinde iki farklı dönemmişçesine değerlendirme girişimlerinin sebebi de yenileşmeye müsait ortamın oluşmasıydı. Mahmud'un dönemindeki inkılaplar, daha sonraki süreçte gelişen

159, 163; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, "Sultan Abdülaziz'e Dair", **TTEM**, 15. Sene Numara 9 (86), 1 Mayıs 1341, ss. 176-190, s. 193; Danişmend, a.g.e., s. 279.

²¹⁸ II. Abdülhamid tahta geçtiğinde, amcası Abdülaziz'in şüpheli ölümünü araştırmaya ve şüphelileri yargılamaya yönelik bir süreç başlatılmıştı. Bu şekilde hem amcasının katilini bulacak hem de padişah otoritesinin sarsılmasının önüne geçecekti. Abdülhamid'in yakınlarından alınan bilgiye göre Abdülhamid'in şüpheliler hakkındaki görüşü, Abdurrahman Şeref Efendi'nin aktardığına göre şu şekildeydi: "Mütercim Rüştü Paşa hakkında "ikiyüzlü idi, herşeyi yapacak gibi yaltaklanır, fakat elinden bir şey gelmezdi; bütün hareketleri sahte idi" Hüseyin Avni Paşa hakkında "hain ve nankör idi, yaptıklarının sebebi düşmanlığındandır, devletin yararı değildir" ve Mithat Paşa hakkında "farfara idi, ne yaptığını bilmezdi, zamanını takdir edemezdi" dediği ve diğer devlet adamlarının belirgin niteliklerini de özel deyimlerle anlattığını duymuşumdur. Yalnız Mithat Paşa adını söylerken elini şakağına götürüp on beş yirmi saniye kadar dalgın durur ve sonra söze başlardı. Acaba bir pişmanlık eseri mi idi?" Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e. s. 155, 157, 252; Elliot, a.g.e., s. 237.

²¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4. s. 2068; Sultanların ekonomi üzerinden çeşitli şekillerde eleştirilmesi ilk olmayacaktı. 19. yüzyıldaki ekonomik sıkıntıların arttığı zamanlarda benzer serzenişler duyulabiliyordu.

²²⁰ Danişmend, a.g.e., s. 87; Zinkeisen, a.g.e., s. 225.

inkılapların uygulanmasına genişçe bir kapı aralamıştı. Bununla birlikte Avrupa’da 1789 Fransız İhtilali’nden sonra doğan fikir akımları da farklı azınlıkları bünyesinde bulunduran imparatorlukları etkileyeceğinden, imparatorluklar ya ihtilalin fikirlerine karşı direnç gösterecek ya da bu fikirlere karşı halkını kaybetmeme adına eşitlik, hürriyet ve özgürlük kapsamında yeni kararlar almak durumunda kalacaktı. Avusturya’da Metternich’in 1815 yılında Viyana Kongresi’nde ev sahipliği yapıp, bünyesindeki farklı etnik grupların bütünlüğünün bozulmasına karşı gösterdiği direncin, Osmanlı Devleti’ndeki ilk yansımaları ancak 1839 Tanzimat Fermanı’nda görülebilmisti. Osmanlı Devleti’nin zihniyet değişikliğini gösterir nitelikte olmasından ötürü milat sayılan bu belgenin zihnî oluşumu II. Mahmud döneminde olmuştu. Mahmud’dan sonra başa geçen hükümdarlar ise devletin ileri gelen paşalarının etkisinde kalarak, bu gelişmelere devam etmenin asrî bir sorumluluk olduğu anlayışıyla yönlendirilmişti.

Abdülaziz’in, sadece yeni bir yönetim şekli getirme istekleriyle hal’ edilmiş olup olmadığı üzerinde farklı fikirler olabilecektir. Oysa darbenin planlayıcısı olan Hüseyin Avni Paşa’nın böyle bir kaygısının olmadığı açıktı. Paşa’nın, padişahın hal’ine giden süreçte titiz fakat yer yer endişeli tutumları olmuşsa da, askeri ve medreselileri darbe planına dâhil etmedeki şahsî çabası oldukça fazlaydı. Öte yandan bu darbe, askerden habersiz bir askerî darbe olup, asker de yanıltılmıştı. Ayrıca, vekillerin ve vezirlerin birçoğunun da darbeden haberi olmamıştı. Avni Paşa’nın tüm çabalarına ve cesaretlendirmelerine rağmen “Abdülaziz’i Genç Türkiye hal’ etti”²²¹ demekle yetinmek, bir nedene bağlı kalmakla sınırlandırılacaktır. Meşrutî sisteme gidişte birçok devlet adamı doğrudan ya da direkt olarak etkin rol oynamıştı. Dolayısıyla, Abdülaziz’in döneminde görüldüğü gibi, devlet adamlarının ihtirasları, meşrutiyet için yeterli altyapının oluşturulmadığı bir ortamda daha ön planda bir hal’ sebebiydi. Nitekim V. Murad’ın cülûsu da “Genç Türkiye” arzusuyla gerçekleşmişse de meşrutiyet hayali için uygun bir ortam oluşturulmamıştı. Meşrutiyet hayali ancak II. Abdülhamid’in cülûsuyla gerçek olabilmiş ve hukukî zeminde kabul görebilmişti.

Sabık sultanların hal’ edilme sebebi olarak hal’ fetvaları da dikkate alınmalıdır. Bu fetvalar, başa geçecek yeni sultanın cülûs merasiminin gerçekleşebilmesi için resmî bir belge niteliği taşımaktaydı. Fetva, inandırıcılığı ölçüde kabul göreceği için, fetva metni de bu anlayışla oluşturulurdu. Fetva metninin inandırıcılığı için her zaman meşru bir sebebe ihtiyaç vardı. Bu sebepler oluşturulmuş dahi olsa, yeni cülûsun meşruiyeti için, iyi düzenlenmiş bir fetva gerekliydi. Fetva, şerî açıdan hal’i desteklediği için, dinî bir ithaf hal’ fetvalarının başat noktasındaydı. III. Selim’in tahttan indirilmesinin temel nedenleri, isyan edenlerin yargılanmaması için hazırlanan hüccet-i şeriyye içerisinde yer almaktaydı. Bu belgeye göre Selim’in yenileşme hareketleri, Hristiyan devletlerini taklit ettiği için bidat olarak nitelendirilmiş ve içinde bulunulan durumun düzeltilmesi (islâh-ı ‘âlem) için IV. Mustafa’ya bağlılık bildirilmesi gerekli görülmüştü.²²² Abdülaziz’in

²²¹ Engelhardt, a.g.e., s. 338; Ahmed Cevdet Paşa, *Ma’rûzât*, s. 230, 234; Danişmend, a.g.e., s. 266, 280.

²²² Hüccet, şerî hukukun düzenlediği ve bir davanın kadı huzurunda ispatlandığına delalet eden hukukî bir belgedir. Mustafa Oğuz ve Ahmet Akgündüz, “Hüccet”, *DİA içinde*, 18, İstanbul, 1998, s. 446; III. Selim’in hal’ sebebini içeren bu belge, Âsım Tarihi’nde şaşılacak derecede çirkin, acayip bulunduğu için “hüccet-i ‘acibe” olarak nitelendirilmişti. Mütercim Ahmed Âsım Efendi, a.g.e., s. 830- 833; Cevdet Tarihi’nde de benzer bir tepki yer almaktaydı. Cevdet Paşa, isyan edenlerle

fetvasında, siyasetten bihaber ve müsrif olmasının yanında, şuuru bozuk olduğuna dair bir atıf da vardı. Bu şartlar altında imamet ve hilafete aykırı bir padişah olduğu da atfın asıl vardığı noktaydı. Bir padişahın hal' fetvasının yazılması sıklıkla rastlanılan bir durum olmadığı gibi, kolay da değildi. Nitekim Abdülaziz'in hal' fetvasının suretinde bu zorluğun anlaşılmasını gösterir nitelikte "Allah onu affetsin" ifadesine yer verilmişti.²²³ Abdülaziz'in hal' fetvasının ne surette hazırlanacağına dair Abdulmuttalib Efendi "Sultan Abdülaziz mecnun mu oldu, kâfir mi" diye sorduğunda karışıklık çıkacağını anlayan Rüşti Paşa'nın ikna edici konuşmasıyla hal' sebepleri oluşturulmuştu. V. Murad'ın hal' fetvası, Abdülaziz'in hal' fetvasından farklıydı. V. Murad'ın hal'i bir hastalık sebebiyle gerçekleştiği için, fetvanın içeriğine de bu şekilde yansıtılmıştı. Abdülaziz'in imametinin alındığına dair dolaylı atıf, V. Murad'ın fetvasında alenen yazılmıştı. Murad'ın hal' fetvasında, Sadeddin et-Teftâzânî'nin Şerhu'l Makasid adlı eserindeki halifede aranan liyakat özellerine yer verilmişti.²²⁴ Tüm bunların yanı sıra, hal' fetvasını hazırlayacak kişinin yetkinliği de oldukça ehemmiyet arz etmekteydi. III. Selim tarafından Şeyhülislam makamına getirilen ve daha sonra Selim'in hal' fetvasını hazırlayan Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin son derece bilgili olduğu söylenmekteydi.²²⁵ Bunun yanı sıra yetkin olmadığı düşünülen bir kişinin hal' fetvasını imzalaması durumu Abdülaziz'in hal' edilme sürecinde gündeme gelmişti. Rivayete göre, fetvayı imzalayan Hayrullah Efendi, hal' için hazırlanacak fetva hakkında malumat sahibi olmadığı için Bağdat âlimlerinden olan Fasih Efendi'den yardım almıştı. Ancak Abdurrahman Şeref Efendi'nin aktardığına göre, fetvanın müsveddesini hazırlayan ve "çarşaf kadar fetva veririm" diyen Fetva Emini Kara Halil Efendi'den yardım alınmıştı. Öte yandan, o sırada Fetvahane'de fetva müsveddelerinin hazırlanmasından sorumlu Baş-müsevvid Ömer Hilmi Efendi'nin müsveddesi müsevvid tarafından hazırlanmayan fetvanın hukukiliğinin usulen kabul edilemeyeceği yönünde itirazda bulunduğu rivayet edilmişti. Bu itiraz, fetvanın müsevvidin onayından geçmesi gerektiği anlamına gelmekteydi. Fetvanın hızlıca yazılmasını gerektiren şartlar ve darbenin planlayıcılarının aceleciliği de müsveddenin müsevvidin denetiminde hazırlanamamasında etken olsa gerekti. Bunların yanı sıra Hayrullah Efendi, V. Murad'ın hal' fetvasını da imzalamıştı.²²⁶

2.2.2. Cülûsun Yeni Padişaha İlan Edilmesi

Cülûs merasimi için yapılacak teşrifat hazırlıkları, bir önceki padişahın vefat yahut hal' edilmesi haberinin yeni padişaha bildirilmesi sonrasında gerçekleştirildi. Veliaht şehzadelerin veraset sisteminden haberdar olması, muhtemel bir vefat yahut hal' durumunda, herhangi bir haber verilme dahi tahta geçeceklerinin bilincinde olmalarını sağlıyordu. Bu bilgiye sahip olsalar bile

uzlaşıya gidilmesinin ve bu uzlaşının bir merasimle yapılmış olmasının, dönemin şahitleri tarafından çok çirkin bulunduğunu yazmıştı. Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2096; Danişmend, a.g.e., s. 88; 1807 tarihli bu belge, Osmanlı Devleti'nde âyanlarla imzalanan Sened-i İttifak'ın hazırlanmasını kolaylaştırmıştı.; Zinkeisen, a.g.e., s. 328-329.

²²³ Abdülaziz'in hal' fetvasının sureti için ayrıca bkz. Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 157; Engelhardt, a.g.e., s. 339; Abdülaziz'in hal' edildikten sonra kendi el yazısıyla yeğeni V. Murad'a yazdığı ve dönemin gazetelerinde yer alan tezkireden, aklî dengesinin yerinde olduğu anlaşılmaktaydı. Tezkirenin detayları için ayrıca bkz. Danişmend, a.g.e., s. 261.

²²⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 162; Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 231; BOA, Y.PRK.MŞ, 1, 2, (29 Zilhicce 1293/15 Ocak 1877); Jorga, **Osmanlı Tarihi** 5, s. 2307.

²²⁵ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2008-2009, 2088.

²²⁶ Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 248; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 164.

cülûs haberini alarak tahta geçmeleri usulü devam ettirilirdi. Esasen taht haberini almadan tahta geçildiği olmuşsa da uygun olanın, haberin alınmasından sonra tahta geçme merasiminin gerçekleşmesi şeklinde süregelmiş bir anlayış vardı.

19. yüzyıl padişahlarına cülûs haberini veren kişiler de önceki dönemlerde olduğu gibi devlet içinde görevli fakat nüfuzlu kimselerdi. Cülûs haberini yeni sultana bildirecek olan kişinin sıradan bir kimse olması uygun görülmemiş olsa gerek ki şehzadeye bu haberi verecek olan kişinin, ekseriyetle yetkin biri olmasına dikkat edilmişti. Özellikle şehzadelerin kafes hayatı yaşamasıyla başlayan süreçte, bu kişinin yüksek rütbeli bir görevli olması kuvvetle muhtemeldi. Dolayısıyla kafesin mevcut konumu da bu görevlendirmede etkili olmuştu. Zaten şehzadelerin bulunduğu dairelere her görevlinin giremeyeceği de bilinmekteydi. Bu kimseler cülûs haberini verdikten sonra cülûs merasimi için gereğinin yapılmasına riayet edilirdi.²²⁷

19. yüzyılda cülûs haberi alan ilk padişah IV. Mustafa'ydı. Mustafa'nın cülûs haberini alması, III. Selim'in hal' edilmesinden sonra olmuştu. Selim'in aldığı hal' haberi, Dârüssaâde Ağası tarafından getirilmişti. Sultan, verilen hal' tezkeresini okuduktan sonra tahtını bırakmak durumunda kalmış ve taht alametlerini Şehzade Mustafa'ya getirmişti. Selim'in Mustafa'ya haber göndererek "Tahtınıza buyurun, zira kul beni istemiyor. Benim işim bitti, gel oğlum, uğurlu kademli olsun" dediği de rivayet edilmekteydi. Bu ifadelerden sonra, cülûs merasiminin gerçekleşmesi ve teşrifat nizamının sağlanabilmesi için, devlet içerisindeki nüfuzlu kişilerin yeni sultanın dairesine giderek, cülûs haberini gereği gibi vermesi usulü de yerine getirilmişti. Bu doğrultuda Bâbüssaâde'ye sadece Şeyhülislam ve Kaymakam Paşa gelmiş ve sofa denilen yerde yeni sultanın hareminden çıkışını beklemişlerdi. Bu kişiler, Şehzade Mustafa hareminden çıkar çıkmaz cülûs haberini verip, tâbiyet bildirmişlerdi.²²⁸ Bu tarz bir bekleyiş, Hırka-i Şerîf dairesinde hususî biat merasiminin gerçekleştirilmesi öncesinde sıklıkla rastlanılan bir durumdu.

II. Mahmud'un cülûs haberinin verilmesi, selefi IV. Mustafa'nın cülûsundan daha farklı bir durumda gerçekleşmişti. Cülûs haberi, klasik bir anlatıda olduğu gibi, şehzadenin bulunduğu hususî veliaht dairesine gidilip verilmemişti. Zaten Şehzade Mahmud'a hazırlanmış bir veliaht dairesi de bulunmamaktaydı. Şehzade Mahmud'un cülûs haberi, Alemdar Mustafa Paşa'nın, sarayın kapılarına dayanmasından sonraki karışıklık ortamında verilmişti. Mahmud, bu kargaşadan kaçırılıp Cevri Kalfa'nın dairesine giden Altın Yol'dan geçirilmiş ve burada saklanmıştı. Şehzadenin cülûs haberi, saklandığı bu damdan indirildiğinde verilmişti. Şehzade Mahmud, III. Selim'in katledildiği gün, kargaşa esnasında İmam Hafız Ahmed Kâmil Efendi, kendi lalasası Lala Mehmed Efendi, Tayyar Efendi ve Mehmed Arif Ağa'nın desteğiyle damdan indirilmişti. III. Selim'in katledildiği haberiyle birlikte cülûs haberini verip, Şehzade Mahmud'a tâbiyetini bildiren ilk kişinin baş imam Ahmed Kâmil Efendi olduğu rivayet edilmişti. Daha sonra İmam Efendi sultanın önünde, Mehmed Efendi

²²⁷ Haldun Eroğlu, "Şehzade", *DİA içinde*, 38, İstanbul, 2010, s. 483; Altındağ, a.g.m., s. 1-3.

²²⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 4, s. 2089-90; Oğulokyan, a.g.e., s. 10-11; Danişmend, a.g.e., s. 87; Zinkeisen, a.g.e., s. 331.

ve Tayyar Efendi ise Sultan'ın koluna girmiş bir şekilde Bâbüssaâde'ye doğru yürümüşler ve sonra da Sultan'ın hususî biat merasimi için Hırka-i Şerîf dairesine getirilmesini sağlamışlardır.²²⁹

19. yüzyılda Abdülmecid'in cülûs ilanı, ciddi bir karışıklık olmadan verilen ilk cülûs ilanıydı. Cülûs haberini verip, Sultan'a ilk tâbiyet bildiren olmak için gayret içerisinde bulunan Hüsrev Paşa, bu emeline ulaşmak için elinden geleni yapmıştı. Öyle görünüyor ki Paşa, bu gayretini Sultan Mahmud'un ölüm döşeginde olduğu sıralarda da göstermişti. II. Mahmud, son günlerini kardeşi Esmâ Sultan'ın Çamlıca'daki köşkünde geçirirken, Hüsrev Paşa da orada bulunuyordu. Abdülmecid ise civar köşklere birinde validesi ile birlikteydi. Rivayete göre Paşa, Çamlıca'da bulunduğu sırada sadarete gelme isteğiyle, Sultan'ın vefat haberini alır almaz Şehzade Abdülmecid'e çavuşlar vasıtasıyla cülûs haberini vermişti. Hüsrev Paşa'nın, Abdülmecid'in cülûsunda sadaret mührünü elde etmek için yoğun bir çaba sarf etmesi herkesçe görülmüştü. Bu isteğini gerçekleştirmek için mühr-i hümayûnu usulsüzce kaptığı ve bu hareketinin tepkilere yol açtığı rivayet edilmişti. Nihayetinde, Hüsrev Paşa emeline ulaşmış ve Sultan Abdülmecid tarafından Sadâret'e getirilmişti. Abdülmecid, babası II. Mahmud tarafından Başvekâlete dönüştürülen Sadâret kurumunu bir hatt-ı hümayûn ile yeniden canlandırarak, Sadâretin yetki alanının yeniden genişletilmesini sağlamıştı. Cülûs ilanının verilmesinden sonra cülûs merasimi için hazırlıklar başlatılmıştı.²³⁰

Abdülaziz'in cülûs haberinin verilmesi, veraset tartışmalarının olduğu bir ortamda gerçekleşmişti. Devlet ileri gelenleri arasında cülûs haberinin Abdülaziz Efendi'ye mi yoksa Murad Efendi'ye mi verileceği hususunda muallakta kaldığı konuşulmaktaydı. Abdülaziz'in cülûsundan sonra bu şayiaların Mehmed Ali Paşa tarafından Sultan'a iletildiği ve Paşa'nın "Sadrâzam ile Serasker, Murad Efendi tarafına gidecekler idi. Ben çevirdim" dediği söylenmekteydi. Cevdet Paşa'nın aktardığına göre ise, Sadrâzam, Serasker ve Kapudan Paşalar Abdülaziz'in dairesine yönelmişti. Dolayısıyla, cülûs haberinin verilmesi için Abdülaziz Efendi'nin dairesine gelinmişti. Sadrâzam'ın Abdülaziz'e "Efendim başınız sağ olsun. Biraderiniz vefat etti. Taht-ı saltanat teşrifinize muntazırdır buyrun" dediği ve Abdülaziz'in derin bir hüzne gark olarak "Vah birâder vefât etti mi. Ne vakit etti" dediği rivayet olunmuştu. Bunun üzerine Sadrâzam, Abdülaziz'e su getirtmiş ve onu sakinleştirmeye çalışmıştı. Abdülaziz, kendini daha iyi hissettiğinde ne yapılması gerektiğini sormuştu. Daha sonra cülûs merasimi için hazırlıklar başlatılmıştı.²³¹

V. Murad'a cülûs haberinin verilmesi, Abdülaziz'in hal' edilme hadisesinden sonra gerçekleşmişti. Rivayete göre Murad Efendi'ye cülûs haberini veren ve bu görev için darbenin planlayıcısı Hüseyin Avni Paşa'dan emir alan kişi, anayasal değişiklik isteği olan Süleyman

²²⁹ Dârüssaâde Ağası ve Mustafa Paşa arasında çekişme yaşanmıştı. Bu çekişme biat merasiminin icrasına değin sürdü. Tayyâr-zâde Atâ, **Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn**, III, s. 75, 78-79, 83-84; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2205; Halûk Y. Şehsüvaroğlu, "Topkapı Sarayında Altın Yol", **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları**, İstanbul, 1953, s. 8-9; Mütercim Ahmed Âsım Efendi, a.g.e., s. 1202; Danişmend, a.g.e., s. 93; Zinkeisen, a.g.e., s. 394.

²³⁰ BOA, HAT, 1620, 67, (20 Rabiülahir 1255/ 3 Temmuz 1839); Ali Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, Tansel Güney (Ed.), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 47; Danişmend, a.g.e., 121; Gültekin Yıldız, "Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadîm ve Cedîd Arasında Sultan Abdülmecid'in Cülûsu", S. 20, **Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 2008, s.332.

²³¹ Cevdet Paşa, **Tezâkir**, s. 139.

Paşa'ydı. Hüseyin Avni Paşa'nın o sırada sarayın dışında bulunan bir arabanın içinde Süleyman Paşa ve Murad Efendi'yi beklediği rivayet edilmişti. Şehzade Murad'ın ise bu haberi alacağından daha önce haberdar olduğu, hal' sürecinin nasıl işleyeceğine dair bilgi sahibi olduğu belirtilmiştir. Böyle bir durumda, muhtemel bir tahttan düşürme hadisesine karşı da zamansal olarak hazırlıklı olduğu düşünülmekteydi. Ancak Murad Efendi'nin, bu hadisenin bir gün sonra yapılacağını bildiğinden, o sıra uykuda olduğu söylenmekteydi. Süleyman Paşa, Murad Efendi'nin bulunduğu Hârem Dairesi'ne girerek "Şehzâde'yi istiyoruz" diye bağırış ve daha sonra Murad Efendi'yi dairesinden alarak koluna girmişti. Süleyman Paşa, şehzadenin hususî dairesine bu şekilde girmesi, ailesini de endişeye sokmuştu. Zira bu durumda şehzadenin öldürüleceğine de kanaat getirilebilirdi. Bundan ötürü Süleyman Paşa, şehzadenin validesi Şevkefza Sultan'ın endişesini gidermek için Murad Efendi'ye hitaben "Millet tarafından saltanat tahtına dâvete geldim. Buyurunuz gidelim" demişti. Dışarıda bekleyen Avni Paşa da Murad Efendi'yi karşılamıştı. Paşa, Murad Efendi'yi arabasına almış ve Dolmabahçe Camii sahilinden üç çifteli kayığa bindirerek biat merasiminin yapılacağı Harbiye Nezareti'ne ulaşmasını sağlamıştı. Sultan üç çifteli kayıkla biraz açıldıktan sonra, serasker paşanın beş çifteli kayığına aktarılmıştı.²³²

Süleyman Hüsnü Paşa'nın Hiss-i İnkılâb adlı eserinde aktardığına göre, Şehzade Murad Efendi tahta geçeceğinden haberdar olduğu halde, cülûs haberi geldiği esnada bilmezlikten gelerek hareket etmişti. Hatta Şehzade Abdülhamid Efendi'ye "Birader beni götürüyorlar lakin nasıl ve ne için gittiğimi bilmiyorum. Evlad-ı ıyalim evvel Allah'a saniyen sana emanet" diye bir tezkire yazıp göndermişti. Abdülhamid Efendi de işin hakikatine vakıf olmadığından, korku ve dehşete düşerek kendisinin de suikasta uğrayacağı endişesine kapılarak, kendini korumak için yanına bir hayli revolver ve silah almıştı. Esasen Murad Efendi'nin Abdülhamid Efendi'yi korkuya düşüren bu tutumunu, hal'in başarısız olma ihtimalini düşünerek sergilediği anlaşılmıştı.²³³

II. Abdülhamid'in cülûs haberi, anayasal tartışmalarının olduğu bir süreçte, uzun süren müzakereler sonrasında verilmişti. Ağabeyi V. Murad'ın hastalığından ötürü hal' edilmesine giden süreç içerisinde, Abdülhamid ile Midhat Paşa arasında gerçekleşen görüşmelerde, Abdülhamid'in Midhat Paşa'ya "Meşrûtiyet ve parlamento sistemine dayanmayacak bir idareyi kabul etmem" dediği ve tahtın sahibinin, mevcut durumda kendisinden başkasının olmadığını hatırlattığı rivayet edilmişti. Abdülhamid'in bu ifadeleri, cülûsuna giden süreci hızlandırmıştı. Öte yandan Abdülhamid'in eniştesi Mahmud Paşa ve Redif Paşa da bu cülûsun bir an evvel gerçekleşmesini istediği için, Sadrazam'ın saltanat değişikliği kararını beklemişlerdi. Nihayetinde, Sadrazam'ın kararı ile Vekiller Meclisi toplanmıştı. Bu mecliste Sadrazam, vekillere hitaben yaptığı konuşmada, cülûs haberinin Abdülhamid Efendi'ye verilmesi ve daha sonra cülûs merasimi için gereğinin yapılmasını söylemişti. Osmanlı tarihinde ilk defa II. Abdülhamid'in cülûs haberinin verilmesi bahsinde rastlanılan anayasa

²³² Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 114; Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 230; Şeydi Bey, a.g.e., s. 148; Sakaoğlu, a.g.e., s. 444; Süleyman Hüsnü Paşa, **Hiss-i İnkılâb Yahud Sultan Abdülaziz'in Hal'i İle Sultan Murad-ı Hamis'in Cülûsu**, Tanin Matbaası, İstanbul, 1326, s. 51.

²³³ Süleyman Hüsnü Paşa, a.g.e., s. 49.

şartlı tâbiyet meselesi, padişahın vekiller tarafından hizmet edilen konumunu sarsmaktaydı. Bu meclisten çıkan karar sonrasında, cülûs haberini Abdülhamid’e getiren kişi ise eniştesi Mahmud Paşa olmuştu. Cülûs haberi verildikten sonra, yeni padişahın muhafazası için Beşiktaş Sarayı’ndan alınıp, Nişantaşı’nda Sultan’ın analığı Perestû Kadın Efendi’nin konağına getirilmesi sağlanmıştı. Cülûs merasimi ise Sadrazam’ın emri üzerine ertesi gün yapılmıştı.²³⁴

Cülûs haberini veren kişi, aynı zamanda padişaha ilk biat eden kişiydi. Nitekim Mahmud’un cülûsunda İmam Efendi’nin “Sultan Mahmud Efendimiz budur! Nevbet-i Hilâfet kendilerindir: Ben biat eyledim; maslahat-ı hayriyyenin itmâmı size kalmıştır!” demişti. Bunun üzerine Alemdar Mustafa Paşa’nın Sultan’ın eteğini öptüğü rivayet edilmişti.²³⁵ Biat etmek, temelinde hükümlanlığı tasdik etmek esaslı bir anlayışı barındırdığından, esasen bir merasim olmadan da gerçekleşebilen bir durumdu. Hatta bir şehzadeye de pek tabii tâbiyet bildirilebilirdi. Ancak bu tâbiyet resmî bir zeminde kabul görmemiş olup, ancak bir taraftarlık olarak nitelendirilebilirdi. Özellikle 19. yüzyılda meşrutiyet taraftarlarının kendileri için uygun olan padişah istemi, Şehzade Murad’a karşı bir destek kuvvetini oluşturmuştu. Ancak bu kişiler kendi içerisinde Murad’a yakınlık gösterse dahi, bu yakınlık bildirme, sultanlara tâbi olunmasıyla denk tutulamazdı. Çünkü sultanlara yapılan biat, hukukî bir kabulden sonra gerçekleştirilirdi.

2.2.3. Biat Merasimi

Cülûs merasiminin temelini oluşturan ve yeni padişaha tâbiyet bildirilmesi amacıyla yapılan biat merasiminin nizamını almada Silahtar Ağa, Dârüssaâde Ağası ve Sadrazam sorumluydu. Bu kişilerin umumî biattan önce biat etmesine ve sadakatini bildirmesine oldukça değer atfedilirdi. 1831 yılında Silahtarlığın lağvedilmesiyle bu sorumluluk Dârüssaâde Ağası ve Sadrazam’ın sorumluluğunda devam edebilmişti. Abdülmecid’in cülûsunda, Dârüssaâde Ağası’nın Bâbüssaâde önüne gelinceye dek padişahın yanında olması usulü terk edilmişti. Dârüssaâde Ağasının cülûs merasim nizamının alınmasındaki etkin rolü, 19. yüzyılda da devam etmişse de bu kişiler, II. Abdülhamid döneminden itibaren eskisi gibi nüfuz sahibi olamamıştı.²³⁶ Bunun yanı sıra Sadrazam’ın merasimlerdeki konumu, II. Mahmud dönemindeki değişimlerin bir getirisi olarak değişmişti. Eskiden, Sadrazam’ın cülûs merasimlerinde en yetkin kişi olarak kabul görmesi, merasimin işleyişinden haberdar olmasını zorunlu kılıyordu. Bu açıdan bakıldığında, merasimlerdeki aksaklıklardan da mükellefti. Abdülmecid’in cülûsundan itibaren idarî yönetimde Avrupaî bilgiye de vakıf olan yeni tip Sadrazam modeli teşekkül etmişti. 1876’ya kadar Sadrazamı ifade eden “vekil-i mutlak” ibaresine yer verilmişse de bu tarihten itibaren bu ibarenin kullanılması tercih edilmemeye

²³⁴ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 161-162.

²³⁵ Danişmend, a.g.e., 93.

²³⁶ Dârüssaâde ağası yahut Kızlar ağası, Kanunî Sultan Süleyman döneminden beri sarayın en yetkili kişilerindendi. Devlet teşrifatında Sadrazam ve Şeyhülislamdan sonra gelirdi. Etkin nüfuzları, II. Abdülhamid döneminde kırılmıştı. Tahsin Paşa, a.g.e., s. 101-102; II. Abdülhamid’in kızı Ayşe Sultan’ın aktardığına göre Dârüssaâde Ağası yeni padişaha hizmet etmez ve hazine saray dışında yaşayabilirdi. Osmanoglu, a.g.e., s. 92.

başlanmıştı. İlaveten, son yüzyılda sürekli bir Sadrazam değişikliğine gidildiğini de belirtmek gerekmektedir.²³⁷

Merasimlerin işleyişinden sorumlu olan kalem Teşrifat Kalemi'ydi. Teşrifat Kalemi'nin, Sadrazam'a bağlı olan ve protokol işlerinden sorumlu bir kurum olarak ortaya çıkması, III. Ahmed döneminde olmuştu. Merasimler hakkında defterlerin tutulması ise, 17. yüzyılda protokol kaidelerinin unutulmamasına dair kaygılardan sonra olabilmisti. III. Selim döneminde merasimlere dair vekayiinin titizlikle tutulması ve defterlerin, hususî olarak ele aldıkları konularda tam malumat vermesi amaçlanmıştı.²³⁸ Zamanla merasim teşrifatının işleyişine dair tutulan defterler de artış göstermişti. 18. ve 19. yüzyılda tutulan defterler, merasimleri kaydetme usulünün devam ettiğini göstermekteydi. Cülûs merasimlerine ait hususî bir defter, 18. yüzyılın ikinci yarısında ve 19. yüzyılın ilk yıllarında gerçekleşen cülûslar ve hanedan mensuplarının vefatlarındaki âdetlerin hususî olarak yazıldığı, Teşrifat Kalemi'ne ait 350 numaralı 1757-1808 tarihli Sadaret Defteri'dir. Ancak defter, II. Mahmud'un cülûsuna kadarki dönemi ihtiva etmiş ve Mahmud'un cülûsundan bahsetmemiştir. Öte yandan, defterde yer almasa dahi Mahmud'un cülûsunun yeniliklerle dolu bir merasim olmadığı yahut olamayacağı da kestirilebilmekteydi. Zaten IV. Mustafa'nın cülûsu ile II. Mahmud'un cülûsu arasında çok uzunca bir zaman dilimi de yoktu. Mahmud'un cülûsunda, günün şartları da göz önünde bulundurulduğunda, yenilik isteğine dair ortamın hazırlanması da kolay görünmemekteydi. Mahmud döneminde Avrupaî tarzda uygulamaların dikkate alınmasıyla, teşrifat sistemini düzenleyici adımlar atılmaya başlanmışsa da Tanzimat'ın ilanından sonra teşrifat üzerine kurulan yeni müesseselerle teşrifatçılığın daha da değer kazandığı bir döneme girilmiş ve protokole dair hususlar değişikliğe uğrayabilmişti. Teşrifata dair yeni kurumların oluşturulması, II. Abdülhamid döneminde Saray teşrifatçılığının kurulmasına da kapı aralamıştı. Devletin eski ihtişamını yitirdiği son yüzyılında, teşrifatçılığın revaçta olması tesadüfî bir durum olmasa gerekti.²³⁹

Teşrifat Kaleminin, devlet ileri gelenlerinin yeni padişahın cülûsundan haberdar edilmesi için, yeni padişahın adının yazılı olduğu pusulalar hazırlama sorumluluğu vardı. Hazırlanan pusulalar vasıtasıyla padişah ve devlet ileri gelenleri yapılacak olan merasimden haberdar edilirdi. O esnada da Teşrifatçı başı tarafından merasim için gereken protokol nizamının alınması sağlanırdı. Dolayısıyla törenin gerektiği gibi icra edilmesinden Teşrifat Kalemi ve daha doğrusu Teşrifatçı başı sorumluydu. Bu görevleri, 19. yüzyılda daha belirgin hale gelerek devam etmişti. Rivayete göre, Abdülaziz'in cülûsunda Teşrifat Kalemi'nin pusula yazma görevinin devam ettirilememiş olması birtakım karışıklıklara sebebiyet vermişti. Abdülaziz'in cülûs merasimi için hazırlanan teşrifat pusulalarının Teşrifat Kalemi yerine Dâhiliye Kalemi'nin elinden çıkması, hem kadim usûlün ihlaline hem de Dâhiliye Kalemi'nin pusula hazırlanmasında yapmış olduğu hata ile yanlış anlaşılmalara sebebiyet vermişti. Teşrifat pusulasındaki yanlışlık, o süreçte devam eden veraset

²³⁷ Mehmet İpşirli, "Sadrazam", *DİA içinde*, 35, İstanbul, 2008, s. 419.

²³⁸ Filiz Karaca, "Teşrifat", *DİA içinde*, 40, İstanbul, 2011, s. 571-572.

²³⁹ Tanzimat dönemi ve sonrasında teşrifat müessesesi hakkında detaylı bilgi için ayrıca bkz. Filiz Karaca, **Osmanlı Teşrifat Müessesesi**, İstanbul Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s. 240.

tartışmaları üzerinden yapılan iddiaları desteklemişse de esasen bir hatanın ürünü olduğu da belirtilmişti.²⁴⁰

Osmanlı sultanlarının çeşitli hadiseler sonrasında tahta geçecekleri bilgisini almalarından sonraki ilk merasim Hırka-i Şerîf Dairesi'nde gerçekleştirilirdi. Bu usûl 19. yüzyılda da benzer bir şekilde devam etmişti. Padişahlar, umumî biat merasiminden önce Hırka-i Şerîf Dairesi'nde gerçekleştirilen hususî biat merasiminde, hem taht süreleri için Allah'ın yardımını istediklerini hem de Hz. Peygamberin cismanî mirasını ziyaret ederek seleflerinin izinden gittiklerini gösterir ve "halifelik" nasbını devraldıklarını bildirirlerdi. Bu ziyarette Osmanlı sultanlarının Müslümanların hamiliği konumlarını muhafaza ettikleri vurgusu açıktı. Dolayısıyla bu ziyarete oldukça değer atfedilir ve ilk biatın burada alınması geleneğine riayet edilirdi. Ziyaretin, Osmanlı'nın yıkılışına kadar sultanlığın yanında halifelik nasbını güçlendirir niteliği muhafaza edilmişti. Hususî biatın içerisindeki dinî motifler, hükümdarlık yetkisinin yaratıcı tarafından bahşedildiğine dair inancın da devam ettiğini göstermekteydi. 19. yüzyılda modernleşme eğilimlerindeki artış, iktidarın seremonilerdeki görünürlüğünü artırmıştı. Özellikle II. Abdülhamid dönemindeki dinî merasimlerde bu görünürlüğün daha ön planda olduğu açıktı.²⁴¹

Hırka-i Şerîf Dairesi'nde gerçekleşen hususî biat merasimine katılım sınırlıydı. Bazı durumlarda dairenin dışında bekleyen ve biat merasimine alınmayan kişilerle ilgilenildiği gibi, bu kişilere ikramda bulunulduğu da bilinmekteydi. Örneğin, II. Mahmud'un Hırka-i Şerîf Dairesi'nde gerçekleştirilen biat merasimine, cülûsu sürecinde etkin rolü olmasına rağmen, Alemdar Mustafa Paşa alınmamıştı. Paşa, bu dairenin dışındaki Arzhane'de bekletilmiş, içeri girememişti. Burada, Paşa'ya Tayyar Efendi tarafından tatlı ve kahve ikram edilmişti. Daha sonra Sultan'ın şahsî talebi üzerine Hırka-i Şerîf odasına davet edilerek, gizlice müzakere edildikten sonra biatı alınmıştı.²⁴² Hususî biat merasimine katılanlar, Sadrazam, Şeyhülislam, Silahtar Ağa, Dârüssaâde Ağası olup, bazı durumlarda bu kişiler, sarayda görevli olan yüksek rütbeli devlet adamları da olabiliyordu. Sultanların karışıklığın olmadığı bir ortamda tahta geçmiş olmasıyla birlikte hususî biat merasimine katılanlar da değişiklik gösterebilmekteydi. İlk defa Abdülmecid'le beraber, Hırka-i Şerîf Dairesi'nde Sadrazam ve Şeyhülislam'ın hususi biatı alınmamıştı. Sadrazam ve Şeyhülislam'ın biatı Bâbüssaâde önünde alınmıştı. Bu değişimle, devlet adamlarına rütbelerinden ötürü eskisi gibi ihtişamlı bir ayrıcalık tanınmaması gerektiğine vurgu yapılıyor olabilirdi. Bunun yanında, hususî biat merasimlerinde bir taltif göstergesi olarak mutad olan hilat giydirme âdeti de uygulanmamıştı.

²⁴⁰ Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 30; Karateke, a.g.e., s. 48.

²⁴¹ Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2090; Meryem Günaydın, "II. Abdülhamid ve Saltanatı Süresince Kutlanan Yaş Günleri (1876-1909)", **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu**, 3, 1. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s. 95-96; Feroze A. K. Yasamee, **Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı**, (Çev. Yusuf Selman İnanc), 1. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul, 2018, s. 47; Askerî gücün azalmasıyla hâkimiyet sembollerinin daha görünür olması arasında illi bir bağlılık vardı. Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990, s. 60.

²⁴² Kahve ikramı, Osmanlı sarayında gelenek haline gelmiş bir uygulamaydı. Ancak Mustafa Paşa'ya geleneğe göre kahve ikram edecek kişi kahvecibaşı olması gerekirken, kahvecibaşı o sıra ortalıklarda bulunmadığından, bu âdet Tayyar Efendi eliyle yerine getirilmişti. Tayyâr-zâde Atâ, **Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn**, III, s. 75, 78, 79; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2205.

Çünkü Abdülmecid'in cülûsundan iki sene önce, resmî günlerde giyilecek olan kıyafetin, şenel adı verilen Avrupaî bir elbise olması ve cülûslarda memuriyet nişanlarının dağıtılması kararlaştırılmıştı. Abdülaziz'in umumî biat merasimine katılan paşalardan bazıları üniforma bazıları ise günlük kıyafet giymişti. Daha önce IV. Mustafa'nın cülûsunda da benzer bir durum yaşanmışsa da bu bir değişim emaresi olarak kabul edilemezdi. Çünkü Mustafa'nın tahta çıkışı oldukça girift olaylar sonrasında gerçekleştiğinden, devlet adamlarının hazırlıksız oluşu söz konusuydu. Ancak Abdülmecid döneminden itibaren, hilat giydirme âdetine eskisi gibi değer atfedilmediği anlaşılmaktaydı. Bu sürecin oluşmasında 1829'da Mahmud tarafından yürürlüğe koyulan Elbise Nizamnamesi'nin ciddi bir etkisi vardı. Bu yeni düzen, daha sonraki dönemlerin devlet memurlarına da Avrupaî olarak nitelendirilecek kıyafetlerin giyilmesine zemin hazırlamıştı.²⁴³

Abdülmecid'in cülûsuyla birlikte sadece devlet adamlarının değil, Sultan'ın da merasim kıyafeti değişikliğe uğramış ve eski merasimlerde rastlanılan şatafatlı sultan kıyafetinin yerine Avrupaî bir kıyafet almıştı. Bu kıyafet değişikliği de birçok yenilik gibi babası Mahmud döneminden intikal etmişti. Mahmud'un yeniden yapılandırma sürecinde kritik bir kırılma noktası olan 1826 tarihinden önce ve sonra İstanbul'da bulunan Amerikalı misyoner R. Walsh da yukarıdan aşağıya doğru yapılan kıyafet inkılabı hakkında sultanların şahsı üzerinden bir değerlendirmede bulunmuştu. Walsh, kendisini Osmanlı padişahının başkalaşma geçirdiğini söylemekten alıkoyan şeyin, sultanın kulaklarının üstündeki fes olduğunu söylemişti. Öyle ki, bu fesi dahi muhtemel bir tepki karşısında daha fazla dikkat çekmeme adına taşımaya devam ettiklerini ifade etmişti.²⁴⁴ Cülûs merasimlerinde, sultanların kıyafetindeki sadeleşme, Avrupa ile etkileşim halinde olan iktidarın, bu etkileşimin etkisiyle yeni tip bir sultan imajı çizmeye çalıştığını göstermekteydi.

19. yüzyılda gerçekleşen hususî biat merasimlerinde, ilk olarak Hırka-i Şerîf Dairesi'nin ziyaret edilmesine dair gelenek muhafaza edilmişti. Fakat Abdülmecid döneminden itibaren Hırka-i Şerîf ziyaretlerini yapacak olan sultanların güzergâh rotası, mekânsal değişimden ötürü değişiklik göstermişti. Topkapı Sarayı'ndan Dolmabahçe Sarayı'na taşınan padişah ve maiyetinin bu değişikliğe rağmen Topkapı Sarayı merasimlerini devam ettirmesi ise geleneğe bağlılığın göstergesiydi. Bu gelişme, Abdülmecid'den sonraki cülûslarda, biat merasiminin Dolmabahçe'de de yapılabilmesini ve böylelikle, özellikle yabancı misafirler karşısında mekânların ihtişam aracı olarak kullanılmasını da sağlamıştı. Mekânsal açıdan bakıldığında, biat merasiminin Harbiye Nezareti'nde yapılmasına ilk kez V. Murad'ın cülûsunda rastlanılmıştı. V. Mehmed'in cülûsunda da benzer bir durum yaşanmıştı. Harbiye Nezareti'nde biat merasiminin yapılması kadim usule aykırıydı. Ancak bu padişahlar, seleflerinin hal' edilmesi sonrasında tahta geçirildiklerinden, darbenin düzenleyicilerinin güvenlik zafiyetine dair duydukları endişeden ötürü, bu şekilde tahta geçirilmişlerdi.²⁴⁵ Dolayısıyla Harbiye Nezareti'ndeki biat merasimlerinin karışıklık durumunda

²⁴³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 5. Baskı, TTK, Ankara, 1993, s. 103; Yıldırım, a.g.t., s. 149; Yıldız, a.g.m., s. 337-338; Karahüseyin, a.g.t., s. 6.

²⁴⁴ Yıldız, a.g.m., s. 337-338; Lewis, a.g.e., s. 103.

²⁴⁵ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 148, Karateke, a.g.e., s. 47, 50-51; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 105.

gerçekleşmiş olması ve biat merasiminden sonra Hırka-i Şerîf ziyaretinde bulunulması, biat merasim alanını değiştirme çabasının olmadığını göstermekteydi. V. Murad'ın Harbiye Nezareti'nde gerçekleşen biat merasiminin akışı katılım yönüyle de değişiklik göstermişti. Bu tören umumî biat merasimi olarak addedilerek, Beyazıt Meydanı ve Kapalıçarşı'daki halkın da merasime katılımı sağlanmıştı.²⁴⁶

Hırka-i Şerîf Dairesi'nde gerçekleştirilen hususî biat merasiminden sonra mutad olduğu üzere yüz bir pare top atılır ve yeni padişahın cülûsu ilan edilirdi. Top atmak hem cülûs ilanının müjdesi hem de yeni padişahı selamlama biçimi olarak düşünülebilirdi.²⁴⁷ Cülûs dolayısıyla atılan toplar aynı zamanda bir önceki padişahın vefatına ya da hal' edilmesine de işaret etmekteydi. Eğer mutad olan camilerden padişahın vefat ettiğine dair salalar duyulmuyorsa, hal' edildiğine kanaat getirilirdi. Sabık padişahın vefatını yahut hal'ini bildiren top seslerinden sonra, sabık padişahın haremi de endişeye kapılabilmekteydi. Bu endişeler, Harem mensuplarına zarar geleceği düşüncesinden ziyade, padişahın vefat haberine yahut hal'ine yönelik endişelerdi. Zira padişahların haremi, her daim korunan ve sınırlı sayıda kişinin iletişim kurabileceği bir yer olmasından ötürü buraya her önüne gelen de girememekteydi. Dolayısıyla cülûs sonrasında eski haremlilere zarar geleceği de düşünülmeyecekti. Öte yandan Harem Dairesi'nin gizemi de türlü entrikaların odağında olmasına, efsanelere konu olacak derecedeki anlatımlara rağmen korunmaya devam etmekteydi. Ancak bu dairenin gizemi II. Abdülhamid'in hal'i sırasında kıymetini yitirmişti. Sultan Mehmed Reşad'ın cülûsuna işaret eden top sesleri sonrasında, yüzyıllardır gizli kalmış bu dairenin kapıları açılmış ve rivayetlere göre, gölgenin dahi giremediği daireye çok sayıda kişi girip çıkmaya başlamıştı.²⁴⁸

Cülûs topları atıldığında, sabık padişah vefat etmemişse, bu toplar, padişahın tahttan indirildiğine işaret etmekteydi. Mahmud Celaleddin Paşa, Abdülaziz'in hal'ine ve V. Murad'ın cülûsuna işaret eden top atışlarını aktarırken, işaret sancaklarından bahsetmiştir. Halen gemicilik terimlerinde bir haber verme aracı olarak rastlanılabilen bu işaret sancağı, Osmanlı'da da bir haberin verildiğini gösteriyor olsa gerekti. Nitekim bu ihtimal, Paşa'nın ifadelerinden de anlaşılmıştı:

Abdülaziz Han, sabah erkenden gemilerin işâret sancaklarıyla donatıldığını görüp de Fahri Bey vâsıtasıyla bunun sebeplerini araştırdığı bir sırada toplar atılınca “Bunlar cülûs topları olmalıdır” diyerek tahttan düşürüldüğünü sezmişti.²⁴⁹

Hırka-i Şerîf Dairesi'nde hususî biat merasimi gerçekleştirildikten sonra, Topkapı Sarayı içerisinde bulunan tahtlardan birinin Bâbüssaâde önünde kurulması ve burada umumî bir biat merasimi gerçekleştirilip devlet ileri gelenlerinin biatının alınması âdetine devam edilmişti. V. Murad'ın biat merasimi Topkapı Sarayı'nda icra edilemediğinden, Sultan, seleflerinin oturdukları

²⁴⁶ Sakaoğlu, a.g.e., s. 444; Danişmend, a.g.e., s. 266; Lütfi Simavi, **Devr-i İnkılâb**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1336, s. 3-5.

²⁴⁷ Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, III, s. 153.

²⁴⁸ Osmanoglu, a.g.e., s. 149; Şâdiye Sultan bint Abdülhamid Han, a.g.e., s. 18-20; Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 190-192; M. Çağatay Uluçay, **Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları**, Mustafa Armağan (Ed.), 2. Baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s. 7; Osmanlı'da cülûs dolayısıyla yapılan valide alaylarının terk edilmesi Abdülmecid döneminde olmuştu. Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 146.

²⁴⁹ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 117.

tahta oturamamıştı. Rivayete göre, Harbiye Nezareti'nde bulunmayanlar için Dolmabahçe Sarayı'nda ikinci biat gerçekleşmişse de bu merasimde de selefleri gibi ihtişamlı bir tahta oturamamıştı. Ancak her halükarda taht-ı hümâyûna oturduğu ifade edilmişti.²⁵⁰ II. Abdülhamid'in biat merasiminde ise bizzat Sultan tarafından, tahtın, âdet olduğu üzere Bâbüssaâde'nin önünde değil de iç kısmında kurulması talep edilmişti. Rüşdi Paşa'nın, cülûs için Bâbüssaâde önüne çıkarılması gereken tahtın, Arz Odası önünde kurulmasının geleneğe aykırı olduğunu söylemesiyle birlikte bu istek kabul görmemişti. Esasen bu istek, cülûsundan önce gerçekleşen olayların etkisinden kaynaklanıyordu. Ayrıca Sultan Murad taraftarlarından duyulan korku da azımsanmayacak derecedeydi.²⁵¹ Öte yandan, V. Murad'ın Bâbüssaâde önünde tahta oturmamış olması üzerine, II. Abdülhamid'in de böyle bir talebinin olması, beraberinde geleneğin yaşatılmayacağına dair endişeleri de getirmiş olabilirdi.

Cülûs merasimlerinin protokol nizamı bayram merasimleriyle benzerdi. Bayram merasimlerinde de taht kurulur ve benzer bir düzen içerisinde tâbiyet yinelenirdi. Cülûs merasimlerinde de tıpkı bayram merasimlerinde olduğu gibi, törene katılacak olan devlet ileri gelenlerinin Kubbealtı'nda toplanması, mutad olduğu üzere devam etmekteydi. Öte yandan, teşrifat pusulalarının hazırlanması da genel bir merasim kaidesi olarak düşünülebilecekti. Nitekim son yüzyılda yapılan birçok merasimde teşrifat nizamının alınması adına bu pusulalar hazırlanmaktaydı. Cülûs için hazırlanan teşrifat pusulalarında, vefat eden sultanın cenazesi türbeye nakledilmeden önce devlet ileri gelenlerinin Kubbealtı'nda toplanması gerektiği yazmaktaydı. Cülûs günlerinde burada toplananlara, eğer sabık padişah hal' edildiyse neden hal' edildiğine dair malumat verilir ve hal' fetvaları okunurdu. Örneğin, V. Murad'ın Hariciye Nezareti'nde gerçekleştirilen cülûsunda Abdülaziz'in hal' fetvası okunmuştu. II. Abdülhamid'in cülûsu için Kubbealtı'nda toplananlara ise Sadrazam tarafından V. Murad'ın hal' edilmesine giden süreç anlatıldıktan sonra hal' fetvası okunmuştu.²⁵²

Devlet ileri gelenlerinin Kubbealtı'ndaki merasim için toplandığı sırada yeni sultan da merasim için hazırlığını tamamlardı. Sultan, Arz Odası'nda dinlendikten sonra kendisi için hazineden Bâbüssaâde önüne çıkarılmış olan tahta geçmek için kurenası tarafından bu odadan çıkardı. Daha sonra müneccimbaşının tayin ettiği uğurlu saatte tahtına otururdu. 19. yüzyıldaki Osmanlı sultanları da biat merasimi için Bâbüssaâde önünde kurulan tahta, seleflerinde olduğu gibi uğurlu bir saatte oturmuştu. Bu saat dilimlerini de müneccimbaşı belirlemişti. Örneğin, IV. Mustafa'nın cülûsu saat beşi otuz beş geçede yapılmıştı. Cevdet Paşa'nın aktardığına göre, II. Mahmud'un cülûsunda müneccimbaşının bulunmamasından ötürü sultan, uğurlu bir saatte tahta oturamamıştı.²⁵³ Sultan Abdülmecid'in cülûsunda müneccimbaşı bulunmuş ve Sultan, uğurlu saatte tahta oturmuştu.

²⁵⁰ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 117; Danişmend, a.g.e., s. 266.

²⁵¹ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e. s. 162; Cevdet Paşa, **Tezâkir**, s. 140; Son yüzyılın sultanlarının tahtları da selefleri gibi oldukça gösterişliydi. Şâdiye Sultan bint Abdülhamid Han, a.g.e., s. 13-14.

²⁵² Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 29; Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, III, 567; s. Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 162; Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 231.

²⁵³ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 29; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2090, 2207.

Yukarıda bahsi geçen sıvış yılı dolayısıyla yapılan tarihlendirmelerde yaşanan aksiliklerden ötürü, içinde müneccimbaşının da bulunduğu komisyon oluşturulmuştu. Bu komisyonda alınan kararlar sonucunda mali sene ayarlamasında yanlışlıklar olmuş ve bu yanlışlık daha sonra da sürdürülmüştü.²⁵⁴ Abdülaziz'in cülûsu da eşref saatine uyularak yapılmış ve saat altıyı beş altı dakika geçede gerçekleşmişti.²⁵⁵ V. Murad'ın cülûsunda uğurlu saatin müneccimbaşı tarafından belirlenip belirlenmediğine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. II. Abdülhamid'in cülûsu ise bir önceki cülûs gibi tahttan indirilme dolayısıyla gerçekleşmediğinden, eşref saatine uyulmuş ve Sultan, saat beşi çeyrek geçede tahta oturmuştu.²⁵⁶ Müneccimbaşının tayin ve tehir edebildiği bu saat dilimlerinin belirlenmeye devam edilmesinden, padişahların tahtlarının kaderinin bu saat dilimleriyle belirlendiği düşüncesine bağlı kalındığı anlaşılmaktaydı. II. Mahmud ve Abdülmecid'in tahtlarının talihinin yazıldığı zayıçelerinin olması, bu uygulamanın 19. yüzyılda da devam ettiğini göstermektedir.²⁵⁷

Osmanlı padişahlarının cülûslarında, ilk olarak Nakibü'l-eşraf'ın dua ederek merasimi başlatması ve biat etmesi gerekirdi. II. Abdülhamid'in cülûsunda da ilk olarak Nakibü'l-eşraf biat etmişti. Ancak öyle görünüyor ki, duayı eden kişinin Nakibü'l-eşraf olması da kâfi gelmiyordu. Bu kişide fizikî ve manevî olarak aranan, sağlıklı olma ölçütüne de değer atfedilmekteydi. Çünkü Hz. Ali'ye ilk biat eden kişinin fizikî rahatsızlığının olmasından ötürü, böyle bir durumun uğursuzluk getireceğine dair inanış hâkimdi.²⁵⁸ Nakibü'l-eşraf'ın dua ettikten sonra tahtın sağ tarafına geçmesiyle başlayan cülûs merasimi, teşrifat sırasına göre biat eden devlet adamlarının eğilerek temenna etmesiyle ve rütbelerine göre el, etek, yer, saçak yahut kol yeni öpmesiyle devam ederdi. Son yüzyılda bu öpme şekillerinden hangilerinin tamamen terk edildiğine dair kesin bir bilgi olmamakla birlikte, padişah kıyafetlerindeki değişikliğin etkisiyle, kürkün yenini öpme âdetinin yerine tahtın saçaklarının öpüldüğü bilinmektedir.²⁵⁹ 1939 yılından itibaren yer öpme âdeti devam ettirilmemişti. Abdülaziz döneminde saçak öpme âdetine rastlanılmıştı.²⁶⁰ V. Murad'ın Harbiye Nezareti'nde gerçekleşen cülûs merasiminde bulunan patrikler, ruhanî liderler ve ruhanî reisler Sultan'ın eteğini öpmeye gelmişlerdi. Bu sırada Sultan Murad, biat edenlerden korkarak divandan geri çekilmek istemişti. Sultanın tavrı, alkolü fazla kaçırdığından ötürü sinirlerinin bozulduğuna yorulmuştu.²⁶¹ Ancak bu hareket, biat etmenin genel şartları düşünüldüğünde, kabul edilebilir bir durum da değildi.

²⁵⁴ Cevdet Paşa, **Tezâkir**, 40-Tetimme, (Haz. Cavid Baysun), 3. Baskı, TTK, Ankara, 1991, s. 110-112, 117; Jorga, **Osmanlı Tarihi** 5, s. 2146.

²⁵⁵ Cevdet Paşa, **Tezâkir**, 13-20, s. 140.

²⁵⁶ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 162; Sultan II. Abdülhamid'in ezânî saat olarak 5. 15'te, zevalî saat olarak da 12'de tahta oturduğu bilinmektedir. Danişmend, a.g.e., s. 289; Ezânî saat, bir yerin zirve noktasında Güneş'in batışı hesaba katılarak, tam batış sonrası yeni günü başlatan bir alaturka saat ayarlamasıdır. Zevalî saat ise, önceleri öğlen 12.00 veya gece 00.00'da günü başlatan alafranga bir saat ayarlamasıydı. Zamanla bu ayarlamaların birtakım karışıklıklara sebebiyet vermesiyle zevalî saatin gece 00.00'da başlayacağına dair karar alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin zevalî saat uygulamasına geçmesi, Hristiyan devletlerle olan ilişkilerinin seyri gereğince Avrupaî gelişmelerin sıklıkla görüldüğü 19. yüzyılda olmuştur. Atilla Bir ve Mustafa Kaçar, "Saat", **DİA içinde**, 35, İstanbul, 2008, 322-325, s. 322.

²⁵⁷ BOA, Y.EE., 37, 90, (6 Rabiülahir 1327/ 27 Nisan 1909); Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 90.

²⁵⁸ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 152-153; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 162; Karateke, a.g.e., s. 49.

²⁵⁹ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 29; Karateke, a.g.e., s. 49-50.

²⁶⁰ Karateke, a.g.e., s. 119-120.

²⁶¹ Danişmend, a.g.e., s. 266.

II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da bulunan İngiliz arkeolog Sir William Mitchell Ramsay'ın eserinde geçtiği şekliyle, o vakit küçük düşürücü olarak görülen etek öpme gibi bazı uygulamalar zamanla terk edilmişti:

Yeni bir çağın başladığına dair başka işaretlerden biri de yeni sultanın huzuruna kabuldeki törenin Meclis-i Mebusan tarafından sadece el sıkışma olarak değiştirilmiş olması. Artık padişahın eteğinin ucunu öpmek veya benzeri gibi küçük düşürücü itaat gösterileri yapılmayacak.²⁶²

Padişahların, devlet adamlarının şahsında tebaanın tamamının biatını aldığı bu merasimin her açıdan doğru işlemesi gerekmektedir. Devlet adamlarının temenna edişlerine karşı, padişahın da rütbe gözeterek karşılık vermesi âdettendi. Biat merasimlerinde Şeyhülislam'ın eğilmesi, diğerlerine nazaran daha az bir eğilmeydi. Şeyhülislam'ın, hal' fetvalarını da hazırlayan dinî bir otorite oluşu, merasimlerde daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olmasını sağlamaktaydı. Ancak son yüzyılda, Şeyhülislamlık makamının nâzırlık bünyesinde ele alınmasıyla birlikte, hal' fetvaları ve sembolik bazı gelişmeler dışında eskisi gibi nüfuzları da kalmamıştı. Nitekim son yüzyılda Şeyhülislamlık makamına getirilenlerin kasten zayıf bir kimliğe sahip olmasının istenmesi de, Şeyhülislâm'ın konumunu, mucebince danışılacak bir devlet memuru olarak sınırlandırılma düşüncesinden ileri gelmekteydi.²⁶³ Bununla birlikte, Şeyhülislamlık makamının protokoldeki kıymetinin teslim edilmesi, merasimlerdeki geleneğe bağlılığın da boyutunu göstermekteydi. Bu gelenek, merasimlerde tâbiyet bildiren devlet adamlarının tamamının protokoller konumlarına sadık kalmalarını sağlıyordu. Abdülmecid'in biatında ilk kez, silahtar ağa, rikâb-ı hümayûn ağaları, kapıcıbaşı ağalar, rikâbdâr, çuhadar ağalar, zağarcıbaşı, yeniçeri ağası, sekbanbaşı, bostancıbaşı gibi meslek gruplarının II. Mahmud dönemindeki gelişmelerle ortadan kaldırılması ya da yeni bir unvan ile anılmaya başlamasıyla, bu kişilerin cülûs merasimlerinde yer almadıkları bilinmektedir. Mahmud döneminde ilga edilen bazı meslek gruplarının arasında cülûs merasimine katılması zaruri olanların yerine, yeni ihdas olan zümrenin katılımı sağlanmıştı. Dolayısıyla, ilk defa Abdülmecid'in cülûsunda, bazı meslek gruplarının umumî biat merasimine katılmamasıyla birlikte merasim, katılan meslek grupları yönüyle değişikliğe uğramıştı. Bu değişiklikler merasim tertibatını da değiştirmişti. Bu değişimin temel dinamiği, II. Mahmud dönemindeki reformlardı. Mahmud döneminde merkezî otoritenin kadim uygulamalarını değiştirmeye yönelik her adım, halefleri için değişimi kabul şeklinde görüldüğü gibi, yeni değişimlere de kapı aralamıştı. Abdülmecid'in cülûsu, modernleşme bağlamda düşünüldüğünde, radikal değişikliklerin gözlemlenebildiği ilk merasim olarak nitelendirilebilecekti.²⁶⁴

Biat merasimlerine katılım, İstanbul'daki devlet memurlarıyla sınırlı tutulmamıştı. Osmanlı kazalarından, kazaların ahalisini temsilen biat merasimine katılanlar da olmuştu. Bu katılım hakkı

²⁶² Sir W. M. Ramsay, **İsyân Günlerinde İstanbul**, (Haz. Selim Ahmetoğlu), 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2019, s. 156.

²⁶³ Fetva makamının en yetkili kişisi olan Şeyhülislâm'ın otoritesinin hukukî zeminde kabul görmesi, Fatih'in Kanunnâmesi'yle birlikte başlamıştı. Özcan, "Kardeş Katli Meselesi"; Necdet Sakaoğlu, "19. yy'da Şeyhülislâmlik", **TCTA**, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 268-9.

²⁶⁴ Yıldız, a.g.m., s. 335; Engelhardt, a.g.e., s. 51; II. Mahmud'dan önceki biat nizamı için ayrıca bkz. Yıldırım, a.g.t., s. 150-151.

sadece Müslümanlara mahsus olmayıp, diğer dinlerin temsilcilerine de açıktı. Örneğin, Abdülmecid'in biat merasimine Rumeli Eyaleti'ne bağlı kazaların ahali ve reayası tarafından vekâleten katılanlar olmuştu. Abdülmecid'in cülûsu için Rumeli'den gelen Manastır müftüsü Süleyman Farisi Efendi, Ohrili Mahmud Paşa adında bazı kişiler ve gayrimüslim cemaatlerin ileri gelenlerinden üç kocabaşı da yeni sultana biat etmişti.²⁶⁵ Abdülmecid'in cülûsundan dört ay gibi kısa bir süre sonra Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun ilan edildiği Gülhane'de ise saray mensupları, ulemalar ve diğer din adamları, şeyhler, devletin üst düzey memurları ve askerleri, cemiyet yöneticileri, Rum patriği, Ermeni patriği, hahambaşı ve yabancı devletlerin üst düzey devlet adamları ve Joinville Prensi bulunmaktaydı.²⁶⁶ Abdülmecid'in cülûsundan sonra merasimlere olan katılım artmıştı. Merasimlere olan katılımın artmasında, katılacak kişilerin değişmesinin yanında, Dolmabahçe'nin merasim mekânı olarak kullanılmaya başlamasının da önemli bir etkisi vardı. V. Murad'ın üçüncü, Abdülhamid'in ikinci biat merasimi Dolmabahçe Sarayı'nda gerçekleştirilmişti. Bu cülûs kutlamaları, eskiyle mukayese edilmeyecek kadar geniş bir katılımı yapıldı. 1876 yılına gelindiğinde, cülûs merasimlerinin basında da yer edindiği söylenilebilecekti. Gazetelerde, eski cülûslara kıyasla Abdülhamid'in cülûsunda daha fazla bir katılımcının yer aldığı belirtilmişti. Sultan'ın cülûsunda, gayrimüslim cemaat liderlerinin bulunduğu, bunların yanı sıra İstanbul'da bulunan yerli ve yabancı bankerlerin de cülûs merasimine katıldığı belirtilmişti.²⁶⁷ Tüm bu gelişmelerden, cülûs merasiminin daha fazla kişiye hitap eden büyük bir gövde gösterisi olarak sunulmaya çalışıldığı da anlaşılabilecekti.

Devlet ileri gelenlerinin biat merasimlerine katılımı zorunluydu. Dolayısıyla geçerli bir mazereti bulunmadığı halde biat merasimine katılmayanlar için yapılması muhtemel olan yakıştırmanın vardı. Bu yüzden, biat merasimine katılmayan devlet adamlarının, merasimde bulunmadığı için tebrikname göndermesi ve bu yolla tâbiyet bildirmesi gerekirdi. Bu duruma örnek teşkil eden bir hadise II. Abdülhamid'in cülûsunda görülmüştü. Rivayete göre Kâmil Paşa, hastalığı dolayısıyla Abdülhamid'in cülûsuna katılamamıştı. Ancak biat ettiğine işaret eden tebriknameyi göndermişti. Abdülhamid ise buna karşılık olarak iltifat içeren bir cevap yazmış ve hâlini hatırlarını sorması için Mahmud Celâleddin Paşa'yı Kâmil Paşa'nın yalısına göndermişti. Kâmil Paşa'ya Celâleddin Paşa tarafından, padişahın hediyesi olarak, üç bin altın getirilmişti.²⁶⁸ Bu ise ihsan geleneğinin devam ettiğine işaret etmekteydi. Bu hadiseden de anlaşılacağı üzere, devlet ileri gelenleri merasimlere katılamadıklarında geçerli bir sebep belirtmekteydi.

²⁶⁵ BOA, İ.D., (16 Cemaziyelahir 1255/ 27 Ağustos 1839); DİA, "Kocabaşı", *DİA içinde*, 26, Ankara, 2002, s. 140; **Halil İnalçık**, "Tanzimat'ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s. 189.

²⁶⁶ Jorga, *Osmanlı Tarihi* 5, s. 2146.

²⁶⁷ Karateke, a.g.e., s. 50-51; Akyıldız, *Kral Öldü*, s. 105, 108.

²⁶⁸ M. Zeki Pakalın, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, V, 1. Baskı, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1944, s. 560; İktisadi açıdan oldukça tutumlu olduğu bilinen II. Abdülhamid'in, cülûsu dolayısıyla yapılan harcamaları kendi cebinden karşıladığı rivayet edilmiştir. Tahsin Paşa, a.g.e., s. 11-12.

Hususî biat merasiminden sonra gerçekleştirilen umumî biat merasiminde padişahın tahta oturmasıyla âdet halini almış olan alkış geleneği icra edilir ve tahta oturan yeni padişaha hayırlar dilenirdi. Padişahın tahta oturuş ve kalkışlarında alkış yinelenirdi. Padişahın teşrifat kaidelerinde şaşkınlıktan kaçınmak için, alkışlara bazı eklemeler yapıldığı da olurdu. Bunlar, padişahın ayağa kalkması gereken durumlarda söylenilen “Hareket-i hümayûn padişahım, devletinle bin yaşa” ve oturması gereken durumlarda söylenen “İstirahat-ı hümayûn padişahım, devletinle bin yaşa” ifadeleridir. Böylelikle merasimin kusursuzca İcra edilmesi sağlanırdı. 19. yüzyıla gelindiğinde, teşrifat kaideleri daha yerleşik bir hal almış ve alkış âdetine yeni eklemeler getirilmişse de zamanla bu gelenek daha az dikkat edilir bir duruma gelmişti. Abdülmecid’in cülûsunda alkış, her biat eden için yapılmamış, sadece sultanın tahta ilk oturuşunda duyulmuştu. II. Abdülhamid’in cülûsunda ise, dönemin basınının bildirdiğine göre sultan, biat merasimi esnasında tahtından hiç kalkmamıştı. Bu hareketi, zayıflayan padişah otoritesini geri getirme isteğinin bir tezahürü olarak da görülebilirdi. Son yüzyılın merasimlerinde alkışın yerini almaya başlayan müzik da zamanla merasimlerin olmazsa olmazı haline gelmişti.²⁶⁹ Müziğin mehterin yerini alması, II. Mahmud döneminde yeniçeriliğin ilgasından sonra olmuştu. Dolayısıyla ilk kez Abdülmecid’in cülûsunda olmak üzere, müziğin cülûs merasimlerinde ve diğer merasimlerde zamanla daha fazla yer edinmeye başladığı görülmüştü. Nitekim Abdülhamid’in ikinci biat merasiminde de müzikaya yer verilmişti.²⁷⁰

Sultanlar tahta oturdukları sırada alkış geleneği icra edilirken “Mağrur olma padişahım, senden büyük Allah var!” alkışı da yapılırdı. Bu alkış, sultanların cülûslarından itibaren halifelik nasbını elde ettikleri için, hilafet makamına uygun olarak hareket etmeleri gerektiğine dair de bir ikazdı. Böylelikle iktidarın yetki alanını belirlemede Allah’ın emrettiği kurallara uymanın gerekliliği ön plana çıkarılırdı. Aynı zamanda, dinî otoritenin kutsallığının yanında, iktidarın kul hükmünde olduğunu da hatırlatır nitelikteydi. Gelenek haline gelmiş bu alkış, diğer alkışlar gibi merasimlerde sıklıkla yer bulurdu. II. Abdülhamid döneminde bu alkışın yerine “Padişahım! Şevketinle, devletinle bin yaşa!” dedirtilmişti.²⁷¹

Son yüzyıl incelenirken, sultanların tahtlarına methiye niteliğinde eserlerin musikî aracılığıyla sunulmasına sıklıkla rastlanılabilmekteydi. Bununla birlikte, II. Mahmud’dan itibaren başlayan girişimlerle, Osmanlı musikisinin batılı bir imaj kazanmasıyla birlikte, batılı musikîşinaslar tarafından sultanlara mahsus marşlar bestelenmeye başlamıştı. Padişahlara ithafen bestelenen ilk resmî marş, II. Mahmud için Giuseppe Donizetti tarafından yazılan Mahmudiye marşıydı. Daha sonra tahta çıkan padişahlar için sırasıyla Mecidiye, Aziziye, Hamidiye ve Reşadiye marşları bestelenmişti. Bu marşlar, sultanların kendi taht süreleri boyunca düzenlenen merasimlerde kullanılmaktaydı. Sembolik açıdan bakıldığında, marşların merasim icrasında toplananları etkileme yöntemi olarak ideal bir araç olduğu da söylenilebilecekti. Avrupalıların bestelediği eserleri

²⁶⁹ Alikılıç, a.g.e., s. 48; Karateke, a.g.e., s. 49-50; V. Murad’ın biatının yinelenmesi, II. Abdülhamid’in de ikinci kez biat almasına sebebiyet vermiş olabilirdi. Ahmed Cevdet Paşa, **Ma’rûzât**, s. 233; Yıldız, a.g.m., s. 340.

²⁷⁰ Yıldız, a.g.m., s. 339; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 108; Karateke, a.g.e., s. 49.

²⁷¹ Koçu, a.g.e., s. 40; II. Abdülhamid döneminde alkışa alkış da denilmiştir. Bununla birlikte birçok şekilde alkış örneklerine rastlanırdı. Uzunçarşılı, **Saray**, s. 202-205.

sultanlara sunarak ihsan beklentisi içinde oldukları da olmuştu. V. Murad'ın cülûsunda Avusturya'da müzik dizgiciliğiyle bilinen Luigi Sandre'nin göndermiş olduğu marş, bu beklentilere dair bir örnekti.²⁷²

2.2.4. Cülûsun Halka İlanı ve Cülûs Günü Şenlikleri

Cülûs, hükümlanlık için sembolik bir tören olmasının yanında, aynı zamanda halkın devlet-baba ile kurduğu bağa gösterdiği hürmet ve sorumluluğun ortaya çıkarıldığı bir törendi. Ahmet Cevdet Paşa, sultan ile halk arasındaki bağın korku ile de olsa bir “hikmeti” olduğunu yazmıştı.²⁷³ Halkına karşı sorumlu olan padişahın da halk nezdinde kabul görmesi için her açıdan huzur ortamını sağlaması gerekirdi. 16. yüzyılda yaşamış olan Osmanlı âlimlerinden Kınalızâde Ali Çelebi, daire-i adliye (adalet çemberi) ile adaleti temele alan bir devlet olmanın şartlarına vurgu yaparken, aynı zamanda adaleti, nihayetinde halkın huzur ve refahına bağlaması da bu zihniyetin göstergesiydi.²⁷⁴ Halkın, devletine itaat etmeyi görev addetmesi ve devletin halkına karşı adil olması, devlet-baba ifadesini daha anlamlı kılıyordu. Cülûs merasimleri, bu karşılıklı etkileşimin yansıtıldığı törenlerin en kıymetlisiydi. Çünkü bu merasim, aynı zamanda halkın padişahıyla olan ilk karşılaşmasıydı. Cülûs merasimlerindeki etkileşimde tâbiyet ön plana çıkarılırdı. Bunun yanı sıra, her cülûs töreni, halkın tamamı için yeni bir umut vadetmekteydi. Bu bakımdan vilayetlere gönderilen cülûs ilanları da İstanbul'da ve taşrada yankı uyandırırdu.²⁷⁵

Bir hükümdarın tahta geçeceğinin bildirilmesi, vefatlarda da rastlanıldığı gibi ses getiren bir hadiseydi. Halk tarafından cülûslardan itibaren padişahların karakterleri, yaptığı ya da yapacağı uygulamalar üzerinden, uzak görüşlülükle belli belirsiz bir kimlik oluşturulabilmekteydi. Bu durum, her padişah için, istenen ya da istenmeyen sultan düalitesinde çeşitli görüşleri ortaya çıkarıyordu. Bir padişahın vefat, hal' ve cülûs haberlerinin alındığı zamanlarda halkın tutumlarına bakılarak, padişahın halk nezdinde ne ölçüde kabul gördüğüne dair izlenimler de yapılabilirdi. 19. yüzyılda, Tanzimat Dönemi ile başlayan ve uzun yıllar devam eden halk nezdindeki serzenişlere bakıldığında, padişah ve bendegâni tarafından modernleşme çabaları dolayısıyla iktisadî açıdan yapılan reformlar, kanûn-ı kadîme aykırı değişimler gibi halkın tamamını ilgilendiren meseleler, birtakım tartışmaları gündeme getirmişti. Bu süreçte, Osmanlı padişahları tarafından bazı önlemler alınmış ve halkın çağrılarına kulak verilmişti. Örneğin, Abdülmecid zamanında, cülûs haberini bildirmekle görevli olan atlı ulakların, bu haberi vermeye geldiklerinde, halktan kendisi, maiyeti ve atının ihtiyaçları için para istemesi halkı rahatsız etmiş ve bu rahatsızlıktan ötürü serzenişlerde bulunmuşları. Bu durum

²⁷² 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde, padişahlara mahsus marşlar bestelenmesi adeta gelenek haline gelmişti. Özellikle II. Mahmud döneminde Osmanlı hizmetine giren Giuseppe Donizetti, II. Mahmud ve Abdülmecid için marşlar bestelemişti. Abdülmecid için bestelediği marş, resmî marş olarak alınmış ve “Osmanlı Marşı” olarak adlandırılmıştı. Donizetti, 19. Yüzyıl törenlerinde mehterin yerini alan Muzika-i Hümayûn'un da kurucusu olup, Osmanlı'da bulunduğu sırada Avrupa müziğini Osmanlı ile tanıştıran ve kendi kurmuş olduğu Muzika Mektebi'nde birçok gence ders veren bir sanatçıydı. Şerafettin Turan, “II. Mahmud'un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1990.; s. 124-125; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 105-106.

²⁷³ Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 241.

²⁷⁴ Kınalı-zâde Ali Çelebi, **Ahlâk-ı Alâ'î**, (Çev. Fahri Unan), 1. Baskı, TTK, Ankara, 2014, s. 646.

²⁷⁵ BOA, A.AMD., 94, 22, (29 Zilhicce 1277/ 8 Temmuz 1861).

Abdülmecid'in cülûsu dolayısıyla yazdığı fermanında dikkate alınmış ve yeni bir nizamın yürürlüğe konması emredilmişti.²⁷⁶

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, Müslümanların ve gayrimüslimlerin yaşadığı kozmopolit bir yapıdaydı. Bu durumda, Osmanlı Devleti'nin bütün merasimlerinin herkesçe kutlanmayacağı da açıktı. Özellikle dinî merasimler daha çok Müslümanların değer atfettiği merasimler olduğu için, gayrimüslimlerin bu merasimlere olan ilgisi, cülûs merasimleri gibi halkın tamamına hitap eden merasimler gibi olmasa gerekti. İktidarın, siyasî egemenliğini meşruiyet sembollerıyla sunarak, halkının tamamına hitap eden daha önemli bir töreni de yoktu. Özellikle İstanbul halkının cülûs törenleri içerisinde hususî bir yeri vardı. İstanbul halkının, Osmanlı tebaasının diğer kısmına nazaran, sultana daha yakın olmalarının yanı sıra denetleme mekanizmasının da daha güçlü olduğu bir bölge halkı olmaları, bu özel olma durumunu açıklamaktaydı. Kanunların, teamüllerin membaında olmak, İstanbul halkına, olası bir değişimin ilk hissedeni olma ayrıcalığını tanıyordu. Saray düşünlerinden, doğumlarından, ölümlelerinden, harcamalarından, kutlamalarından yani kısacası, sarayda ne olup bitiyorsa bunlardan ilk haberdar olan da İstanbul halkıydı. Dolayısıyla, iletişim organları gelişmiş olsa dahi, saltanat değişimi haberinden de daha kısa sürede haberdar olurlardı. Cülûsun gerçekleştiği yerde, üç gün üç gece yapılan şenliklere de ekseriyetle İstanbul halkı katılabilirdi. İstanbul halkının cülûs merasimlerine katılımı ise, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra mümkün olabilmışti. Öte yandan, bu halkın tâbiyet meselesine bakışı da iktidara yakınlıkları dolayısıyla daha güçlüydü. Bu farklılık, İstanbul basını için de söylenilebilecekti.²⁷⁷

Cülûs haberini duyurmada top atmak, Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında da değer atfedilen geleneklerindendi. Cülûs günleri, kale olan yerlerden yüz bir, gemilerden yirmi bir pare top atılarak kutlanılırdı. Vilayetlerdeki devlet daireleri, şehirdeki bazı önemli kimselerin evleri kandillerle süslenirdi. Geceleri fener alaylarının tertip edilmesi için vilayetlere haberler gönderilirdi. Cülûs gününden sonraki süreçte yapılan kutlamalar, daha geniş bir zaman diliminde icra edilebilirdi. Bu kutlamaların ne şekilde sürdürüldüğü hakkında bazen bir ayı aşkın bir süreçte dönüt alındığı da olmaktadır. Cülûs topları mutad olduğu üzere Sarayburnu'ndan, Tophane-i Amire'den, Tersane-i Amire'den, Kız Kulesi'nden, Yedikule'den atılırdı. IV. Mustafa'nın cülûsunda, Topkapusu'ndan, Humbarahane'den, Kurşunlu'dan da top sesleri duyulmuştu. Bu top sesleri, padişahın emri doğrultusunda, alışlagelen yerler dışında, farklı yerlerden de top atılabileceğini göstermekteydi.²⁷⁸ Cülûs dolayısıyla top atılması geleneği, II. Abdülhamid döneminde örneğine rastlanıldığı üzere, savaş zamanlarında cülûs kutlamaları kapsamında olan her türlü kutlama gibi icra edilmemekteydi.²⁷⁹

²⁷⁶ İnalcık, "Tanzimat'ın Uygulanması", s. 177-178.

²⁷⁷ Yıldız, a.g.m., s. 342; Karateke, a.g.e., s. 52-53, 237; Zinkeisen, a.g.e., s. 331-332; Eric Jan Zürcher, **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (Çev. Gül Çağalı Güven), 1. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1992, s. 49-52; Günaydın, a.g.m., a. 84; Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 114, 117.

²⁷⁸ Yıldırım, a.g.t., 155; Tayyâr-zâde Atâ, **Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn**, III, s. 68; Zinkeisen, a.g.e., s. 331-332; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 193-194; BOA, A.AMD., 94, 22, (29 Zilhicce 1277/ 8 Temmuz 1861); BOA, A.MKT.UM., 479, 2, (17 Zilhicce 1277/ 26 Haziran 1861); Karateke, a.g.e., 54, 58-60.

²⁷⁹ Günaydın, a.g.m., s. 82, 93.

Devlet birçok amaçla gerçekleştirdiği merasimlerde top attığı için, top sesleri, halk tarafından öncelikli olarak cülûsun ilan edilmesi olarak anlaşılmamaktaydı. Son yüzyıl cülûsları incelendiğinde, cülûs için atılan topların ne için atıldığına yönelik halk tarafından net bir davranışın sergilenmediği ve genel anlamda bir bilinmezlik havasının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Lütî Simavî'nin V. Murad'ın cülûsunu aktarırken kullandığı ifadeler, bu durumu açık bir şekilde göstermekteydi. Sultan Murad'ın cülûs toplarının atılmasından sonra, ancak münadilerin Abdülaziz'in hal'ini ve saltanatın meşru vârisi V. Murad'ın cülûsunu bildirmesiyle, halkın cülûs merasiminden haberdar olduğu anlaşılmıştı:

Bin iki yüz doksan üç senesi Cemaziyelevvelinin yedinci ve bin iki yüz doksan iki senesi Mayısın on sekizinci salı günü alessesher donanma-yı hümâyûndan ve sair mevakî-i mutadeden indihat olunan topların sadasıyla bîdâr olan halk bunların niçin atıldıklarını bilemedikleri cihetle kemal-i telaş ve heyecan ile sokaklara fırlamışlardı. Aradan çok geçmeksizin taraf-ı hükümetten çıkarılan münadiler Sultan Abdülaziz Han'ın hal'iyle taht-ı Osmaniye vâris-i meşru-i saltanat Sultan Murad-ı Hâmis'in cülûslarını ilan etmeleriyle Osmanlıların bir kısmı kemal-i şevk ve hevahoş ile yekdiğerinin boyunlarına sarılarak bayram etmekte ve diğer kısmı dahi padişah-ı nevcihanın Bâb-ı Seraskeriye'de olduklarını öğrendiklerinden biat resmini ifa için oraya koşmakta idiler.²⁸⁰

Cülûs haberleri en kalabalık yerlerde ve herkesin duyacağı şekilde yapıldı. Her bölgenin en meşhur camilerinden yeni padişahın adına hutbeler okunmaya devam ederdi. Cuma günleri, hutbede yeni padişahın adına hutbeler okunur ve böylelikle cülûs ilanı yinelenirdi. Dolayısıyla, padişahın tahta çıkışından sonraki ilk cuma gününden itibaren, her cuma günü, halkın yeni sultana biatını yenilediği (tecdîd-i biat) gün olurdu. 1876'da hutbelerde padişahın isminin okunması hukuken kabul görmüştü.²⁸¹ Cülûsu ilân eden fermanlar, hatt-ı hümâyûnlar ve iradeler de halkın haberdar olacağı belli başlı yerlerde okunurdu. Bu şekilde cülûsun ilanı gerçekleştirilmiş olurdu. Cülûs bildirilerinin okunduğu yerlere, bölgenin üst düzey kişilerinin katılım sağlamaları beklenirdi. Bu toplantılara katılmama gibi bir durum hoş karşılanmadığı gibi böyle bir durumda soruşturma dahi başlatılırdı. 19. yüzyılda bu toplantılara taşrada katılanlar arasında yabancı ülkelerin konsolosluklarından gelen misafirler de vardı. Cülûs ilanında mahalle bekçileri de sopalarla gürültü çıkararak, halkı taht değişiminden haberdar ederlerdi.²⁸² Son yüzyılda, gazetelerin de sosyal yaşamın içine girmesiyle birlikte, cülûs haberlerinin bu kanal vasıtasıyla da duyurulması sağlanmıştı.

Cülûsun halka ilan edilmesinden sonra, devletin her karış toprağında cülûs şenlikleri başladı. Bu şenlikler ilk olarak cülûsun gerçekleştiği zaman diliminde yapıldı. Genellikle üç gün üç gece süren bu şenliklerde alkışlar ve nümâyişler havada uçuşur, İstanbul halkı ve Osmanlı'nın diğer vilayetlerindeki halk sevinç gösterilerinde bulunurdu. Ancak tebaanın tamamının coşku içerisinde

²⁸⁰ Lütî Simavî, a.g.e., s. 3.

²⁸¹ BOA, C.SM., 167, 8397, (27 Rabiülahir 1255/ M 10 Temmuz 1839); BOA, C..SM., 86, 4327, (25 Şaban 1255/ 3 Kasım 1839); BOA, A.MKT.NZD., 356, 72, (21 Zilhicce 1277/ 30 Haziran 1861); BOA, A.MKT.NZD., 356, 69, (21 Zilhicce 1277/ 30 Haziran 1861); **Takvim-i Vekayi**, 7 Zilhicce 1293 (24 Kasım 1876), s. 1; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 202-203; Karateke, a.g.e., s. 55, 124-125.

²⁸² Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e., s. 154-155; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 192-193.

kutlamalara katıldığını söylemek bir yanılsama olacaktır. Sabık padişahın vefat ettiğine işaret eden salaların okumasıyla, yeni padişahın cülusunun herkesçe coşkulu kutlanması beklenemezdi. Bu durum sadece vefat sonrasındaki cülûs şenlikleri için değil, hal' sonrasındaki cülûs şenlikleri için de geçerliydi. Ayrıca herkesin cülûs şenliğine katılması, evlerini kandille süslemesi de zorunlu tutulmamıştı. Zaten kandil asmak, önceleri sadece bazı devlet adamlarına mahsus bir kutlama işaretiydi. Dolayısıyla şenlikler esnasında kandil asmanın zaman içerisinde halkın tercihinin bırakılması da böyle bir zorunluluğun olmadığını göstermekteydi.²⁸³ II. Abdülhamid döneminde İstanbul'da bulunan piyanist Anna Grosser Rilke, merasimler aracılığıyla evlerin süslenmesini, zengin ve kibar ailelerin padişaha hoş görünme aracı olarak yorumlamıştı.²⁸⁴

Cülûs günlerinde hava durumu müsait olmasa dahi halk tarafından kutlamaların yapılmaya devam ettiği görülebilecekti. Nitekim V. Murad'ın cülûsunda böyle bir duruma rastlanılmıştı:

Cülûsun birinci gecesini havanın şehrayın icra olunamayacak derecede bozuk olmasına rağmen İslam ve Hristiyan bütün Dersaadet sekinesinin er türlü müşkülata galebe ile şenlikler icra ve mahsusan istikra ettikleri vapurlarla Dolmabahçe Sarayı pişgahına giderek dünyada alkış nümayış her ne yapmak kabil ise anın cümlesini ifa etmişlerdi.²⁸⁵

Taşraya cülûs haberinin verilmesinden sonraki süreçte, taşradan bu habere mukabil bir tebrik yazısı gönderilirdi. Eskiden beri bu şekilde bir iletişim ağı oluşturulurdu. Cülûs için bazen sadece tebrik mektupları gönderildiği gibi, bazen de hususî olarak İstanbul'a gelinir ve yeni sultan tebrik edilirdi. Abdülaziz'in cülûsunda telgrafın kullanılmaya başlamasıyla birlikte, vilayetlere gönderilen cülûs haberleri daha hızlı ulaşmıştı Abdülaziz'in cülûsundan sonraki cülûslarda ise cülûs fermanı, cülûs telgraflarıyla bildirilmeye başlamıştı. 27 Haziran 1861 yılında Yozgat merkezine beş dakikada ulaşan cülûs bildirisinin yer aldığı 169 numaralı telgrafta, Abdülmecid'in vefatı dolayısıyla tahtın yeni sahibinin biraderi Abdülaziz olduğu bildirilmişti. Cülûs dolayısıyla icra edilen umumî biat için yirmi bir pare top atıldığına dair bilgilendirme telgrafla verilmişti.²⁸⁶ Telgraf olmayan yerler de posta ile bilgilendirilirdi.²⁸⁷ Arşivde rastlanılan bir belgeye göre, Abdülaziz'in cülûsu Şam ve Beyrut'ta da kutlanmış ve buralarda da toplar atılmıştı. Münadiler, Şam ve Beyrut ahalilerini icray-ı şehriyine davet etmişti. Ahalinin, cülûs dolayısıyla üç gün üç gece kutlamada bulunacağına, çarşı pazarın açık olacağına dair bilgilendirmelere yer verilmişti.²⁸⁸ V. Murad'ın cülûsunda, Hindistan'da bulunan Müslümanların "gıyaben biat" edeceğine dair haberler yabancı basına da yansımıştı. Osmanlı arşivinde yer alan bir belgeye göre, The Times'ın 17 Haziran 1876 tarihli haberinde, Hindistan'daki

²⁸³ Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 194-195, 443-445; Simavi, a.g.e., s. 3; Günaydın, a.g.m., s. 82; Danişmend, a.g.e., s. 129,132; II. Mahmud döneminde, kandillerin üzerinde padişahın tuğrası bulunduğundan herkesin kandil asmasına izin verilmiyordu. Sadece vezirlerin ve saray ile akrabalık bağı bulunanların kandil asmasına izin veriliyordu. Bu kural daha sonra uygulanmamaya başladı. Karateke, a.g.e., s. 58-60.

²⁸⁴ Anna Grosser Rilke, **Avrupa Saraylarından Yıldız'a İstanbul'da Bir Hoş Sada**, (Çev. Deniz Banoğlu), 3. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2017, s. 229-230.

²⁸⁵ Simavi, a.g.e., s. 6.

²⁸⁶ BOA, A.MKT.UM., 479, 22, (18 Zilhicce 1277/ 27 Haziran 1861); Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 193.

²⁸⁷ BOA, A.MKT.UM., 479, 2, (17 Zilhicce 1277/ 26 Haziran 1861).

²⁸⁸ BOA, A.AMD., 94, 22, (29 Zilhicce 1277/ 8 Temmuz 1861); Şehriyân, herhangi bir gelişmeden ötürü halkın geneli tarafından yapılan şenliklere denmekteydi. Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, III, s. 319.

Müslümanların büyük bir şevkle “gıyaben emr-i biatı icra edecekleri” yazılmıştı. Öte yandan, bu topluluğun fesad çıkacağı endişesiyle polis gözetiminde kaldığına dair bilgilendirmelere de yer verilmişti.²⁸⁹ Vilayetlere yollanılan ve halkın tamamına hitap eden resmî cülûs bildirilerinin titizlikle hazırlandığı açıktı. V. Murad’ın cülûs haberi verilirken, vilayetlere yollanılan resmî belgelerde “ittifak-ı umûmî” ile tahta geçtiği yazılmıştı. Ancak cülûsa giden süreçte yaşanan gelişmeler, bu ifadeyi doğrulamamaktaydı.²⁹⁰ Dolayısıyla, vilayetlerle yapılan resmî yazışmalarda, kargaşanın çıkmaması için oldukça dikkatli davranılmaktaydı. Cülûs dolayısıyla yapılan şehriyânler hakkında yapılan bilgilendirmelerden, bu hususlarda dikkatli davranıldığı anlaşılabilecekti.²⁹¹

Cülûs yıldönümlerinin kutlanmaya başlamasına dair kararın alınması, II. Mahmud’un saltanatının son yıllarına denk gelmektedir. Mahmud’un bu kararı, hem cülûs hem de velâdet-i hümâyûn yıldönümlerinin kutlanılmasında ilk adım sayılmaktadır. Bu gelişmeler uygulamada yer edinmeden önce, yıldönümlerinin Avrupa devletlerinde ne şekilde kutlandığına dair bilgi sahibi olunmuştu. Cülûs yıldönümlerindeki süslemelerin ne şekilde olacağı, şehrin nasıl aydınlatılacağı gibi hususlarda Avrupalı devletlerin takip ettiği yol merak edilmişti. Bu merak üzerine, Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa, Paris Sefiri Ahmed Fethi Paşa, Serasker Halil Rıfat Paşa, Kaptanıderya Ahmed Fevzi Paşa gibi Avrupa hakkında bilgi sahibi olan paşaların görüşlerine başvurulmuştu. Bu başvuru sonrasında Bilâd-ı Selâse’de (Üsküdar, Eyüp, Galata) bulunan konakların, çarşı ve pazarların kandillerle süslenmesine karar verilmişti. Yurtdışında bulunan sefaretlerde de ilk defa Mahmud döneminde, padişahın doğum günleri kutlanmaya başlamıştı. İlk kez 24 Aralık 1836’da Londra sefaretinde kutlamalar yapılmış ve bando çalınmıştı. Daha sonraki yıllarda, bu kutlamaların diğer sefaretlerde de yapılmasına karar verilmişti. Bununla birlikte, merasimlerde sıklıkla rastlanılan alkış geleneği Avrupa topraklarında da yapılır olmuştu. Avrupa topraklarında Osmanlı Devleti’nin cülûs kutlamalarına daha sonraları da rastlanılmıştı. II. Abdülhamid’in yirmi beşinci cülûs yıldönümü de Avrupa topraklarında kutlanılmıştı.²⁹² Osmanlı Devleti için bu gelişmenin modernleşme adımları kapsamında ayrı bir yeri vardı. Artık Osmanlı sultanlarının adı Avrupa semalarında, tıpkı Avrupalı hükümdarların yaptığı gibi, büyük bir coşkuyla duyurulacaktı. Bu yenilikle, Osmanlı sultanının Avrupa’ya olan merakı, törensel açıdan da görülebilmisti. Aynı zamanda Osmanlı Devleti, din ayırt etmeksizin, tebaasının tamamının huzur ve refah içerisinde yaşadığını, Avrupa’nın gözü önünde sergilemek istemişti.

II. Mahmud dönemindeki gelişmelerden sonra, cülûs ve veladet-i hümâyûn yıldönümlerinin, cülûs günlerinde icra edilen bazı âdetlerle coşkulu bir şekilde kutlanılmasına karar verilmişti. Hatta taşradan gelen cülûs yıldönümlerinin ne şekilde kutlanıldığına dair bilgiler yer almıştı. II. Mahmud

²⁸⁹ BOA, HR.TO., 516, 101, (24 Cemaziyelevvel 1293/ 17 Haziran 1876).

²⁹⁰ Danişmend, a.g.e., s. 266.

²⁹¹ BOA, İ.DH., 653, 45427, (5 Cemaziyelevvel 1289/ 11 Temmuz 1872).

²⁹² Said Olgun, “Padişahım Çok Yaşal!” Sosyal ve Siyasî Yönleriyle II. Abdülhamid İçin Yapılan Doğum Günü Kutlamaları”, 11 (23), **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Ankara, 2018, s. 112-113; Karateke, a.g.e., s. 58; II. Mahmud’un cülûsunun yirmi bir ve yirmi ikinci yıldönümlerinde kıratı düşürülmüş “Hayriye altını” adında bir altın piyasaya sürülmüştü. Bu altınlarda devletin ve saltanatın daim olmasını temenni eden bir ifadeye yer verilmişti. Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, I, s. 21; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 462-463, 465-468.

döneminden itibaren cülûs yıldönümlerinde de tıpkı cülûslarda olduğu gibi top atılmaya, sikke bastırılmaya başlamıştı. Mahmud'un cülûs yıldönümü kutlamaları Abdülmecid'in döneminde benzer bir coşkuyla kutlanmamışsa da cülûs yıldönümü dolayısıyla sikke basılması gibi idarî uygulamalar devam etmişti. Abdülaziz dönemindeki cülûs yıldönümleri ağabeyinin zamanından daha coşkulu geçmişti. Abdülaziz'in döneminde hava şartları göz önünde bulundurulmuş olacak ki cülûs günlerinin yazın kutlanılmasının daha uygun olacağı düşünülerek, cülûs-ı hümâyûn günleri Şemsî takvime göre icra edilerek kutlanmaya başlamıştı. Bu iki rikâb resminin icrasına karşılık olarak iki bayram merasimi de kaldırılmıştı. Esasen, dinî açıdan farklılıkların tebrikleşmelerde engel teşkil etmesi de böyle bir kararın alınmasına sebebiyet vermişti.²⁹³ Osmanlı Devleti'nin Müslüman ve gayrimüslimleri 1856 Islahat Fermanı ile “müsavi” duruma getirmesinden sonra, dinî rikâb merasimlerinin yerine halkın genelini kapsayıcı merasimlerin kutlanılmasının gerekli görülmesi, modern monarşinin bir emaresi olarak nitelendirilebilecekti. Bu modern monarşi anlayışının yanı sıra Osmanlı sultanlarının, Müslümanların hamiliğini üstlenen yapıda olmaları, cülûs zamanlarındaki kutlamalara da yansımaktaydı. Osmanlı Devleti sultanlarının, halkın tamamının kutladığı cülûs merasimleri yapmaya başlamasıyla, cülûslar daha geniş kitle için oldukça ilgi çekici bir merasim haline geldi. Bununla birlikte, cülûslarda gün boyu devlet ileri gelenlerinin, yabancı davetlilerin tebrikleri alınır, akşam olduğunda ise harem mensuplarının tebrikleri kabul edilirdi.²⁹⁴

II. Abdülhamid'in kızı Şadiye Sultan'ın aktardığı cülûs yıldönümleri tasviri, bu günlerin oldukça eğlenceli kutlandığını göstermektedir:

Babamın tahta çıkışının her yıldönümünde, merasim ve şenlikler yapıldı. “Cülûs” adı verilen bu bayramlarda dairelerimizin önüne, oyuncular getirilir; marifetleri seyredilirdi. Cülûs şenlikleri saray dışında geceleyin “ateş oyunları” ile yâni havaya fişekler atılmak suretiyle en cazip bir tarzda yapılır, fener alayları tertip edilirdi. Hepimizin evinde, ayrı ayrı, babamın marşı (Marş-ı Hamidî) çalınırdı. Evlerimizdeki kızlar bu şenliklerde, türlü kıyafetlere girerlerdi, bilhassa Hazinedar Usta'nın kızları, sakal, bıyık takarlar, seyyar satıcı olurlardı. Biz de onlarla şakalaşmaktan haz duyardık.²⁹⁵

II. Abdülhamid döneminde cülûs ve velâdet yıldönümlerine daha fazla önem atfedilmiş ve debdebeli kutlamalar yapılmıştı. Abdülhamid'in, siyasal İslam'ın saygınlığını bütün Müslümanların hamisi olduğu gerçeğiyle sunması, Abdülhamid'in şahsî bir isteği olduğu kadar Müslüman halklarının da bir beklentisiydi.²⁹⁶ Öte yandan Yavuz Sultan Selim'den intikal eden “halifelik” makamının muhafaza edilmesine, siyasal olarak zarurî görülürdü. Dolayısıyla Abdülhamid rejiminin portresi oluşturulurken, İslam'ın birleştirici etkisinden bahsedilmemesi ve merasimlerde bu etkinin

²⁹³ BOA, HAT, 1621, 66, (26 Cemaziyevvel 1255/ 7 Ağustos 1839); Ahmed Cevdet Paşa, **Ma'rûzât**, s. 41; Cevdet Paşa, a.g.e., s. 246; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 442-445.

²⁹⁴ Akyıldız, **Kral Öldü**, 237; Karateke, a.g.e., s. 57, 237; Günaydın, a.g.m., s. 82, 89, 93.

²⁹⁵ Şadiye Sultan bint Abdülhamid Han, a.g.e., s. 25.

²⁹⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, (Haz. Ahmet Kuyaş), 24. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 341; Abdülhamid dönemindeki cülûs yıldönümleri Şemsî, velâdet yıldönümleri Hicrî takvime göre kutlanılmıştı. İsmail Hami Danişmend'in aktardığına göre, II. Abdülhamid'in velâdet yıldönümlerini Hicrî takvime göre kutlamayı istemesinin sebebi, Miladi olarak 21 Eylül gününün ağabeyi V. Murad ile aynı gün doğduğuna işaret etmesiydi. Hicrî olarak kutlanıldığında ise günler, rüyet-i hilalden ötürü farklılık arz etmekteydi. Danişmend, a.g.e., s. 129,132.

daha fazla açığa çıkarılmaması beklenemezdi. Siyasal anlamda imparatorlukların sonunu getiren olayların olması, hilafet kurumunun siyasallığının kullanılmasını da gerekli kılmaktaydı. Bunun yanı sıra merasimlerdeki iktidar, iktidarın sembollerini en iyi şekilde kullanmasıyla, iktidarın meşruiyetinin temel unsurlarını da hatırlatacaktı. Böylelikle, devletin içinde bulunduğu sıkıntılı durumu da merasimler vasıtasıyla biraz olsun unutturulacaktı. Abdülhamid dönemindeki şenliklerin genel olarak bu düşünce ile şekillendirilmişti. Ne kadar şatafatlı kutlamalar yapılırsa, siyasal güçlülük o derece açığa çıkacaktı. Cülûs şenlikleri içerisinde en uzun süren şenlik, II. Abdülhamid'in cülûs şenliğiydi. Abdülhamid'in cülûsunun yirmi beşinci yıldönümünde yapılan bu cülûs şenliği, Osmanlı tarihinde yapılmış en meşhur şenliklerdendi.²⁹⁷ Bu şenliğin Osmanlı Devleti'nin zayıflamaya başladığı bir dönemde oldukça ihtişamlı bir şekilde yapılması tesadüfî olmasa gerekti. Öte yandan, merasimlerdeki sultanın devletin bir mensubu olarak nitelendirilmeye başlamasıyla, törenlerdeki sultan portresinin eskisi gibi sunulmadığı da fark edilmişti. Hatta bu durum, Abdülhamid döneminde İstanbul'da bulunmuş yabancı seyyahların eserlerinde de yer bulmuştu.²⁹⁸ Daha önce benzerlerine rastlanıldığı halde, II. Abdülhamid dönemindeki cülûs yıldönümlerinde sıklıkla görülen birtakım uygulamalar vardı. Bu uygulamalar, cülûs dolayısıyla nişanlar verilmesi, ihsanlarda bulunulması, borçluların borçlarının silinmesi, siyasal suçluların affedilmesi ve benzeri uygulamalar olup, her biri, sultanın ihsanda bulunmasına yönelik anlayışa hizmet ederdi. Bununla birlikte bazı binaların açılışlarının cülûs gününe denk getirilmesi de bu günün önemine yapılan bir vurguydu.²⁹⁹

2.2.5. İlk Hatt-ı Hümâyûn

Cülûs dolayısıyla yazılan ilk hatt-ı hümâyûnlar, cülûsun gerçekleştiği ortam hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlayan belgelerdi. Bu belgelerde, ekseriyetle tahtın ne suretle devralındığına ve gerekli görülmesi halinde, bu devralışın ne şekilde olduğuna değinilirdi. Böylelikle, cülûsun gerçekleştirilme nedeninin hukukî zeminde bürokratik kabulü sağlanırdı. Ancak her cülûs hattında detaylı bilgiler verilmemekteydi. Cülûs hatt-ı hümâyûnlarında sultanlar, Allah'ın izni ve inayetiyle cülûs ettiklerini ifade etmekle de yetinebilirdi. Cülûs hattının asıl varmaya çalıştığı husus, yeni sultanın cülûsundan sonra nasıl bir yol izleyeceğiydi. Cülûs hattında verilen bilgilere bakıldığında, selefinin ifadelerini tekrar edenlerin yanı sıra, seleflerinin takip ettiği yolu aktarmakla sınırlı kalmayanlara da rastlanırdı. Bu açıdan bakıldığında, cülûs hattının bazı zamanlarda daha yenilikçi bir söylemle oluşturulduğu söylenilebilecekti. Bu tarz yenilikçi söylemlerin cülûs hattına eklenme süreci 19. yüzyılda net bir şekilde görülebilmisti.

IV. Mustafa'nın cülûsu dolayısıyla yazdığı ilk hatt-ı hümâyûnun sureti, yeniçeri destekli bir tahta geçişi ve yenileşme meselesine karşı tutumları göstermesi açısından incelendiğinde, yenileşme karşıtlığının yansıdığı son cülûs hattıydı. Mustafa, bu hatt-ı hümâyûn ile III. Selim'in tahttan indirilme sebebini açıklayan ve daha önce bahsedilen hüccet-i şeriyenin kıymetini ön plana

²⁹⁷ Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, III, s. 319-320, s. 320; Danişmend, a.g.e., s. 129,132.

²⁹⁸ Mars, a.g.e., s. 70; Sultanların şahsına ait tuğraların devlet armasıyla bütünleştirilmesi, soyluluk vurgusunu ön plana çıkararak, sultanlığın irsi bir kurum olarak görülmeye başlandığına işaret etmekteydi. Günaydın, a.g.m., s. 78.

²⁹⁹ Günaydın, a.g.m., s. 84, 91; Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 451-452, 461.

çıkarmış, bu belgenin izni dâhilinde oluşturulduğunu yinelemişti. Bu belgede, destekleri ile başa geldiği yeniçerilere ithafen kullandığı “yeniçeri kullarım” ifadesi dikkat çekmekteydi. Bu ifadeden sonra Mustafa’nın ferman veren padişah hüviyetini muhafaza etme ve tahtı aleyhine muhtemel bir müdahaleye engel olma gayreti görülebilecekti. Sultan’ın daima itaat beklemekteki vurgusu, başa geliş şeklinden ötürü kendi akıbetini kestiremediğinden ileri gelmekteydi. Kanûn-ı kadîme bağlılığına vurgu yapılan bu ifadelerde, Sultan’ın, devletin ananevî olarak nizamını koruma kaygısı olsa da asıl gayesinin kendi tahtını muhafaza etmek olduğu açıktı. Bu hattın varmaya çalıştığı nokta, sultana itaat edildiği takdirde, yeniçerilerin yapmış oldukları isyandan ötürü herhangi bir sıkıntı yaşamayacakları üzerineydi. Sadrazam’a hitaben yazdığı hattında ise, “Senki Vezîr-i a‘zam ve Serdar-ı ekrem’im İbrâhîm Hilmî Paşa’sın” diyerek klasik hitapta bulunmuştu. Bu ifadelerin ardından Vezîr-i azam ve yeniçeri kullarından temennilerini dile getirmişti. Sultan Mustafa bu hattın muhteviyatında kendi cülûs tarihini de vermişti.³⁰⁰ Bununla birlikte, yeniçerilerin desteğiyle başa geçtiği için, yeniçerilerin devlet işlerine karışabilme ihtimallerinin önünü almaya çalıştığına dair kaygısını daha görünür kılan, yeniçerilerden bu hususta verdikleri teminatı hatırlatmıştı. Hattın içinde, yaşanan olaylardan sonra asayişin sağlanmasına yönelik emirler de verilmişti.³⁰¹ Ancak kısa bir süre sonra, sultanın yeniçeriler içerisinde hizmeti daha fazla olanlara ulufe dağıtılacağına dair söylemi, kargaşaya sebebiyet vermişti.³⁰²

II. Mahmud’un cülûsu dolayısıyla hazırlanan hatt-ı hümayûnu, Alemdar Mustafa Paşa’ya hitaben “Sen ki vekîl-i a‘zamım ve vekil-i mutlakım Mustafa Paşa’sın malumun ola ki” şeklindeki klasik hitapla başlamıştı. Sultan Mahmud bu hitabından sonra, Allah’ın yardımıyla cülûs ettiğini ifade etmişti. Akabinde Sadrazam olarak tayin ettiği Paşa’ya bazı önemli hususlarda tembihte bulunmuştu. Bunlar, Müslüman yahut gayrimüslim olsun halkın huzurunu temin etmede, şer-i şerîfe uygun hareket edilmesi gibi hususlardı. Bu ifadeler, 19. yüzyılın Osmanlı tebaasına karşı yeni bir yaklaşımın temel dinamiğini oluşturmaktaydı. Halkın, uzun süreden beri yaşanan siyasî olayların etkisiyle huzursuz oluşundan dolayı, bu hattın içeriğinde, yeniden huzur ortamının sağlanmasına dair emirler yer yer yinelemişti. Sultan, her an kargaşa çıkarabilme potansiyeline sahip bildiği yeniçerilere karşı, askeriyeyle dair her türlü nizamın sağlanmasına dikkat gösterilmesi üzerinde durmuştu. Hattın içerisinde, şehrin yeniden asayişinin sağlanması ve bu hususta her türlü tedbirin alınması gerektiği vurgulanmıştı. Öte yandan beş vakit namazın kılınmasına riayet edilmesine, devletin devamlılığı adına duada bulunulmasına dair temennide bulunmuştu.³⁰³ II. Mahmud’un da ağabeyi gibi asayişin tesis edilmesine dair isteği, yaşanan olayların etkisi göz önünde bulundurulduğunda, oldukça tabii bir istektir. II. Mahmud’un hattındaki modern padişah söylemleri, 19. yüzyıl padişahlarının söylemlerinin ilk örneğini oluşturacaktı.

³⁰⁰ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, a.g.e., s. 829-833, 840, 845; BOA, HAT, 1498, 18, (24 Rabiülevvel 1222/ 1 Haziran 1807).

³⁰¹ BOA, HAT, 174, 7524, (24 Rabiülevvel 1222/ 1 Haziran 1807).

³⁰² BOA, HAT, 1358, 53323, (23 Rabiülevvel 1222/ 31 Mayıs 1807); Zinkeisen, a.g.e., s. 387.

³⁰³ BOA, HAT, 525, 25654, (29 Zilhicce 1223/ 15 Şubat 1809).

Abdülmecid'in cülûs hattında, cülûs ilanını vererek mühr-i hümayun alma gayretini gösteren Hüsrev Paşa'nın etkisi olduğu görülmektedir. Bu etki doğrultusunda, Abdülmecid'in hattında, II. Mahmud döneminde sadrazamların Başvekâlet şeklinde anılmasına karşın, Sadrazam için eskiden olduğu gibi vekîl-i mutlak denmişti. Bu görevlendirmeye sadrazamın yetki alanı da yeniden genişletilmişti. Öte yandan, halkının tamamına hitap eden ve halkını düşünen modern padişah söylemlerinin devam ettirildiği görülmektedir. Bu hattın içeriğinde de şer-i şerîf ifadesine yer verilmişti. Ancak, II. Mahmud zamanında, devlet kademelerindeki yapılandırmalar dikkate alındığında, cülûs hattının yeni tip yapılandırmaya uygun ifadeler barındıramadığı da açıktı. Dolayısıyla Sultan'ın bu hattı, cülûs merasiminin seyri ve cülûstan dört ay sonra ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûn'un tarzıyla farklılıklar arz etmekteydi. Sultan'ın cülûs sonrası hattında, hatt-ı hümayûnlarda rastlanılan "ittifak-ı ârâ-yı izâm ve icmâ'i ulemâ-yı a'lâm ve inkıyâd-ı cümle havâss ü avâm" ifadeleri, esasen alışıla gelmiş ifadelerdi. Yine de bu tarz bir söylem, II. Mahmud'un son yılında kurulan meclisin varlığı da düşünülerek, parlamenter monarşiye işaret eden bir söylem olarak değerlendirilebilecekti.³⁰⁴

Abdülaziz'in hattı Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'ya hitaben başlamaktaydı. Sultan bu hattında ecdadının tahtına oturduğunu ilan ettikten sonra, Emin Paşa'nın ve etrafındaki diğer yüksek rütbeli devlet adamlarının görevlerinde kalacağını beyan etmişti. Bu açıklamadan sonra, Osmanlı tebaasının refah ve rahatlığının teminini esas alarak, huzur ve emniyetinden sağlanacağına dair teminat vermişti. Özellikle tebaanın can, ırz ve mal güvenliği hususlarına daha fazla ihtimam gösterileceğine dair vurgu, tebaanın huzur ve emniyetinin sağlanmasının hukukî olarak yerleştiğine işaret etmekteydi. Bu noktada şariat ve onun esaslarına alışıla geldiği üzere tâbi olmanın, şeriati rehber edinmenin bir zorunluluk olduğu vurgusunda bulunmuştu. Zira bu ifadelerinden sonra, hukuka riayet gösterenlerin mükâfat bulacağı, göstermeyenlerin ise cezalandırılacağını bildirmişti. Bunun yanı sıra askerî, iktisadî hususlarda da gereken dikkatin gösterilmesine dair temennilerde bulunmuştu. Esasen, hattın temelini oluşturan, hangi dinden ve kavimden olursa olsun tebaanın tamamının asayiş ve refahını sağlamak için eşit bir muamelede bulunulması gerektiği düşüncesi, son kertede açıkça ifade edilmişti. Kısacası, Abdülaziz'in cülûs hattında da modern padişah söylemleri devam etmişti. Bu hattın içeriğinde, dost ve müttefik devletlerle olan yakınlaşma ve anlaşmalarda alınan kararların kesintiye uğramadan devam etmesi hususunda, gereğinin yapılması ifade edilmişti. Hattın tüm detayları incelendiğinde, Tanzimat sürecini yansıtır nitelikte olduğu anlaşılmaktaydı. Bunlara ek olarak dış ilişkilerdeki yakınlaşmayı sürdürebilme gayretini ifade etmesi, önceki cülûslara nazaran ayırt edici bir husustu.³⁰⁵

V. Murad'ın biat merasimi yapıldıktan sonra, Midhat Paşa "Padişahımızın tahta çıkmaları münasebetiyle olageldiği gibi çıkarılacak hattın nasıl olması gerekeceğini görüşelim" dediğinde,

³⁰⁴ Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 128; Yıldız, a.g.m., s. 334; Bu ifadeler III. Osman'ın cülûsu için Kırım Hanı Arslan Giray Han'a gönderilen nâmede de görülen, seçim olgusunun varlığını gözler önüne serer nitelikte ifadelerdi. Alp, a.g.t., s. 63; Imbert, a.g.e., s. 128.

³⁰⁵ Düstûr, I. Tertip, I. Cilt, Matbaa-i Amire, 1289, s. 14-15.

Mütercim Rüştü Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Sadullah Bey tarafından Sultan Murad'ın böyle bir isteğinin olmadığına dair cevap almış ve bu cevap dolayısıyla hayrete düşmüştü. Kanun-ı Esasi'nin hükümsüz kalmasıyla, Abdülaziz'in hal'inin şahsî düşmanlıklar neticesinde gerçekleştiği de daha net anlaşılmıştı.³⁰⁶ Sultan V. Murad'ın cülûsundan üç gün sonra cülûsu dolayısıyla yayımlanan hatt-ı hümayûnunda meşrutiyet meselesi, "Usûl-i idâre-i devletin bir esâs-ı metîn-ü-sahîh üzerine te'sisi" ve halkın "Bilâ-istisnâ nâil-i hürriyet-i tâmmе" olması gibi ifadelerle dile getirilmişse de üzerinde durulmamış ve geçiştirilmişti. Oysa Midhat Paşa'nın Abdülaziz'in hal' edilmesiyle birlikte beklediği en önemli gelişme, hayalini kurduğu Kanun-ı Esasi'nin ilan edilmesi idi. Ancak V. Murad'ın adına devlet idaresinde oldukça etkili olan Hüseyin Avni Paşa ve Mütercim Rüşdi Paşa bu gelişmeyi harekete geçirmeye yanaşmamış ve oyalama siyaseti izlemişti. Bu oyalama siyasetinden sonra devlet ileri gelenleri arasında Dolmabahçe Sarayı'nda ve daha sonra Meşihat (Bâb-ı Fetva) binasında meclis toplanmıştı. Midhat Paşa'nın "Millet meclisi" talebine karşılık olarak, Mütercim Rüşdi Paşa tarafından "Meşrûtiyet-i idâreye ehl-i vatanda adem-i kabiliyyet" ifadeleriyle ağır bir cevap gelmişti. Midhat Paşa'nın yanı sıra, V. Murad'ın cülûs haberini veren Süleyman Paşa da meşrutiyet vaadiyle Abdülaziz'in hal' edildiğine dair vurguda bulunmuştu. Fakat Süleyman Paşa da Hüseyin Avni Paşa tarafından "Asker siyasete karışmaz" diyerek susturulmuştu. Meşrutiyet taleplerini savunanların sayıca az oluşu ve Avni Paşa'ya karşı duyulan korku o vakit meşrutiyeti ilan ettirememişti.³⁰⁷ Dolayısıyla V. Murad'ın cülûs hattında beklenen meşrutiyet vurgusu, darbeye destek verenlerin şiddetli tepkisini toplamamak için sadece kısır bir ifadeyle sınırlandırılmış ve meşrutiyet beklentilerini karşılayamamıştı. V. Murad'ın cülûs hattında, tahta geçiş sürecini aktarırken, Allah'ın izni ifadesine ek olarak "tebaamızın icma ve arzusu ile" ifadelerine de yer verilmişti. Murad'ın cülûs hattında devletin iç ve dış meselelerinde yaşanan bazı sıkıntılar dolayısıyla halkın asayiş ve emniyetine, maddi ve manevi huzuru için hukukî manada birtakım değişimlere gidilmesi ve ıslahat yapılması gibi oldukça kapsamlı bir düzene işaret edilmişti. Lütfi Simavi'nin aktardığına göre, halk bu düzenlemelerden oldukça memnun olmuştu.³⁰⁸

Sultan II. Abdülhamid'in cülûs hatt-ı hümayûnunda ise I. Meşrutiyet'in ilanı şartıyla tahta geçirildiği vurgusu açıktı. Nitekim bu hatt-ı hümayûnda Sultan Abdülhamid tarafından şifahî olarak dile getirilen meşrutiyet vaadi de yinelemişti.³⁰⁹ Sultan Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi şartıyla başa geçmesi, V. Murad döneminde gerçekleşmeyen bir hayalin hukukî zeminde kabul görmesi anlamına gelmekteydi. Ancak buna rağmen, Kanun-ı Esasi'ye Damat Mahmud Celaleddin Paşa'nın koydurduğu 113. maddenin padişaha tanıdığı yetkiden ötürü bu hattın, Abdülmecid döneminde okunan Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'na kıyasla irticaî bir adım olduğu söylenmekteydi.³¹⁰ Sultan'ın

³⁰⁶ Mahmud Celaleddin Paşa, a.g.e., s. 119; Midhat Paşa, Mehmed Rüştü Paşa, Nuri Paşa ve Şeyhülislam için "Comite de Salut Public" (Halkın Selameti Komitesi) gibi faaliyette bulunduklarına dair ifadeler dönemin gelişmelerine ışık tutar niteliktedir. Jorga, **Osmanlı Tarihi** 5, s. 2308.

³⁰⁷ Danişmend, a.g.e., s. 279-280; Cevdet Küçük, "Murad V", **DİA içinde**, 31, İstanbul, 2006, s. 184; Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, s. 446.

³⁰⁸ Simavi, a.g.e., s. 7-11.

³⁰⁹ Danişmend, a.g.e., s. 293.

³¹⁰ Danişmend, a.g.e., s. 238, 293; Imbert, a.g.e., s. 144.

hattında, daha önce benzerlerine rastlanılan memurların görevlerinde bırakılması ise vurgulu ifade edilmişti. Bu vurgu, bir tür sempati kazanma aracı olarak görülebilecekti. Bu hattın, devletin içerisindeki politikaları değiştirmeye, adaletsizlikleri gidermeye, liyakatsizlikleri önlemeye dair verdiği genel görüntü, önceki hatt-ı hümayûnlarda rastlanılmayan ifadelerle sunulmuştu. Bu hattın içeriğine bütüncül olarak bakıldığında, modern padişah örneğinin tekâmül ettiği görülebilecekti.³¹¹

Netice itibarıyla, cülûs dolayısıyla hazırlanan ilk hatt-ı hümayûnların aktarım tarzının belirlenmesinde, dönemin siyasal ortamının göz önünde bulundurulur ve cülûs hatları bu ortama uygun şekilde hazırlanırdı. 19. yüzyıl cülûs hatt-ı hümayûnlarında modern bir padişah imajının gösterilmeye başlaması, II. Mahmud döneminden sonra artış göstermişti. Modern padişahın sahip olması gereken özelliklerin II. Mahmud'un cülûs hattından sonra klişe ifadelerle sunulması, dönemin büyük imparatorluklarını etkileyen gelişmelerden sonra neredeyse zarurî hale gelmişti. Bundan ötürü, "Devlet, halk içindir." anlayışı, değişen dünya düzenine uyumun bir gereği olarak daha halkçı bir söylemle yerleşmişti. Lütfi Simavi'nin ifadeleriyle, "iki kişinin birbirlerine açmaya cesaret edemedikleri Millet Meclisi" konusu, V. Murad döneminde gazetelerde konuşulur olmuştu.³¹² Siyasal otoritenin sultanda olduğuna ve yetkinin sadece sultanın elinde toplandığına dair anlayış ise sembolik de olsa devam edebilmişti. Bu bağlamda, iktidarın meşruiyet sembolleri içinde olan cülûs hatt-ı hümayûnlarının eskisi gibi yaptırım gücü olan bildiriler olmaktan ziyade, zamanla daha sembolik bir hale gelen belgelerden ibaret oldukları da söylenilebilecekti. V. Murad'ın cülûsuna giden süreçte, her ne kadar parlamenter monarşiye yönelik birtakım sesler duyulmuşsa da bu isteğin ancak II. Abdülhamid'in cülûs hatt-ı hümayûnunda dile getirilebildiği görülmüştü. Öte yandan, Abdülaziz döneminde cülûs hatt-ı hümayûnunda değinilen dost devletlerle olan ilişkilerin sürdürülmesi ve müttefik devletlerle olan anlaşmaların devam edeceği gibi diplomasıyla ilişkilendirilecek hususlar, devam eden süreçte de cülûs hatlarında yer edinmişti. Esasen, böyle bir gelişmenin cülûs hatlarında yer edinmesinde, devletin Avrupalı devletleri birçok açıdan model almasından ziyade, genel ilişki ağının içerisinde Avrupalı devletlerin etkin rol oynaması etkili olsa gerekti.

2.2.6. Cülûs Tarihleri ve Cülûs Tarihlendirmeleri

19. yüzyıl padişahlarının cülûsları kaynaklarda ve arşiv belgelerinde yazdığı şekliyle Hicrî takvim esaslıdır. Buna göre IV. Mustafa'nın cülûsu, Mütercim Ahmed Âsım Efendi'nin tarihinde verilen bilgiye göre, 21 Rabiülevvel 1222 (29 Mayıs 1807) tarihinde gerçekleşmiştir.³¹³ Cevdet Paşa, II. Mahmud'un cülûsunun tarihini 4 Cemaziyelahir 1223 olup (28 Temmuz 1808), bazı kaynaklarda bu tarih 5 Cemaziyelahir 1223 (29 Temmuz 1808) şeklinde de görülebilecektir. Tarihlendirmelerdeki bu farklılık rüyet-i hilal (hilalin görünmesi) ile alakalıdır.³¹⁴

³¹¹ Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 436.

³¹² Simavi, a.g.e., s. 4.

³¹³ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, a.g.e., s. 845.

³¹⁴ Mütercim Ahmed Âsım Efendi, a.g.e., s. 1205; Ahmed Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, 4, s. 2207.

Cülûs merasimlerinin yapılacağı günler, bazı zamanlarda takvimsel olarak değişik şekillerde belirlenebilmekteydi. Örneğin, Abdülmecid'in cülûsu, Osmanlı maliyesinde sıvış ya da siviş diye tabir edilen seneye rastladığından bir sene atlanarak icra edilmişti. Esasen, ay ve güneş yılının birleşimi ile uzlaşımının maliye açısından gerekliliğine dair inançla, biriken yıllardan kaynaklı yıl (sıvış yılı) her otuz üç senede bir sene atlanarak düzen sağlanabileceği umut edildiğinden, daha önceleri yapılagelmiş bu uygulama son yüzyılda da devam ettirilmekteydi. Abdülmecid'in cülûsundaki bu uygulamanın benzeri 1871'e kadar görülmeyecekti.³¹⁵ Dolayısıyla, Abdülmecid'in cülûs zamanında sıvış yılı dolayısıyla bir yıl atlanmış şekliyle tarihlendirme yapılmıştı. Buna göre sultanın cülûs tarihi 18 Rabiülahir 1255 (1 Temmuz 1839) olarak yazılmıştı.³¹⁶ Abdülaziz'in cülûsu, 16 Zilhicce 1277 (25 Haziran 1861) veya 17 Zilhicce 1277 (26 Haziran 1861)³¹⁷ ve V. Murad'ın cülûsu, 6 Cemaziyelevvel 1293 (30 Mayıs 1876) tarihinde gerçekleştirilmişti.³¹⁸ II. Abdülhamid'in cülûsu, 11 Şaban 1293 (1 Eylül 1876) tarihinde yapılmıştı. Ancak bazı kaynaklarda rüyet-i hilalden ötürü bu tarih, 10 Şaban 1293 (31 Ağustos 1876) olarak verilmiştir. Abdülhamid'in cülûsu Avrupa ile etkileşimin bir getirisi olarak zevalî saate göre gerçekleştirilmişti.³¹⁹

Osmanlı Devleti'nde zaman içerisinde önemli bir gelenek halini alan cülûsiyye yazımı, 19. yüzyılda da cülûsların tarihlendirilmesi ve tebrik geleneği olarak devam etmişti. Bu geleneğe padişahlar da hürmet gösteriyor, tarihlendirmelerde bulunan şairlere ihsanlar dağıtıyorlardı.³²⁰

Cülûsiyelerde şairler bazen cülûs müjdesini vermeye yetinebildiği gibi bazen de yeni padişahın beklentilerini de bildirebilirdi. Antepli Aynî, IV. Mustafa'nın tahta çıkışını, "Ayniya dünyaya müjde eyledim târîh-i tâm/ Mehdi-i dehr oldu Sultan Mustafa itdi cülûs (1222)" şeklinde tarihlendirme vererek müjdelemişti. Aynî, II. Mahmud'un cülûsunu da tarih bilgisine yer vererek müjdelemiş ve yeni sultandan beklentisini de cülûs müjdesine eklemiştir:

Şehen-şâh-ı cihân Cemşîd-şân Sultân Mahmûd'un

Cülûs-ı meymenet-me'nûsı ola 'âleme mes'ûd

Du'âsın eyleyüp ezber didim târîhini 'Aynî

"Şeh-i Mahmûd'a tâc-ı 'adli ihsân eyledi ma'bûd" (1223)³²¹

Padişahın cülûsuna methiyeler bazen mersiye türü bir yazımın içerisinde de görülebilmekteydi. II. Mahmud'un kızı Âdile Sultan'ın yazmış olduğu *İftiraknâme* adlı eserinde bu tarz bir övgüye yer verilmişti:

³¹⁵ Her otuz üç senede bir senesi atlanarak düzeltilen seneye sıvış ya da sıvış yılı denirdi. Cevdet Paşa, **Tezâkir**, 40-Tetimme, s. 110; Halil Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları", 27 (1-2), **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 2011, s. 75-76.

³¹⁶ Cevdet Paşa, a.g.e., s. 110; Danişmend, a.g.e., s. 121.

³¹⁷ Danişmend, a.g.e., s. 197; BOA, A.AMD., 94, 14, (29 Zilhicce 1277/ 8 Temmuz 1861).

³¹⁸ Danişmend, a.g.e., s. 265.

³¹⁹ Mahmud Celâleddin Paşa, a.g.e., s. 162; Danişmend, a.g.e., 285; Atilla Bir ve Mustafa Kaçar, a.g.m., s. 322.

³²⁰ BOA, TS.MA.d, 2454, (29 Recep 1223/20 Eylül 1808).

³²¹ Ayşe Zehir Macakoğlu, **Antepli Aynî Dîvânı'nda Toplumsal Hayat**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, s. 10; Mütercim Ahmed Âsım Efendi, a.g.e., s. 1207-1209.

“...Daderim cennet-mekân Abdülmecid etdi cülûs / Sâye-i şâhânesinde olmuş idim nevarûs/...Hazret-i Abdülmecid Hân eyledi azm-i bekâ Çün bana olmuş idi hem şâh ü hem yâr u nasîr/ Hem birâder hem peder hem vâlîde hem destgîr/... Kardaşım Abdülaziz Hân Pâdişâh-ı asr iken/ Adl ü lutf ü rahm ile bir tâcdâr-ı dehr iken Etdi terk-i saltanat ba-hükm-i takdir-i Hudâ/ Sonra yüz gösterdi ammâ emr-i cellâd-ı kazâ/ Nâ-gehân bir hâl oldu mahşer-i dünyâ gibi/ Düşdü al kanlar içine gonca-i hamrâ gibi/ Hânedânî mâden evlâdı efgân eyledi/ Hâl-i ehl-i beytini bu gam perişan eyledi/ Hak adâlet etdi gerçi düşmânı gördü cezâ...”³²²

Abdülaziz’in cülûsunda, Ahmed Cevdet Paşa tarafından bir tarihlendirme yapılmıştı:

Taht-ı âlî- baht-ı osmânîyi teşrif eyleyüp
Devlete verdi yeniden tâb ü fer Abdülaziz
Mesned-ârây-i hilâfet âb-i rûy-i saltanat
Hazret-i hâkaan-ı memdûhü’s-siyer Abdülaziz
Makdem-i sa’diyle baht-i tahtı bîdâr eyledi
Dâver-i sâhib-kıran-ı dâd-ger Abdülaziz
İşte ümmîd-i terakkî şimdi geldi devlete
Tâze can verdi cihâna serteser Abdülaziz
Şark ü garbe hükm-i hikmet-re’yini kılsın revân
Pâdişâh-i din-penâh-i bahr ü ber Abdülaziz
Cevdet’â tenvir eder âfâkı bu târîh-i tâm
Verdi evreng-i cihân-dârîye fer Abdülaziz

1277³²³

Şairlerden bazıları, padişahların cülûsu için müstakil bir eser kaleme alabiliyordu. Yenişehirli Avnî’nin *Kaside-i Cülûs-ı Murâd-ı Hâmis* adındaki V. Murad’a atfedilen cülûsiyyesi buna örnek teşkil etmekteydi.³²⁴ 19. yüzyılda en uzun süre tahtta kalmış II. Abdülhamid’e de Mehmed Mihrî tarafından *Cülûsname-i Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni* adında müstakil bir eser kaleme alınmıştı.³²⁵ Abdülhamid’e 1 Eylül 1902 tarihinde Yahya Kemal tarafından da –ki o dönemde şiirlerini Âgâh Kemâl imzasıyla yazar– iki adet cülûsiyye yazılmıştı. Fakat bu cülûsiyyelere kitaplarında yer vermemişti. Bu cülûsiyyelerden biri, aynı zamanda başlık atılmamış bir tebrikname olup, şu şekilde kaleme alınmıştı:

Olsun bugün sürûr ile pirâyeye kâinât/ Dolsun bugün hubûr-ı saâdetle şeş cihân/ Zira bugünde verdi o şâh-ı melek-sefâ/ Rûh-ı fütûh-ı saltanata taze bir hayat/ Ya Rabbi! Haşre-dek yaşasın

³²² Arif Kolay, “Hayırsever, Dindar, Nazik ve Şâire Bir Padişah Kızı: Âdile Sultan”, 12 (2), *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2017, s. 9-10

³²³ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 13-20, s. 143.

³²⁴ Abdulkadir Erkal, “Yenişehirli Avnî’nin “Mir’at-ı Cünûn” İsimli Eseri”, S. 39, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2009, s. 817.

³²⁵ Mehmed Mihrî, *Cülûsname-i Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni*, 1293.

Padişahımız/ Nâm-ı celili ‘Hazret-i Abdülhamid Han’/ Devrinde kıldı ümmeti sürûr u şâduman/
Asrında kıldı milleti mes’ûd u kâmrân/ O reng-i saltanatta âli ahirü’z-zaman/ İclâl ü şan ile yaşasın
Padişahımız...³²⁶

19. yüzyılda, Osmanlı Devleti’nde padişahlara sunulan bu methiye içerikli cülûsiyyelerin arşiv belgelerinde çokça örneğine rastlanılmıştır. Dolayısıyla devletin son zamanlarında bu geleneğe hiç de azımsanmayacak ölçüde değer atfedildiği görülmektedir. Bu hususta şairlerin divanlarının taranması suretiyle ancak tam manasıyla detaylı bir çalışma meydana getirilebilecektir.

³²⁶ Ali İhsan Kolcu, “Yahya Kemâl’in Kitaplarına Girmemiş İlk Şiirleri”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, S. 10, Sivas, 2001, s. 257-258.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 19. YÜZYILDA DİPLOMATİK AÇIDAN CÜLÛS

Osmanlı Devleti, devletlerarası ilişki ağında özgün bir yere sahipti. Bu yerin uzun dönemde belirleyicileri, jeopolitik konum ve zaman içinde sahip oldukları siyasî, askerî, iktisadî gücü. Devletin sınırları genişledikçe, diplomatik ilişkileri de bu genişlemeye bağlı olarak yoğunlaşmıştı. Osmanlı yönetimi açısından üstünlükle başlayan ve tedrici olarak denge politikasına doğru seyreden devletlerarası ilişkiler ağı, her dönemde ve her devlette farklılıklar arz etmişti. Bunun yanında devletin, her zaman daimî dost yahut daimî düşman gibi uzun süren istikrarlı bir diplomatik ilişkisi de olmamıştı. Ancak devletin, Türk ve İslâm devletlerine karşı tutumu, diğer devletlere olan tutumundan daha farklı olarak genel manada toleranslıydı. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nin temel dinamiklerinin oluşmasında etkili olan Türk-İslâm sentez fikrinin benimsenmiş olmasıydı. Ayrıca, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un Fethi'nden sonra güçlenen iktidar vizyonuna, Yavuz Sultan Selim döneminde "halifelik" de eklendiğinde, devlet, daha fazla bir popülasyona karşı tam manasıyla sorumlu olma misyonunu da elde etmişti. Devletin kendi mekanizmasını güçlendiren siyasî gelişmelere bütüncül olarak bakıldığında, her bir gelişme, aynı zamanda cihan hâkimiyetini güçlendirmekteydi. Dolayısıyla, devletlerarası ilişkiler ağını belirlemede, cihan hâkimiyeti mefhumunun da etkisiyle yeni bir anlayış geliştirilmiş ve Osmanlı sultanları, diğer devletlere karşı hamlelerinde zarurî olarak ilkesel hareket etmek durumunda kalmıştı. Bundan ötürü, Osmanlı Devleti'nin herhangi bir Hristiyan devleti hukukî manada müsavi bir muhatap olarak kabul görmediği dönemlerde, ilkesel olarak hareket ettiği söylenilebilecekti. 19. yüzyılda Müslüman toplumların siyasi açıdan kaderlerinin belirleyiciliğini üstlenen II. Abdülhamid ise, hususî olarak değerlendirilmeye alınmalıdır. Zira Abdülhamid'in, bir Osmanlı padişahı kimliğinden önce Emîrü'l-müminin (halife) kimliğinin ön plana çıktığı görülmektedir. Öte yandan, bu kimliğe olan vurgunun temelinde, etnik farklılıklar dolayısıyla devletin topraklarından ayrılma isteklerine karşı bir önlemin olduğu da açıktı. Bununla birlikte, Abdülhamid, farklı etnik gruplara olan tutumlarında, düşmanca bir tutum gözlemlemediği sürece haklarına riayet ederdi.³²⁷

Osmanlıların devletlerarası diplomasiye yaklaşımı, devletin eski gücünü yitirmeye başladığı sırada değişmiş ve devlet adamları eliyle Avrupa diplomasisi ve onun kaidelerine uyum süreci başlamıştı. Ancak bu uyum süreci, devletin kendi kaidelerini büsbütün bırakarak değil, onlara zarurî gördüğü gelişmeleri katarak sürdürülmüştü. Devleti, kurulu diplomasi kaidelerine uyum sağlamaya yönlendiren sebeplerin başında askerî yenilgiler ve bununla birlikte artış gösteren toprak kayıpları gelmekteydi. Bu klasik söylemin, Osmanlı Devleti gibi sadece kurumsal anlamda değil, ideolojik

³²⁷ Kemal H. Karpat, *İslâm'ın Siyasallaşması (Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması)*, (Çev. Şiar Yalçın), 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017. s. 284-286.

olarak da köklü bir askerî güce sahip devlet nezdinde düşünüldüğünde oldukça zor bir durumu işaret ettiği söylenilebilecekti. Devletin, klasik yapılanmasındaki üçlü sacayağının bir ayağı hasar görmeye başlamıştı.³²⁸

Devletlerin otoritesinin dışavurumu olarak siyasal erke karşı hitap ve yaklaşımların apayrı bir yeri vardı. Osmanlı Devleti için padişahın otoritesi açısından politik teamüllerin değişmesi, ilk olarak 1606 Zitvatorok Anlaşması ile başlamıştı. Bu anlaşma ile Osmanlı sultanı, Avusturya imparatoruna denk bir konuma geldiğini kabul etmek ve imparatoru “kayser” olarak tanımak durumunda kalmıştı. Bu anlaşma, Osmanlı Devleti’nin Avrupalı ülkelerle devletlerarası hukuka uyum sürecinin ilk aşaması olarak nitelendirilebilecekti.³²⁹ Zitvatorok, aynı zamanda yabancı devletlerin garantörlüğünün ve muhtemel bir anlaşmazlıktaki aracılığının kabul edileceğine de işaret etmekteydi.

17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, 1648 Vestfalya ile Avrupalı devletler nezdinde diplomasiyi düzene koyan kaideler belirlenmeye başlamıştı. Ancak Osmanlı Devleti’nin, Vestfalya’nın belirlediği kaidelere dinî açıdan uyum sağlaması mümkün görünmüyordu. Anlaşmada, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti’ni toprak bütünlüğü, eşitlik ve mütekabiliyet prensibinin dışında tutması, alınan kararları sadece anlaşmaya katılan devletlerin hukuken tanınmasıyla sonuçlanmıştı. 17. yüzyılın sonunda, 1699 Karlofça Anlaşması ile birlikte, Osmanlı Devleti, diplomasi kaidelerine uyum sağlamanın bir gereklilik olduğunu daha net görmüş ve bu anlaşmadan büsbütün zararla çıkmamıştı. Bilakis, Osmanlı devlet adamları, anlaşma süresince her bir diplomatik hamleyi devleti ayakta tutabilmek için fırsat bilerek hareket etmişti. Karlofça Anlaşması’na katılan Osmanlı devlet adamlarının diplomatik başarıları, anlaşmanın daha az zararla imzalanmasıyla sonuçlanmıştı. Osmanlı Devleti 18. yüzyıla geldiğinde, devletlerarası düzen içerisinde siyasî gücünü diri tutabilmek için, denge politikası yürüterek hareket etmişti. Avrupa’nın Osmanlı’yı fiilen tanınmasıyla birlikte, Osmanlı, Avrupa diplomasisinin içinde yer almaya başladı.³³⁰ 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin, yardım almaksızın ayakta kalabileceğine dair klasik anlayışı benimsememeye başladığı yeni bir döneme girilmiş oldu.³³¹ 18. yüzyıl sonundaki Osmanlı Devleti, devletlerarası diplomasi ağının içerisinde, yabancı devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda desteklediği yahut engellediği bir konumda yeniden siyaset üretmeye çabalamıştı. Devlet, diplomatik açıdan kısıpca girdiği dönemlerde, bir iletişim yöntemi olarak sürüncemeyi tercih ediyor ve

³²⁸ Diğer iki ayaktan biri, ordu ile organik bir bağı olan tımar, diğeri ise bu ikisinden bağımsız olan vakıf sistemiydi. Sacayağı benzetmesi ve detaylı bilgi için ayrıca bkz. Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, (Çev. Ceren Elitez), 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 24-31.

³²⁹ 1606 Zitvatorok barışına kadar Avusturya imparatoruna “Beç kralı”, “Nemçe çezarı”, “Roma imparatoru” gibi unvanlarla hitap edilmekteydi. Rus liderlerine ise 1774 Küçük Kaynarca’ya kadar böyle bir hitapta bulunulmamıştı. İlk defa 1774’te Rus çaricesine “Tamamen Rusların padişahı” unvanı kullanılmıştı. Tanzimat’tan sonra bu ve benzeri unvanlar hemen her devlet için kullanılır olmuştur. İlber Ortaylı, “Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü”, **TCTA**, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 278; Ali İbrahim Savaş, **Osmanlı Diplomasisi**, 1. Basım, 3F Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 29.

³³⁰ Rifa’at A. Abou-el-Haj, “Ottoman Diplomacy at Karlowitz”, 8 (4), **JAOS**, Kaliforniya, 1967, ss. 498-512, s. 509; Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, “Kuruluştan Tanzimat’a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü”, 1 (2), **TALİD**, 2003, s. 428-429; Ortaylı, “Osmanlı Diplomasisi”, s. 278-279; Karlofça barışı ile, Osmanlı Devleti’nin savunmaya dayalı bir politika izlemeye başladığı ve savunmaya dayalı diplomatik hamleler için bir öncül niteliği taşımaya başlamıştı. Savaş, a.g.e., s. 30.

³³¹ Findley, a.g.m., s. 259.

zamandan istifade ediyordu. III. Selim döneminde yeniden siyaset üretme çabasının sonucu olarak, savaşmak ve daha fazla kayıp vermemek için, Avrupaî reform sürecine adapte olmanın din ve devlet için fayda sağlayacağına kanaat getirilmişti. Bu düşünce, Avrupa diplomasisine uyum sağlamada adeta bir dehliz rolünü üstlenmişti.

1815 Viyana Kongresi'nde devletlerarası kordiplomatik açıdan alınan kararların, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi, Osmanlı nezdinde, diplomatik açıdan uyumun bir gerekliliği olarak görülmekteydi. Bununla birlikte Osmanlı, zaman içerisinde çekişmeleri fırsata çevirme kabiliyetinden de faydalanabilmişti. Özellikle son yüzyılda denge politikası adına müttefik arayan Osmanlı, büyük devletlerin mevcut rekabeti içerisinde zaman zaman nefes alabilmişti. Örneğin, Baltalimanı Anlaşması'na giden süreçte, İngiltere'nin Osmanlı içinde artan Rusya gücüne karşı defansa geçmesi Osmanlı-İngiliz ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştı. İngiltere'nin, çıkarları doğrultusunda hareket etmesi, Osmanlı'nın lehine sonuçlanmıştı. Öte yandan, Kırım Savaşı sırasında ilk dış borcunu alan Osmanlı Devleti, sadece siyasal açıdan değil, ekonomik açıdan da zorlu bir sürece girmek durumunda kalmıştı. Devlet, 1856 Paris Konferansı'nda Avrupa hukuk sisteminde yer edinerek, Avrupa Konseyi tarafından denetlenebilir pozisyonunu hukuken kabul etmişti.³³²

Osmanlı Devleti'nin devletlerarası diplomasiye uyumunun incelenmesinde, elçiler ve elçiliklerin durumu da birçok hususu aydınlatır nitelikteydi. Devletin, elçiler ve elçiliklere karşı tutumunun değişmesi de diplomasiye uyum süreci içerisinde değerlendirilmektedir. Osmanlı sultanlarının 18. yüzyıl sonlarına dek yabancı devletlere daimî elçi göndermemesi, mütekabiliyet ilkesini benimsememesiyle alakalıydı. Bu tek taraflı diplomasi anlayışı, Osmanlı'nın kendi ilkeleriyle alakalı bir durumdu. Karşılıklı diplomasiye geçmeden önce, tek taraflı diplomasi anlayışıyla da devletlerarası ilişkiler yürütülebilmiş ve hatta diplomatik açıdan da başarılı olunmuştu.³³³ Devletin temel ilkeleri doğrultusunda, Müslüman olmayan devletlerin hâkimiyeti altındaki topraklar (darü'l-harb)³³⁴ fethedilip, Müslüman hâkimiyetinin olduğu toprak (dârü'l-İslâm)³³⁵ haline getirilirdi. 1793 senesine kadar Osmanlı Devleti'nin darü'l-harb diye nitelendirdiği topraklarda mukim olacak bir elçiliği tesis edebilmesi de bu anlayış doğrultusunda gerçekleşmemişti. Nitekim böyle bir gelişme yaşanmışsa da daha sonra daimî elçilik meselesi çeşitli sebeplerden ötürü yeniden gündeme getirilmişti.³³⁶ Öte yandan, Osmanlı Devleti'nin sömürge yahut

³³² Savaş, a.g.e., s. 40.

³³³ Osmanlı Devleti'nde tek taraflı diplomasi anlayışının olduğu dönemlerde, mütareke sonunda ahidnâme denilen karşılıklı söz akdi olmakta ve sultanların eman (bu belgelerde padişahın tuğrası ve yemin ifadeleri yer almaktaydı) bahşederek karşı tarafı güvence altına almaktaydı. Mehmet İpşirli, "Eman", *DİA içinde*, 11, İstanbul, 1995, s. 79; Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidnâme", *DİA içinde*, 1, İstanbul, 1988.; Yalçınkaya, a.g.m., s. 427; Osmanlı Devleti'nin karşılıklı diplomasiyi benimsedikten sonra, devletlerarası anlaşmalarla sahip olduğu hakların tamamını pratikte kullanabildiği de söylenemezdi. Ortaylı, "Osmanlı Diplomasisi", s. 280.

³³⁴ Ahmet Özel, "Dârülharb", *DİA içinde*, 8, İstanbul, 1993.

³³⁵ Ahmet Özel, "Dârü'lislâm", *DİA içinde*, 8, İstanbul, 1993.

³³⁶ ERCÜMENT KURAN, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kurulması ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988; 18. yüzyılın sonlarına gelinceye değin, Avrupalı devletlerin İstanbul'da daimî elçilik faaliyete başladığı ve bu faaliyetlere çok erken dönemde başlanıldığı görülebilecektir. İstanbul'da 1454 yılında ilk olarak Venedik'in daimî elçilik kurmasıyla başlayan süreçten sonra sırasıyla, 1497'de Rusya, 1525'te Fransa, 1528'de Avusturya (Nemçe), 1583'te İngiltere, 1612'de Hollanda, 1737'de İsveç, 1740'ta Sicilyateyn (Napoli), 1756'da Danimarka, 1761'de Prusya ve 1787'de İspanya tarafından daimî elçilikler kurulmuştu. Esasen Osmanlı

misyonerlik gibi faaliyetlerde bulunmaması da elçiliklerin ancak mecburiyet arz ettiğinde hayata geçirilmesine sebep olarak gösterilebilirdi. Burada en kritik nokta, devletin böyle bir isteğinin olup olmaması ve bu isteğe tezat bir durum olarak ortaya çıkan ikamet elçiliklerine duyulan ihtiyaçtı. Dolayısıyla, III. Selim döneminde Vestfalya'nın gereklilikleri düşünülerek meydana getirilen ilk ikamet elçiliği, tek taraflı diplomasi anlayışı göz önünde bulundurulduğunda, Osmanlı Devleti nezdinde oldukça radikal bir karardı. Başka bir görüşe göre devlet, mütekabiliyet ilkesiyle nitelendirmediği devletlerin meşruiyetini tanımak durumunda kalmıştı.³³⁷ Farklı bir açıdan ele alındığında, Osmanlı Devleti için yabancı devletlerin bünyesinde ikamet elçiliği bulundurmanın, bu devletlerde mukim elçiler tarafından bulundukları bölgenin istihbaratı hakkında bilgilendirmesi ölçüsünde faydası da olabilecekti. Bu geç kalınmış tanışma faslının, devletin bekası için en doğru ve en hızlı şekilde sürdürülmesi gerekmekteydi. Avrupa'daki gelişmelerden haberdar olduğunda, bu haberler vasıtasıyla modernleşme adına da adımlar atılabilecekti. Örneğin, II. Mahmud döneminde, merasim yıldönümlerinin ne şekilde kutlanılacağına dair Avrupalıların uygulamalarına bakılmıştı. Bununla birlikte, en doğru istihbaratın alınabilmesi için, Osmanlı Devleti'ne sadık olabileceğine kanaat getirilen mütercimler de elçiliklerde görevlendirilmişti. İlk elçiler yabancı dile sahip olmadığı için, yanlarına Rum tercümanlar verilirdi. Bu tercümanlardan bazıları, gönderildikleri devletlerin casusluk faaliyetlerine hizmet etmeye başlamıştı.³³⁸ Casusluk gerçeğinin anlaşılmasıyla, Müslüman tercümanların yetiştirilmesine dair bir anlayış yerleşmeye başlamıştı.

19. yüzyıla gelindiğinde daimî elçiliklerin masraflarının karşılanamaması ve daimî elçiliklerden beklenen faydanın alınamamış olması, daimî elçiliklerden yana umudun yitirilmesine sebebiyet vermişti. II. Mahmud döneminde, büyükelçi statüsünde Paris'te bulunan Muhib Efendi'nin de Osmanlı topraklarına dönmesiyle birlikte, Avrupa'daki temsil görevi maslahatgüzarlara bırakılmıştı. Avrupa'da Osmanlı'yı temsilen Rumların bulunması, Osmanlı devlet adamlarını rahatsız etmiş ve temsil yetkisinin pek itimat etmedikleri Rumlardan alınıp Müslümanlara verilmesini talep etmişlerdi. Esasen bu talebin haklılığı, Yunan İsyanı sırasındaki Rum tercümanların gönderdiği yalan haber sonrasında daha net anlaşılmıştı. II. Mahmud, bu hadiseden sonra Müslüman tercümanlara duyulan ihtiyacı, bir sorun olarak ele almaya başlamıştı. Mevcut gelişmelerle, gelinen

Devleti'nin de Avrupa'nın başkentlerinde diplomatik bir üs elde edebilmesinde dönemin Reisülküttabı Mehmed Raşid Efendi'nin ilk teşebbüslerinin payı da büyüktü. Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Türk Diplomasinin Modernleşmesinde Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", **Osmanlı Araştırmaları XXI**, Halil İnalcık, Heath W. Lowry, Klaus Kreiser (Ed.), İstanbul, 2001, s. 113-114, 117; III. Selim'in Viyana'ya gönderdiği Ebubekir Râtib Efendi'nin yazdığı risalede Avusturya'daki gelişmeleri "Nizam-ı cedid" olarak tanımlaması, Batı modelinde yenileşmeye bakışın tezahürüydü. Mehmet Ali Kılıçbay, "Osmanlı Batılaşması", **TCTA**, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 148.

³³⁷ Savaş, a.g.e. , s. 39; III. Selim döneminde, Paris, Londra ve Viyana gibi büyük başkentlere daimî elçiler gönderildi. Bu elçilere "mukim elçisi" veya "ikamet elçisi" denilmekteydi. Abdurrahman Şeref Efendi, a.g.e. , s. 60, 328.

³³⁸ 1793 senesinde Viyana'ya gönderilen Ebubekir Ratıp Efendi'nin Avrupa hakkında hazırladığı raporu III. Selim tarafından beğenilmiş ve Sultan, raporda bahsi geçen Avrupa uygulamaların Osmanlı'nın şartlarına uyarlanmasını istemişti. Berkes, bu raporun, kırk beş yıl sonra ilân edilecek olan Tanzimat'ın fikrî temelini oluşturduğunu yazmıştı. Berkes, a.g.e., s. 99; 1856 Islahat Fermanı'ndaki esaslar ise Âli Paşa ile İngiliz ve Fransız elçileri tarafından kararlaştırılmıştı. Bülent Tanör, "Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış", **TCTA**, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 16; Olgun, a.g.m., s. 112-113.

durumun da etkisiyle, Avrupa’da 1832’ye kadar daimî temsilcilik dahi açılmamıştı.³³⁹ Bu süreç, diplomasi alanında mütekabiliyet anlayışına da uygun olmayan bir süreçti. Aynı zamanda devletlerarası diplomatik gerginliklerin ivme kazandığı bir zamanda, Avrupa’da olan bitenden yeterince haberdar olunamamıştı. Bu kesintinin ardından Osmanlı Devleti açısından Avrupa ile yakınlaşma süreci yeni bir ivme kazanmıştı.

II. Mahmud’un kendi toprakları içerisinde bulunan valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa ile başa çıkamayacak duruma gelmesiyle, sonucunda Tanzimat Fermanı’nın imzalanacağı hararetli diplomatik süreç başlamıştı. Avrupa’da 1832 yılında temsilcilik açılmasının gerekli görüldüğü anlayışı da bu tarihten itibaren yeni bir ivme kazanmıştı. Bu süreçten sonra ilk olarak özel elçi statüleriyle Paris’e giden Mustafa Reşid Bey ve Londra’ya giden Namık Paşa geçici elçi statüsündeydi. Bunlar daimî elçi değildi. Ancak Kavalalı’nın Osmanlı diplomasisini meşgul ettiği bir süreçte oldukça zor bir diplomatik görevi üstlenmişlerdi. Bu gelişmelerle birlikte, daimî elçiliklerin yeniden tesis edilmesine yönelik ilk adım, 1835 yılında Mustafa Reşid Bey’in ikinci Paris elçiliğinde atılmıştı. Açıkçası Reşid Bey’in bu adımın atılmasında rolü ve daha sonra açılacak olan daimî elçilikler için çabası da yadsınmamalıydı. Bunun yanı sıra Reşid Bey’in Avrupalı devletler nezdinde ehemmiyet verilen “büyükelçi” statüsünde olması da Osmanlı Devleti için yepyeni bir dönemin başladığına işaret etmekteydi. Büyükelçilik sanının ne denli önem arz ettiği, bu süreç içerisinde daha net görülmüştü. II. Mahmud’un, Avrupa’nın başkentlerinde büyükelçi bulundurmaya yönelik eğilimlerin doğru bir karar olduğuna dair inancı pekişmekteydi. Bununla birlikte, geçici elçiliklerin daimî elçiliklere dönüştürülmesi de daha kolay olmuştu. II. Mahmud’un vefatından sonra, Osmanlı diplomasisi açısından gerici olarak nitelendirilebilecek olan tek taraflı diplomasiye geçiş çabaları, Reşid Paşa’nın gayretleri doğrultusunda sonuçsuz kalabilmişti.³⁴⁰ Tanzimat adamı³⁴¹ diye nitelendirilen, aydın modelinin yönetici kısmını oluşturan paşaların, uluslararası politik hesaplaşmada uzlaşmacı bir yol izlemesi ve diplomatik açıdan mütekabiliyet ilkesini benimsemesi, Osmanlı Devleti’nin saygınlığının devletlerarası sahada korunması amacını taşıdığı ölçüde kıymet görmekteydi. Tanzimat adamının elçilik faaliyetlerinin sürekliliği için sarf ettiği çaba ile yeni daimî elçiliklerin temelleri de atılmıştı.

17. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetim sistemindeki sınıflardan olan *kalemiyye* sınıfı mensuplarının nüfuzları artmaya başlamıştı. Bu nüfuzun artmasında diplomatik gelişmelerin rolü yadsınamazdı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise, kalem efendilerinin itibarı zirveyi görmüştü.³⁴² III. Selim döneminde Avrupa’da açılan sefaretlere eğitim alma ve Avrupa kültürünü öğrenme amacıyla gönderilen Müslüman gençlerden beklentiyle yeni tip münevver topluluğun (entelijansiya) oluşturulma çabaları, entelektüel zümrenin oluşmasında ilk adım olarak tanımlanabilecekti. II.

³³⁹ Ahmet Dönmez, **Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832-1841**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s. 30-32; Bahsi geçen Rum tercümanlarla işbirliği yaptığı gerekçesiyle Divân-ı Hümâyûn tercümanı da idam edilmişti. Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, s. 51-52.

³⁴⁰ Dönmez, a.g.t., s. 55, 80-82, 90, 132-143.

³⁴¹ Ortaylı, **En Uzun**, s. 261-298.

³⁴² Findley, a.g.m., s. 259.

Mahmud döneminde dış politikaya tam manasıyla uyum sağlayabilmenin, diplomasi alanında donanımlı ve iyi dil bilen Müslümanların yetiştirilmesiyle mümkün olacağına dair kanaat iyice yerleşmişti. Sultan Mahmud'un modernleşmenin bir gereği olarak gördüğü, müesseselerin modernleştirilmesine yönelik adımlar da diplomatik ilişkilere ivme kazandıracak gelişmelerdendi. 1821'de Tercüme Odası'nın kurulması, Avrupa diplomasisine hâkim Müslüman "elit" gençlerin yetiştirilmesi isteğinin bir sonucuydu.³⁴³ Dolayısıyla yeni mefhumların yeni müesseselerle iç içe geçmiş bir bütün olarak ele alındığı söylenilebilecekti. Bu anlayıştan hareketle 1836'da, Divân-ı Hümâyûn kalemlerinin başı olan Reisülküttap unvanını kaldırarak, dış ilişkilere bakan ve hususî olarak dış ilişkilerle meşgul olan anlamındaki Hariciye Nazırı unvanını getirdi. II. Mahmud'un bu değişimi yapmasındaki temel amacının merkezi ve kendi nüfuzunu güçlendirme olduğu açıktı.³⁴⁴ Klasik ve yeni düzene uyum sağlamadığını düşündüğü Reisülküttaplık kurumunu Hariciye Nezareti'ne dönüştürmesi, geri kalmışlığın kabulü olduğu kadar, müesseselerin çağın gerekliliğine uyum sağlamadıkça ayakta kalamayacağına dair inancın da göstergesiydi. Ancak bu değişimin, amacına hizmet etse dahi kısa sürede dönütünün alınması beklenemezdi. II. Mahmud döneminde temeli atılan tüm bu gelişmeler, Osmanlı diplomasisinin gelişmesi açısından önemli birer adımdı.

II. Mahmud döneminde basın, devletin diplomatik açıdan çıkarları için etkin bir biçimde kullanılmaya başlanmıştı. Devletin resmî bir yayın organı olarak ortaya çıkan Takvim-i Vekâyi'nin, zaman içerisinde farklı dillerde çıkarılmasıyla, devletin yeni politikalarının herkes tarafından duyulması hedeflenmişti. Gazetenin ilk sayısından itibaren Avrupa'nın örnek alınmasına dair vurgusu da Avrupa ile ilişkilerde geline nokta göstermekteydi. Tanzimat ile birlikte yerli ve yabancı basın üzerinde denetimin arttırılmasını düşünen Tanzimatçılar, İstanbul'un izni ve denetimi olmadan yayın yapılamayacağına dair kesin görüşlerini her fırsatta yineliyorlardı. 1856 tarihli bir iradeyle yerli ve yabancı basının haberlerini denetleyen bir memur dahi görevlendirilmişti. 1857 Matbaa Nizamnamesi ile bu denetimin yasal düzenlemelerle sağlanabileceği bildirilmişti. Elçiliklerin basın özgürlüklerinin yasal olarak belirlenmesi ve kendi konsolosluklarında yargılanmalarını istemelerinden sonra, 1864 yılında Matbuat Nizamnamesi ile yeni bir adım atıldı. Bu girişimin, Osmanlı basın rejimini uygar ülkelerin düzeyine getiren bir girişim olduğu açıktı. Bunların yanı sıra, II. Abdülhamid döneminde de gazeteler üzerinde denetim sürmüştü. Dönemin gazetelerine, Avrupalı devletlere ve bu devletlerin elçiliklerine karşı saygı çerçevesinde hareket edilmesine dair yönerge dahi verilmişti.³⁴⁵ Basının, diplomatik ilişkileri zedeleyecek her türlü eylemine karşı yeni tedbirler alınmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin aldığı bu tedbirler, devletlerarası ilişkide saygınlığın korunması ve muhtemel bir müdahaleye fırsat verilmemesi için hassas bir terazide yapılırdı.

³⁴³ Bazı bürokratlar tarafından Avrupa diplomasisine adaptasyon sürecine uyum din değiştirme olarak algılanabilmiş olabilirdi. Canning'in, Tanzimat ile Müslümanların din değiştirme hakkını elde etmelerini istemesi, Henry Layard tarafından kınanmıştı. Taner Timur "Osmanlı ve Batılılaşma", *TCTA*, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 142, 144.

³⁴⁴ Carter V. Findley, "Hariciye Nezareti", *DİA içinde*, 16, İstanbul, 1997, s. 179.

³⁴⁵ Orhan Koloğlu "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *TCTA*, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 70-72, 76, 79, 88.

Osmanlı Devleti'nin devletlerarası ilişkilerini stratejik olarak yeniden yapılandığı son yüzyılında da önceki dönemlerde olduğu gibi, çeşitli sebeplerden ötürü diplomatik temas kurulmuş ve devletlerarası ikili ilişkiler yeniden masaya yatırılmıştı. Bu ikili ilişki ağının belirlenmesinde, özellikle her defasında yeni bir başlangıcı işaret eder nitelikte olması bakımından padişah cülûslarının apayrı bir yeri vardı. Son yüzyılın sultanlarından beklenen her diplomatik adımın Avrupalı devletler nezdinde önceki dönemlere kıyasla daha kritik bir öneme sahip olduğu açıktı. Osmanlı sultanlarının tahta çıkış merasimleri içerisinde, diplomatik ilişkilerin seyrini belirleyebilen cülûs ilânları ve buna karşılık gelen cülûs tebrikleri, devletin temasta olduğu devletlerle yürüttüğü mevcut ikili ilişkilerin durumunu da açığa çıkarmaktaydı.

3.1. Cülûsun Yabancı Devletlere İlânı

Osmanlı Devleti'nde iktidarı eline alan sultanlar, bu müjdeli haberi kendi halkına ve etrafındaki dünyaya bildirirdi. Esasen bu ilân genel anlamda devletleşmiş olmanın göstergesiydi. Bir başka açıdan bakıldığında, tahta geçen hükümdarların yabancı devletlere gönderdiği ilânlarda müşahhas bir mazinin gizli olduğunu ifade eden tarihi bir miras da yer almaktaydı. Osmanlı Devleti'nin cülûsu ilân eden bildirilerinde de hangi mirası devraldığı açıkça görülmekteydi. Bu bildirilerde, Türk-İslâm devletlerinde rastlanılan unvanlar gibi kültür taşıyıcılarına da rastlanılabilmekteydi. Dolayısıyla cülûsun gerek tâbi hükümdarlara gerekse yabancı devletlere olan ilânında bu gelenek aktarımı net bir şekilde görülmekteydi.

Cülûsun yabancı devletlere ilânı Türk cihan hâkimiyeti içerisinde incelendiğinde, tahta geçiş ilanları, güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar tüm insanlığın kağanın iktidarını tanıması anlayışıyla destanlara yansımıştı. Mesela Oğuz Kağan destanında bu anlayışa rastlanabilmektir:

(...) destana göre, Oğuz Han “toy”da hükümdar ilân edildikten sonra “Güneş bayrağımız, gök-yüzü otağımızdır” diyerek “Daha çok denizlere, daha çok ırmaklara doğru...” dünyanın fethine hazırlandığı zaman, kendine bağlanmaları için etraftaki hükümdarlara gönderdiği “bildiri”lerde şöyle diyordu: “Ben Uygur hâkanıyım. Yeryüzünün dört bulunğuna (dört tarafına) hâkan olmam gereklidir. Sizden itaat bekliyorum, yoksa üzerinize ordu sevk ederim.”³⁴⁶

Selçuklu tarihinde cihan hâkimiyetinin yanında bazı bilgilendirmelerin de yer bulduğu anlaşılabilmektedir. Selçukluların cülûs ilanlarında ne suretle başa geçildiğine, başa geçiş sürecine dair bilgiler verildikten sonra yeni bir dönemin başladığına işaret eden klasik ifadeler yer verilirdi. Öte yandan kaşidler gönderilir ve yeni sultanların tahta geçişleri duyurulurdu. Bu bildirileri alan hükümdarlar da elçilerini ve çeşitli hediyeleri Selçuklu sultanlarına gönderirlerdi.³⁴⁷

Selçuklu Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne intikal eden cülûs ilan ediş şekli, pratikte çok fazla değişikliğe uğramamıştı. Bununla birlikte devletin kuruluşundan yıkılışına dek sahip olduğu nüfuzu ile içinde bulunduğu siyasî ortam, Osmanlı sultanlarının cülûslarının ilan edilmesinin salt bir muştulama olarak görülmediğini de göstermekteydi. Osmanlı Devleti nezdinde cülûs ilanının

³⁴⁶ Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 245.

³⁴⁷ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, s. 210.

verilmesi diplomatik ilişkilerin durumuna göre değişebilmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti bünyesindeki modernleşme adına yapılandırılmalardan sonra, cülûs merasimleri için gerçekleşen diplomatik temasın daha dikkatle takip edildiği görülebilecekti. Osmanlı, üst perdeden hitap etmeyi âdet edinmiş bir devlet statüsünü çoktan kaybetmiş olmakla birlikte, değişimin getirisi olarak, prosedür gereği hazırladığı belgelerde de yeni diplomasi dilini eskiye nazaran daha sade bir şekilde pratiğe dökebilmişti. Dolayısıyla Osmanlı Devleti, sarayda düzenlenecek merasimlerin ilanlarını da bu hassas değişim doğrultusunda bildirmektedir. Nitekim Osmanlı'nın son yüzyılında gerçekleşen merasimler, değişimin ölçütleri de temele alınarak zamanla yabancı basın tarafından da dikkate alınmış ve konuşulur olmuştur. Bu ilginin yönetim şekli tartışmalarının olduğu son yüzyılda artış göstermesi tesadüf değildi. Avrupa ile diplomatik ilişkilerini yakinen sürdüren ve yeni politikalar üreten Osmanlı merak edilmektedir. Bu meraklı tavrın artış göstermeye başlamasında basının etkin bir şekilde kullanılması da göz önünde bulundurulabilecekti.³⁴⁸

Cülûsun ilanı, padişahların tahta geçmeleri gerçekleştikten sonra yapılmaktaydı. Bu süre, telgrafın kullanılmaya başlamasından önceki cülûslarda daha uzun bir sürede olabilmektedir. Artık İstanbul'daki elçiler de Osmanlı'daki cülûsların ilânlarını kendi devletlerine bildirirken telgrafi kullanıyorlardı. Öte yandan, Osmanlı Devleti nezdinde telgrafın kullanılmasının kısıtlandığı zamanlar da olabilmektedir. Örneğin, Abdülmecid'in vefat haberinden sonra Abdülaziz'in cülûs ilanının telgrafla şahsî olarak bildirilmesine yönelik tedbirlerin alındığı bilgisi, veraset tartışmalarının olduğu bir süreçte görülebilmisti. Bununla birlikte, elçiliklerin devletlerine yeni sultanın cülûsunu ilân etmeleri için telgraf göndermelerine izin verilmişti.³⁴⁹

Başta geçen sultanların devletlerle kurduğu yakın temaslar, ikili ilişkilerin seyrini yeniden belirlemektedir. Tahta geçen sultanlar, ekseriyetle geçmiş anlaşmaları devam ettirir ve seleflerinin yolundan giderlerdi. Bununla birlikte, bir devlet liderinin kendi taht süresi boyunca başka bir devlet ile kurduğu yakın temasın, taht süresi dolduğunda da devam edeceğinin garantisi yoktu. Örneğin, III. Selim'in Fransızlarla olan samimi diyalogu, taht değişikliğinin hemen sonrasında devlet nezdinde devam ettirilmemişti. Fransızların, Selim'in tahttan indirilmesine ve IV. Mustafa'nın cülûsuna dair haberi aldıktan sonra yeni yönetimin düşmanca tavrının olabileceğine dair endişeleri de Selim dönemindeki yakın ilişkinin korunamayacağını gösteriyordu. Alman tarihçi Zinkeisen, III. Selim'in tahttan indirilmesiyle birlikte İstanbul'da bulunan Fransız yönetiminin sistemsal bir sarsılmaya uğradığını aktarmıştı. Nitekim IV. Mustafa da Fransa ile olan samimi ilişkilerin devam ettiremeyeceğine yönelik davranış sergilemişti. Ancak daha sonra devletin siyasî çıkarları doğrultusunda barış görüşmelerinde bulunulmuştu. O sıra Paris'te bulunan Muhib Efendi de bu yakınlaşmadan haberdar edilmiş ve bu doğrultuda verilen talimatlarla hareket etmesi istenmişti. IV. Mustafa, zaman içerisinde bu siyaseti daha da ilerleterek, Napolyon'a kendi eliyle hayranlık ve

³⁴⁸ Abdülaziz'in hal' edilmesinden sonra V. Murad'ın cülûsunun ilanı, yeni hükümet hakkındaki bilgi, Times'ın haberine yansımıştı. Haberde aynı zamanda Abdülaziz'in şahsî üzerinden eski hükümet hakkında eleştirilere de yer verilmişti. **The Times**, 2 June 1876 (2 Haziran 1876).

³⁴⁹ Karateke, a.g.e., s. 53-54.

minnettarlık bildiren bir mektup dahi yazmıştı.³⁵⁰ Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki ilişkilerin eskiden olduğu gibi sürdürülmesine, bu ilişkiye herhangi bir zarar gelmediğine yönelik, Reisülküttap tarafından Fransa Hariciye Nazırı Talleyrand'a tahrirat dahi gönderilmişti.³⁵¹

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar boyunca tâbi hükümdarların –Kırım hanı, Mekke emiri gibi-, cülûs haberini aldıklarında Osmanlı topraklarındaki gibi kutlamalar yaptıkları bilinmekteydi.³⁵² Bununla birlikte, yabancı devletlerin benzer bir kutlama yapmasına rastlanılmasa da karşılıklı olarak tebrikleşmeye değer atfedildiği görülmüştü. Cülûs günlerinin yıldönümlerindeki tebrikleşmelerde de bazen bir cülûs gününden çok daha şatafatlı tebrikleşme süreçlerine ve kutlamalara rastlanılabilmekteydi. Örneğin, Sultan II. Abdülhamid, Kraliçe Victoria'ya tahta geçiş gününün altmışıncı yılında, kraliçenin seneidevriyesi münasebetiyle yapılacak ziyafette bulunmak üzere bir bando ekibi dahi göndermişti.³⁵³

3.1.1. Cülûsun Yabancı Devletlere İlânında Kullanılan Usuller

Osmanlı sultanları tahta çıktıklarında, kendi idaresi altındaki krallara, beylere ve yabancı devlet hükümdarlarına tahtı devraldıklarına dair nâme-i hümayûnlar gönderirdi. Esasen nâme-i hümayûnlar, Osmanlı sultanlarının birçok sebepten ötürü hükümdarlara gönderdiği mektuplardı. Nâme-i hümayûnlar içerisinde *beşâret-nâme* ve *ilân-nâmeler* ile yeni padişahın tahta cülûsu bildirilebilirdi. Ancak beşâret-nâme ve ilân-nâmelerin tamamı cülûs haberini içeren belgeler olmayıp, genel anlamda müjdeli haberlerin de ilân edildiği daha kapsamlı mektuplardı. Öte yandan, cülûsları bildiren nâmelere, daha karakteristik olan cülûsnâme ifadesi de kullanılabilmişti. Bunun yanı sıra, cülûsnâme adında müstakil defterlere rastlanılmadığını, cülûs dolayısıyla yazılan nâmelerin hususî defterlere kaydedilmediğini ve cülûs dolayısıyla yazılmış namelerin nâme-i hümayûn defterleri içerisinde yer aldığını da belirtmek gerekmektedir.³⁵⁴

Cülûs dolayısıyla hazırlanan namelerin hazırlanış aşamasında padişahın onayını içeren hatt-ı hümayûnlar, name hazırlanma sürecinde nasıl hassas davranıldığını göstermekteydi. Namelerin hazırlandığı süreçte padişah tutumlarından hareketle, padişahın bürokratik mekanizmadan bîhaber olmadığı anlaşılmaktaydı. Padişahın her türlü yazışmada mutlak hüküm ve nihaî kararın tek sahibi olduğu da açıktı. Genel bir nizamla göre, cülûsu duyurmak için gönderilecek namelerin padişahın huzuruna getirilmesi ve padişahın huzurunda mühürlenip gönderilmesi gerekmekteydi. Bu şekilde namenin muhafazası padişahın garantörlüğüne alınmaktaydı. Mesela, IV. Mustafa'nın cülûsu dolayısıyla Fas hâkimi Moulay Slimane'ye gönderilen ve üzerinde “tahrir edüp tarafına gönderildi” ifadelerinin bulunduğu 28 Şubat 1808 tarihli belgede de namenin alışla geldiği üzere padişahın huzuruna getirilip mühürlendiği belirtilmiştir:

³⁵⁰Faîk Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), 1. Baskı, TTK, Ankara, 1968, s. 192-194; Zinkeisen, a.g.e., s. 358-361, 369-370.

³⁵¹ BOA, HAT, 1366, 54124, (29 Zilhicce 1222/ 27 Şubat 1808).

³⁵² Akyıldız, *Kral Öldü*, s. 215- 221.

³⁵³ BOA, Y.. MTV., 161, 55, (25 Muharrem 1315/ 17 Nisan 1898).

³⁵⁴ Kütükoğlu, a.g.e., s. 159.

Şevketlü, kerametlü, mehabetlü, kudretlü, velinimetim efendim padişahım. Malum-ı hümayûnları buyrulduğu üzere Fas hâkimine cülûs-ı meymenet menus-ı şahanelerini ilan zımında ber-vech-i mutad irsal olunacak name-i hümayûnları tahrir ettirilüp kîsesine mevzuan hazur mekad-ı memvekud-ı şahanelerine arz kılınmağın şem-i sürhun üzeri mühr-i hümayûn şevketmakrûn tacdarileriyle temhir ve mahalline tesyir için taraf-ı çakeraneme iadesi hususunda emr-i ferman şevketlü, kerametlü, mehabetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerindir.³⁵⁵

Bu belgede ayrıca şem‘i sürhun üzerinin mühürlenmesi ifadelerine rastlanılmaktadır. Şem‘i sürh ifadesi kırmızı balmumu olarak çevrilebilecektir.³⁵⁶ Namelerde bulunan ve sıklıkla rastlanılan kırmızı balmumu, belgenin padişahın huzurunda mühürlendiği için, namenin padişahın izni ve himayesinde hazırlandığına işaret etmekteydi. Nameler, padişahın izni ve gözetiminde mühürlenir (temhir) ve gerektiği bölgeye gönderilmesi (tesyir) için hazır hale getirilirdi.³⁵⁷

Cülûs-ı hümayûn tebliği dolayısıyla name müsveddeleri hazırlanırdı. Hazırlanan bu müsveddeler padişahın onayına sunulurdu. Padişahın onayına sunulduğuna dair yazılan tezkireler bu irtibatın ne şekilde olduğunu anlaşılır kılmaktaydı. Yabancı devletlere gönderilen namelerin birer müsveddelerinin hazırlanıp, mühürlenmesi için padişahın huzuruna getirildiğine dair 27 Şubat 1808 tarihli bir belge şu şekildedir:

Cülûs-ı hümayûn meymenin-i makrûn vukuunda Devlet-i Aliyeleriyle mesafat üzere olan düvel-i nasara taraflarına resmen name-i hümayûn irsalî kaide-i kadime-i saltanat-ı seniyyelerinden olduğundan bu defa vuku bulan cülûs-ı hümayûn meymenet makrûnlarının ilanını havi düvel-i nasara taraflarına irsalî iktiza eden name-i hümayûnların müsveddesi manzur-ı hümayûnları buyrulmuştu zikr olunan nameler bu defa tebyiz ettirilip üzerleri mühr-i hümayûn mehabet makrûn-ı mülükaneleri temhir olunmak kaideden olduğuna binaen zikr olunan nameler kiselerine vaz ile maruz-ı hazur-ı şahaneleri kılınmaktan şem‘i sürhun üzerinde olan kozağın tahtı mühr-i hümayûn celadet makrûn-ı mülükaneleriyle temhir ve taraf-ı çakeraneme iade ve tesyir buyrulur ise elçilerine teslimen mahallerine irsal kılınacağı malum-ı hümayûnları buyrulduktan emr-i ferman şevketlü, kerametlü, mehabetlü, kudretlü, velinimetim efendim padişahım hazretlerindir.³⁵⁸

Cülûs dolayısıyla gönderilen namelerin koyulduğu keselere kîse adı verilmekteydi. Bu kîselerin ebatı, süslemeleri, keseye takılan kozak yahut kozalak olarak bilinen yassı ve yuvarlak kutuların değeri, namenin gönderileceği devletin Osmanlı nezdindeki itibarına göre değişebilmekteydi. Bazı namelere altın yaldızlı tuğra çekilmekteydi. Bununla birlikte padişahın mühr-i şerîfiyle sadrazamın gönderdiği numunesine göre namenin kenarına altın yaldızlı iki satır olarak hükümdarın imzası konur ve sonra alışıla geldiği üzere imza numunesi hükümdarın huzurunda

³⁵⁵ BOA, HAT, 1366, 54079, (29 Zilhicce 1222/ 27 Şubat 1808).

³⁵⁶ Şem ve sürh ifadelerinin sözlükteki karşılıkları için ayrıca bkz. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 735, 806.

³⁵⁷ BOA, HAT, 1363, 53810, (29 Zilhicce 1222/ 27 Şubat 1808); BOA, İ. HR., 1, 2, (1 Cemaziyelahir 1255/ 12 Ağustos 1839); BOA, İ. HR., 2, 56, (4 Zilkade 1255/ 9 Ocak 1840); BOA, İ. HR., 2, 68, (13 Zilkade 1255/ 18 Ocak 1840).

³⁵⁸ BOA, HAT, 1362, 53689, (29 Zilhicce 1222/ 27 Şubat 1808).

yakılırdı.³⁵⁹ Bu namelerin koyulacağı keselerin maddî değerleri belirlendikten sonra hazinedarbaşı tarafından hazırlanması için tahrir hazırlanırdı. Hazinedarbaşı bu emir üzerine namenin koyulacağı keseyi hazırlardı.³⁶⁰

Osmanlı Devleti'nde namelerin hazırlanma sürecinde olduğu gibi namelerin muhafazasında da dikkatli davranılırdı. Hatta bu hususta özellikle ikazda bulunulduğu da olurdu.³⁶¹ Bunun yanı sıra, bir diğer ikaz da namenin estetiği üzerineydi. II. Abdülhamid döneminde yazılmış 5 Mayıs 1879 tarihli bir belge, yabancı devletlere gönderilecek namelerin estetiğine dikkat edildiğini göstermektedir:

Taraf-ı eşref-i mülûkaneden hükümdarane irsal buyrulmakta olan name-i hümâyûnların ehemmiyeti cihetiyle hüsnü hat ile terkimine fevkal gaye itina ve dikkat lazım geleceğine mebni bir müddetten beri Bâb-ı Âlice sebk ve ibareti hakkında iltizam edilen itinaya ilaveten nefaset-i hat ve sıhhat-i imla hususuna dahi bezl-i himmet ve mukadderet olunmasının lazım gelenlere tebliğ ve tenbihi bâirade-i seniyye (...)³⁶²

Osmanlı Devleti tarafından cülûs dolayısıyla yabancı devletlere gönderilen namelerin teslim edildiğine dair malumat, gönderildiği devlet tarafından verilebildiği gibi, devletin topraklarında bulunan Osmanlı elçisi tarafından da verilebilmekteydi. Örneğin, Avusturya'ya gönderilen namenin teslim edildiğine dair dönemin Viyana sefiri Kalimaki Bey'den 11 Ağustos 1861 tarihli tahrirat gelmişti.³⁶³ Bununla birlikte name gönderiminde bazen gecikmelere rastlanılabiliyordu. Ancak 21 Haziran 1876 tarihli bir belgede de görüldüğü gibi bu durum, Osmanlı'da sefaret hizmetinde görevlendirilen yabancı sefirlere bildirilirdi.³⁶⁴

Nâme-i hümâyûnlarda sultanlar, seleflerinden tahtı ne surette devraldıklarını bildirdikten sonra, tahta geçiş haberlerini verirlerdi. Akabinde, tahta geçişin hukuken kabul gördüğünden bahsedildikten sonra iyi ilişkilerin devamlılığına dair temenni ile nâmeler son bulurdu. Başa geçen sultanlar, hâkimiyetlerini duyurdukları bu namelerde, ekseriyetle seleflerinden intikal eden kalıplaşmış ifadeleri kullanırlardı. Özellikle name-i hümâyûnların genel hatları belirlendikten sonra bazı devletlere benzer şekilde yazılmış nameler gönderildi. Özellikle bir ülkeye tâbiyet bildiren devletlere name gönderilirken, nameler, tâbi olduğu devlete gönderildiği şekliyle hazırlanırdı. Napolyon Savaşları dolayısıyla, Avrupa devletler dengesi sarsılmış ve bazı devletler Napolyon'un liderliğinde yönetilmişti. Dolayısıyla, IV. Mustafa'nın cülûsundan birkaç ay sonra 4 Ağustos 1807 tarihli belgede de görüldüğü üzere, Fransa kralı Napolyon Bonapart'a gönderilen cülûs namesinin benzer bir sureti,

³⁵⁹ Name kesesine altın kozak bağlanan ve namelerinin başındaki tuğranın altın yaldızlı olduğu bilinen Nemçe (Avusturya), İspanya, Fransa, Leh, Portekiz ve Rus kralları ile Venedik dükası ayrıcalıklıydı. Uzunçarşılı, **Saray**, s. 279-280; Kütükoğlu, a.g.e., s. 161-162; Bu kralları tebrik etmek için gönderilen namelerde de altın kozak kullanılmaktaydı. BOA, AE.SABH.I, 1176, 11750, (19 Recep 1195/ 11 Temmuz 1787).

³⁶⁰ BOA, C.. ML..., 506, 20580, (15 Zilkade 1221/ 24 Ocak 1807); BOA, HAT, 1360, 53520, (29 Zilhicce 1223/ 15 Şubat 1809).

³⁶¹ BOA, İ. DH.. 396, 26188, (27 Cemaziyelahir 1274/ 12 Şubat 1858); BOA, C..HR..., 45, 2236, (29 Zilhicce 1255/ 4 Mart 1840).

³⁶² BOA, İ. DH.. 786, 63855, (13 Cemaziyelevvel 1296/ 5 Mayıs 1879).

³⁶³ BOA, HR.TO..., 105, 70, (4 Safer 1278/11 Ağustos 1861).

³⁶⁴ BOA, HR.SFR.1..., 181, 25, (28 Cemaziyelevvel 1293/ 21 Haziran 1876).

Napolyon'un kardeşi Felemenk kralı Louis Bonapart'a, Napoli kralı Joseph Bonapart'a, İsveç kralı IV. Gustav Adolf'a, İspanya kralı IV. Carlos'a, Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm'e, Danimarka ve Norveç kralı VI. Friedrich'e ve Avusturya kralı II. Franz'a gönderilmişti.³⁶⁵

Yabancı devletlere gönderilecek olan nameler, cülûs haberinin alınmasının hemen ardından hazırlanırdı. Bu sırada, yabancı devlet elçileri de yeni padişahı tebrik etmek için İstanbul'a gelirdi. İstanbul'da bulunan Avrupa elçiliklerine ise kendi devletlerini haberdar etmeleri için nameler verilirdi. Bu namelerin hazırlanıp elçiliklere verilmesinden sonraki süreçte nameler, elçilikler tarafından da kontrol edilerek ülkelerine gönderilirdi. Cülûs dolayısıyla gönderilen namelerin elçilikler tarafından kabul görmemesi ise nadir rastlanılabilecek bir durumdu. Örneğin, IV. Mustafa'nın cülûsunda, Avusturya'ya gönderilen cülûsnamede "padişah" elkabının bulunmaması, Avusturya sefaretinde bulunan tercüman tarafından fark edilmiş ve name kabul edilmemişti. Bu durumda Avusturya'ya gönderilecek namenin, Osmanlı elçisi tarafından gönderilmesi düşünülmüştü. Fakat böyle bir durumun diğer devletler tarafından yanlış anlaşılmaya mahal vereceği düşünülmüş olsa gerek ki Avusturya'ya, Osmanlı elçisinin gönderilmesi fikrinden vazgeçilmişti.³⁶⁶ 15 Şubat 1809 tarihli belgeye göre Avusturya'ya gönderilen namede padişah adının kullanılmasına yönelik bir ifade, II. Mahmud dönemindeki bir belgede geçmektedir. Bu belgede IV. Mustafa döneminden kalma hadisenin sonuca bağlandığı anlaşılmaktadır. Belgenin muhteviyatında, Napolyon'a gönderilen namelerdeki hitabın Avusturya imparatoru II. Franz'a kullanılmadığı ve imparatorun padişah elkabı ricasında bulunduğuna değinilmiştir. Bu hususta Mahmud'un görüşü güzel bir muamele göstermekten ve ılımlı olmaktan yana olduğundan, sorunun çözüme kavuşturulduğu anlaşılmaktaydı.³⁶⁷

Osmanlı tarafından cülûs tebliğini yabancı devletlere bildirmesi için hususî elçi gönderildiği de olmuştu. Ancak bu uygulama hem daha masraflı olup hem de her devlete karşı yapılmayan bir uygulamaydı. Örneğin, I. Mahmud'un cülûsunu tebliğ için 1730 yılında Viyana'ya Mustafa Efendi gönderilmişti.³⁶⁸ Bu elçiler rütbe verilerek görevlendirilir ve bu şekilde gönderilirlerdi. 1757'de III. Mustafa'nın cülûsunu tebliğ için Viyana'ya gönderilen Ahmet Resmi Efendi'ye şikk-ı sani (defterdar) pâyesi verilmişti.³⁶⁹ Benzer bir durum 1837 yılında Kraliçe Victoria'nın cülûsu için İngiltere'ye gönderilen İbrahim Sarım Efendi'de de görülmüştü. Sadrazam Sarım Efendi, sefaret-i mahsusa (hususî elçi) sıfatıyla İngiltere'ye gönderilmişti. Yabancı bir devlete cülûs tebliği veya tebriki için giden Osmanlı elçilerinin kıyafetleri de değişmişti. 18. yüzyılda yabancı bir devlete çeşitli sebeplerden ötürü giden elçilerin başlarında sarık, üstlerinde rengârenk elbise, kaftan, kürk, bellerinde hançer bulunmaktaydı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise başlarında fes bulundurur, üstlerine

³⁶⁵ BOA, A.DVNSNMH.d., nr. 10, h. 65, (29 Cemaziyelevvel 1222/ 4 Ağustos 1807); BOA, A.DVNSNMH.d., nr. 10, h. 95, (10 Zilkade 1223/ 28 Aralık 1808).

³⁶⁶ Dönmez, a.g.t., s. 28-29.

³⁶⁷ BOA, HAT, 1188, 46808, (29 Zilhicce 1223/ 15 Şubat 1809).

³⁶⁸ Faik Reşit Unat tarafından, aynı tarihte Mehmet Efendi adında bir namerenin (name götüren kişi) Lehistan'a gönderildiği ve o dönem benzer bir görev ile Rusya'ya Mehmet Sait Efendi'nin gönderildiği tespit edilmişti. Unat, a.g.e., s. 69

³⁶⁹ Unat, a.g.e., s. 102; Şikk-ı sani mali işlerde en yetkili kişilere verilen bir pâyeydi. Mübahat Kütükoğlu, "Defterdar" **DİA** içinde, 9, İstanbul, 1994, s. 95.

siyah elbise ve rütbe belli eden tel nakışlı üniforma giyer, kıyafetlerine de nişan takmaktalardı.³⁷⁰ Gönderilen bu elçilerin ikili ilişkilerdeki samimiyetin yansıtılması ve dostluğun devamlılığının bildirilmesi gibi temel görevleri olduğu için her türlü hareketleri de dikkatle takip edilmekteydi.³⁷¹

Osmanlı Devleti'nde cülûs dolayısıyla yabancı devletlerle kurulan iletişim, yabancı devletlerde bulunan Osmanlı elçileri tarafından da yürütülebilmekteydi. IV. Mustafa'nın ve II. Mahmud'un cülûsunda Fransa'da Muhib Efendi ile irtibat kurularak, ikili ilişkilerin seyri masaya yatırılmıştı. Muhib Efendi, II. Mahmud'un tahta geçmesinden sonra kendisine gönderilecek olan ruhsatnamesini beklemiş ve nihayetinde görevine devam edeceğine dair bir itimadname ve ihtiyaçları için gönderilen para ile görevine devam edebilmişti. Muhib Efendi'ye gönderilen name, yeni sultanın başa geçişi hakkında bilgi vermiş ve ikili ilişkilerin seyrini belirlemişti. Muhib Efendi'nin sefaretnamesi, IV. Mustafa ve II. Mahmud'un cülûsları sonrasındaki Osmanlı Devleti ve Fransa arasındaki ikili ilişkiler hakkında bilgi vermiştir.³⁷²

Abdülmecid'in cülûs haberini İngiltere kraliçesi Victoria'ya bildirmek için Londra'da bulunan Reşid Paşa görevlendirilmişti. Sultan'ın 4 Mart 1840 tarihli Mustafa Reşid Paşa ile gönderdiği namede, tahtın meşrû vârisi olduğunu belirten klasik ifadelere yer verilmişti. Ayrıca, meşruiyetinin sembolleri olan hutbenin kendi adına okunduğuna ve sikkelerin de kendi adına bastırıldığına değinmişti. Ayrıca ikili iyi ilişkilerin ve mevcut anlaşmanın devam edeceğine ve samimiyet bağının muhafazasına dair teminat verilmişti.³⁷³ Abdülaziz'in cülûsunda, İtalya kralı II. Vittorio Emanuele'e taht haberinin gönderildiğine dair tahrirat ise Rüstem Bey tarafından alınmıştı.³⁷⁴ Abdülaziz döneminde, cülûs günü kutlamaları hakkında da bilgilendirilmelerde bulunulmuştu. Örneğin, 18 Temmuz 1866 tarihli bir belgede, Abdülaziz'in cülûs yıldönümünün Viyana Sefaretinde müzikli bir ziyafet verilerek kutlandığı ve bu kutlamanın, adeta bir bayram havasında ve oldukça ihtişamlı yapıldığına dair tahrirat gönderilmişti.³⁷⁵

Son yüzyıl sultanlarının cülûslarında her devlete hususî elçi gönderilmemişti. Elçi gönderilmeyen devletlere cülûsların tebliğ edilmesi, Bâb-ı Âli'de bulunan elçiler aracılığıyla da gerçekleştirilmişti. IV. Mustafa'nın cülûsunda, geçmiş dönemlerde olduğu gibi, namelerin İstanbul'daki elçilere teslim edilmesi uygun görülmüştü. Bu bilgiyi içeren ve üzerinde "Gönderile" yazılı 27 Şubat 1808 tarihli bir belge şu şekildedir:

Şevketlü, kerametlü, mehabetlü, kudretlü velinimetim efendim padişahım. Cülûs-ı hümâyûn-ı meyamin-i makrûn vukuunda dost olan devletlere canib-i saltanat-ı seniyyeden resmen name-i hümâyûn tahririyle ilan-ı cülûs-ı meymenet-i menus olunmak resm-i derin Devlet-i Âliyye ve kanun-ı kadim-i saltanat-ı seniyyelerinden olmağla Devlet-i Âliyyeleriyle mesafat ve Françe ve

³⁷⁰ Unat, a.g.e., s. 237.

³⁷¹ Cülûs tebrikleşmelerinde, yabancı devletlere gönderilen elçilerin, gönderildiği devlet nezdinde ne derece dikkatli takip edildiğine örnek olarak ayrıca bkz. Ömer Eğecioğlu, "Kraliçe Victoria'nın Taç Giyme Töreni ve Fethi Ahmed Paşa", S. 211, **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul, 2011, s. 5.

³⁷² Unat, a.g.e., s. 192, 197.

³⁷³ BOA, C..HR., 143, 7136, (29 Zilhicce 1255/ 4 Mart 1840); BOA, TS.MA.e, 873, 46, (29 Zilhicce 1255/ 4 Mart 1840).

³⁷⁴ BOA, HR.TO., 100, 33, (7 Rabiülevvel 1278/ 12 Eylül 1861).

³⁷⁵ BOA, İ..HR., 220, 12816, (5 Rabiülevvel 1283/ 18 Temmuz 1866).

sair devletler krallarına tahriri iktiza eden name-i hümayûnları kaleme aldırılıp manzur-ı şahaneleri buyrulmak için maruz-ı hazur-ı mülükaneleri kılındığı ve zikr olunan name-i hümayûn bazen mahsus elçi ile irsal ve bazen Dersaadet’de olan elçilerine teslimen tesyar olunagelmekle mahsus elçi irsalı teklifi muceb olacağına mebni zikr olunan nameler sabıkta olduğu misüllü Dersaadet’de mukim elçilere teslim ile devletlerine gönderileceği malum-ı alileri buyruldukta emr ü ferman şevketlü, kerametlü, mehabetlü, kudretlü, velinimetim efendim padişahım hazretlerindir.³⁷⁶

Osmanlı sultanlarının cülûs için gönderdiği nameler içerisinde İran Şahına gönderilen namelerin apayrı bir yeri vardı. Çeşitli sebepler dolayısıyla gönderilebilen bu namelerin tezyinine ve içerik olarak kullanılan ifadelerine bakıldığında, diğer devletlere gönderilen namelere kıyasla daha özenli ve itinalı hazırlandıkları anlaşılmaktaydı. Bununla birlikte İran’a giden ve İran’dan gelen namelerde süsleme ve bezemelerin estetik dokusu da ayırt edici nitelikteydi. Nitekim İran’a karşı gösterilen bu özen, ilerleyen tarihlerde de cülûs dolayısıyla hazırlanan name müsveddelerinde dahi görülebilmekteydi. Abdülmecid’in cülûsunda 12 Ağustos 1839 tarihli belgeye göre, İran Şahı Muhammed Şah’a gönderilen namenin padişah tarafından hususî olarak mühürlendiği ve bu name ile birlikte padişahın ayağını sürdüğü toprağın (hâk-i pâ-y-i hümayûn) suretinin de elçi ile gönderildiği yazılmıştı. Ancak bu toprağın her cülûsta gönderildiğine dair genelleme yapılmamıştı.³⁷⁷ İran ile mektuplaşmalarda sıklıkla rastlanılan İslamî bağlara, cülûs dolayısıyla yazılan namelerde de rastlanılmaktaydı. Nitekim geçmişten gelen bu bağa olan vurgu Abdülaziz’in cülûsu dolayısıyla İran Şahı Nâsirüddin Şah’a gönderdiği namede de görülmüştü. Abdülaziz 8 Temmuz 1861 tarihli bu namede, Abdülmecid’in vefatı dolayısıyla duyduğu üzüntüyü “bundan hâsıl olan hüzn ve esefimizden cenâb-ı şâhânelerinin dahi hissemend olacakları” şeklindeki ifadeleriyle bildirmişti. Abdülaziz, ecdadının tahtına oturduğunu bildirdikten sonra, mevcut ilişkilerin ve bağlılığın devam edeceğini garanti altına almıştı. Bu name, daha önce İran’a gönderilmiş namelere göre daha yalın bir üslupla hazırlanmıştı.³⁷⁸

19. yüzyılın ikinci yarısındaki cülûslarda, telgrafın yaygınlaştırılmasıyla birlikte cülûs ilanları da telgraf aracılığıyla gönderilmeye başlamıştı. İlk defa Abdülaziz’in cülûsuyla birlikte, padişahın tahta geçişi telgrafla ilan etme yöntemi uygulanmıştı. Sultan Abdülaziz tarafından yabancı devletlere gönderilen telgraf, yabancı basının da dikkatini çekmişti. Yeni sultanın, çekişme ve kıskançlık olmadan başa geçtiği şeklinde ifadelerle yer verdiği bu telgrafname, veraset tartışmalarının olduğu bir dönemde gönderildiği için birçok açıdan dikkatle incelenmiş olsa gerekti. Bununla birlikte, Sultan Abdülaziz’in gönderdiği namelerde verilen bilgiler, daha önceki padişahların gönderdiği namelere kıyasla, genel anlamda sınırlandırılmış olup, meşruiyet öğelerine de eskisi gibi vurgu yapılmamıştı.

³⁷⁶ BOA, HAT, 1363, 53810, (29 Zilhicce 1222/ 27 Şubat 1808); Akyıldız, namelerin İstanbul’da bulunan elçiler vasıtasıyla yabancı devletlere iletilmesinin, I. Abdülhamid zamanında, bir zarurettten sonra uygulandığını tespit etmiştir. Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 250-251.

³⁷⁷ BOA, İ. HR., 1, 2, (1 Cemaziyelahir 1255/ 12 Ağustos 1839); Abdülmecid’in cülûsu dolayısıyla İran Şahına gönderilen name için hazırlanmış müsvedde için bkz. BOA, A.DVN.NMH., 45, 45, (19 Rabiülahir 1255/ 2 Temmuz 1839); Name estetiğinin görülmesi açısından ayrıca bkz. BOA, A.DVN.NMH., 44, 33, (17 Rabiülahir 1255/ 30 Haziran 1839); BOA, A.DVN.NMH., 44, 7, (29 Zilhicce 1254/ 15 Mart 1839).

³⁷⁸ BOA, A.AMD., 94, 14, (29 Zilhicce 1277/ 8 Temmuz 1861); Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 236.

Bu sadelik, Avrupa basınında da yer bulmuştu.³⁷⁹ Abdülaziz'in tahtının son yıllarında, telgrafla iletişim daha yaygın hale gelmişti. Nitekim V. Murad'ın cülûsunda da bu değişimi görebilmek mümkündü. Örneğin, Murad'ın cülûsu dolayısıyla İsveç, Norveç ve Danimarka krallarına gönderilecek nameler hakkında, Osmanlı Devleti, telgraf aracılığıyla iletişim kurulmuştu. 7 Haziran 1876 tarihli belgeye göre bu nameler hakkında Berlin Sefareti ile irtibat kurulmuş ve bu sefaret aracılığıyla, namelerin iletilmesine dair bilgiler alınmıştı.³⁸⁰ Bu devletlerin yanı sıra, 26 Haziran 1876 tarihli belgede Brezilya, Felemenk, İspanya'ya gönderilecek nameler İstanbul'da bulunan elçilikler vasıtasıyla iletilmişti. V. Murad'ın cülûsunda, 10 Temmuz 1876 tarihli belgeye göre Kaşgar emiri Yakub Han'a da name gönderilmişti. Telgrafın yaygın olarak kullanılmaya başlaması ile birlikte, her türlü irtibatla olduğu gibi cülûs dolayısıyla kurulan irtibatlarda da devletlerarası iletişim daha hızlı sağlanmıştı. Ancak bu hızlılığın tahtın devralınmasıyla karışıklık çıkacağı endişesiyle yavaşlatıldığı da olmuştu. Abdülaziz'in tahttan el çektilmesinden sonra yeni padişah V. Murad'ın cülûsunda, muhtemel bir karışıklığın çıkma ihtimali düşünülerek telgraf büroları kapatılmıştı. Ancak kısa bir süre sonra yeniden açılmış ve yabancı devlet elçiliklerinin ülkeleriyle irtibat kurabilmeleri sağlanmıştı.³⁸¹ Cülûs dolayısıyla yabancı devletlere gönderilen telgraflar, yeni padişah tahta geçiş sürecine uzunca değinmeyip, sadece sabık padişahın tahtı ne suretle devraldığını kısaca aktarmaktaydı. Bu kısa ve öz aktarım, siyasî bir amaca hizmet etmekteydi. V. Murad'ın cülûsunda gönderilen telgraflar da bu amaç doğrultusunda hazırlanmıştı. Bundan ötürü telgraflar herkesten önce devlet tarafından gönderilmek istenmişti:

Halk fevç fevç gelerek resm-i biatı kemal-i şükran ile ifa etmekte oldukları esnada Sadrazam Rüşti Paşa tarafından Avrupa devletleri nezdinde mukim süfera-yı Devlet-i Âliyyeye ve ümerat-ı Mekke-i Mükerre ve hıdiviyet-i Mısıriyye ile bilcümle vilayet-i tebdil-i saltanat batelgraf bildirilmiş (...) Tebdil-i saltanat vukuundan birkaç saat evvel Dersaadet ve Beyoğlu telgrafhaneleri kordon altına alınarak oraların hariçle ihtilâti men ve her nevi muhabere kat'a edilmekle vakayı etrafı resmi telgraflardan evvel kimse ihbara muvaffak olamamış idi. Yukarıda sebki ettiği vecihle padişaha daha Bâb-ı Seraskeriye'de biat olunmakta iken lazım gelen mahallere telgraflar yazılıp ve hal'in ittifağı-ı umumî ile vukua geldiği bildirilmişti.³⁸²

19. yüzyılda diplomasi dili olarak ekseriyetle Fransızca kullanılmıştı. Nitekim bu durum, cülûs dolayısıyla kurulan etkileşimdeki namelerde ve diğer belgelerde de görülebilmisti. Abdülaziz'in cülûs ilanı dolayısıyla 29 Temmuz 1861 tarihli belgede görülebildiği gibi Buhara, Hokand, İspanya, Danimarka, İsveç, İtalya'ya da nameler gönderilmişti. Bu namelerden sonra, 13 Ağustos 1861 tarihli bir belgede Brezilya, Felemenk, Belçika, Portekiz ve Amerika'ya da beş kıta name gönderilmişti. Türkçe ve Fransızca suretleriyle gönderilen bu nameler de ikili ilişkilerin seyrini de belirleyici

³⁷⁹ **The Times**, 27 June 1861 (27 Haziran 1861); Nitekim Abdülaziz döneminde sadeleşen nameler, haleflerinin daha sade bir ilan etme tarzı benimsemelerine sebebiyet vermişti. Akyıldız, **Kral Öldü**, 240-241.

³⁸⁰ BOA, HR.TO., 122, 61, (14 Cemaziyelevvel 1293/7 Haziran 1876); BOA, İ.HR., 271, 16298, (3 Cemaziyelahir 1293/26 Haziran 1876); BOA, İ.HR., 271, 16299, (17 Cemaziyelahir 1293/10 Temmuz 1876).

³⁸¹ Elliot, a.g.e., s. 235.

³⁸² Simavi, a.g.e., s. 4-5.

nitelikteydi.³⁸³ Cülûs dolayısıyla hazırlanacak olan nameler, gönderileceği devletin diliyle de yazılabilmekteydi. Örneğin, 5 Eylül 1876 tarihli belgede görüldüğü gibi, II. Abdülhamid'in cülûsunda Mekke Şerifine gönderilecek olan name Arapça yazılmıştı.³⁸⁴

Tahta geçişler dolayısıyla, yabancı devlet sefaretlerinde görev yapan elçilerin görevde kalma ya da azledilme gibi durumlarının, sefir olarak bulunduğu devlete bildirilmesi ve bu elçilerin görevde kalacaklarına dair itimadnameyi sunması gerekirdi. Osmanlı sultanlarının cülûsları dolayısıyla yabancı devletlerde elçilik vazifesi gören Osmanlı memurlarının, görevlerinde kalması (ibka olunması) da elçi olarak bulundukları devletlere bildirilmişti. 4 Mart 1840 tarihli belgede, Abdülmecid'in cülûsunda, Mustafa Reşid Paşa'nın İstanbul'da olacağı ancak sadaretteki görevinde kalacağı Londra'ya bildirilmişti.³⁸⁵ 17 Ağustos 1876 tarihli bir belgede Abdülaziz'in cülûsunda, Paris sefaretinde bulunan Veliyüddin Paşa'nın da görevinde kalacağı Fransa kralına bildirilmişti.³⁸⁶ Abdülaziz'in cülûsunda, İran'da bulunan orta elçinin de görevinde ibka edileceğine dair malumat, Osmanlı tarafından İran Şahı Nâsırüddin Şah'a bildirilmişti.³⁸⁷ 8 ve 28 Haziran 1876 tarihli yazışmalarda, V. Murad'ın cülûsunda, İran, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya, Rusya, İtalya, Yunan devletlerinde bulunan Osmanlı elçilerinin, görevlerinde ibka edileceklerine dair nameler gönderilmişti.³⁸⁸

3.2. Yabancı Devletlerin Cülûs Dolayısıyla Tebrikleri

3.2.1. Yabancı Devletlerin Tebrik Etme Usulleri

Osmanlı Devleti, Müslüman ya da gayrimüslim devletlerden gelen namelerin, elçiler tarafından Arz Odası'nda takdim edilmesini uygun görmüştü. Arz Odası'nda düzenlenen törende, elçinin getirdiği mektup Mîr-i alem Ağa tarafından vezirlere, daha sonra da Sadrazam'a ulaştırılır ve Sadrazam tarafından padişahın oturduğu tahtın minderine bırakılırdı. Eğer elçiye bir mektup verilecekse aynı şekilde Sadrazam tarafından Mîr-i aleme ulaştırılırdı. Bununla birlikte, padişahın gönderdiği namelerin yüceliğine işaret eder nitelikte Sadrazam'ın nameyi öpüp alına koyması adettendi. Padişahın mektubu elçiye ulaştığında da name öpülür ve elçinin elinin üzerine alıp odadan çıkmasıyla tören son bulurdu.³⁸⁹ Elçilerin saraya gelişleri, divana girişleri, name takdim edişleri ve saraydan çıkışları gibi teşrifata bağlı hususlarda en ufak bir hatanın dahi olmaması için, bütün devlet adamları protokole sadık kalmak zorundaydı.³⁹⁰

³⁸³ BOA, MB.İ..., 16, 13, (21 Muharrem 1278/ 29 Temmuz 1861); BOA, HR. SFR.3..., 60, 1, (6 Safer 1278/13 Ağustos 1861).

³⁸⁴ BOA, A.DVNSNMH.d., nr. 13, h. 148, 149, (15 Şaban 1293/ 5 Eylül 1876).

³⁸⁵ BOA, C..HR., 143, 7136, (29 Zilhicce 1255/ 4 Mart 1840).

³⁸⁶ BOA, İ..HR., 187, 10391, (10 Safer 1278/ 17 Ağustos 1861).

³⁸⁷ BOA, A.AMD., 94, 14, (29 Zilhicce 1277/ 8 Temmuz 1861).

³⁸⁸ BOA, İ..HR., 270, 16282, (15 Cemaziyelevvel 1293/ 8 Haziran 1876); BOA, İ.HR., 271, 16300, (5 Cemaziyelahir 1293/28 Haziran 1876).

³⁸⁹ Esad Efendi, a.g.e., s. 83; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, 3. Baskı, TTK, Ankara, 1988, s. 301.

³⁹⁰ Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye**, s. 300.

Osmanlı Devleti'nin cülûs haberini gönderirken namelerin koyulacağı kesenin maddî değerini, namenin gönderileceği devletle olan yakın ilişkiler belirlerdi. Dolayısıyla, her devlete gönderilecek olan nameler, bu ilişki doğrultusunda hazırlanırdı. Aynı durum, yabancı devletler tarafından gönderilen nameler için de geçerliydi. Devletlerin ittifak kurduğu ya da iyi ve samimi ilişkiler içerisinde olduğu diğer devletlere karşı tutumu namenin koyulacağı kese ile anlaşılabilirdi gibi, namenin içeriği ve gönderilme şekliyle de görülebilmekteydi. Name gönderilirken hususî bir elçinin de gönderilmiş olması ise, iki devlet arasındaki bağın iyi olduğu ya da iyi olacağına dair izlenimi oluşturmaktaydı. Öte yandan elçilerin rütbelerine göre kendi aralarında da ayrıldıkları da düşünüldüğünde, name getiren elçinin rütbesi de önem arz etmekteydi.³⁹¹

Osmanlı Devleti tarafından name gönderilerek cülûslardan haberdar edilen devletlerin, bu haberi aldıktan sonra, merasimlere katılamıyorsa dahi name göndermesi beklenirdi. Özellikle tahta geçişler dolayısıyla name gönderilmesi, yeni padişahın idaresini tebrik ve kabul etmek anlamlarına geliyordu. Her devletin, dostluktan öte diplomasi gereği bu nezaketi göstermesi beklenirdi. 31 Mayıs 1839 tarihli bir belgede, II. Mahmud'un cülûsunda, cülûs haberinin verilmesine rağmen Fransa tarafından gelmesi beklenen cülûs tebrikinin gönderilmemiş olması, Osmanlı devlet adamları tarafından eleştirildiği bilgisine yer verilmişti. Bu eleştirinin devamında, Fransa kralı Napolyon'un bu hareketine karşılık olarak, Osmanlı'nın da tepkisini göstereceği bildirilmişti.³⁹² Belgeden de anlaşılacağı üzere, tebrik etmemek, ikili ilişkilerin gözden geçirilmesine, bazı zamanlarda bozulmasına kadar varabilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde yabancı devletlerden gelen namelerin tercümeleriyle birlikte padişahın huzuruna sunulduğuna, padişahın huzurunda okunduğuna ve daha sonra bu namelerin tercümeleriyle birlikte Divan-ı Hümayûn kaleminde muhafaza edildiğine dair bilgiyi içeren 27 Şubat 1808 tarihli bir belge şu şekildedir:

Malum-ı âlileri buyrulduğu üzere İspanya elçisiyle vaki olan mükâlemenin mazbatası teknil ettirilip manzur-ı hümayûnları buyrulamak için merfu pişgâh-ı mülûkaneleri kılındığından başka tebrik-i cülûs-ı meymenet menus-ı şahaneleri mutazammın arabî'l ayade tercümesiyle beraber takdim eylediği name-i türkî ye tercüme ettirilip asl-ı türkî ve arabî tercümeleriyle beraber maruz-ı hazur tacdarileri kılındığı ve manzur-ı şahaneleri buyrulduktan sonra zikr olunan name Divan-ı Hümayûnları kaleminde hıfz ettirmek iktiza eylediği malum-ı hümayûnları buyruldukta emr ü ferman şevketlü, kerametlü, mehabetlü, kudretlü, velinimetim efendim padişahım hazretlerindir³⁹³

19. yüzyılda da yabancı devletlerden gelen nameler için teamüle uygun hukukî yaklaşım gözlemlenmişti. Abdülmecid'in cülûsunu tebrik etmek için Fransa elçiliğinden gelenler, padişahın huzuruna gelip namenin aslı ve tercümesini sunmuşlardı. Daha sonra bu namenin Divan-ı Hümayûn kaleminde muhafazası için teslim edilmişti. 4 Mart 1840 tarihli belgenin verdiği bilgiden de

³⁹¹ Uzunçarşılı, **Merkez ve Bahriye**, s. 301.

³⁹² BOA, TS.MA.e, 444, 31, (17 Rabiülevvel 1255/ 31 Mayıs 1839).

³⁹³ BOA, HAT, 1360, 53529, (29 Zilhicce 1222/27 Şubat 1808).

anlaşılabileceği gibi, yabancı elçiliklerden gelen nameler için teamüle uygun olarak gerçekleştirilen uygulamalar devam ettirilmişti. Nameler padişahın huzurunda okunmuştu.³⁹⁴

Yabancı devletlerden gelen namelerin name-i hümayûn defterlerine kaydedildikleri zaman dilimine bakıldığında birtakım yanlış anlaşılmalara olabilecektir. Mesela, II. Mahmud tahta geçtikten sonraki tarihte name-i hümayûn kayıtlarına bakıldığında, halen IV. Mustafa adına gönderilen namelerin yer aldığına rastlanılabilecektir. Bu tarz kayıtlar hakkında çeşitli şekilde değerlendirmeye yapılabilecektir. Bu değerlendirmelerden bazıları, nameyi gönderen devletin yeni padişahın tahta geçişinden geç haberdar olması, haberdar olduğu halde namesini geciktirmiş olması veya düşük bir ihtimal de olsa, kaydın tutulmasında gecikme yaşanması olmalıdır. Buna örnek olarak 15 Şubat 1809 tarihinde kayıt altına alınan Felemenk kralının mektubu gösterilebilecektir.³⁹⁵

Abdülmecid'in cülûsu dolayısıyla İsveç kralı XIV. Charles tarafından gelen 3 Temmuz 1839 tarihli cülûs tebriknamesinde, II. Mahmud'un vefat haberinin alındığına ve Mahmud'un yerine oğlu Abdülmecid'in tahta geçeceğinden bilgilendirildiklerine yer verilmişti. Bununla birlikte, iki devlet arasında eskiden beri var olan dostluğun samimi bir şekilde devam edeceğine dair garanti verilmişti.³⁹⁶ Abdülmecid'in cülûsunda Osmanlı Devleti'ne gönderilen namelerin en uzun olanı Rusya imparatoru I. Nikolay tarafından gönderilen Fransızca nameydi. 12 Temmuz 1839 tarihli bu namede "Le tres illustre et tres puissant souverain et padischah des Ottomans" ifadeleriyle Abdülmecid'in şahsına hitaben "Şanlı ve güçlü Osmanlı Padişahı" methinde bulunulduktan sonra, dostluğa ve ittifaka işaret eden "Ami et Allie" ifadelerine yer verilmişti. Bu yakınlığı bildiren Rus İmparatoru, Sultan II. Mahmud'un vefatından dolayı duyduğu derin hüznünü de paylaşmıştı. Daha sonra iki imparatorluk arasındaki ilişkilerin dostluk ve ittifak bağıyla güçleneceğine dair inancı olduğunu ifade etmişti. Bu bağın güçlenmesiyle oluşacak birliğin her iki devletin de faydasına olacağını de eklemişti.³⁹⁷ 16 Temmuz 1839 tarihli Fransa kralı Louis Philippe tarafından gönderilen namede ise hitap olarak "Müslümanların büyük imparatoru" tercih edilmiş ve benzer temennilerde bulunulmuştu.³⁹⁸ Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm tarafından gelen 16 Ağustos 1839 tarihli namede de benzer bir dostane tavırla, ikili ilişkilerin iyi yürütüleceğine dair temennide bulunulmuştu.³⁹⁹ 31 Ağustos 1839 tarihli belgede Avusturya imparatoru I. Ferdinand ise sakın fakat çok güçlü olarak gördüğü Abdülmecid'i halife olarak görmekten memnuniyet duyduğunu, Osmanlı Devleti'nin korunması ve refahı için samimiyetle ittifak içerisinde olduğunu bildirmişti.⁴⁰⁰

Yabancı devletler tarafından Osmanlı Devleti'ne gelen cülûs tebriknameleri farklı dillerde yazılabilmişti. Bunlar, gönderildiği ülkenin diliyle hazırlanırdı. Bunun yanı sıra, gönderilen belgenin

³⁹⁴ BOA, C..HR., 45, 2236, (29 Zilhicce 1255/ 4 Mart 1840).

³⁹⁵ Felemenk kralı tarafından gönderilen tebrik mektubunun tercümesinin kaydedildiği tarih 15 Şubat 1809 olup, Sultan II. Mahmud'un cülûsundan sonraki bir tarihtir. BOA, HAT, 1215, 47585, (29 Zilhicce 1223/15 Şubat 1809).

³⁹⁶ BOA, HR. MTV., 749, 11, (20 Rabiülevvel 1255/ 3 Temmuz 1839); Yıldız, a.g.m., s. 346.

³⁹⁷ BOA, HR. MTV., 749, 58, (29 Rabiülahir 1255/12 Temmuz 1839).

³⁹⁸ BOA, HR. MTV., 745, 42, (4 Cemaziyelevvel 1255/ 16 Temmuz 1839).

³⁹⁹ BOA, HR. MTV., 751, 53, (5 Cemaziyelahir 1255/ 16 Ağustos 1839).

⁴⁰⁰ BOA, HR. MTV., 744, 39, (20 Cemaziyelahir 1255/ 31 Ağustos 1839); BOA, TS.MA.e., 856-95, (17 Rabiülevvel 1255/ 31 Mayıs 1839).

Osmanlı tercümanları tarafından tercüme edildiği tercüme vesikalar da vardı. Ancak hangi dil ile yazılmış olursa olsun, çevirisi yapıldığında aynı dileklerin yansıtılması gerekirdi. Abdülmecid'in cülûsunda İngiltere kraliçesi Victoria tarafından gönderilen ve itimadname meselesine yer verilen 4 Mart 1840 tarihli cülûs tebriki şu şekildedir:

Taraf-ı Hazret-i Şahane'ye haşmetlü İngiltere kraliçesi canibinden irsal olunan namenin suret-i tercemesidir. Pederleri Sultan Mahmud Han hazretlerinin azim-i dar-ı beka eylediklerini ve zat-ı şahanelerinin ecdâd-ı izamları taht-ı âlisine cülûs-ı hümâyûnları vukuatı ilan ve ihbarı mütezammın tarafımıza tısyar buyrulan name-i hümâyûnlarını Reşid Paşa bendeleri yedinden ahz eyledim nezd-i saltanat-ı seniyyelerinde bulunan sefirimizin itimadnamesinin tecdîd ve tasdik zımnında mukaddemce tısyar kılınan name-i verad-ı alamemiz mealinden dahi malum-ı şahaneleri buyrulmuş olacağı vechile daima İngiltere devleti hakkında samimi ibraz dostu ve refakatte sabit kadim olan sultan-ı mersumun bu vechile vefatları haberi mesmumuz oldukta biraye olarak derecesinde mükedder ve makrûn olduğumu bu defa dahi bittekrar gerek cenab-ı mülükanelerinin ve gerek saltanat-ı seniyyelerinin iş bu irtihal sebebiyle müşahade eyledikleri bu misüllü bir çare gerektir ve tahdide zat-ı şahanelerine kendimi teşrik ederim ve cülûs-ı meyamin-i menus-ı şehinşahilerinin icra-yı merasim tebrikiyle beraber eslaf-ı şehir tışarları mersum müşarünileyhin hengâm-ı saltanatlarında Devlet-i Osmaniye ile İngiltere devleti beyninde derkâr olan revabıt-ı dostiyyenin müddet-i saltanat hilafetpenahilerinde kemakân berdevâm ve meri tutulması akdem amalimiz olduğunu ifadeye müsadeat ederim. Zat-ı padişahanelerinin devam-ı umut ve ikbal-i mülükaneleri ve eyyam-ı saltanatlarının enva-ı (...) Zat-ı hazret-i mülükanelerine olan hulûs ve muvalatlarımızın safvetine itimad buyurmaları beyanındadır.⁴⁰¹

Victoria'nın Abdülmecid'in cülûs tebriki için gönderdiği bu name, esasen tahta geçişler dolayısıyla hazırlanan namelerde görülen diplomasi dilinin ne şekilde olduğunu göstermekteydi. Bu tarz bir name yazımı, diplomatik açıdan uygun görülüyor olsa gerekti ki, yabancı hükümdarlar da tahta geçişlerini benzer tarzda bir aktarım ile haber verirdi. Örneğin, uzun yıllar tahtta kalacak olan İngiltere kraliçesi Victoria'nın da II. Mahmud'a gönderdiği 23 Haziran 1837 tarihli bir belgede geçtiği şekliyle kendi cülûsunu bu klasik üslupla ilan ettiğine dair name aşağıdaki şekildedir:

Bu def'a taraf-ı eşref-i hazret-i şahaneye İngiltere Kraliçe-i cedidesi haşmetlü Viktorya cenablarından varid olan bir kıta name-i resmîyenin suret-i tercümesidir. Zat-ı hümâyûn şahanelerine müveddet-i müdnî kamileyle ammim dördüncü Wilyom nam haşmetlü, hürmetlü İngiltere kralının yetmiş ikisinin sene-i mevudı tekmlil olarak hükümetinin yedinci senesi iş bu şehri Haziranın sekizinci günü ale's-seher saat ikiyi on iki dakika geçerek bi emrühü teala irtihal-i darı beka eylediğini ilan ederim bu vechile zat-ı mülükanelerine iş bu vakıa-yı hüzn-i amizi ihbar iderek indimde meczum olan budur ki gerek hanedanına ve gerek bütün kaaffe-i esnaf tebasına ism-i yâdkar kalan böyle bir hükümdarın fevtiyle her tarafımıza ve âmmeye hâsıl olan mahzuniyyet-i müstakileye zat-ı şahaneleri dahi hissedar olacakları aşikârdır. Ve münhal olan hükümetin sandalye-yi kraliyetine kuudumuzu taraf-ı şehinşahilerine serian ilan ederek pişade teminen cari olan revabıt-ı muhabbetin muhafaza ve bekası akdem amalim idüğüne zat-ı

⁴⁰¹ BOA. TS.MA.e, 873, 46, (29 Zilhicce 1255/ 4 Mart 1840); BOA, HR. MTV., 748-10, (20 Cemaziyelahir 1255/31 Ağustos 1839).

mülükanelerini temin itmekde tecviz-i kusur idemem ve zat-ı şahanelerine olan hürmet ve muhabbet muhassamın riyadan azade olduğunu isbat ve beyana vesile-i ceride istihsal eyledikçe daima mahzuziyet-i azimeye nail olan olurum deyu muharrerdir.⁴⁰²

Abdülaziz’e cülûs tebriki gönderen Avusturya imparatoru Franz Joseph, 7 Haziran 1861 tarihli belgede Abdülaziz’in atalarının tahtına oturduğunu belirtmiş ve iki devlet arasındaki dostluğun devamlılığını dilemişti.⁴⁰³ Yunanistan’dan gelen 19 Temmuz 1861 tarihli namede ise Abdülaziz’e övgü dolu hitap edilmişti. Sultan Abdülaziz “Çok yüce gönüllü bir imparator” olarak övülmüş ve cülûsunu tebrik edilmişti. Bu namede, Osmanlı Devleti ile iyi ilişki temennisinde bulunulmuştu.⁴⁰⁴ Rusya kralı II. Aleksandr tarafından gönderilen 23 Temmuz 1876 tarihli namede ise telgrafın cülûslarda kullanılmaya başladığı bilgisi yer almıştı. Bu namede, cülûstan telgrafla haberdar olduğuna, cülûs için İstanbul’a gönderilecek elçinin iyi dilekleri ileteceğine dair bilgi verilmişti.⁴⁰⁵ İngiltere kraliçesi Victoria, 12 Ağustos 1861 tarihli İngilizce olarak gönderdiği namede “Doğu imparatorluğunun en yüce ve güçlü baş kralı” şeklinde hitapta bulunmuştu.⁴⁰⁶ 30 Eylül 1861 tarihli belgede Danimarka kralı VII. Friedrich, Abdülaziz’e “Osmanlı imparatoru”⁴⁰⁷, 3 Ekim 1861 tarihli belgede Amerika cumhurbaşkanı Abraham Lincoln ise “Ekselans, devlet başkanı” olarak hitap etmişti.⁴⁰⁸ 14 Ekim 1861 tarihli belgede Fransa kralı III. Napolyon’un övgüleri, Yunanistan’dan gelen namede yer alan övgüler ile benzerdi.⁴⁰⁹

Abdülaziz’e gelen cülûs tebriknamelerinden biri, Abdülaziz’in cülûs yılının başlarında siyasal birliğini sağlamış olan İtalya tarafından gelen 24 Eylül 1861 tarihli nameydi. Bu namenin başında ilk İtalya kralı II. Vittorio Emanuele’in tahta geçişini anlatır nitelikte “Per grazia di Dio e per volonta della nazione... Re d’Italia” ifadelerine yer verilmişti. Bu ifadelerde İtalya kralının, Tanrı’nın lütfu ve milletin iradesiyle başa geçtiği bildirilmekteydi. Bu tanımlamadan sonra Abdülaziz’in şahsına övgü ve yüceltme ifadelerine yer verilmişti. Vittorio, Sultan’ın tahtına olan kabulünü bildirdikten sonra, var olan ikili ilişkileri ve dostane tavrı sürdürme arzusunda olduğunu bildirmişti. Akabinde tebrik için İstanbul’a gelecek olan İtalyan devlet adamlarının olduğunu ve bu kişilerin samimi duyguları iletmede görevlendirildiğini ifade etmişti. İtalya kralı tarafından gönderilen bu name, dostluğun devamlılığına dair ifadelerle sonlandırılmıştı.⁴¹⁰ Abdülaziz’in cülûsu dolayısıyla gönderilen bu namede, İtalya kralının hem kendine hem de Osmanlı sultanına övgü yapmış olması sıklıkla rastlanılmayan bir durumdu. Öte yandan, II. Vittorio’nun bu ifadelerinde, *Risorgimento* sürecini geçirmiş ve İtalyan birliğini sağlamış bir lider görülebilecekti.⁴¹¹

⁴⁰² BOA, HAT, 1175, 46432, (19 Rabiülevvel 1253/ 23 Haziran 1837).

⁴⁰³ BOA, HR.TO., 161, 31, (28 Zilkade 1277/ 7 Haziran 1861).

⁴⁰⁴ BOA, HR.TO., 308, 61, (11 Muharrem 1278/ 19 Temmuz 1861).

⁴⁰⁵ BOA, İ.HR., 186, 10336, (15 Muharrem 1278/ 23 Temmuz 1876).

⁴⁰⁶ BOA, A.AMD., 94, 83, (5 Safer 1278/ 12 Ağustos 1861).

⁴⁰⁷ BOA, HR.TO., 182, 15, (25 Rabiülevvel 1278/ 30 Eylül 1861).

⁴⁰⁸ BOA, HR.TO., 146, 94, (28 Rabiülevvel 1278/ 3 Ekim 1861).

⁴⁰⁹ BOA, HR.TO., 199, 38, (9 Rabiülahir 1278/ 14 Ekim 1861).

⁴¹⁰ BOA, HR. MTV., 749, 27, (19 Rabiülevvel 1278/24 Eylül 1861).

⁴¹¹ Risorgimento, İtalyanlar için “yeniden doğuş” sürecine verilen addı. İtalyan millî birliğinin sağlanması, bu süreçteki gayretlerden sonra görülmüştü. Mattia Bordinon, **Forces of Liberalism and Conservatism in the Nineteenth Century:**

Cülûs tebrikini iletecek elçinin adının belgelerde yer bulması, çok sık rastlanılan bir durum değildi. Genelde, elçilerin geldiği ve name teslim ettiği gibi klasik ifadelere yer verilirdi. Ancak nadir de olsa isimler de verilmekteydi. Abdülmecid'in cülûsunda Yunanistan kralı I. Otto tarafından görevlendirilen Hariciye Nazırı Constantin Zographo ise üst düzey yetkili olmasından ötürü, 1 Kasım 1839 tarihli belgede ismiyle zikredilmişti. Zographo, padişahı tebrik için kralın iyi dileklerini içeren name getirmişti. I. Otto'nun böyle bir üst düzey görevliyi göndermesinin sebebi, iki ülke arasında ticaret anlaşması imzalanmasını istemesiydi.⁴¹² Abdülaziz'in cülûsunda İngiltere kraliçesi Victoria tarafından name getirmekle görevlendirilen elçi Sir Henry Bulwer de cülûs tebriki için İstanbul'a gelen ismi zikredilenler arasındaydı.⁴¹³ Abdülaziz'in cülûsunda Rusya tarafından General İgnatiev gönderilmiş ve İgnatiev, padişahın huzuruna çıkmayı talep etmişti. Belgelere yansıdığı ifadeyle belirtmek gerekirse, böyle bir durumda İgnatiev'e iltimas tanınmıştı.⁴¹⁴ Elçilerle gönderilen bu nameler temize çekildikten sonra Sadaret'ten Mabeyn-i Hümâyûn'a gönderilmekteydi.⁴¹⁵ Sefirlerin devletlerini temsilen getirecekleri ve hükümetleri adına sunacakları nameleri Mabeyn-i Hümâyûn'a gelerek bizzat takdim etmelerinin uygun olacağını bildiren 17 Ağustos 1861 tarihli bir belgede, iki önemli boşluk bulunmaktaydı. Bunlardan biri gün diğeri ise saatin yazılması için boş bırakılan kısımlardı. Bahsi geçen boşlukların, namelerin ve tercümelerinin padişahın huzuruna getirileceği gün ve saat ile sonradan doldurulduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁶ Bu tarzda boşluk bırakılmış bir belgenin olması, belgelerin daha önceden yazılıp hazırda bulundurulduğunu düşündürebilecekti.

Cülûs dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nde yabancı devletler tarafından yeni elçi istihdamı olacağında, Osmanlı padişahı bu durum hakkında bilgilendirilirdi. Zaten, İstanbul'da bulunan sefaret memurlarının padişahın izni olmadan görevlerinde kalabilecekleri de düşünülemezdi. Bundan ötürü, elçi ve sefaret memuru atamaları gerçekleştirilirken padişahın iznine başvurulmaktaydı. Sultan Abdülmecid'in cülûsunda Avusturya imparatoru I. Ferdinand tarafından böyle bir istek dile getirilmişti. Bu isteğin iletildiği 4 Mart 1840 tarihli namede "Dostane niyetimizin ortaya çıkarılmasına vesile olmak üzere" şeklinde bir ifade ile ikamet elçisi tayininin ricasında bulunulmuştu.⁴¹⁷ Tahta geçen padişahlar tarafından İstanbul'da bulunan elçilerin yeni durumlarının ne olacağı hakkında bilgilendirmede de bulunulmaktaydı. 8 Temmuz 1861 tarihli belgede örneklerinin görülebileceği gibi, Abdülaziz'in cülûsunda İstanbul'da elçileri bulunan İran, İngiltere, Avusturya, Fransa, Rusya, Prusya ve Yunan krallığının elçilik hizmetlerinde bulunan sefirlerinin görevlerine devam edeceğine dair name-i hümâyûnlar bahsi geçen devletlere gönderilmişti.⁴¹⁸ Bu devletlerin yanı sıra 15 Ağustos 1861 tarihli belgeden anlaşılabileceği gibi Rusya, İtalya ve Belçika

A Comprative Study on the Italian Peninsula and the Ottoman Empire, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE, Ankara, 2011, s. 19.

⁴¹² BOA, HR.SYS., 1955, 48, (23 Şaban 1255/ 1 Kasım 1839); Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 254.

⁴¹³ BOA, İ.HR., 187, 10404, (17 Safer 1278/ 24 Ağustos 1861) ; Bulwer, daha sonra İngiltere kraliçesi tarafından İstanbul sefaretine atanmıştı. BOA, HR. SFR.3..., 60, 28, (4 Rabiülahir 1278/ 9 Ekim 1861).

⁴¹⁴ BOA, HR.TO., 287, 23, (11 Zilkade 1277/ 21 Mayıs 1861).

⁴¹⁵ BOA, TS.MA.e, 714, 3, (16 Zilhicce 1277/ 25 Haziran 1861).

⁴¹⁶ BOA, MB. İ..., 16, 27, (10 Safer 1278/ 17 Ağustos 1861).

⁴¹⁷ BOA, TS.MA.e, 856, 81, (29 Zilhicce 1255/ 4 Mart 1840).

⁴¹⁸ BOA, İ.HR., 185, 10315, (29 Zilhicce 1277/ 8 Temmuz 1861).

devletlerinin elçilerinin de görevlerinde ibka edildiği bilinmektedir.⁴¹⁹ Atanan elçilerden Osmanlı topraklarında uzun süre kalanlar olduğu gibi görev değişikliği haberiyle kısa sürede görevinden alınanlar da olmaktadır. Devletler bazı durumlarda ani bir kararla mevcut elçisini görevden alarak yerine başka bir elçi tayin etmekteydi. Dolayısıyla elçilerin kalacağı süre, gönderildiği devletler tarafından belirlenmekteydi.⁴²⁰ II. Abdülhamid döneminde de İstanbul'da bulunan elçiliklerin görevlerinde kalacaklarına dair teminat verilmişti. Bu teminat hakkında, 6 Eylül ve 14 Kasım 1876 tarihli belgelerde de görülebileceği gibi İran, Rusya, Avusturya, Almanya, İngiltere, Belçika, İtalya, Fransa, Yunan, Amerika, Felemenk, İsveç, Norveç devletlerine nameler gönderilmişti.⁴²¹

II. Abdülhamid döneminde, sultanın cülûsunu tebrik için gönderilen namelerde klasik söylemlerin ve yaklaşımların devam ettiği anlaşılmıştı. Abdülhamid döneminde cülûs dolayısıyla padişahın huzuruna getirilerek okunan nameler arasında Avusturya kralı Franz Joseph tarafından gönderilen 16 Eylül 1876 tarihli namede de ikili ilişkilerin seyrine dair umut vadeden ifadeler yer verilmişti. Bunun yanı sıra, sefaret işleri hakkında da bilgi verilmişti.⁴²² İngiltere kraliçesi Victoria tarafından gönderilen 29 Eylül 1876 tarihli namede eskiden var olan dostluğun, dostane ilişkilerin devamlılığına yer verilmişti. Bununla birlikte, ikili ilişkide güvenilir olmanın teyit edilmesi de vurgulanmıştı.⁴²³ İkili ilişkileri sağlamlaştırmak ve doğrulamak isteyen devletlerden biri de Fransa'ydı. Fransa cumhurbaşkanı Patrice Mac-Mahon, 6 Ekim 1876 tarihli belgede, iyi temennileriyle birlikte İstanbul'da bulunan elçisinin görevinde devam edeceğini de bildirmişti.⁴²⁴ Abdülhamid, Bavyera kralı II. Ludwig'in gönderdiği 6 Ekim 1876 tarihli namede, saltanatın meşru vârisi vurgusuyla tebrik edilmişti. Ludwig, bu ifadelerden sonra iyi ilişkiler üzerine temenniler bulunmuştu.⁴²⁵ 30 Kasım 1876 tarihli Yunan kralı tarafından gönderilen namede, önceden beri devam eden iyi ilişkilerin devamlılığından bahsedilmiş ve tebrikte bulunulmuştu.⁴²⁶

Cülûs tebrikleri içerisinde sefarete dair meselelere daha sık yer verilen son yüzyılda, atamalar ve aziller namelerde daha fazla yer edinmeye başlamıştı. Örneğin, Abdülhamid'in cülûsu dolayısıyla 5 Kasım 1876 tarihinde İsveç ve Norveç krallarından da tebrikler gelmiş ve namede sefaret memurlarının görevinde bırakılmasından bahsedilmişti.⁴²⁷ Cülûs dolayısıyla yapılmış bir atama da 9 Kasım 1876 tarihli belgede Felemenk, Amerika ve Almanya elçilerinin görevinde kalacağının bildirilmesinde de görülmüştü.⁴²⁸

Cülûs dolayısıyla İran'a gönderilen namelere dil ve estetik bakımından verilen önem, İran'dan gelen namelerde de görülmüştü. Örneğin, V. Murad'ın tahta çıkışını tebrik etmek için İran Şahı

⁴¹⁹ BOA, İ.HR., 187, 10387, (8 Safer 1278/ 15 Ağustos 1861).

⁴²⁰ BOA, İ.HR., 187, 10372, (1 Safer 1278/ 8 Ağustos 1861).

⁴²¹ BOA, İ.HR., 271, 16346, (16 Şaban 1293/ 6 Eylül 1876); BOA, İ.HR., 272, 16415, (26 Şevval 1293/ 14 Kasım 1876).

⁴²² BOA, HR.TO., 166, 7, (26 Şaban 1293/ 16 Eylül 1876).

⁴²³ BOA, HR.TO., 251, 53, (10 Ramazan 1293/ 29 Eylül 1876); BOA, HR.TO., 251, 62, (29 Ramazan 1293/18 Ekim 1876).

⁴²⁴ BOA, HR.TO., 204, 61, (17 Ramazan 1293/ 6 Ekim 1876).

⁴²⁵ BOA, HR.TO., 517, 6, (17 Ramazan 1293/ 6 Ekim 1876).

⁴²⁶ BOA, HR.TO., 311, 47, (13 Zilkade 1293/ 30 Kasım 1876).

⁴²⁷ BOA, İ.HR., 272, 16401, (17 Şevval 1293/ 5 Kasım 1876).

⁴²⁸ BOA, İ.HR., 272, 16416, (21 Şevval 1293/ 9 Kasım 1876).

Nâsîrüddin Şah tarafından gelen 8 Haziran 1876 tarihli namede, bölgesel olarak komşuluk ve bununla birlikte din kardeşliği ve dostluğu vurgusuna yer verilmişti. Namede ayrıca cülûs haberinin İran sefareti tarafından haber alındığı ve ecdadının tahtına oturan sultana, taht süreci boyunca yüceliğinin ve saygınlığının korunması için hayır duada bulunulduğuna değinilmişti. Bu namede diğer devletlerden farklı olarak kadim bir yakınlığın olduğuna dair vurgu da yapılmıştı.⁴²⁹

Abdülaziz döneminde cülûs ve velâdet günlerinin iki bayram merasiminin yerine rikâb resmi olarak icra edilmesi, Avrupa ile olan tebrikleşme faslının seyrini belirlemişti. Oysa Osmanlı sultanları, öteden beri yabancı hükümdarların cülûs ve veladet günlerinde (yevm-i mahsus) top atarak kutlamada bulunurdu. Abdülaziz'den sonra, cülûs yıldönümlerinde yapılan elçi kabulleri gelenek halini almıştı. Abdülmecid döneminde inşa edilen ve birçok merasime ev sahipliği yapan Dolmabahçe Sarayı'nda, cülûs yıldönümleri dolayısıyla da kabul merasimleri düzenlenmişti. Abdülaziz'in cülûs yıldönümünde, Osmanlı devlet adamlarının, dinî liderlerin ve yabancı elçilerin katıldığı bir kabul merasimi gerçekleştirilmişti. Bu merasimde de daha önceki merasimlerde olduğu gibi, merasimlere katılanlar rütbelerine göre nizam almışlardı. Merasime katılan elçiler de bu nizam uymuş ve rütbelerine göre hareket etmişlerdi. Abdülaziz'in kendisini tebrik etmek için gelen ve tebrik konuşmasını sunan elçinin yanına gelerek mukabil bir teşekkür konuşması yapması, modernleşen padişah portresinin görülmesi açısından dikkate değerdir. Abdülaziz'in ilk cülûs yıldönümünde İstanbul'da bulunan yabancı elçilerin ve diplomatların katıldığı bir ziyafet düzenlemişti. Abdülaziz döneminde yapılan bu ziyafetler, resmî ziyafet olarak kabul edilmiş ve masrafları hazineden karşılanmıştı. II. Abdülhamid'in yirmi beşinci cülûs yıldönümü ise Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Romanya, Sırbistan, İran tarafından özel heyetlerin katıldığı, bazı devletlerin ise bizzat elçilerinin katılıp tebriklerini ilettiği çok daha debdebeli bir tören yapılmıştı. Bu törenlerde modern padişah portresi görülmüştü. Bununla birlikte, son yüzyılda, önceki dönemlerden farklı olarak, tahta geçiş yıldönümü dolayısıyla da hükümdarlar arasında tebrikleşmede bulunulurdu.⁴³⁰

3.2.2. Yabancı Devletlerin Tebriklerinin Osmanlı Nezinde Akisleri

Osmanlı nezinde birçok sebepten elçi kabul merasimleri düzenlenirdi. Bunlardan biri de cülûs dolayısıyla yapılan kabul merasimleriydi. Cülûs dolayısıyla kabuller, elçilerin geldikleri devlete göre farklılıklar arz edebiliyordu. Bununla birlikte kabul merasimleri esnasında elçilerinin hangi statüyle geldiklerine de dikkat edilir ve elçiler statülerine göre muamele görürdü. Cülûs dolayısıyla padişahın huzuruna çıkacak yabancı devlet elçileri, padişahın huzuruna çıkmadan önce Kubbealtı'nda bekletilirdi. Burada bulunan elçiler Osmanlı sarayının tüm ihtişamını bu avluda seyrederdi. Öte yandan bu avluda beklediği sırada, kendi maiyetinin şatafını da göstermekteydi.⁴³¹ Elçilerin kabul merasimleri hususî olarak yapıldığı gibi bazı zamanlarda ulufe çıkarılması için yapılacak olan

⁴²⁹ BOA, İ.HR., 271, 16294, (15 Cemaziyelevvel 1293/ 8 Haziran 1876); BOA, A.DVN.NMH., 43, 31, (29 Zilhicce 1222/ 27 Şubat 1808); BOA, A.DVNSNMH.d., nr. 10, h. 95, (10 Zilkade 1223/ 28 Aralık 1808).

⁴³⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Ma'rûzât*, s. 41; Akyıldız, *Kral Öldü*, s. 446-450, 457-459; Karateke, a.g.e., s. 57, 219; BOA, Y..MTV. 161, 55, (25 Muharrem 1315/17 Nisan 1898).

⁴³¹ Koçu, a.g.e., s. 34.

törenler bünyesinde de yapılabilmekteydi. Böylelikle sarayın kendi içindeki törenin ihtişamı da gösterilmekteydi. Törenin yapılacağı alana yaklaşmakta olan elçinin takip ettiği rota, teşrifatçı tarafından sadrazama bildirilirdi. Sadrazam da bu bildiriden hareketle, bulunması gereken makamında otururdu. Bu sırada Divan-ı Hümayûn tercümanı tarafından elçiye “Hoş geldiniz” denilirdi. Ulufeler dağıtıldıktan sonra yemek yemeye gidilir ve yemeğe katılan elçi sadrazamın sofrasında, maiyetindekiler ise defterdar, nişancı gibi devlet memurlarının bulunduğu sofrada otururdu. Elçinin name iletme amacıyla gelerek katılabildiği bu törenlerde, eğer elçi tarafından hediye getirilmişse, bu hediyeler yemekten önce teşrifatçı tarafından deftere kaydedilir ve pişkeşçi ağaya verilirdi. Yemekten sonra gülsuyu, kahve, çubuk ve buhur verilir ve elçi eski Divanhane’ye götürülerek burada kendisine ve maiyetindekilere derecelerine göre kürk ve hilat giydirilirdi. Bundan sonra padişahın Arz odasında yapacağı merasime katılır ve hediyeleri de burada takdim edilirdi. Bu hediyeler, yemekten önce elçiden alındığı için, kontrollü bir şekilde devlet memurları tarafından padişaha takdim edilirdi.⁴³²

Elçilere karşı nasıl bir muamele izleneceğine dair diplomasi kaidelerinin oluşmadığı dönemlerde, elçilere karşı yaklaşım şekli muhatap olduğu devletin inisiyatifinde şekillenmekteydi.⁴³³ Elçilerin hukukî manada dokunulmazlığının olmaması, elçilere karşı tavrın ne olacağına dair belirsizliği çözümleyememekteydi. Esasen teamül gereği belirlenen tavırlar, hususî bir durum söz konusu olmadıkça benzer bir şekilde devam etmekteydi. Osmanlı Devleti’nde elçilere karşı tutumun değişmeye başlaması 18. yüzyıldan itibaren net bir şekilde görülmüştü. Karlofça Anlaşması’ndan sonra, Osmanlı sultanlarının yabancı elçilere karşı tutumlarının değiştiği gözlemlenmişti. Önceleri padişahların huzurunda uzun süre bekletilen, padişahlar tarafından sorguya tâbi tutulan, zaman zaman tehditkâr konuşmalara maruz kalan elçilerin, bu süreçten sonra eskisi gibi muamele görmedikleri rivayet edilirdi. Elçiler, eskiye nazaran daha hürmetli bir ağırlamayla karşılanmaya başlamıştı.⁴³⁴

18. yüzyıldan itibaren sadece padişah tutumları değil, devletin hizmetinde bulunan diğer memurların da tutumları değişmişti. Memurların hangi tutumlarının değiştiğine dair Moliere’in Kibarlık Budalası’na konu olan ve 1669’da Fransa elçisi olarak tayin edilen Osmanlı elçisi Süleyman Ağa oldukça dikkat çekici bir örnek olmuştu. Moliere, elçinin debdebeli bir törenle karşılanması sırasında, Osmanlı sultanı ile Fransa kralını mukayese etmesi ve kerih gören bir yaklaşımla takındığı tavrı gözler önüne sermekteydi. Elçinin Fransa’da bulunduğu sıralardaki hal ve tutumlarının zamanla meşhur olması, daha sonra oldukça yaygınlaşan Türk modası (Turquerie) akımına da etki etmişti.⁴³⁵

19. yüzyılda merasimlerin devletlerarası ikili ilişkilerin güçlenmesi için en önemli fırsat olduğuna dair anlayış, merasimler aracılığıyla pratikte de karşılık bulabilmişti. Ancak diplomaside

⁴³² Esad Efendi, a.g.e., s. 77-80; Mehmet Zeki Pakalın, **Tarih Deyimleri ve Terimleri**, I, s. 90, 137-138.

⁴³³ Ortaylı, “Osmanlı Diplomasisi”, s. 278.

⁴³⁴ Ali Seydi Bey, a.g.e., s. 142.

⁴³⁵ Haydn Williams, **18. Yüzyılda Avrupa’da Türk Modası: Turquerie**, (Çev. Nurettin Elhüseyni), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2015, 32-35; Jean-François Solnon, **Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa**, (Çev. Ali Berktaş), 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2019, s. 277-278, 328.

muvazene kaidesinin benimsenmesi, merasimler esnasındaki klasik Osmanlı padişah tutumlarını tam manasıyla değiştirmemişti. Bu durum, tayinat usulünün değişmesi esnasında alınan kararlardan anlaşılabilirdi. Elçilerin Osmanlı topraklarına girmelerinden itibaren her türlü masraflarının karşılanması gibi yüce gönüllü misafirperver tavrın, III. Selim döneminde yeniden masaya yatırıldığı bilinmekteydi. Esasen tayinat diye nitelendirilen bu ikramların eksik verildiği yahut geciktirildiği zamanlarda yabancı devlet elçilerinin itiraz etmesi ve ikramları mecburî olarak algılaması, bu usulün terk edilmesine sebebiyet vermişti. Zaten tayinat usulü, ikili ilişkilerdeki dengeyi sağlayan kurallarla da (muvazene kaidesi) örtüşmemekteydi. Elçilerin Osmanlı Devleti'ne gidiş gelişlerinde (iyab ü zehab) verilen bu ikramlar, eski usûl bırakılarak ve yeni bir anlayış getirilerek kaldırılmıştı. Ancak tayinat usulü, merasim elçileri müstesna tutularak kaldırılmıştı.⁴³⁶ Muhtemelen, padişahların merasimler esnasında ikram veren konumlarının korunmasının, iktidarın şanına yakışır bir hareket olduğuna dair hâkim anlayış devam ettirilmek istenmişti. Bununla birlikte, tayinat usulü hukukî olarak devam ettirilmediği tarihten sonra, tebrik merasimleri için Osmanlı Devleti'ne gelen elçilerin ağırlanmasına devam edilmesi şeklinde bir yol izlenmişti. Bu durum, Osmanlı sultanlarını tebrik için gelen bazı devletlerin elçilerinin müstesna tutulduğuna işaret etmekteydi.⁴³⁷

Cülûs ilanlarından sonra, devletlerarası ikili ilişkilerde müzakere ve muahedelerde görülen ve elçilerin sınırda karşılıklı olarak, kendi ülkelerinin toprağından ilişki içerisinde olduğu ülkenin toprağına geçmesi şeklinde merasimle yapılan elçi mübadelesinin uygulanmadığı bilinmektedir. Zaten, cülûs tebrikleri dolayısıyla elçilerin gelmesi ve tebrik etmesi de mübadele gerektirmeyen bir durumdu.⁴³⁸

Elçilerin padişahın huzuruna çıkıp tebriklerini ilettiği kabul merasimleri, 19. yüzyılda da devam etmişti. Bu yüzyılda cülûs tebriklerini alan sultanların, bazı elçilerin hoş görülmecek davranışlarına rağmen onlara karşı tutumlarında daha önceki dönemlerle kıyaslanmayacak kadar hoşgörölü ve nazik davrandıkları dikkate değerdı. Örneğın, II. Mahmud'un cülûsunda Fransız maslahatgüzarı Latour Maubourg'un kibirli fakat çekingen hal ve hareketlerine karşın ikili ilişkilerin sürdürölmesine önem veren Babıalı tarafından bu hareketler herhangi bir rahatsızlık uyandırmamıştı. Öte yandan elçilerin usule uygun şekilde huzura çıkmamaları da göz ardı edilebilmişti. Örneğın, İngiliz elçisi Adair, elçi olarak gerekli onay belgelerini almadan II. Mahmud'un huzuruna kabul edilmiş ve sultan tarafından oldukça dostane bir şekilde karşılanmıştı. İngiliz elçisinin onay belgesini almadan huzura kabul edilmesini, Fransız maslahatgüzarı Latour Maubourg geleneğre aykırı bir hareket olarak nitelendirmiş ve bu durumu İngilizlerle sıkı bir dostluğın olduğru şeklinde yorumlamıştı. Hatta bu durumdan Napolyon'un bilgilendirilmesi ve ikili ilişkilerin gözden geçirilmesi gerektiğini söyleyerek Bâb-ı Âli'ye tehditkâr hareketler sergilemişti. Ancak İngiliz elçisi Adair böyle bir şeyi yapmayacağını söyleyerek Bâb-ı Âli'yi sakinleştirmişti. Öte yandan, İngiliz

⁴³⁶ Unat, a.g.e., s. 14-16.

⁴³⁷ Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 266-267.

⁴³⁸ İlber Ortaylı, **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, Ali Berktaş (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 227.

elçisinin bu tavrı, Fransa arabuluculuğu sayesinde Rusya ile yakın temas kurulmasına alternatif olarak, İngiltere arabuluculuğu ile Avusturya yakınlaşmasına doğru yönelimin İngiliz çıkarlarına da hizmet edeceği düşüncesinden ileri gelmekteydi.⁴³⁹

Osmanlı arşiv kayıtlarında 18. yüzyıl sonlarından itibaren sıklığı artan fakat henüz ne zaman uygulanmaya başladığı tespit edilemeyen nutk-ı hümâyûnlara rastlanılmıştır. Birçok amaçla yapılabilen bu hazır konuşma metnlerinin, padişahın elçilere konuşma yapması için de hazırlanması dikkate değerdir. Nitekim bu metinler, elçilere olan bakışın dönüşümü ekseninde oldukça modern olup, son yüzyılın değişen zihniyetini açığa çıkarmaktaydı. Öte yandan, bu hazır konuşma metnlerinin elçiler için de hazırlanmaktaydı. Nutk-ı hümâyûnlar, elçilerle ne şekilde konuşma yapılacağına dair bilgi vermekteydi. Bunun yanı sıra, elçilerin yapacağı konuşma metnlerinin de Osmanlı Devleti'ne bildirildikten sonra, onaylanarak huzura sunulurdu. Elçilerin nutukları, Divân-ı Hümâyûn toplantıları içerisine alınır ve elçi kabulleri daha debdebeli hale getirilirdi.⁴⁴⁰

II. Abdülhamid'in döneminde yapılan elçi kabullerinde, tahtın bulunduğu salonda merasim düzenlendiğinde, padişah tarafından bu elçiler oturarak kabul edilirdi. II. Abdülhamid'in oturma eylemine vurgu yapılan cülûs yıldönümlerinde de elçileri oturarak kabul ettiği düşünülebilecekti. Şadiye Osmanoğlu'nun sadece farklı din mensuplarının ayakta kabul edildiğini vurgulamasından sonra elçilerin kabulünde benzer bir vurguya yer vermemesi, bu düşünceye dayanak olarak gösterilebilir:

Tebrikât için devletin ve yabancı devletlerin erkânı salonda tahsis edilen yerlerini alırlardı. Babam, tahtının önüne gelir, durur ve merasim başlardı. (...) Babam, ulema sınıfının tebriklerini ayakta kabul ederdi, beşuş ve mütebessim bir çehre ile herkese birkaç söz söyler. Ulemayı, payitahttaki hristiyan ve musevî dinlerinin temsilcileri –patrik, piskopos ve hahamlar–, üniformalarını giymiş oldukları halde, takip ederlerdi. Babam onları da aynı suretle, ulemayı kabul ettiği gibi ayakta kabul ederdi. Daha sonra, sefirler, memurlar, yaverler askerler, bendegân ve en nihayetinde yabancı sefaret hey'etleri tebriklere katılırlardı. Sefaret hey'etlerine mensup zevatın zevceleri, Osmanlı tâbiri ile “madamları”, salonun bir köşesine alınırlardı, merasimi yalnız oradan seyrederek, fakat bilâhare sureti mahsusada kabul ve kendilerine iltifat edilirdi.⁴⁴¹

Abdülmecid başa geçtikten sonra Dolmabahçe Sarayı'nı Avrupa mimarî üslubunun izlerini taşıyarak inşa etmek istemişti. Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'ne yabancı devletlerden gelen mimarların da etkisiyle, zaten hâlihazırda yüzünü Avrupa'ya dönmüş sultanların mimarî zevkleri de Avrupalılaşmaya başlamıştı. Böylelikle yabancı ülkelerden gelecek olan misafirlerin karşısında, görünürde Avrupalı bir imaj sergilenmiş olacaktı. Dolmabahçe Sarayı, Avrupalı sultan imajını sergilemekte ve dönemin mimarî üslup tercihini göstermekteydi. Ahmet Hamdi Tanpınar tarafından

⁴³⁹ Zinkeisen, a.g.e., s. 438-439; Jorga., **Osmanlı Tarihi**, 5, s. 1964.

⁴⁴⁰ BOA, TS.MA.e., 472, 38, (17 Rabiülahir 1206/14 Aralık 1791); BOA, HAT, 1350, 52722, (21 Rabiülahir 1229/12 Nisan 1814); BOA, TS.MA.e, 357, 16, (29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840).

⁴⁴¹ Osmanoğlu, a.g.e., s. 14-15.

bu yeni mimarî üsluba Tanzimat üslubu denilmişti.⁴⁴² Sultanların, yabancı elçileri karşılayacak yeni mekânlarının Avrupalı üslubuyla inşa edilmesi tesadüfî olmasa gerekti. Nitekim Abdülmecid'in saltanatında merasimlere katılımın artmaya başlamasıyla birlikte, yabancı devletlerden gelen misafirlerle ilgilenen teşrifat kurumunun oluşturulması gerekli görülmüştü. 1846 yılında kurulan Hariciye teşrifatçılığının, yabancı devletlerden çeşitli sebeplerden ötürü Osmanlı'ya gelen misafirlerin ağırlandmasına yönelik protokoller hususlarla hususî olarak ilgilenmesi amaçlanmıştı.⁴⁴³

19. yüzyılda cülûs dolayısıyla elçi kabul merasimlerinin genel çerçevesini oluşturan asıl konu ıslahatlardı. Dolayısıyla, modernleşme üzerine oluşabilecek kaygılar da cülûslar sırasında giderilmeye çalışılmıştı. II. Mahmud'un ıslahat hareketlerinin, vefatından dolayı devam edip etmeyeceğine dair endişelerin olduğu ve devlet ileri gelenleri arasında ikiliğin olduğu bir ortamda, Abdülmecid'in cülûs haberiyle birlikte ıslahata devam edileceğine dair ifadeleriyle bu endişeleri gidermekteydi. Öyle ki Abdülmecid'in cülûsunu tebrik etmek için saraya gelen elçilere "Zât-ı şevket-simât-ı hazret-i pâdişahî, pederlerinden ulvî bir mîrâs olarak kendilerine intikal eden ıslahat işlerine devam etmek emelindedir." denilmişti. Zaten Abdülmecid'in karakter olarak eslek olması da ıslahata dair nasihatleri kulak ardı etmeyeceğini göstermekteydi. Nitekim Sultan'ın cülûsu sırasında bu nasihatleri göz önünde bulunduracağına dair teminatı da olmuştu.⁴⁴⁴ O günün şartlarında en çarpıcı konuşmaların, tartışmaların ıslahat üzerinden yapılıyor olması, sonraki cülûs haberlerine de sirayet etmişti. Artık sultanlardan beklenen klasik taleplerin yanında en ciddi istekler ıslahat üzerinden olmaya başlamıştı. Değişen süreçte son yüzyılın belirginleşen çelişkisi, üst düzey devlet adamları tarafından ıslahata müsait padişah portresinin istenmediği dönemden arzu edildiği döneme geçiş arasında görülmüştü. ıslahat istekleri Abdülmecid'in cülûsundan sonra daha sağlam tutunmaya başlamıştı.

1860 yılında İstanbul'da bulunan Belçika prensi Leopold'un aktardığına göre, Osmanlı'ya gelen Avrupalı elçiler oldukça imtiyazlı durumdaydı. Bununla beraber, Osmanlı'nın iç meselelerine karışmakta olduklarını ve elçilerin giderek Osmanlılara müdahale eder konuma geldiklerini çarpıcı gözlemleriyle aktarmıştı. Leopold'un verdiği bilgilere bakılacak olunursa, Osmanlıların Avrupalı diplomatların tesirinde oldukları görülmekteydi. Bu durumu, "Haşmetli Osmanlılar Hıristiyan sefirler önünde secdeye varıyor. Sir Henry Bulwer, Marki de Valette İstanbul'daki sarayın yöneticisi gibiler. Artık sultan değil onlar hükmediyor." şeklinde ifade etmişti. Bu ifadeler her ne kadar kişisel bir görüş olsa da 19. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da bulunan elçilerin eskiyle mukayese edilmeyecek kadar nüfuz kazandıklarını gözler önüne sermekteydi.⁴⁴⁵ 1862 yılında, Abdülaziz'in cülûs yıldönümü dolayısıyla Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan kabul merasimi, elçilere karşı oldukça modern bir padişahı tanıtmıştı. Abdülaziz'in döneminde, yabancı elçilerin merasimlere katılımı için

⁴⁴² Semavi Eyice, "Osmanlı Devri Türk Mimarisi", **Osmanlı**, 10, Kemal Çiçek- Cem Oğuz (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 96-97.

⁴⁴³ Karaca, a.g.t., s. 195.

⁴⁴⁴ Engelhardt, a.g.e., s. 51.

⁴⁴⁵ İngiltere sefiri Henry Bulwer, Fransa sefiri Marki de la Valette'dan bahsedilmektedir. Solnon, a.g.e., s. 485-486.

biletler hazırlanıp, elçiliklere gönderilirdi. Bu uygulama, cülûs merasim nizamını andıran bayram merasimlerinde yapılmaktaydı.⁴⁴⁶

Son yüzyılda ihdas edilen ve çeşitli sebeplerden dolayı verilen nişanlar için Nişan Meclisi kurulmuştu. Bu uygulama Avrupa'daki nişan verme geleneğinden esinlenerek yapılmış olsa gerekti. Nişan olarak beş mertebeden oluşan ve sayıca sınırlı olan "Mecidiye Nişanı" ihdas edilmişti.⁴⁴⁷ Nişan vermek, taltif ve takdir toplamak için önemli bir araçtı. Nitekim bazı zamanlarda tepkiyi toplamamak için siyasî açıdan nişan takdim edildiği de olmaktaydı. Cülûs dolayısıyla name getiren elçiye nişan verilmesi ise Abdülmecid'in cülûsunda görülmüştü. Avusturya'dan gelen Prens Metternich için de nişan takdim edildiğine dair berat kaydına rastlanılmıştır.⁴⁴⁸ Abdülaziz'in cülûsu dolayısıyla Rusya tarafından gönderilen General İgnatiev'e birinci dereceden Mecidiye Nişanı takdim edilmişti.⁴⁴⁹ Bununla birlikte Fransa ve Avusturya'dan gelen general ve elçilere de Mecidiye nişanları ve beratları verilmişti.⁴⁵⁰

Yapılan araştırmalar neticesinde Abdülmecid'in cülûsundan sonra ziyarete açıldığı anlaşılan Topkapı Sarayı Hazine-i Hümayûn'u, Abdülmecid'in taht süresi ve sonrasında zamanla yabancı misafirlerin ziyaret etmeye başladığı bir müze haline gelmişti. Hükümdarlık alametlerinin ve birçok değerli eşyanın bulunduğu bu odanın yabancıların ziyaretine açılması, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu Avrupa ile etkileşim sürecinin boyutunu gösterir nitelikteydi. Abdülmecid'in cülûsundan birkaç ay sonra Fransız mimar Mösyö Röval'in Hazine-i Hümayûn'u arkadaşıyla gezme arzusunda olduğu dolaylı yoldan padişaha bildirilmiş ve iltimas kılınması talebinde bulunulmuştu. Mösyö Röval ve arkadaşı Mösyö Kahin'e verilen bu izin, 4 Mart 1840 tarihli belgeden anlaşılmaktadır.⁴⁵¹ Buna benzer bir ziyaret etme iznine uzunca bir süre rastlanılmamıştı. 2 Ağustos 1850 tarihinde Prusya elçisinin Hazine-i Hümayûn'daki eski kitapları görmek istediğine dair izninden sonraki yıllarda bu daireyi gezme arzusunda artış gözlenmişti.⁴⁵² Özellikle 24 Eylül 1856'da Fransa elçisinin eşi Madam Donil'in ve 24 Ekim 1856'da İngiltere kraliçesinin teşrifatçısının ziyaret etmesiyle, bu ziyaretler yeni bir ivme kazanmaya başlamıştı.⁴⁵³ İngiltere teşrifatçısının ziyaretinin ardından 2 Kasım 1856'da İngiltere tarafından Memleketeyn komiseri olarak görevlendirilen Mösyö Bolor da Hazine'yi gezmek istemiş ve bu isteğe de izin çıkmıştı. Ancak bu gezilerin hemen gerçekleşmediği de belgelere yansımıştı. Hazine-i Hümayûn'u gezmek için talepte bulunan yabancı misafirler, Hariciye Nezareti'nin belirlediği gün ve saatte ziyaretin gerçekleşebileceğine dair haberi

⁴⁴⁶ Karateke, a.g.e., s. 57, 101.

⁴⁴⁷ Akyıldız, **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, s. 49.

⁴⁴⁸ BOA, A.DVNSNMH.d., nr. 11, h. 259, (29 Recep 1255/ 8 Ekim 1839).

⁴⁴⁹ BOA, A.DVN.MHM., 33, 63, (29 Muharrem 1278/ 6 Ağustos 1861).

⁴⁵⁰ BOA, İ.HR., 187, 10412, (23 Safer 1278/ 30 Ağustos 1861); BOA, İ.HR., 186, 10333, (12 Muharrem 1278/ 20 Temmuz 1861).

⁴⁵¹ BOA, TS.MA.e, 380, 27, (29 Zilhicce 1255/ 4 Mart 1840).

⁴⁵² BOA, A.MKT.NZD., 11, 62, (23 Ramazan 1266/ 2 Ağustos 1850); Benzer bir izne ilerleyen tarihlerde de rastlanılmıştı. 6 Eylül 1859 tarihinde ise tarif edildiği şekliyle "Erbab-ı maarif ve itibardan Rusyalı bir zat" Hazine'de bulunan Rumca kitapları bir kere görebilme arzusunda olduğunu ve bunun için iltimas talep ettiğini belirtmiş ve bu talebe de izin verilmişti. Bu ziyaretler amacı bakımından farklı ve asıl konunun dışında olduğu için daha fazla örneklendirilmeyecektir. BOA, İ.HR., 170, 9229, (8 Safer 1276/ 6 Eylül 1859).

⁴⁵³ BOA, TS.MA.e, 572, 63, (24 Muharrem 1273/ 24 Eylül 1856); BOA, TS.MA.e, 572, 67, (23 Safer 1273/ 23 Ekim 1856).

beklemişlerdi.⁴⁵⁴ Mösyö Bolor'un ziyaretinden sonra 22 Kasım 1856'da Sardunya elçisi Mosi, 28 Aralık 1856'da da İspanya elçisi ziyaret talebinde bulunmuş ve bu talepler de geri çevrilmemiştir.⁴⁵⁵ Bu ziyaretlerin ardından 8 Ekim 1857 tarihinde Rusya elçisi Botenef ve ailesi de Hazine-i Hümayûn'u ziyaret etme arzusunda olduklarını dile getirmişler ve bu istekleri doğrultusunda gezdirilmişlerdi.⁴⁵⁶ Ancak böyle bir gezdirilme durumunun her ziyaretçiye mi yoksa bazı ziyaretçilere özel mi olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. Bu ziyaretçilerden başka 3 Mart 1858'de Yunan kralının kardeşi Prens Edalber'in, 4 Nisan 1858'de İngiltere'nin himayesinde olan Yedi Ada Cumhuriyeti'nin generali, eşi ve beraberindeki heyetin de ziyaret talepleri olmuş ve bu ziyaretlerin de gerçekleştirilmişti.⁴⁵⁷ Bu ziyaretlerin yanı sıra Eski İngiltere elçisi Lord Stratford Canning de ailesi ile birlikte Hazine-i Hümayûn'u gezme arzusunda olduğunu belirtmişti. Bu talebin de kabul gördüğü 30 Eylül 1858 tarihli belgeye yansımıştır.⁴⁵⁸ 11 Ocak 1859 tarihli bir belgede de İngiltere'nin İran elçisi Mösyö Mode'nin de Hazine-i Hümayûn'u ziyaret etme talebine izin verilmişti.⁴⁵⁹ Bu izinlerin sadece elçilere özel olmadığı da 11 Ocak 1859 tarihli bir başka belgeden anlaşılmaktaydı. Bu belgede İsveç Koron gemisi başkumandanı ve beraberindekilere Hazine-i Hümayûn'un gezdirileceği belirtilmişti.⁴⁶⁰ Öte yandan gezdirilme meselesinin de bahsi geçtiğinden, izni olan her ziyaretçinin gezdirildiği düşüncesi akıllara getirilebilecekti. Hazine-i Hümayûn gibi bir dairenin herhangi bir rehber olmadan gezileceğini düşünmek, bahsi geçen dönemde pek de mümkün görünmüyordu. Ancak yine de belgelerin verdiği bilgiyle iktifa etmek daha doğru olacaktır.

Hazine-i Hümayûn'u gezme taleplerinin Abdülmecid'in son yıllarına doğru artarak devam ettiği görülmüştü. Öyle ki bir kez ziyaret ettiği halde yeniden gelmek isteyenler de yok değildi. Örneğin, 2 Kasım 1856'da Hazine'yi gezme talebinde bulunan Mösyö Bolor, 25 Mart 1859'da da eşiyile birlikte ziyaret etmek için izin istemiştir. Belgeye bakılırsa, bu ziyaretin Bolor'un eşinin arzusu olduğu ve böylelikle ikinci bir ziyaretin gerçekleştirildiği görülebilecekti.⁴⁶¹ Bu ziyaretlerden sonra 19 Temmuz 1859'da İngiltere meclis üyelerinden Lord Dofri de ziyarette bulunmuştu.⁴⁶² Uzunca bir aranın ardından 2 Haziran 1860 tarihinde İran elçisinin kardeşi Yahya Han'a Topkapı Sarayı ve Hazine-i Hümayûn'u gezme izni verilmişti.⁴⁶³ 6 Temmuz 1860 tarihinde sabık Fransa kralı Louis Philippe'nin torunları Kont de Paris ve Dük de Chartres da ziyaret izni alanlar arasındaydı.⁴⁶⁴ Bu ziyaretin ardından 22 Kasım 1860 tarihli bir belge, İngiltere parlamentosu azalarından Fitzgerald'ın da ziyaret etme talebinde bulunduğu ve bu ziyaret için izin verildiği hakkında bilgi vermekteydi.⁴⁶⁵ 11 Mart 1861'de Prusyalı kontun ve 19 Nisan 1861'de Amerika elçisinin, 15 Mayıs 1861'de Fransa

⁴⁵⁴ BOA, TS.MA.e, 572, 69, (4 Rabiülevvel 1273/ 2 Kasım 1856).

⁴⁵⁵ BOA, TS.MA.e, 572, 72, (24 Rabiülevvel 1273/ 22 Kasım 1856); BOA, TS.MA.e, 572, 76, (1 Cemaziyelevvel 1273/ 28 Aralık 1856).

⁴⁵⁶ BOA, HR.MKT., 210, 63, (18 Safer 1274/ 8 Ekim 1857).

⁴⁵⁷ BOA, TS.MA.e, 572, 116, (17 Recep 1274/ 3 Mart 1858); BOA, TS.MA.e, 572, 118, (19 Şaban 1274/ 4 Nisan 1858).

⁴⁵⁸ BOA, İ.HR., 160, 8546, (20 Safer 1275/ 29 Eylül 1858); BOA, TS.MA.e, 573, 5, (21 Safer 1275/ 30 Eylül 1858).

⁴⁵⁹ BOA, TS.MA.e, 573, 13, (6 Cemaziyelahir 1275/ 11 Ocak 1859).

⁴⁶⁰ BOA, HR.MKT., 272, 55, (6 Cemaziyelahir 1275/ 11 Ocak 1859).

⁴⁶¹ BOA, TS.MA.e, 573, 17, (20 Şaban 1275/ 25 Mart 1859).

⁴⁶² BOA, TS.MA.e, 573, 22, (18 Zilhicce 1275/ 19 Temmuz 1859).

⁴⁶³ BOA, TS.MA.e, 573, 39, (13 Zilkade 1276/ 2 Haziran 1860).

⁴⁶⁴ BOA, TS.MA.e, 573, 31, (17 Zilhicce 1276/ 6 Temmuz 1860).

⁴⁶⁵ BOA, TS.MA.e, 573, 42, (8 Cemaziyelevvel 1277/ 22 Kasım 1860).

elçisinin ve 19 Mayıs 1861’de İngiltere elçisinin eşinin de Hazine-i Hümayûn’u ziyaret etmelerine izin verilmişti.⁴⁶⁶

Abdülaziz’in cülûsunda yeni padişahın tahtını tebrik için İngiltere kraliçesi Victoria tarafından görevlendirilen General William Codrington’un Hazine-i Hümayûn’u görme talebi olmuş ve bu talep de geri çevrilmemişti. Esasen cülûsu tebrik için gelip böyle bir talepte bulunması, Abdülmecid’in zamanından itibaren süregelen bir merakın devamlılığı olarak yorumlanabilecekti.⁴⁶⁷ Öte yandan, Abdülaziz’in cülûsundan sonra da Hazine-i Hümayûn ziyaretlerinin devam ettiği de görülebilecekti. Örneğin, 23 Ocak 1862 tarihinde İran fevkalade elçisi Rahim Han Hazine-i Hümayûn’u temaşa etme arzusunda olduğunu belirtmiş ve bu isteği için izin verilmişti.⁴⁶⁸ Yaklaşık bir yıl sonra, 18 Şubat 1863 tarihinde İtalya elçisi ve eşi de ziyaret etme isteklerini bildirmiş ve bu istekleri de kabul görmüştü.⁴⁶⁹ Abdülmecid’in zamanında da benzerlerine rastlanılan eski Rumca kitaplara bakma talebi, Abdülaziz’in döneminde de gelmişti. 16 Haziran 1863 tarihinde, Fransa Maarif Meclisi azalarından Mösyö Mild’in bu talebi için de izin çıkmıştı.⁴⁷⁰ Devam eden süreçte ziyaret talepleri, 11 Kasım 1863’te Avusturya prensi Koborg ve 25 Eylül 1864’te Fransa prensi Marot tarafından gelmiş ve bu talepler doğrultusunda Hazine-i Hümayûn’u ziyaret etmişlerdi.⁴⁷¹ Arşivde yapılan incelemenin neticesinde bu ziyaretlerin devam ettiği görülebilmektedir.

⁴⁶⁶ BOA, İ..HR., 183, 10155, (28 Şaban 1277/ 11 Mart 1861); BOA, İ..HR., 183, 10199, (8 Şevval 1277/ 19 Nisan 1861); BOA, TS.MA.e, 573, 47, (8 Şevval 1277/ 19 Nisan 1861); BOA, TS.MA.e, 573, 50, (5 Zilkade 1277/ 15 Mayıs 1861); BOA, TS.MA.e, 573, 51, (9 Zilkade 1277/ 19 Mayıs 1861).

⁴⁶⁷ BOA, TS.MA.e, 573, 56, (17 Safer 1278/ 24 Ağustos 1861); Akyıldız, **Kral Öldü**, s. 255.

⁴⁶⁸ BOA, TS.MA.e, 573, 57, (11 Recep 1278/12 Ocak 1862); BOA, MB.İ., 17, 10, (11 Recep 1278/ 12 Ocak 1862).

⁴⁶⁹ BOA, HR.MKT., 476, 72, (24 Şaban 1279/ 14 Şubat 1863); BOA, MB.İ., 18, 143, (28 Şaban 1279/ 18 Şubat 1863).

⁴⁷⁰ BOA, HR.TO., 200, 14, (28 Zilhicce 1279/ 16 Haziran 1863); BOA, HR.MKT. 440, 58, (29 Zilhicce 1279/ 17 Haziran 1863).

⁴⁷¹ BOA, HR.MKT., 460, 13, (29 Cemaziyelevvel 1280/ 11 Kasım 1863); BOA, HR.MKT., 495, 52, (23 Rabiülahir 1281/ 25-Eylül 1864).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı Devleti'nin cülûs merasimleri öncesinde, esnasında ve sonrasında yapılan uygulamalara bakıldığında, Türk ve İslam geleneğinin izleri gayet sarîh bir şekilde görülebilecektir. Cülûs merasimlerinden önce bahsedilen taht veraseti meselesinde, Türk tarihinde rastlanılan, soyluluk vurgusunu esas alan yönetim anlayışı devam ettirilmiştir. Bununla birlikte, hâkimiyet paradigmasını güçlendiren, hükümdarlığın ilahî bir güçle elde edildiğine dayanan anlayış, Türkî ve İslamî unsurlarla sentez haline getirilerek sürdürülmüştür. Nitekim bu sentez durum, padişahların aldığı unvanlarda da görülebilmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında, bey seçiminde rolü olan meclisin benzerlerine Türk ve İslam geleneğinde rastlanılabilmektedir. Dolayısıyla, hükümdarın seçimi sırasında gerçekleşen istişare geleneği de Osmanlı Devleti'ne bu gelenekler vasıtasıyla intikal etmiştir. Bu geleneklerde, Osmanlı Devleti'nde benzerlerine rastlanılan, taht için vâris tayin etmeye ve dolayısıyla çetin geçen taht kavgalarına rastlanılmıştır. Osmanlı Devleti'nde hâkimiyetin babadan oğula geçmesi anlayışı kanunlaştırılmışsa da bu kanun birtakım sorunları da beraberinde getirmiştir. Bu düzen, ilk defa I. Ahmed döneminde en yaşlı erkeğin başa geçmesi gibi bir sisteme dönüşmüşse de eski düzene dönme arayışları tamamen ortadan kalkmamıştır. Nitekim bu durum, son yüzyılda da gündeme gelmiş ve veraset tartışmaları, babadan oğula anlayışı benimsenerek yapılmıştır. Bu süreçte gerçekleşen bazı olaylar, sebebi kesin olarak belli olmasa dahi veraset tartışmaları içerisinde değerlendirilmiştir. Babadan oğula veraset değişikliği istemi ilk kez Abdülmecid döneminde, bizzat sultan tarafından dile getirilmiştir. Abdülmecid'in görüşlerine bakılırsa, şehzadelerin modernliği de veraset sistemi için dikkate alınması gereken bir ölçütlerdendir. Bu açıdan bakıldığında, devletin siyasal hafızasında, modernleşme gibi yeni bir düşüncenin etkisiyle değişikliklere gidilmek istendiği muhtemeldir. Nitekim bu tartışmalar, meşrutî monarşi düzenine giden süreçte modern padişah arayışlarının daha açık konuşulduğu bir ortamı hazırlamıştır. III. Selim döneminden itibaren, şehzadeler daha özgür bir ortamda bulunmuş ve zamanla veraset tartışmalarında destek görece kadar dışarıyla temas halinde olabilmişlerdir.

Cülûs merasimleri gerçekleştirilirken, tahta oturmada ve biat etme sürecindeki Türkî ve İslamî geleneğe ait olan uygulamalar, Osmanlı'da da benzer şekilde devam etmişti. 19. yüzyılda gerçekleşen cülûslarda da yeni sultanlar, atalarının tahtlarına tıpkı ataları gibi uğurlu saatte oturmuşlardı. Ancak tahtın tasviri benzese de tahta geçen sultanların giyimi ve tavrında değişiklikler gözlemlenmişti. Artık daha ön planda olan sultanlar, mekânsal değişikliklerin de etkisiyle biatlarının sayılarını artırmış ve cülûsların yıldönümlerini de kutlayarak sürekli bir tâbiyet hatırlatması yapmıştır. II. Mahmud döneminden itibaren yapılan değişikliklerle, cülûs merasimlerine katılan devlet ileri gelenlerinin de giyim kuşamı değişmiş ve modernleşmiştir. Özellikle yeniçerilerin ilgasından sonra, merasimlere katılacak olan bazı görevliler de Abdülmecid'in cülûsundan itibaren cülûs merasimlerinde yer almamış ve merasimlerdeki yeni kadro bu değişikliklerle belirlenmiştir. Öte

yandan, merasimlerde eskiden beri yetkinliği görölen devlet adamlarının nüfuzları da zayıflamıştır. Merasimlerde cölüs bahşı vermesi de yeniçerin ilgasıyla tedavülden kaldırılmıştır.

Cölüs merasimlerinden önce, sabık padişah vefat ettiyse cenaze merasimi düzenlenmesi, hal' edildiyse hal' fetvası hazırlanması gibi meseleler de eskiden olduğu gibi devam ettirilmişti. Hal' fetvalarında yansıtılmasa dahi, hal'i getiren süreçte modernleşmenin etkisi olduğu aşikârdır. III. Selim'in modernleşme adına attığı adımlarla hızlanan hal'ine karşılık, modernleşme adına atılan adımların hızlandırılması için gerçekleştirilen hal'ler, değişimin dinamiğini oluşturan modernleşme kriterinin ne denli ön plana çıkarıldığını göstermiştir. Her ne şekilde tahta geçmiş olursa olsun, bi'l irs ve'l istihkak denen ve soyluluk vurgusunu temele alan anlayış devam ettirilmişti. Bu vurgu, padişahlar tarafından Sadrazamlara hitaben yazılan ilk hatt-ı hümayûnlarda da görölmüştür. İncelemesi yapılan süre zarfında kaleme alınan hatt-ı hümayûnlar, II. Mahmud ile birlikte, zaman içerisinde daha modern bir üslupla kaleme alınmıştır. Bu vesikalarda, modernleşme adına atılan adımlar da bulunabilmiştir.

Cölüs dolayısıyla yapılan Hırka-i Şerif ziyaretleri, hükümdarlık anlayışının güçlendirilmesine ihtiyaç duyulduğu son yüzyıl cölüslerinde de devam etmiştir. Bununla birlikte tahtın kurulması ve biat merasimlerinin nizamına da dikkat edilmiştir. Biat merasimlerinde rastlanılan etek öpme –ki Abdölaziz'den sonra saçak öpmeye yönelmişlerdir- âdeti devam ettirilmemiştir. Ancak kürk öpme âdeti, padişah kıyafetinin modernleşmesinden ötürü yapılamamıştır. Cölüs dolayısıyla top atılması, hutbelerde padişahın adının okunması, sikkelerin padişah adına bastırılması yani kısacası, yeni padişahın adının resmî ve resmî olmayan mecralarda yer bulması gibi bazı adetler de devam ettirilmişti. Alkış geleneği terk edilmemiş ve özellikle II. Abdülhamid dönemindeki merasimlerde yeni alkışlara yer verilmiştir. II. Mahmud'dan sonraki cölüslerde mehterin yerini müzika-ı hümayûn almıştır. Bunun yanı sıra Avrupalı müzisyenler tarafından, padişahlara mahsus marşlar bestelenmiştir. Osmanlı'daki şairler de padişahların cölüslerine övgü dolu eserler kaleme almış ve cölüs tarihlendirmelerinde bulunmuşlardır.

II. Mahmud döneminden itibaren teşrifatçılığa daha fazla önem verilmiş ve teşrifata dair geleneklerde Avrupaî etki görölmeye başlamıştı. Teşrifatçılığın gelişimi açısından değerlendirildiğinde, Mahmud dönemindeki gelişmelerin, son yüzyıl cölüslerinde oldukça ilgi gördüğu anlaşılabilir. Nitekim bu gelişmeler hem Osmanlı hem de Avrupa basınında yer bulmuştur. Nitekim bu gelişmeleri, İstanbul'da bulunan Avrupalılar da görmüş ve hatıratlarında bahsetmişlerdir.

Cölüsün ilan edilmesi, yeni bir gelişme olan telgraf aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu ilandan, gerek Osmanlı tebaası ve gerekse yabancı devletler haberdar edilmiştir. Bu ilanlardan sonra cölüs şenlikleri yapılmıştır. II. Mahmud dönemindeki gelişmelerle cölüslerin yıldönümleri de kutlanılmaya başlanılmış ve kutlamaların ne şekilde olacağı konusunda Avrupa'daki kutlamalar örnek alınmıştır. Daha sonra, bu yıldönümleri, iktidarın en debdebeli merasimleri arasında yer almıştır.

Cülûsun Avrupalı devletlere ilan edilmesinin ardından, cülûs dolayısıyla yapılan yazışmalar cülûsa ait üslupla devam ettirilmiştir. II. Mahmud döneminden itibaren, diplomasi adına yapılan birtakım uygulamaların da etkisiyle, zaman içerisinde diplomasiye uyum süreci de geliştirilmiştir. Artık oldukça modern bir padişah portresiyle karşılan yabancı devletler, Osmanlı Devleti'ndeki cülûs kutlamalarının genişletilmesine yönelik çabaların sonucu olarak, karşılıklı diplomasinin gereğince hareket etmiştir. Bu doğrultuda Osmanlı'da gerçekleşen cülûs yıldönümlerini de kutlamak durumunda kalmışlardır. Devletlerin karşılıklı tebrikleşmeleri de devam etmiştir. Cülûs ilanları verilirken hazırlanan belgelere bakıldığında, zaman içerisinde daha sade bir bilgilendirmenin yapıldığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte, cülûs tebrik ediş şekillerinde farklılıklar görülebilmektedir. Bu hususta, ikili ilişkilerin seyri belirleyici olmuştur. Cülûslar ve cülûs yıldönümleri dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne gelen yabancı devlet adamları, modern bir padişahla karşılaşmışlardır. Ancak, bu karşılaşmada gelenek ile olan temasın büsbütün bir kopuşunu değil, bazı uygulamalardaki değişikliği ya da esnekliği görebilmişlerdir.

Netice itibariyle, IV. Mustafa, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid'in cülûsları incelendiğinde, II. Mahmud'dan sonra yapılan cülûs merasimlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Mahmud'un dönemindeki diplomasi adına atılan adımlar da cülûs merasimlerine ve diğer merasimlere olan katılımı etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin meşruti monarşiye yönelik adımlar atması, cülûs esnasındaki gelişmelerde de net bir şekilde görülmüştür. Dolayısıyla, 19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi incelenirken, padişahların meşruiyetlerini perçinleyen cülûs ve cülûs yıldönümleri hakkındaki değerlendirmeler, çalışmalara katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

1. Ali Emiri Tasnifi

Ali Emiri, Abdülhamid I. (AE.SABH.I), 1176/11750.

2. Cevdet Tasnifi

Cevdet, Hâriciye (C.HR), 45/2236; 143/7136.

Cevdet, Maliye (C.ML), 506/20580.

Cevdet, Saray Mesalihi (C.SM), 86/4327; 167/8397.

3. Defterler

Sadaret, Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Name-i Hümâyûn Defterleri (A.DVNSNMH.d.), nr. 10, nr. 11, nr. 13.

4. Hâriciye Nezareti Tasnifi

Hâriciye Nezareti, Londra Sefareti (HR.SFR.3), 60/1; 60/28.

Hâriciye Nezareti, Mektubî Kalemi (HR. MKT), 210/ 63; 272/55; 440/58; 460/13; 476/72; 495/52.

Hâriciye Nezareti, Mütenevvia Kısmı (HR.MTV), 744/39; 745/42; 748/10; 749/11; 749/27; 749/58; 751/53.

Hâriciye Nezareti, Petersburg Sefareti (HR.SFR.1), 181/25.

Hâriciye Nezareti, Siyasi (HR.SYS), 1955/48.

Hâriciye Nezareti, Tercüme Odası (HR.TO), 100/33; 105/70; 122/61; 146/94; 161/31; 166/7; 182/15; 199/38; 200/14; 204/61; 251/53; 251/62; 287/23; 308/61; 311/47; 516/101; 517/6.

5. Hatt-ı Hümâyûn

Hatt-ı Hümâyûn (HAT), 174/7524; 525/25654; 1175/46432; 1188/46808; 1215/47585; 1350/52722; 1358/53323; 1360/53520; 1360/53529; 1362/53689; 1363/53810; 1366/54079; 1366/54124; 1498/18; 1620/67; 1621/66.

6. Hazine-i Hassa

Hazine-i Hassa Defterleri (HH.d), 22537.

7. İrâde Tasnifi

İrâde, Dâhiliye (İ.DH), 1/35; 396/26188; 653/45427; 786/63855

Îrâde, Hâriciye (İ.HR), 1/2; 2/56; 2/68; 160/8546; 170/9229; 183/10155; 183/10199; 185/10315; 186/10333; 186/10336; 187/10372; 187/10387; 187/10391; 187/10404; 187/10412; 220/12816; 270/16282; 271/16294; 271/16298; 271/16299; 271/16300; 271/16346; 272/16401; 272/16416; 272/16415.

8. Mabeyn Tasnifi

Mabeyn-i Hümâyûn Îrâdeleri (MB.İ), 16/13; 16/27; 17/10; 18/143.

9. Sadaret Evrakı

Sadaret, Amedi Kalemi Evrakı (A.AMD), 94/14; 94/22; 94/83.

Sadaret, Divan-ı Hümâyûn, Mühimme Evrakı (A.DVN.MHM.), 33/63.

Sadaret, Divan-ı Hümâyûn, Name-i Hümâyûn Evrakı (A.DVN.NMH), 43/31; 44/7; 44/33; 45/45.

Sadaret, Mektubi Kalemi, Nezaret ve Devair Evrakı (A.MKT.NZD), 11/62; 356/69; 356/72.

Sadaret, Mektubi Kalemi, Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM), 479/2; 479/22.

10. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e), 356/81; 357/16; 373/46; 380/27; 444/31; 472/38; 572/63; 572/67; 572/69; 572/72; 572/76; 572/116; 572/118; 573/5; 573/13; 573/17; 573/22; 573/31; 573/39; 573/42; 573/47; 573/50; 573/51; 573/56; 573/57; 682/53; 714/3; 856/95; 860/16.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TS.MA.d), 2454, 4818.

11. Yıldız Tasnifi

Yıldız, Esas Evrakı (Y.EE), 37/90.

Yıldız, Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 161/55.

Yıldız, Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MŞ), 1/2.

Yıldız, Perakende Tahrirat-ı Ecnebiyye ve Mabeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM), 1/19.

Diğer Kaynaklar

Abdurrahman Şeref (1985), **Tarih Muhasebeleri**, 1. Baskı, Enver Koray (Sad.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Abdülaziz Bey (1995), **Osmanlı Âdet Merasim ve Tabirleri**, Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay (Haz.), 1. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Abou-el-Haj, Rifa'at A. (1967), "Ottoman Diplomacy at Karlowitz", 8 (4), **JAOS**, Kaliforniya, 498-512.

Ahmed Cevdet Paşa (1972), **Tarih-i Cevdet**, 4-5, (Sad. Dünder Günday), 1. Baskı, Hikmet Neşriyat, İstanbul.

Ahmed Cevdet Paşa (1980), **Ma'rûzât**, Yusuf Halaçoğlu (Haz.), 1. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Akalın, Şükrü Halûk (Haz.), (2011), **Türkçe Sözlük**, 11. Baskı Ankara, TDK.

- Akgündüz, Ahmed (1999), Said Öztürk, **700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Akyıldız, Ali (2012), “Valide Sultan”, **DİA içinde**, 42, (494-499), İstanbul.
- Akyıldız, Ali (2013), “Osmanlı Saltanat Veraseti Usulünü Değiştirme ve Sultan Abdülaziz’in Yusuf İzzeddin Efendi’yi Veliht Yapma Çabaları”, **Alman Türk Tesadüfleri (Kemal Beydilli’ye Armağan)**, EB-Verlag, Berlin, 509-537.
- Akyıldız, Ali (2021) **Kral Öldü, Yaşasın Kral Osmanlı’da Cülûs, Veraset ve Meşruiyet**, 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Akyıldız, Ali **Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme**, Tansel Güney (Ed.), 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Akyüz, Vecdi (1991), **Hilafetin Saltanata Dönüşmesi**, 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Alderson, A. D. (1998), **Osmanlı Hanedanının Yapısı**, (Çev. Şefaettin Severcan), 1. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Âlî (1340), “Birinci Murat’ın Sikkeleri”, **TTEM**, 14 (81), , 244-256.
- Ali Seydi Bey, **Teşrîfat ve Teşkilât-ı Kadîmemiz**, Niyazi Ahmet Banoğlu (Haz.) Tercüman, İstanbul. (ty).
- Ali Ufkî Bey, (2013), **Saray-ı Enderun Topkapı Sarayında Yaşam**, (Çev. Türkis Noyan), 1. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Âlî, (1334), “Osmanlı İmparatorluğunun İlk Sikkesi ve İlk Akçeleri”, **TOEM**, 8 (48), 355-375.
- Âlî, (1340), “Emir Süleyman Han Sikkeleri”, **TTEM**, 14 (83), , 277-282.
- Âlî, (1340), “Yıldırım Bayezit’in Sikkeleri”, **TTEM**, 14 (82), , 277-282.
- Âlî, (1341), “İsa Çelebi Sikkeleri”, **TTEM**, 15 (85), , 101-106.
- Âlî, (1926), “Çelebi Sultan Mehmet’in Sikkeleri”, **TTEM**, 16 (90), , 42-49.
- Alikılıç, Dündar (2004), **Osmanlı’da Devlet Protokolü ve Törenler İmparatorluk Seremonisi**, S. Talha Sağlam (Ed.), 1. Baskı, Tarih Düşünce Kitapları, İstanbul.
- Alp, Ruhat (2018), **Osmanlı Devleti’nde Velihtlık Kurumu (1908-1922)**, Yayınlanmış Doktora Tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Altınay, Ahmet Refik (1984), **Kadınlar Saltanatı**, 1, 1. Baskı Dursun Gürlek, (Sad.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Altındağ, Ülkü (1994), “Darüssaâde”, **DİA içinde**, 9, (1-3) İstanbul.
- Arsal, Sadri Maksudi, (2014), **Türk Tarihi ve Hukuk**, 1. Baskı, TTK, Ankara.
- Âşıkpaşazâde (2013), **Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi 1285-1502)**, 1. Basım, Necdet Öztürk (Haz.), Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Atasoy, Nurhan (1998), “Hırka-i Saâdet”, **DİA içinde**, 17, (374-377) İstanbul.
- Avcı, Casim (1998), “Hilâfet”, **DİA içinde**, 17, (539-546), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Barthold, Wilhelm (1984), **İslâm Medeniyeti Tarihi**, (Çev. M. Fuad Köprülü) 6. Basım, DİB Yayınları, Ankara.
- Başar, Fahmeddin (1995), “Fetret Devri” **DİA içinde**, 12, (480- 482), İstanbul.

- Bayram, Mikâil, (2002), “Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, **Türkler**, 7, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 169-175.
- Berkes, Niyazi (2017), Türkiye’de Çağdaşlaşma, Ahmet Kuyaş (Haz.), 24. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Beydilli, Kemal (2003), “Mahmud II”, **DİA içinde**, 27, (352-357) Ankara.
- Bordignon, Mattia (2011), **Forces of Liberalism and Conservatism in the Nineteenth Century: A Comparative Study on the Italian Peninsula and the Ottoman Empire**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi SBE, Ankara.
- Bozkurt, Nebi ve Yavaş, Doğan (2006), “Mukaddes Emanetler Dairesi”, **DİA içinde**, 31, (11-114) İstanbul.
- Câbî Ömer Efendi (2003), **Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni)**, 1, 1. Baskı Mehmet Ali Beyhan, (Haz.), TTK, Ankara.
- Canan, İbrahim (1988), **Kütüb-i Sitte Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi**, 2, 1. Baskı, Ahmet Hikmet Ünalmiş (Ed.), Ankara.
- Cevdet Paşa (1960), **Tezâkir**, 13-20, Cavid Baysun (Yay.), 1.Baskı TTK, Ankara.
- Cevdet Paşa (1991), **Tezâkir**, 40-Tetimme, Cavid Baysun (Yay.), 3. Baskı, TTK, Ankara.
- Cezar, Mustafa (2011), **Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı**, 4, 1. Baskı, TTK, Ankara.
- Cox, Samuel S. (1887), **Diversions of a Diplomat in Turkey**, Press of Jenkins & McCowan, New York.
- Çandarlıoğlu, Gülçin (2003), **İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü**, 1. Baskı, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- Danişmend, İsmail Hami (1972) **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 3, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Danişmend, İsmail Hami (1972) **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, 4, 2. Baskı, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- Deringil, Selim (1990), “II. Mahmud’un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 59-70.
- Devellioğlu, Ferit (2016), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat** 32. Baskı, Aydın Sami Güneyçal (Haz.), Aydın Kitabevi, Ankara.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), (2011), **Kur’an-ı Kerim Meâlî**, 12. Baskı Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (Haz.), Yenigün Matbaacılık, Ankara.
- Dönmez, Ahmet (2006), **Karşılıklı Diplomasie Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi 1832-1841**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Düstûr, (1289), I. Tertip, I. Cilt, Matbaa-i Amire.
- Ebuzziya Tevfik (1973), **Yeni Osmanlılar Tarihi**, 1, (Çev. Şemsettin Kutlu), 1. Baskı, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- Efendioğlu, Mehmet (2009), “Selâm”, **DİA içinde**, 36, (342-343), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul.
- Eğecioğlu, Ömer (2011), “Kraliçe Victoria’nın Taç Giyme Töreni ve Fethi Ahmed Paşa”, S. 211, **Toplumsal Tarih Dergisi**, İstanbul.
- Elliot, Henry G. (1922), **Some Revolutions and Other Diplomatic Experiences**, John Murray, Londra.

- Emecen, Feridun (2018), “Osmanlı Hanedanına Alternatif Arayışlar”, **Osmanlı Klasik Çağında Hanedan, Devlet ve Toplum**, 1. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 37-61.
- Emecen, Feridun M. (2012), **İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Emecen, Feridun M. (2015), “Kayılar ve Osmanlılar: Sahte Bir Kimlik İnşası mı?”, Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz (Ed.), **Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri/ 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri**, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara, 237-244.
- Engelhardt, Eduard Philippe (2017), **Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniye’nin Tarih-i Islahatı 1826’dan 1882’ye**, Erol Kılınç (Haz.), 1. Baskı, Ötüken, İstanbul.
- Eroğlu Haldun (2002), “Klasik Dönem Osmanlı Şehzadelik Kurumuna Dair Bazı Görüşler”, **Türkler**, 9, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 855-859.
- Eroğlu, Haldun (2010) “Şehzade”, **DİA içinde**, 38, (480-483) İstanbul.
- Ertuğrul, Ali (2002), “Bir Kaynak Olarak Nizâmü’l-Mülk’ün Siyasetnâmesi”, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), **Türkler**, 5, içinde (271-278), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Esad Efendi (1979), **Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadîme)**, (Sad. Yavuz Ercan), 1. Baskı, Tercüman, İstanbul.
- Eyice, Semavi (1999), “Osmanlı Devri Türk Mimarisi”, **Osmanlı**, 10, Kemal Çiçek- Cem Oğuz (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 79-101.
- Faroqhi, Suraiya (2005), **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, (Çev. Elif Kılıç), 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Fesch, Paul (1999), **Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul**, (Çev. Erol Üyepazarcı), 1. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul.
- Findley, Carter (1985), “19. yy’da Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Gelişme”, **TCTA**, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 259-262.
- Findley, Carter V. (1997), “Hariciye Nezareti”, **DİA içinde**, 16, (178-180) İstanbul.
- Genç, Reşat (1981), **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Genç, Reşat (2002), “Karahanlılar Tarihi”, **Türkler**, 4, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 445-459.
- Georgeon, François (2018), **Sultan Abdülhamid, Abdülhamid II, Le Sultan Calife**, (Çev. Ali Berktaş), 5. Baskı, İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Goffman, Daniel (2004), **Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700**, (Çev. Ülkün Tansel), 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Golden, Peter B (2013), **Türk Halkları Tarihine Giriş**, (Çev. Osman Karatay), 4. Basım, Ötüken Neşriyat, Ankara.
- Göncü, T. Cengiz (2015), **Dolmabahçe Sarayı’nın İnşa Süreci, Mekân ve Teşkilat**, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Günaydın, Meryem (2014), “II. Abdülhamid ve Saltanatı Süresince Kutlanan Yaş Günleri (1876-1909)”, **Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu**, 3, 1. Baskı, TTK, Ankara, 71-122.
- Halil İncalıc vd., **Osmanlı**, 12, Kemal Çiçek- Cem Oğuz (Ed.), 1. Baskı, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s. 230.

- Hamdizade, Abdülkadir (1331), “Sultan Abdülmecid Han’ın Sarayında (Dr. Spitzer’in hatıratı)”, **TOEM**, 6 (34), 599-662.
- Hamidullah, Muhammed (2009), **İslâm Peygamberi**, (Çev. Mehmet Yazgan), 1. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul.
- Hanioğlu, M. Şükrü (1985), **Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Hodgson, G. S. Marshall (1993), **İslâm’ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih**, 1, (Çev. Baskı, İzzet Akyol vd.), 1. Basım, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Imbert, Paul (1909), **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yenileşme Hareketleri Türkiye’nin Meseleleri**, (Çev. Adnan Cemgil), 1. Baskı, Engin Yayıncılık, İstanbul.
- İbn Haldun (2007), **Mukaddime**, I, 5. Baskı, Süleyman Uludağ (Haz.), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İbn Kemal (1991), **Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter**, 2. Baskı, Şerafettin Turan (Haz.), TTK, Ankara.
- İdris-i Bitlisi (2013), **Heşt Behişt VII. Ketîbe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481**, (Çev. Muhammed İbrahim Yıldırım), TTK, Ankara.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1341), “Sultan Abdülaziz’e Dair”, **TTEM**, 15. Sene Numara 9 (86), 1 Mayıs, 176-190.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal (1982), **Son Sadrazamlar**, III, 3. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- İnalcık, Halil (1958), “Osmanlı Padişahı”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, 13 (4), 68-79.
- İnalcık, Halil (1959), “Osmanlılar’da Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hâkimiyet Telâkkisiyle İlgisi”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, 14 (1), 69-94.
- İnalcık, Halil (1999), “Osmanlı Tarihi Üzerine Kamuoyunu İlgilendiren Bazı Sorular”, **Doğu Batı Üç Aylık Düşünce Dergisi: Akademi ve İktidar**, 2 (7), 27-40.
- İnalcık, Halil (2007), “Orhan”, **DİA içinde**, 33, (375-386), İstanbul.
- İnalcık, Halil (2007), “Osman I”, **DİA içinde**, 33, (443-453), İstanbul.
- İnalcık, Halil (2018), “Tanzimat’ın Uygulanması ve Sosyal Tepkileri”, **Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, 7. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 169-196.
- İnalcık, Halil (2020), “Murad I”, **DİA içinde**, 31, (156-164), İstanbul.
- İpşirli, Mehmet (1995), “Eman”, **DİA içinde**, 11, (77-79) İstanbul.
- İpşirli, Mehmet (2008), “Sadrazam”, **DİA içinde**, 35, (414-419) İstanbul.
- İpşirli, Mehmet (2012), “Sultan II. Abdülhamid’i Tahta Çıkaran ve Tahttan İndiren Fetvalar”, **Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi**, Coşkun Yılmaz(Ed.), Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları, İstanbul, 39-48.
- Jorga, Nicolae (2005), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 1-5, (Çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Kaçar, Atilla ve Bir, Mustafa, (2008), “Saat”, **DİA içinde**, 35, (322-325), İstanbul.
- Kafesoğlu, İbrahim (2002), “Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri”, **Türkler**, 5, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 163-178.
- Kafesoğlu, İbrahim (2014), **Türk Millî Kültürü**, 36. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Kallek, Cengiz (1992), “Biat”, **DİA içinde**, 6, (120-124) İstanbul.

- Kantemir, Dimitri (1979), **Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi**, 1-2, (Çev. Özdemir Çobanoğlu), 2. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Karaca, Filiz (1997), **Osmanlı Teşrifat Müessesesi**, İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul.
- Karaca, Filiz (2011), “Teşrifat”, **DİA içinde**, 40, (570- 572) İstanbul.
- Karahüseyin, Güller (1997), **Sultan Abdülmecid’in Hatt-ı Hümayûnları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karateke, Hakan (2017), **Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devletinin Son Yüzyılında Merasimler**, 1. Baskı, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. (2014), **Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus**, (Çev. Ceren Elitez), 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Karpat, Kemal H. (2017), **İslâm’ın Siyasallaşması (Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Kimlik, Devlet, İnanç ve Cemaatin Yeniden Yapılandırılması)**, (Çev. Şiar Yalçın), 6. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Kazıcı, Ziya (2015), **İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi**, 14. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Kılıçbay, Mehmet Ali (1985), “Osmanlı Batılılaşması”, Murat Belge (Ed.), **TCTA**, 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 147-152.
- Kınalı-zâde Ali Çelebi, (2014), **Ahlâk-ı Alâ’î**, (Çev. Fahri Unan), 1. Baskı, TTK, Ankara.
- Kitapçı, Zekeriya (2002), “Türklerin Müslüman Oluşu” **Türkler**, 4, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 263-270.
- Koca, Salim (2002), “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler**, 3, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 51-57.
- Koca, Salim (2002), “Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler**, 3, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 15-37.
- Koçu, Reşad Ekrem (1960) **Topkapu Sarayı**, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat Kollektif Şirketi, İstanbul.
- Koloğlu, Orhan (1985), “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, Murat Belge (Ed.), **TCTA**, 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 68-93.
- Köprülü, M. Fuad (2012), **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri**, 3. Baskı, Orhan Köprülü (Haz.), Akçağ Yayınları, Ankara.
- Köprülü, Orhan F. (1992), “Bey”, **DİA içinde**, 6, (11-12), İstanbul.
- Köymen (Haz.), TTK, Ankara.
- Kuran, Ercüment (1988), **Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kurulması ve İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri 1793-1821**, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Küçük, Cevdet (2006), “Murad V”, **DİA içinde**, 31, (183-185), İstanbul,
- Kütükoğlu, Mübahat S., (1988), “Ahidnâme”, **DİA içinde**, 1, (536-540) İstanbul.
- Kütükoğlu, Mübahat S., (1994), “Defterdar” **DİA içinde**, 9, (94-96), İstanbul.
- Lewis, Bernard (1993), **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), 5. Baskı, TTK, Ankara.

- Macakoğlu, Ayşe Zehir (2017), **Antepli Aynî Dîvânı'nda Toplumsal Hayat**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Ankara.
- Mahmud Celâleddin Paşa (1983), **Mir'ât-ı Hakikat**, I-II-III, 1. Baskı, İsmet Miroğlu (Haz.), Berekât Yayınevi, İstanbul.
- Mars, Evgenia (2019), **Abdülhamid İstanbul'unda Bir Kadın Seyyah**, (Çev. Hüseyin Mevsim), 1. Basım, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Mehmed Neşrî (2014), **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi**, I, 4. Baskı, Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Haz.), TTK, Ankara.
- Mehmed Neşrî (2014), **Kitâb-ı Cihan-nümâ Neşrî Tarihi**, II, 4. Baskı, Faik Reşit Unat ve Mehmed A. Köymen (Haz.), TTK, Ankara.
- Merçil, Erdoğan (2013), **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, 8. Basım, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- Moltke, Helmuth von (2017), **Moltke'nin Türkiye Mektupları**, (Çev. Hayrullah Örs), 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Müneccimbaşı Ahmet Dede (1974), **Müneccimbaşı Tarihi**, 1, (Çev. İsmail Erünsal), 1. Baskı, Tercüman, İstanbul.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi (2015), **Âsım Efendi Tarihi**, 2, 1. Baskı, Ziya Yılmaz (Haz.), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul.
- Naîmâ Mustafa Efendi (1967), **Naîmâ Târîhi**, 1, (Çev. Zuhuri Danışman), Zuhuri Danışman Yayınevi, İstanbul.
- Neave, Dorina L. (2020), **Sultan Abdülhamid Devrinde İstanbul'da Gördüklerim**, (Çev. Neşe Akın), 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Nizâmülmülk, (2020), **Siyâsetnâme**, (Haz. Mehmet Altay Köymen), 5. Baskı, TTK, Ankara.
- Nuhoğlu, Güller (2002), "Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı", **Türkler**, 5, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 286-308.
- Nuhoğlu, Güller, (2002) "Gaznelilerde Devlet Teşkilâtı", **Türkler**, 5, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 286-308.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2013) **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar**, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Oğulokyan, Georg (1972), Georg Oğulokyan'ın Ruznamesi, (Çev. Hrand D. Andreasyan), 1. Basım, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Oğuz, Mustafa ve Akgündüz, Ahmet (1998), "Hüccet", **DİA içinde**, 18, (446-450) İstanbul.
- Olgun, Said (2018), "Padişahım Çok Yaşa!" Sosyal ve Siyasî Yönleriyle II. Abdülhamid İçin Yapılan Doğum Günü Kutlamaları, 11 (23), **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Ankara.
- Ortaylı, İlber (1985), "Osmanlı Diplomasisi ve Dışişleri Örgütü", **TCTA**, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2008), **Osmanlı Sarayında Hayat**, Salih Gülen (Ed.), 1. Baskı, Hazine Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2008), **Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi**, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Ortaylı, İlber (2009), **Osmanlı'da Milletler ve Diplomasi**, Ali Berktaş (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İlber (2012), **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, 35. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

- Osmanoğlu, Ayşe (2013), **Babam Sultan Abdülhamid**, 6. Baskı, Zeynep Berktaş (Ed.), Timaş Yayınları, İstanbul.
- Ösen, Serdar (2015), **19. Yüzyıl Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevilik**, 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Özcan, Abdülkadir (1982), “Fâtih’in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizam-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 33, 7-56.
- Özcan, Abdülkadir (1989) “Alkış”, **DİA içinde**, 2, (470-471), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları İstanbul.
- Özcan, Abdülkadir (1993), “Cülûs”, **DİA içinde**, 8, (108-114), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Özel, Ahmet (1993), “Dârülharp”, **DİA içinde**, 8, (536-537) İstanbul,
- Özel, Ahmet (1993), “Dârülişlâm”, **DİA içinde**, 8, (541-543) İstanbul.
- Öztürk, Necdet (2002), “Fetret Devri ve Osmanlı Hâkimiyetinin Yeniden Tesisi I. Mehmed ve II. Murad”, **Türkler**, 9, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 221-251.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1944), **Son Sadrâzamlar ve Başvekiller**, IV-V, 1. Baskı, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993), **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-II-III, 1. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Paul, Jürgen (2002), “Karahanlılar”, **Türkler**, 4, Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek- Salim Koca (Ed.), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 460-468.
- Quataert, Donald (2016), **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922**, (Çev. Ayşe Berktaş), 10. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ramsay, Sir W. M (2019), **İsyân Günlerinde İstanbul**, (Haz. Selim Ahmetoğlu), 1. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Rilke, Anna Grosser (2017), **Avrupa Saraylarından Yıldız’a İstanbul’da Bir Hoş Sada**, (Çev. Deniz Banoğlu), 3. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Ryan, Sir Andrews (2014), **İstanbul’da Bir İngiliz Tercümanın Hatıraları**, 1. Basım, Erdal Aydoğan ve Erkan Cevizliler (Haz.), Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum.
- Sahillioğlu, Halil (2011), “Sıvış Yılı Buhranları”, 27 (1-2), **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, İstanbul.
- Sakaoğlu, Necdet (1985), “19. yy’da Şeyhülislâmlık”, **TCTA**, 1, Murat Belge (Ed.), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 263-270.
- Sakaoğlu, Necdet (2015), **Bu Mülkün Sultanları**, 1. Basım, Hasan Aksakal (Haz.), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Sarıca, Murat (1983), **Siyasal Tarih**, 2. Baskı, AR Basım Yayımlı ve Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Sarıçam, İbrahim ve Erşahin, Seyfettin (2014), **İslam Medeniyeti Tarihi**, 4. Baskı, TDV Yayınları, Ankara.
- Savaş, Ali İbrahim (2007), **Osmanlı Diplomasisi**, 1. Basım, 3F Yayınevi, İstanbul.
- Sertoğlu, Midhat (2011), **Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı**, 5, 1. Baskı, TTK, Ankara.
- Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan (2014), **Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilât ve Kültür**, 2. Baskı, TTK, Ankara.

Seyitdanlioğlu, Mehmet (1990), “Tanzimat’ın Ön Hazırlıkları ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin Kuruluşu (1838-1840)”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, ss. 127-140.

Simavi, Lütfi (1336), **Devr-i İnkılâb**, 1. Baskı, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul.

Solnon, Jean-François (2019), **Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa**, (Çev. Ali Berkay), 1. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Soyşekerci, Serhat (2020), “Sultan II. Mahmud’un Ölümü”, **JOSHAS**, 6 (31), 1459-1471.

Süleyman Hüsnü Paşa, (1326), **Hiss-i İnkılâb Yahud Sultan Abdülaziz’in Hal’i İle Sultan Murad-ı Hamis’in Cülûsu**, Tanin Matbaası, İstanbul.

Şâdiye Sultan bint Abdülhamid Han (2013), **Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri**, 3. Baskı, Bedir Yayınevi.

Şehsüvaroğlu, Halûk Y. (1953), “Topkapı Sarayında Altın Yol”, **Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları**, İstanbul.

Şemseddin Sami (2012), **Kâmûs-ı Türkî**, 1. Baskı, Fazılhak Nergiz ve Aziz Ençakar (Haz.), Şifa Yayınları, İstanbul.

Tahsin Paşa (1931), **Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları**, 1. Baskı, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul.

Takvim-i Vekayi.

Tanör, Bülent (1985), “Anayasal Gelişmelere Toplu Bir Bakış”, Murat Belge (Ed.), **TCTA**, 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 10-26.

Tarım Ertuğ, Zeynep, (1999), **XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Cülûs ve Cenaze Törenleri**, 1. Baskı, TTK, Ankara.

Tayyâr-zâde Atâ (2010), **Osmanlı Saray Tarihi Târîh-i Enderûn**, I-III, 1. Baskı, Mehmet Arslan (Haz.), Kitabevi, İstanbul.

The Times.

Timur, Taner (1985), “Osmanlı ve Batılılaşma”, Murat Belge (Ed.), **TCTA**, 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 139-146.

Togan, Zeki Velidi (1981), **Umumî Türk Tarihine Giriş**, I, 3. Baskı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Tuğluk İbrahim Halil, (2010), “Divan Şiiri’nde Manzum Tebrik-nâmeler”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 17 (42), 41-68.

Tunaya, Tarık Zafer (1985), “1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği”, Murat Belge (Ed.), **TCTA**, 1, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

Turan, Osman (2014), **Selçuklu Tarihi Araştırmaları**, Altan Çetin ve Bilal Koç (Haz.), TTK, Ankara.

Turan, Osman (2014), **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, 23. Baskı, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

Turan, Şerafettin (1990), “II. Mahmud’un Reformlarında İtalyan Etki ve Katkısı”, **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 113-125.

Tursun Bey (1977) **Târîh-i Ebü’l-Feth**, 1. Baskı, Mertol Tulum (Haz.), İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

Uluçay, M. Çağatay (2001), **Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları**, Mustafa Armağan (Ed.), 2. Baskı, Ufuk Kitapları, İstanbul.

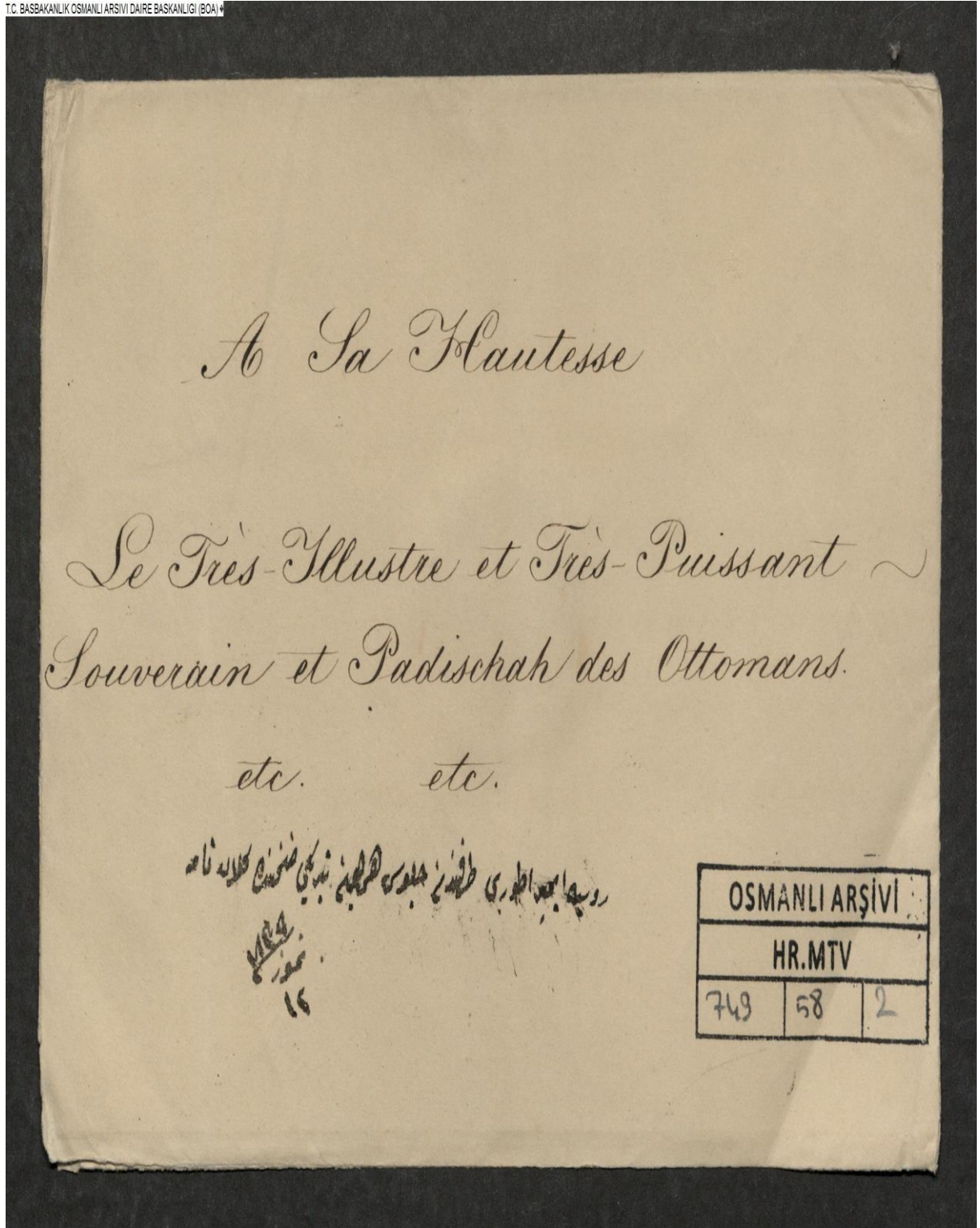
- Unat, Faik Reşit (1968), **Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri**, 1. Baskı, Bekir Sıtkı Baykal (Haz.), TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), **Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal**, 4. Baskı, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988), **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı**, 3. Baskı, TTK, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2014), **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı**, 4. Baskı, TTK, Ankara.
- Veliçkov, Konstantin (2017), **İstanbul'dan Hatıralar 1870-1890**, (Çev. Hüseyin Mevsim), 1. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Weber, Max (1947), **The Theory of Social and Economic Organization**, (Çev. A. M. Henderson ve Talcott Parsons), Oxford Üniversitesi Press, New York.
- Williams, Haydn (2015), **18. Yüzyılda Avrupa'da Türk Modası: Turquerie**, (Çev. Nurettin Elhüseyini), 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin (2001), "Türk Diplomasisinin Modernleşmesinde Reistülkütab Mehmed Raşid Efendi'nin Rolü", Halil İnalcık, Heath W. Lowry, Klaus Kreiser (Ed.), **Osmanlı Araştırmaları XXI**, İstanbul, 109-134.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin (2003), "Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü", 1 (2), **TALİD**, 423-489.
- Yasamee, Feroze A. K. (2018), **Abdülhamid'in Dış Politikası Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878 -1888**, (Çev. Yusuf Selman İnanc), 1. Basım, Kronik Kitap, İstanbul.
- Yıldırım, Dursun, (1990), "Köktürklerde Kağanlık Süreci; Kaldırma, Kötürme ve Oturma", **XI. Türk Tarih Kongresi Bildirileri**, 2, 519-530, Ankara.
- Yıldırım, Üzeyir (2007), **Osmanlılar'da Cülûs ve Buna Dair Bir Kaynak Eser**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldız, Aysel (2013), "Şehzade (III.) Selim'in XVI. Louis ile Yazışmaları ve Doğu Sorunu", **Alman Türk Tesadüfleri (Kemal Beydilli'ye Armağan)**, EB-Verlag, Berlin, 417-437.
- Yıldız, Gültekin (2008), "Yeniçerisiz Tahta Çıkmak: Kadîm ve Cedîd Arasında Sultan Abdülmecid'in Cülûsu", S. 20, **Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul, 329-353.
- Zeki, İzzetullah (2019), "Gazneli Devleti'nde Sultan Mahmud Sonrası Taht Mücadeleleri (1030-1040)", **Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (SEMA)**, 4 (4), 7-25.
- Zinkeisen, Johann Wilhelm (2011), **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, 7, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Zürcher, Eric Jan (1992), **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, (Çev. Gül Çağalı Güven), 1. Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul.

EKLER

EK 2: Rusya İmparatoru Tarafından Abdülmecid'e Gönderilen Namenin İthaf Kısmı.

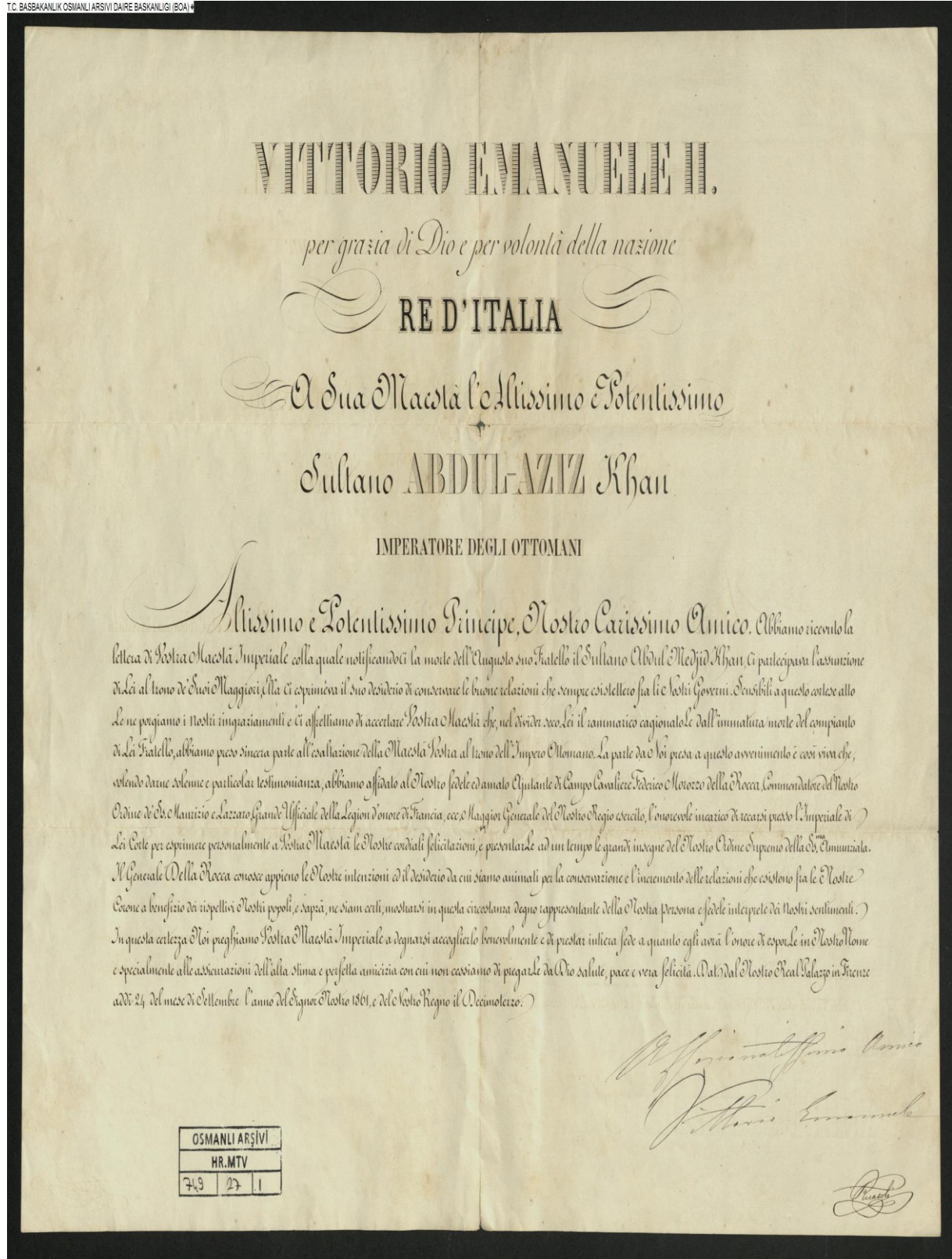
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

HR.MTV.00749.00058.002

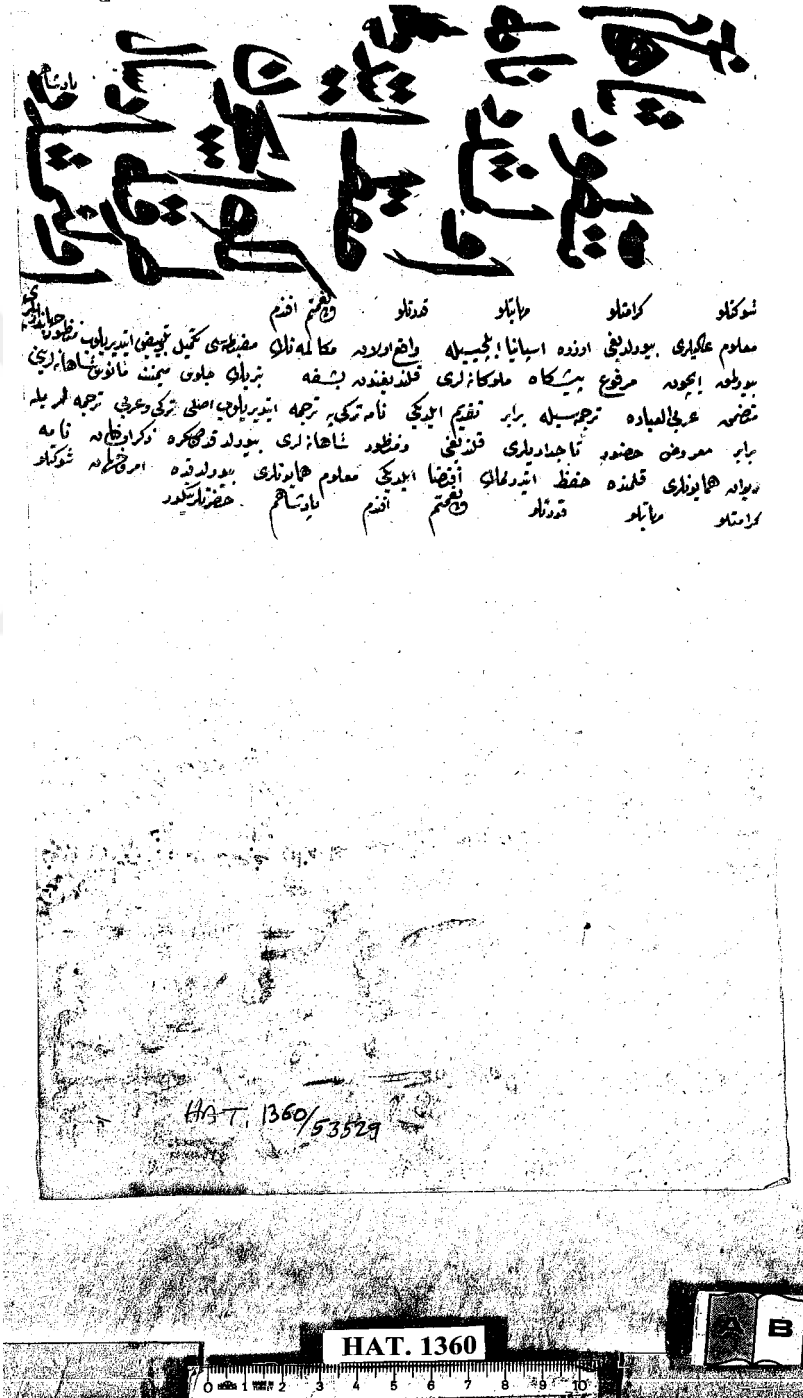
EK 3: İtalya Kralı II. Vittorio Emanuel Tarafından Abdülaziz'e Gönderilen Cülûs Tebriknâmesi.

T.C. BASKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

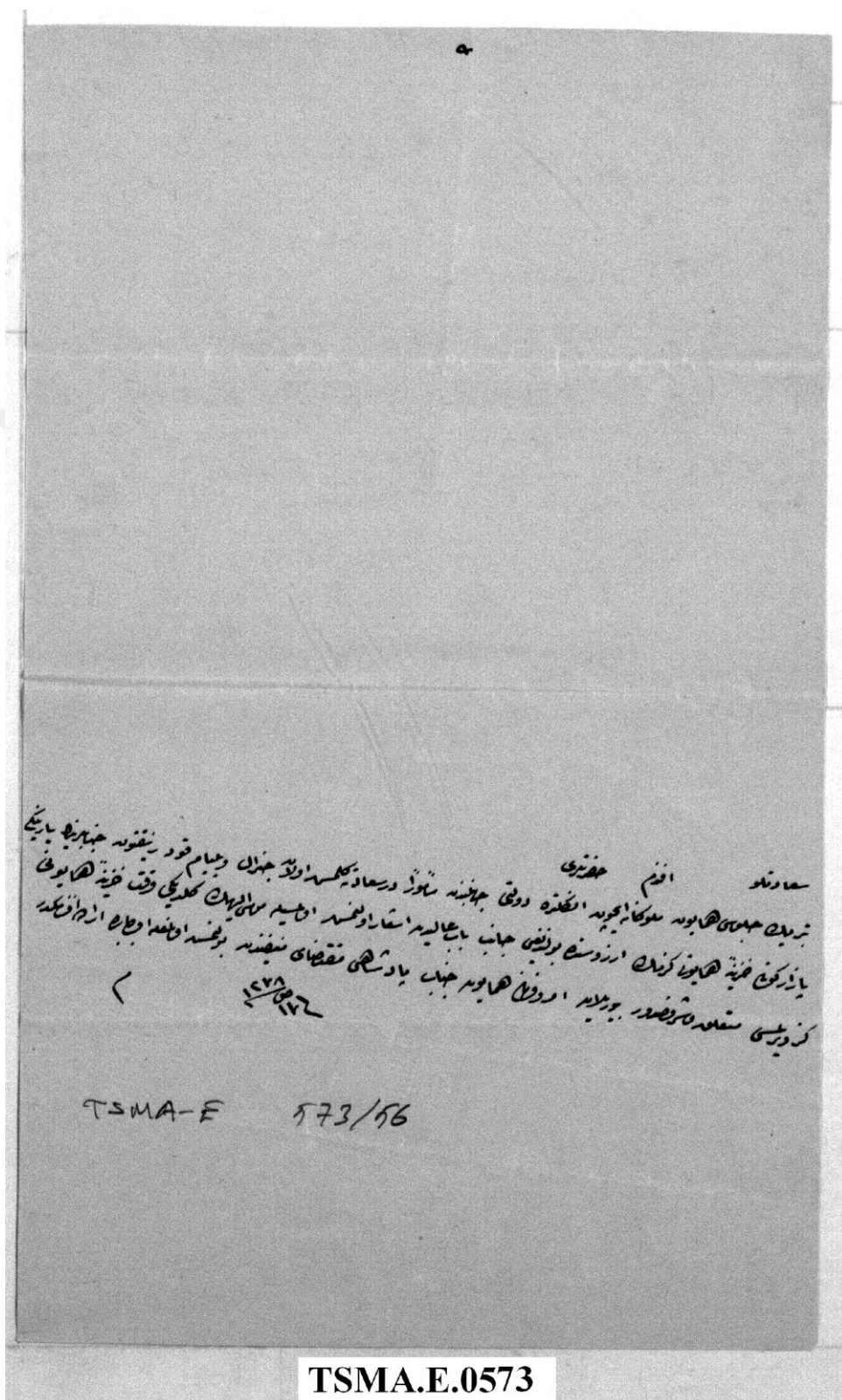

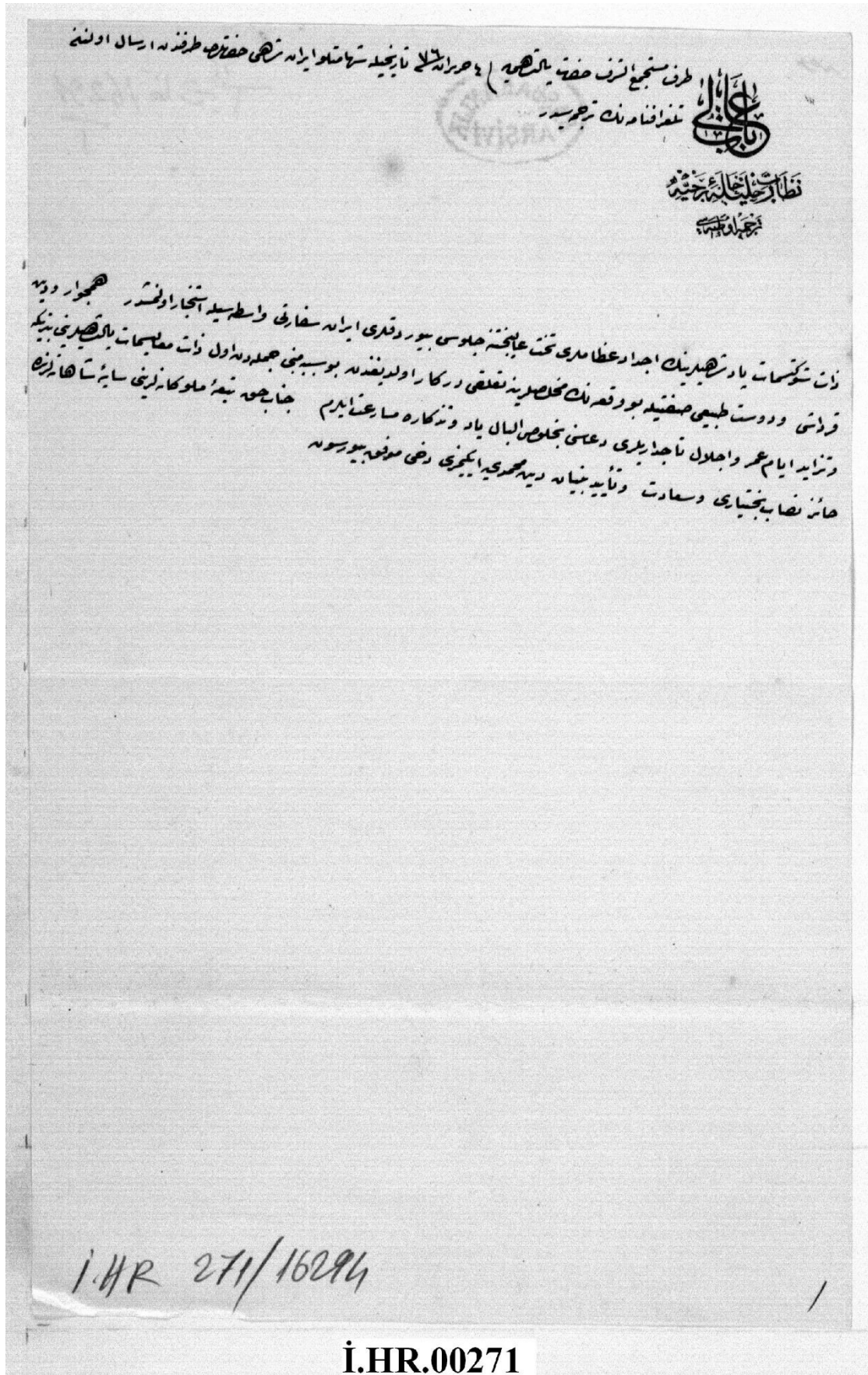
HR.MTV.00749.00027.001

EK 4: Yabancı Devletlerden Gelen Cülûs Tebriklerinin Tercümeleriyle Birlikte Divan-ı Hümâyûn
Kaleminde Muhafaza Edildiği

EK 5: Abdülaziz'in Cülûsunu Tebrik Eden İngiliz General William Codrington'un Hazine-i Hümayûn'u Ziyareti

Copie.

Majestueux, puissant et très-affectionné Ami, j'ai
reçu la lettre que Votre Majesté a bien voulu m'adresser en date du 1er Chaban
de l'an 1293 pour m'annoncer, qu'en sa qualité d'héritier légitime Elle est montée
sur le trône de Ses Ancêtres. En offrant à Votre Majesté Mes félicitations sur Son
avènement ainsi que l'expression des vœux sincères que Je fais pour la prospérité
de Son règne, Je ne crois pas avoir besoin d'ajouter que Je serai toujours heureux
de pouvoir contribuer à consolider les bons rapports, qui ont de tout temps existé
entre Nos deux gouvernements. En même temps Je prie Dieu qu'Il Vous ait en Sa
sainte et digne garde.

Au château de Berg, le 6 Octobre 1876.

signé: Louis

contresigné: Grotzschner

et
Sa Majesté Impériale
le Sultan.

2016 (2 shif bog)

OSMANLI ARŞİVİ		
HR.TO		
517	6	2

ÖZGEÇMİŞ

2008 yılında Cumhuriyet İlköğretim Okulu'nu; 2012 yılında Kazım Karabekir Anadolu İmam Hatip Lisesi'ni; 2018 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'nü bitirdi. 2018 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

TÜTÜNEKEN, evli olup, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

